

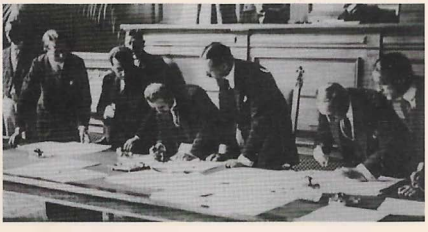

CUMHURİYET'E 100 GÜN

LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN 29 EKİM'E GÜNBEGÜN YAŞANANLAR

İSMET BERKAN

the KİTAP genç

İSMET BERKAN

CUMHURİYET'E 100 GÜN

LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN 29 EKİM'E GÜNBEGÜN YAŞANANLAR

Cumhuriyet'e 100 Gün
İsmet Berkan

© 2024, İsmet Berkan

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Ali Atıf Bir
Yayın Koordinatörü: Fahri Ercan
Editör: Umut Burgaz
Son Okuma: Tuğba Ünlüer
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Şükrü Karakoç

© 2024, bu kitabın tüm hakları Aabir A.Ş.'ye aittir.

1. Baskı: The Kitap, Nisan 2024

ISBN: 978-625-6611-51-1
Sertifika no: 47690

Yaz Basım Etiket ve Ambalaj Tic. Ltd. Şti
Kurtköy Mah. Ankara Cad. Yelken Plaza No: 289
İç Kapı No: 21 Pendik/ İstanbul
Sertifika no: 53624
www.yazbasim.com

Aabir A.Ş.
Masaldan İş Merkezi F-4 Üsküdar/İstanbul
T: 0216 521 60 12
www.thekitapyayinlari.com | iletisim@thekitapyayinlari.com
siparis@thekitapyayinlari.com | T: 0216 521 60 12

The Kitap, Aabir A.Ş. yayın markasıdır.

İSMET BERKAN

CUMHURİYET'E 100 GÜN

LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN 29 EKİM'E GÜNBEGÜN YAŞANANLAR

the KİTAP genç

SUNUŞ

Cumhuriyet'e 100 Gün, kurucusu olduğum 10Haber dijital gazetesi için bir gazete ve gazetecilik projesi olarak başladı ama korkarım benim de haddimi aşan bir tarih yazımı projesi olarak sona erdi.

Benim gazeteci olarak bu mesleğe başlarken ilk öğrendiğim, olayları bütün bakış açılarından anlatmak gerektiğiydi.

Proje ilk yapıldığında hem görsel işitsel medya hem de yazılı medya için tasarlanmıştı. Bir gazetede veya TV haber bülteninde, ucu 29 Ekim 1923'e varacak o son 100 günü günbegün, haber yapar gibi aktarmaktı ilk plan.

Ama günbegün yazmaya devam ettikçe o ilk planın her zaman tam tutmayacağı anlaşıldı. Çünkü aynı olay hakkında Atatürk'ün anlattıklarıyla mesela onun yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un, Rauf Orbay'ın veya Kazım Karabekir'in hatta yer yer İsmet Paşa'nın anlattıkları aynı değildi.

Bu anlatım farklılıkları, bazen olayların birden fazla günde anlatılmasını gerektirdi.

Bu farklılıklar nedendi peki?

Daha bu kitabın ilk sayfalarında okuyacaksınız: İsmet Paşa Lozan'da müzakereleri tamamlamış, antlaşma da imzaya hazır. Ankara'ya, Başbakan Rauf Orbay'a telgraf çekip soruyor: "Başka söyleyeceğiniz bir şey yoksa veya bu hâlini kabul ediyorsanız bana izin verin antlaşmayı imzalayayım."

Bu telgrafa Orbay günlerce müspet veya menfi bir cevap vermiyor. Bunun üzerine İsmet Paşa doğrudan Atatürk'e soruyor.

Rauf Orbay neden İsmet Paşa'ya cevap yazmadı? Orbay hatıralarında böyle bir konu hiç yokmuş gibi davranıyor. Atatürk ise Orbay ile İsmet Paşa arasındaki meseleyi "psikolojik" olarak tanımlıyor.

Oysa mesele daha derin. Rauf Orbay, Malta sürgününden Ankara'ya döndüğünden beri Atatürk'e göre "muhalif kanadın önde geleni".

Peki ama bu muhalefetin özü ne? Ne diyor muhalifler? Atatürk'ün dediği gibi hilafetin devamını isteyen cumhuriyet karşıtları mı onlar? Yoksa kendilerinin iddia ettiği gibi "Memlekette demokrasi olsun, demokratik denetim olsun," mu diyorlar?

Bu sorular ortaya çıkınca Cumhuriyet'e uzanan 100 günü salt bir gazete haberciliğiyle anlatmak imkânsızlaştı, okuyucunun ne okuduğunu ve neden söz edildiğini anlaması için zaman zaman geriye, zaman zaman da ileriye sıçramak ve olaylar ile tartışmaları belli bir bağlama oturtmak gerekti.

Ahlaki yargılarda bulunmaktan, kimin haklı kimin haksız olduğunu söylemekten mümkün olduğunca kaçınıldı. Okuyucu kendi yargısını verecektir.

Kitap boyunca okuyacağınız Atatürk'e ait bütün sözler *Nutuk*'tan bire bir alıntıdır. *Nutuk*, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile devrimleri anlattığı temel bir eser, onun siyasi biyografisi.

Kazım Karabekir'in günlükleri hariç, geri kalan bütün diğer kişilerin anlatıları ise *Nutuk* okunduktan ve yayımlandıktan sonra yazıldı. Bazıları uzun yıllar sonra. Sanırım hatıralarını en son yazan İsmet İnönü oldu, o 60'lı yılların ikinci yarısında yayımladı bunları.

Rauf Orbay'ın ve Ali Fuat Cebesoy'un hatıraları daha önce yayımlandı, bunların yeni baskılarını bulmak zor. Keşke yayıncılarımız bu eserleri de yeniden yayımlasa. Kazım Karabekir'in *Günlükler*'i Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı. İsmet Paşa'nın *Hatıralar*'ı da kitapçılarda bulunuyor.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ile ilgili bu temel kaynakları bir arada okumak, kimi tartışmalı konuları tarafların nasıl an-

lattıklarını karşılaştırmalı olarak yayımlamak, sanırım ilk kez *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de yapılan bir şey oldu.

Hepimiz, okul sıralarından başlayarak Kurtuluş Savaşı'nın nasıl yapıldığı ve Cumhuriyet'in nasıl kurulduğu ile ilgili olarak bilgi bombardımanına tutulduk.

Verilen bütün bu bilgiler, elbette Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet ve devrimlerini yüceltmek, Atatürk'ün ne büyük bir işi başaran bir lider olduğunu anlatmak içindi.

Ve hepsi de tartışmasız doğruydu ama bana soracak olursanız, yine de başarılanın ne kadar büyük bir şey olduğunu anlatmakta yetersiz kalıyordu.

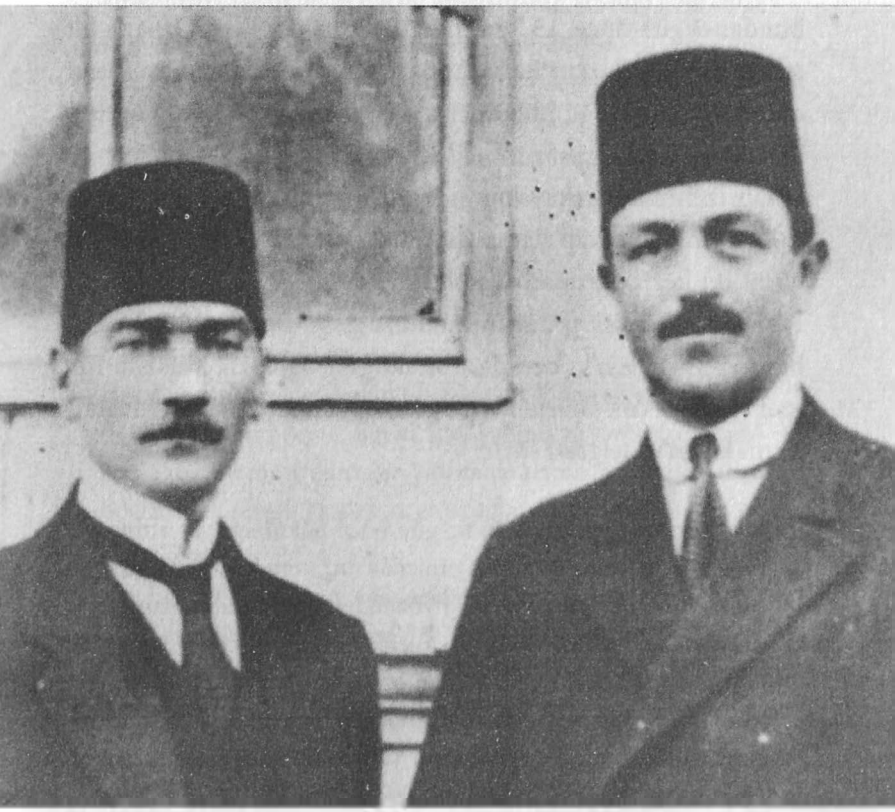
Ülke işgal edilmişken, bir kişinin (Atatürk) çıkıp işgalcilerle uzlaşmayı reddetmesi, bunu yapmak için de meşruiyet kaynağını doğrudan halkta, yani bir anlamda demokratik katılımda bulması, bana göre bu destanın ana öyküsüdür. Unutmayın, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür Kurtuluş Savaşı'nı yapan güç.

Bana göre 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldığı gün Osmanlı İmparatorluğu sona ermiş, Türkiye Cumhuriyeti de kurulmuştur. Zaten ilk Meclis bu durumu "Yeni Türkiye Devleti" diye adlandırmaktan da çekinmemiştir.

1 Kasım 1922'de o Meclis, halktan aldığı yetkiyle artık bir teferruat hâline dönüşen saltanatı kaldırdı. Saltanat da sona erdiğinde rejimin adı artık zaten cumhuriyetti.

29 Ekim 1923 elbette tarihimizde son derece önemli bir gün. Ama bu açıdan bakınca bir prosedürün yerine getirilmesi, çoktan doğmuş olan çocuğun adının konması.

Tabii benim sanki çok sıradan bir şeymiş gibi "prosedürün yerine getirilmesi" dediğime de bakmayın, ne saltanatı kaldırmak ne de Cumhuriyet'i ilan etmek o kadar kolay oldu.
Cumhuriyet'e 100 Gün işte o zorlukların öyküsünü anlatıyor.

1. GÜN

Ankara'da büyük krizi Mustafa Kemal çözdü, İsmet Paşa'ya Lozan'ı imzalama izni verdi

İsviçre'nin Lozan kentinde İtilaf Devletleri'ne karşı barış görüşmelerini yürütmekte olan heyetin başkanı İsmet Paşa'nın bundan 5 gün önce, 15 Temmuz'da Başbakan Rauf Orbay'a bir telgraf çekerek Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmaya hazır olduğunu bildirdiği, hükûmetin başka bir itirazı yoksa antlaşmayı imzalamak için izin istediği ama Rauf Orbay'ın bu telgrafı cevapsız bıraktığı ortaya çıktı.

Ankara'dan cevap alamayan İsmet Paşa'nın 18 Temmuz 1923 günü bu kez doğrudan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekip durumu bildirdiği ve Başbakan Rauf Orbay'ın İsmet Paşa'yı cevapsız bıraktığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa'nın çok sinirlendiği öğrenildi. İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafı şöyle:

> Konferansın sona erdiğini üç gün önce hükûmete arz etmiştim. Hiçbir cevap alamadığımızdan bir tereddüt olduğunu sanıyorum. İmtiyazlar sorunu yüzünden bir tereddüt olamaz. Tahliye konusunda tasavvur edilen sakınca giderildi. Boğazlardan durmaksızın geçiş sağlandı. Bu konuda da tereddüdü gerektirecek bir şey göremiyorum. Hükûmet, kabul ettiklerimizi reddetmek istiyorsa imza yetkimizi bizden alabilirler. Hükûmetten teşekkür beklemiyoruz. Muhasebe-i amalimiz (isteklerimizin, kabul ettiklerimizin hesabı) millete ve tarihe mevdudur (emanettir).

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bunun üzerine 19 Temmuz 1923 günü İsmet Paşa'ya bizzat telgraf çekerek hem onu kutladı hem de Paşa'nın 24 Temmuz'da düzenlenecek tö-

rende antlaşmaya imza atmasına Türkiye adına izin verdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya telgrafı aynen şöyle:

> İsmet Paşa Hazretlerine,
> 18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yoktur. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve en içten duygularımızla tebrik etmek için, antlaşmanın şekline göre imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim.
>
> Gazi Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'den tebrik telgrafı alan İsmet Paşa da hemen cevabi bir telgraf çekti. İsmet Paşa'nın tarihe geçen telgrafı aynen şöyleydi:

> Lausanne, 20 Temmuz 1923
> Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,
> Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.
>
> İsmet

Mustafa Kemal, bu olayı daha sonra 1927 yılında okuyacağı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın birinci ağızdan tarihi niteliğinde olan *Nutuk*'ta da anlattı. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şöyle diyecekti:

> Efendiler, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ve sonuçlandırdığı işin ne kadar önemli olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Bu işin sonuçlandırıldığı, son günün, imza gününün geldiğini bildiren telgrafa sevinçle ve can atarak cevap verileceğini kabul etmek doğaldır. Ankara ile Lozan arasında, bir veya iki günde haberleşmek mümkündü. Üç gün geçtiği hâlde, hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit bir anlayışla, Hükûmet Başkanı'nın işi

> önemsemediğini ve aldırmazlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin Hükûmetçe noksan görülerek, kabul edilmemesi yoluna gidildiği ve bundan dolayı da cevap verilmemekte olduğu zannına da düşülebilir. Bu durum karşısında, işi bitirmek için büyük ve tarihî sorumluluk yüklenerek imza kullanacak olan kişinin ne kadar güç bir durumda kalacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın üzüntü ve acı çekmesini haklı görmek gerekir.

Başbakan Rauf Orbay da Feridun Kandemir tarafından yayınlanan *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* adlı kitapta Lozan konusunda İsmet Paşa ile yaşadıklarını tamamen farklı bir noktadan anlatıyor.

Orbay'a göre Lozan ile Ankara arasında haberleşme zaman zaman aksıyor, Ankara'nın cevaplarının Lozan'a ulaşması zaman alabiliyor ve bu da İsmet Paşa'nın vehme kapılmasına neden olabiliyordu.

Rauf Orbay'ın aktardığına göre bir seferinde İsmet Paşa, "Evvelce verilmiş olan talimattan başka olarak, bütün hatt-ı hareketimin teferruatiyle Ankara'dan idaresi isteniyorsa ben bırakıp döneyim, siz benim yerime gelin, İtilâf Devletleri'ne istediklerinizi kabul ettirin," şeklinde bir telgraf çekip Lozan görüşmeciliğini bırakmak istemiş, buna Mustafa Kemal bile sinirlenip ona, "Çok asabi bir hâlde yazmış olduğunuz telgraftan dolayı sizi haksız buldum," diye cevap vermişti.

Rauf Orbay, hatıralarında "Mustafa Kemal Paşa, murahhas heyeti başkanının bu hırçınca ve yersiz çıkışından duyduğum teessür ve infiali pek haklı bulduğunu ifade etmekle beraber, bunu yalnız benim şahsıma ait telâkki etmememi, verilen kararlarda re'yi olduğunu, kendisinin de hattâ bütün vekil arkadaşların da aynı haksız tarize uğramış olduklarını, ancak zamanın nezaketi hasebiyle, şimdilik bunu hoş görmemiz gerektiğini söyledi," diye yazıyor. Orbay bundan sonrasını şöyle anlatıyor:

Ben, "Nasıl hoş görebiliriz? İsmet Paşa evvelce talimat üzerine talimat isterken, şimdi âdeta işi kimseye sormadan yapmak istiyor. Buna nasıl muvafakat edebiliriz? Bu olmaz. Vekiller Heyeti de buna muvafakat edemez," deyince Mustafa Kemal Paşa da "Evet, elbette olmaz," dedi, "şimdi ona vereceğimiz son talimatı tespit edelim…"

Birbirimize bakarak bir an durduk. Sonunda kat'î kararla murahhaslar heyeti başkanına "Son teklifimizi kabul ederlerse imza et, etmezlerse inkıta -müzakerelerin kesilmesini- ilânla dön gel," demeyi münasip gördük. Mustafa Kemal Paşa biraz daha düşündükten sonra buna şu iki cümleyi ekledi: "Avakıbı ne olursa olsun, bunu silah kuvveti ile halle kudretimiz vardır. Ordumuz hazır ve hattâ sabırsızdır."

Lozan'a verdiğimiz son talimat budur. Fakat bu da ötekiler gibi, Köstence'den geçerken İngilizler tarafından alınıp okunmuş olduğundan, 23 Temmuz 1923 günü Lozan'da sulh muahedesi imzalanmıştır.

Orbay hatıralarında İsmet Paşa'nın son telgrafına neden cevap vermediğine dair bir bilgi vermiyor.

Lozan Antlaşması'nın imzaya hazır olması ama Ankara'dan bir türlü talimat gelmemesi, İsmet Paşa'nın hatıralarında da önemli bir yer tutuyor. Bu olaydan uzun süre sonra yazdığı hatıralarında İsmet Paşa o gün yaşananları şöyle anlatıyor:

Konferans müzakerelerinin bitmesi ile imza günü arasında geçen zaman benim için çok üzücü olmuştur. Muahede müzakereleri bitip imza günü kararlaştırıldıktan sonra vaziyeti Ankara'ya bildirdik. Ankara, "Müzakere hitam bulmuştur, yakında imza merasimi yapılacaktır," diye resmî bir tebliğ neşretti. Şimdi hükûmetten muahedeyi imzalamamız için talimat bekliyoruz. Beklediğimiz talimat bir türlü gelmiyor. Bu esnada, hükûmetle aramızda, o kadar emekten ve beraber çalıştık-

tan sonra çok üzüntü verici bir muhabere safhası açıldı. Bu bir talihsizliktir. Biz hükûmete neticeleri söyledikten sonra sıra imzaya gelmiştir. Buna cevap bekliyoruz. "Müzakereler bitti, imza ediniz," diye cevap vereceklerini ümit ediyoruz. Bu cevabı beklerken ateş üzerindeyiz ve hükûmetten bir türlü cevap alamıyoruz. Zaman ilerliyor. Birkaç gün sonra muahedenin imzası takarrür etmiş (kararlaştırılmış), imzaya gideceğiz. Fakat muahedeyi imza etmeye selahiyetimiz olup olmadığı hakkında henüz kendi hükûmetimizden bir tebliğ almamış durumda bulunuyoruz. Bu hâl, vazife irtibatı olarak çok üzüntü verici bir hadise olduğu gibi, insan olarak da sinirleri her türlü hadisenin üstünde yorup yıpratacak bir tesir yapmaktaydı. İşin bu safhası üzerinde aramızda muhabereler geçti. Bu hadiseler, artık her tarafından, Atatürk'ün nutukları ile ondan sonraki hadiselerle, dedikodularla söylenmiş, anlatılmış meselelerdir. Bunlar üzerinde durmayacağım. Zamanla bütün bu kırgınlıklar ve çekişmeler her türlü tesirini kaybetmiş ve gerek hükûmet erkânı ile gerek hükûmetten ayrılan arkadaşlarla zaman içinde tekrar beraber çalışmak, hayatlarımızı iyi münasebetlerle tamamlamak imkânı hasıl olmuştur.

Düşman karşısında bulunan bir kumandan ile veyahut siyasi konferanstaki murahhas heyeti ile kendi hükûmeti arasında vakit vakit münakaşaların, çekişmelerin çıkması, daima olağan şeylerdir. İmzadan önce hükûmet ile aramızda bu mahiyette bir hadise geçmiştir. Ama kırgınlık yapacak bir safha hiçbir zaman hasıl olmamıştı. Bu son safhada, gerçi böyle bir istidat gösteren işaretler görüldü. Ama bunları zaman tasfiye etti.

2. GÜN

Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay-İsmet Paşa çekişmesinin nedeni psikolojik

İsmet Paşa'nın Lozan'dan telgraf çekip, "Barış antlaşmasının son hâli ortaya çıktı, izniniz varsa imzalayayım," demesi, buna Başbakan Rauf Orbay'ın olumlu veya olumsuz hiçbir yanıt vermemesi Türkiye tarihinde önemli bir kopuş anı.

Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay ile İsmet Paşa arasındaki bu kopuşun sebebi Lozan Antlaşması'nın içeriği değil, daha çok psikolojik. Gazi Mustafa Kemal *Nutuk*'ta aynen şöyle yazıyor:

> Efendiler, burada Lozan Barış Görüşmeleri sırasında çıkan ve barış imzalandıktan sonra açığa vurulup yayılan bir konuyu ele alarak kamuoyunu aydınlatmak isterim. Açığa vurulan ve yayılan konu, Türk Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Hükûmet Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.
>
> Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve ciddi sebeplere dayandırmak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok psikolojik ve duygusal açıdan değerlendirmek gerektiği görüşündeyim.

Mustafa Kemal'e göre, Lozan Barış Görüşmeleri söz konusu olduğunda Rauf Bey buraya gidecek heyete başkanlık etmek, yani baş müzakereci olmak konusunda hevesliydi. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta aktardığına göre genel eğilim de zaten Rauf Orbay'ın heyete başkanlık etmesi yönündeydi. Ayrıca Rauf Orbay, Mustafa Kemal'den kendisinin heyet başkanı olması hâlinde İsmet Paşa'nın da heyette "askerî danışman" olarak yer almasını istemişti. Mustafa Kemal'in bu isteğe cevabı net olmuştu:

> Ben Rauf Bey'e İsmet Paşa'dan yararlanmanın, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını ver-

dim. Sonra bilindiği gibi, Rauf Bey'i göndermedik, İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığı'na seçilerek Delegeler Kurulu Başkanlığına getirildi.

Mustafa Kemal açık açık yazmıyor ama *Nutuk*'ta ima ettiği şuydu: Anadolu'nun işgal edilmesinin kapısını açan Mondros Mütarekesi'ni müzakere edip imzalayan Rauf Orbay, şimdi bu işgalin bitişini tescil edecek olan Lozan'ı da müzakere etmek ve sonunda da imzalamak, kendi vicdani yükünden kurtulmak ve yeniden "kahraman" statüsüne geri gelmek istiyordu.

Rauf Orbay ise hatıralarında böyle bir şey hiç yokmuş gibi davranıyor. Yani, kendisinin heyet başkanı olarak gitmek istemesinden ve İsmet Paşa'yı da Mustafa Kemal'den "askerî danışman" olarak heyete dâhil etmesini talep etmesinden hiç söz etmiyor. Orbay hatıralarında heyete başkanlık etmeyi kendisinin istemediğini anlatıyor:

> Heyetimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise karşımıza gelecek devletlerin heyetlerine, hariciye vekilleri başkanlık ettiğinden bizim de hariciye vekilimiz Yusuf Kemal Bey'i göndermemizi doğru buluyordum. Fakat Yusuf Kemal Bey, başkan olarak gittiğim takdirde bana refakat edeceğini ileri sürerek bu vazifeyi kabul etmeyince, Mustafa Kemal Paşa'ya ben, "Mudanya Konferansı'nı başarı ile idare ederek istenen neticeye ulaştırabildiği için, sulh müzakerelerine de onun gitmesi münasip olur," diye İsmet Paşa'yı tavsiye ettim.

Rauf Orbay'a göre heyete kimin başkanlık edeceği de aslında ikincil önemde çünkü heyet hem Ankara'dan gelecek talimatla hareket edecek hem de zaten barış görüşmelerinin Türkiye açısından bütün şartları çok önceden beri belli. Orbay şöyle yazıyor:

> Bu teklifim (İsmet Paşa'yı heyet başkanı olarak önermesi) üzerine; yapabilir mi, yapamaz mı münakaşaları oldu. Bence yapılamayacak bir şey yoktu. Zira sulh esaslarımız zaten malum olduğu gibi, Lozan'da ileri sürüp savunacağımız önemli konuların hepsini, çok evvelden hariciye vekâletindeki yetkili uzmanlar uzun boylu çalışarak, teferruatiyle tespit edip dosyalar hâlinde hazırlamışlardı. Bundan başka doktor Rıza Nur, Hasan Saka gibi değerli elemanlarla da takviye edilmiş olmasına rağmen murahhaslar heyeti daimî surette temasta bulunacağı Ankara'dan, verilecek talimattan da faydalanacaktı. Nitekim de öyle olmuştu. Yusuf Kemal Bey'in, o sırada artan rahatsızlığı sebebiyle istifası üzerine hariciye vekâletine getirilen İsmet Paşa heyet başkanı olarak Lozan'a gidince müzakereler esnasında, ne suretle olursa olsun, zorluklarla karşılaştığı anlarda Hükûmet başkanı olarak benden, mütalaa ve fikir sorar, ben de vekil arkadaşlar ve çok defa Mustafa Kemal Paşa ile de istişare ederek kendisine, takip edeceği hat ve hareketi bildirirdim.

Rauf Orbay'a göre Ankara ile Lozan arasındaki telgraf haberleşmesinin yavaş olması İsmet Paşa'nın sinirlerini yormaya başlamıştı. Orbay hatıralarının bir yerinde, "İsmet Paşa, bilhassa hükûmetten sorduğu şeylere, sıkışık durumlarda istediği talimata, bizim pek geç cevap vererek, kendisini müşkül vaziyetlere soktuğumuzdan şikâyet ediyordu. Bu şikâyetleri bazen doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya yapıyordu. Hâlbuki şifre yalnız hükûmet başkanlığında bulunduğundan, çektiği telgraflar yine benden geçiyordu," diyor, durumun farkında olduğunu anlatıyor.

Ama Orbay'a göre bir mesele daha var: Ankara hükûmeti, Yunanistan'ın işgal sırasında yol açtığı maddi zararları tazmin etmesini istiyor. Yunanistan ve müttefikler ise maddi tazminata yanaşmıyor, onun yerine Edirne sınırında Karaağaç kasabasını Türkiye'ye teklif ediyor. Orbay'a göre Karaağaç önemsiz bir yer ama tazminat önemli.

Mustafa Kemal ise bu anlaşmazlıkları tamamen başka bir açıdan anlatıyor. *Nutuk*'ta ilgili bölüm şöyle:

> İsmet Paşa, Lozan görüşmelerini büyük bir başarıyla idare ediyordu. Görüşme aşamalarını düzenli olarak Bakanlar Kuruluna bildiriyordu. Bazı önemli konularda Hükûmet'in düşünce ve görüşlerini soruyor veya talimat bekliyordu. Çözüm bekleyen meseleler önemli, mücadele ciddi ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın görüşmeleri idare ediş tarzını beğenmezlik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulundaki arkadaşlarına da telkin etme isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulunda İsmet Paşa'nın raporları okundukça zaman zaman, "İsmet Paşa bu işi başaramayacak," denmeye başlanmış. Hatta bir aralık, İsmet Paşa'yı geri çağırma teklifi ortaya atılmış... Rauf Bey, bu teklifi derhâl oylamaya kalkışmış... Bakanlar Kuruluna Millî Savunma Bakanı olarak katılan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta bir başka hassas konuya da değiniyor. Ona göre İsmet Paşa'da, bir andan itibaren Ankara'dan gelen talimatlardan Mustafa Kemal'in haberdar olmadığı duygusu uyanıyor. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta bu durumu şöyle anlatıyor:

> Gerçi ben İsmet Paşa'nın raporlarından ve Hükûmet'in kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat Rauf Bey'in, kararları İsmet Paşa'ya bildiren yazılarının ne şekilde yazıldığını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan görüşmelerini, Hükûmet toplantılarında doğrudan doğruya takip etme ve Hükûmet kararlarını bazen kendim kaleme alma gereğini duydum.

Mustafa Kemal'e göre Karaağaç konusu daha karmaşık. Çünkü Karaağaç ve Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat vermesi mesele-

si, Türkiye ile Yunanistan arasında müzakere ediliyor esas olarak.

Türkiye, daha önce Yunanistan dışında kalan İtilaf Devletleri ile bu tazminat konusunu konuşmuş ve o ülkelerin Türkiye'ye tazminat ödememesi zaten karara bağlanmış durumda. İsmet Paşa ile Venizelos arasındaki görüşmeler bu tazminat meselesinde çıkmaza girer ve kesilir. Bunun üzerine İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, "Karaağaç'ı alın, tazminattan vazgeçin," anlamına gelecek bir teklifle ortaya çıkarlar.

Bunun üzerine İsmet Paşa 19 Mayıs 1923'te hükûmete bir telgraf çeker ve acele talimat ister. Ancak hükûmet bu telgrafa bir cevap vermez. İsmet Paşa bunun üzerine 3 gün sonra 22 Mayıs 1923'te bir telgraf daha yollar:

> Yunan tazminatına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve yöresinin bırakılması ile ilgili olarak İtilaf Devletleri'nce yapılan teklif konusunda, Hükûmet görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 17 sayılı telgrafla istirham etmiştim. Zâtı devletlerinin emirlerinin çabuklaştırılması istirham olunur.

Başbakan Rauf Bey bu ikinci telgrafa hemen ertesi gün, 23 Mayıs 1923'te cevap verir. Cevabın daha birinci maddesi, "Karaağaç'a karşılık tazminattan vazgeçmeyiz"dir.

Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya çektiği telgrafın beşinci maddesinden bir cümleyi Mustafa Kemal *Nutuk*'ta aynen şöyle aktarıyor:

> Bu işin İtilâf Devletleri ile barışa engel olmaması için, bizi Yunanlılarla çözüm yolu bulmakta serbest bırakarak kendilerinin barış imzalamaları yerinde görülmüştür.

Gerçekten de tazminattan vazgeçmemek barış görüşmelerini

sıkıntıya sokar. İsmet Paşa, hemen ertesi gün 24 Mayıs'ta yolladığı telgrafında hükûmetin geciken cevabından ötürü sıkıntı yaşadığını yazar, hükûmetin tazminatı reddetme kararının kendisine ulaşmazdan önce burada öğrenildiğini kayda geçirir. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta aktardığına göre telgrafın bir yerinde aynen şöyle yazar:

> Karaağaç ve yöresini bize bırakan teklifi kabul ederek Yunan tazminatı konusunun kapatılması zorunluluğuna uymak yerinde olur. İtilâf Devletleri'nce, Yunanlılara para ödetmek imkânsız denildiği gibi, bunların aradan çekilmesi hâlinde çıkabilecek bir savaşı kazandıktan sonra bile, para almak için zorlama imkânları olmadığında ödetme ilkesinde ısrar etmek çıkmaz bir yoldur. Her memlekette denenmiş ve sonucu görülmüştür...

Mustafa Kemal'in aktardığına göre, İsmet Paşa bu uzun telgrafında "büyük resme" de bakar ve şu sonuca ulaşır:

> Düşüncem, özet olarak şudur ki Hükûmet bize verilen talimatta yer alan temel maddeler içinde kaldığı ve Yunan tazminatı meselesi teklif ettiğim şekilde çözümlendiği takdirde, barışı gerçekleştirme ümidi gerçekten kuvvetlenir. Eğer Hükûmet, görüşmelerin Yunan tazminatı yüzünden kesilmesini göze alırsa ve bize verilen talimatta yer almayan beklenmedik şartlar ileri sürerek sabit düşüncelerinde ısrar ederse barışın imzalanması şüphelidir.
>
> Millî çıkarlarımıza uygun ve elde edilebilecek en iyi şartları içine alan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tazminatı konusunda gerek diğer meselelerde, Hükûmet, daha fazla çıkarlar elde etme imkânını görmekte ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta kararlı ise ben bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini Hükûmet

Başkanı'ndan istiyorum. Aramızda uyuşma olmadığı takdirde, görevim, delegelerimizi burada bırakarak memleketime dönmek ve Hükûmet'e durumu bir defa da sözlü olarak açıkladıktan sonra savaş ve barış alanında sorumluluk konumumu sona erdirmektir.

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta aktardığına göre İsmet Paşa bu rest çeken telgrafın en sonuna, "Düşüncelerimin aynen Büyük Millet Meclisi Başkanı'na bildirilmesini istirham ederim," notunu da düşüyor.

Mustafa Kemal'in sözleriyle bugünü bitirelim:

Efendiler, bu verdiğim bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatı meselesini çözüme bağlamayı uygun görüyor; hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilecek en iyi şartları içine aldığı görüşünü belirtiyor.

Rauf Bey de Karağaç'a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz diyor.

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında yapılmış olan bütün yazışmaları gözden geçirdikten sonra esas itibariyle İsmet Paşa'nın görüşünü benimsedim. Fakat Rauf Bey de İsmet Paşa da kendi görüşlerinde ısrarlı görünüyorlar ve bu görüşlerin ifadesinde her ikisi de pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı.

Rauf Bey, Meclis ve Millet kamuoyunda iyi karşılanabilecek, parlak bir propaganda yolunda idi. "Memleketimizi yakıp yıkmış olan Yunanlılardan, kazandığımız çok büyük zafere rağmen onarım bedeli olarak tazminat parası isteğinden vazgeçemeyiz! Biz, onlarla hesabımızı görürüz!" görüşünün savunucusu oluyor.

Barışı bir bütün olarak ele alan ve büyük bir barışın esaslarını göz önünde bulunduran İsmet Paşa ise Hükûmet Baş-

kanı'yla olan bu anlaşmazlıkta, Yunanlılara karşı fedakârlık yapmayı teklif etme durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zorunlu olduğunu kamuoyuna anlatmak, elbette ki o kadar kolay değildir.

3. GÜN

Rauf Orbay'ın kavgası aslında İsmet Paşa ile değil Mustafa Kemal'leydi

Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Meclis, modern Türkiye tarihinin en önemli, en renkli, en çok sesli Meclislerinden biriydi. İçinde Sosyalist Amele Fırkası'ndan da milletvekili vardı, İttihatçılardan da. Ama Mecliste en büyük grup, Müdafa-i Hukuk adlı gruptu. Bu gruba "Birinci Grup" da deniyordu.

Dolayısıyla muhalefet de "İkinci Grup" adını aldı ve benimsedi. Bu "İkinci Grup"un muhalefeti elbette Kurtuluş Savaşı'na karşı değildi, onlar da Misakımillî'yi benimsemiş, bu yönde çalışan insanlardı ama Mustafa Kemal'e karşı direniş sergiliyorlardı.

Bu direnişin doruk noktası, Mustafa Kemal'e bir yerde Meclisin ve hükûmetin bütün yetkilerini de içeren "Başkomutanlık" ünvanının verileceği kanunun görüşmeleriydi. Hayli çetin geçen bu görüşmelerin sonunda, yapılan bütün ağır eleştirilere rağmen kanun geçti, Mustafa Kemal "Başkomutan" sıfatıyla olağanüstü yetkilere sahip oldu.

1922 yılının Temmuz ayında, tam da Mustafa Kemal'in büyük bir gizlilik içinde birkaç kişi dışında kimseye haber vermeden planladığı Büyük Taarruz öncesinde bu kanunun süresi yeniden uzatılırken Mecliste 8 Temmuz 1922 günü kaşla göz arasında bir yasa daha çıktı.

O zamana kadar bakanlar kurulu, Meclis başkanının göstereceği adaylardan oluşuyor ve bu kurula Meclis, salt çoğunlukla güvenoyu veriyordu. Yeni kanun ise hem başbakanın hem de tek tek bakanların Meclis tarafından onaylanmasını, yani bir "meclis hükûmeti" kurulmasını emrediyordu. Mustafa Kemal "Başkomutan" olarak yeni süre almıştı ama siyasi gücü bir ölçüde törpülenmek istenmişti. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta bu kanunla ilgili görüşünü sözünü sakınmadan söylüyor:

> Bakanlar kurulunun seçim şeklini düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, bakanların ve bakanlar kurulu başkanının doğrudan doğruya Meclisçe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylece Bakanlar Kurulu Başkanlığından fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Bu kanun çıktığı sırada Fevzi (Çakmak) Paşa başbakanlık görevini sürdürüyordu, o görevinden istifa etti ve yeni bir başbakan bulmak gerekti. Bulunan isim Rauf Orbay'dı. Ama Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay'ı muhalif İkinci Grup başbakan yaptıracaktı. *Nutuk*'ta aynen şöyle söylüyor:

> Muhalif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı. Bunda başarı da sağladı. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma davet ettim. Meclisteki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, kararsız bir tavır takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur," dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki Büyük Millet Meclisinin başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlar onun tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Ku-

rulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Gerçekten de Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu gereğince durum böyleydi. Bununla birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını kabul etti.

Rauf Orbay, aynı görüşmeyi ve başbakan olmasını yıllar sonra yazar Feridun Kandemir'e *Rauf Orbay: Hatıralar ve Söylemedikleri* adlı kitapta farklı anlattı. Kitaptan aynen aktarıyoruz:

(...) iş başındaki Fevzi Paşa (Mareşal) hükûmeti, yerini yeni seçilecek olanlara bırakmak için istifa edince Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk grubu idare heyetini olağanüstü bir toplantıya davet etti ve bizzat kendisinin başkanlık ettiği bu toplantıda yeni hükûmetin kime kurdurulacağı meselesi saatlerce müzakere edildi ve sonunda, herkesin Rauf Bey'in ismi üstünde durduğu görüldü. Öte yanda Müdafaa-i Hukukçuların muhalifi durumundaki ikinci gurubun da Rauf Bey'den başkasını düşünmediği açıklanmış bulunuyordu. Bu suretle, Meclisteki müzakerelerde, iki ayn kutup hâlinde birbirlerine yan bakarak, hemen hiçbir mesele üzerinde anlaşamayan gruplar, ilk defa hükûmeti Rauf Bey'in kurması konusunda, tam bir anlaşma hâlinde olduklarını göstermiş oluyorlardı.

Fakat Rauf Bey, bazı düşüncelerle, o günkü şartlar altında iktidar sorumluluğunu üstüne almak istemiyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, çoğunlukta olan kendi Müdafaa-i Hukuk grubunu, başka bir aday üzerinde düşünmeye davet etti ise de grup başka hiç kimsenin akla gelemiyeceği mülâhazasıyla, mutlaka Rauf Bey'in seçilmesi noktasında ısrar etti. Mustafa Kemal Paşa da tekrar Rauf Bey'i iknaya teşebbüs etti ve baş başa gelerek, bütün mebusların, muvafıkı muhalifi, istisnasız hepsinin mutlaka hükûmeti kurmasını istediklerini, kendisinin de samimiyetle aynı istekte bulunduğunu izahla, "Raufcuğum," dedi. "Malta'dan döndüğünden beri, henüz Meclisteki vaziyeti ve memleketin ahvalini lâyıkiyle tetkike imkân bulamayışın, bir taraftan da rahatsızlığın dolayısıyla bi-

raz dinlenmeye ihtiyaç duyuşun, elbette mâkul mazeretlerdir, bunları ben de kabul ediyorum. Fakat görüyorsun ki hükûmeti kuramıyoruz. Yine Fevzi Paşa'yı işbaşına getirmek belki mümkün ise de ben bu nazik zamanda, birçok mülâhazalarla, tıpkı ilk günlerde olduğu gibi, yine seninle birlikte çalışmayı bütün samimiyetimle istiyorum. Nasıl el ele işe başladıksak yine öyle, şu işi hayırlı bir neticeye ulaştırmak için birlikte çalışalım. Esasen, bütün mebus arkadaşlar da benim bu samimî arzumu hissetmişler gibi, aynı nokta üzerinde ittifakla ısrar ediyorlar. Böyle kahir bir ekseriyetin muhabbet ve itimadına mazhar olan, bilhassa senin gibi memleket uğrunda daima hayatını istihkar ederek fedakârlıklardan çekinmeyen bir arkadaş, artık hükûmet mesuliyetini üstüne olmakta tereddüt edemez. Yoksa benim bilmediğim başka sebepler mi var? Kardeşim, lütfen açık söyle."

Rauf Bey, bir an düşünerek açıkça cevap vermekten çekinmedi. "Paşam," dedi. "Senin de bütün arkadaşların da lâyık olmadığım, iltifat ve teveccühlerinize nasıl teşekkür edeceğimi bilemem. Ancak, mademki açık söylememi istiyorsun, söyleyeyim: Ben bu vazifeyi kabul edersem, sen ötekilere yaptığın gibi, benim de işime karışacaksın. Ben de buna tahammül edemeyeceğim ve çekilmek zorunda kalacağım. Hâlbuki benim imanım, bu orduların başında bu milleti senin kurtaracağın merkezindedir. Bu yüzden seninle anlaşmazlığa düşmeyi kat'iyyen kabul edemem."

Mustafa Kemal Paşa bu anda, "Kardeşim, ben namussuz muyum?" deyince, şaşırıveren Rauf Bey hayretle yüzüne baktı: "Ben, böyle bir şey söylemedim..."

"O hâlde... Sana namusum üzerine söz veriyorum, Vekiller Heyeti Başkanlığını kabul et, hükûmeti kur, senin hiçbir işine karışmayacağım."

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in ifadesine göre, hakikaten bu dediğini yaptı.

Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın samimiyetle verdiği bu

> teminat üzerine 10 Temmuz 1922 günü hükûmeti kurmayı kabul etti ve ertesi günü Meclisteki 203 mebustan 197'sinin oyu ile İcra Vekilleri Başkanlığına seçildi. (s. 60-61)

Rauf Orbay'ın aktardığı bu samimi diyaloğa rağmen Mustafa Kemal bu konuşmadan 5 yıl sonra okuduğu *Nutuk*'unda o an sahip olduğu kanaati açıkça söylüyor:

> Efendiler, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vasıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin doğuşunda, desteklenmesinde ve yönetiminde, daha ilk günden birlik olmuşlar ve liderliğini yapmışlardı. Fakat Rauf Bey, açıktan açığa İkinci Grup'a geçmeyerek, bizim içimizde kalma durumunu tercih ediyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonunda kendi ifadesiyle, "bizimle birlikte imiş gibi görünmeye artık imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilân etmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal, bu çatışmalı ve çekişmeli ortamda bir yandan kendi dar grubuyla Büyük Taarruz hazırlıklarını yaparken bir yandan da artık kendisinin ufukta gördüğü mutlak zafer sonrasının siyasi ve diplomatik ortamını hazırlıyor.

Ancak o sırada Ankara'da özellikle muhalif grupta bir ümitsizlik hâli var. Yunanistan orduları, bir tarafta Eskişehir, diğer tarafta Afyonkarahisar'a kadar gelmiş durumda ve bazı milletvekilleri savaşın cephede kazanılamayacağı düşüncesiyle bir an önce barış teşebbüslerine geçilmesini istiyor.

4. GÜN

Mustafa Kemal'e "Belki de bazı kelleler kesilecektir," dedirten tartışma

Büyük Taarruz'un 20 Ağustos'ta zaferle sonuçlanması ve 9 Eylül'de de İzmir'in kurtarılmasıyla birdenbire diplomasi alanında çok hızlı gelişmeler yaşanmaya başlandı.

Bir yandan işgalci İtilaf Devletleri'nin temsilcileriyle hızlı bir görüşme trafiği vardı, bir yandan Türk ordusu Trakya'yı da kurtarmak üzere Çanakkale yönünde ilerliyordu. Bütün bu trafiğin merkezinde ise Mustafa Kemal vardı, kimse Ankara'ya bir şey sormuyordu.

Ama Ankara kendisine bir şey sorulmamasından ötürü gergindi. Bakın Mustafa Kemal *Nutuk*'ta o günleri nasıl anlatıyor:

> Efendiler, zaferden sonra bizim İzmir'deki siyasî temaslarımız üzerine Ankara'da Bakanlar Kurulunun, daha doğrusu bazı bakanların telâşlı bir duruma girdikleri fark edildi.
>
> Askerî görevimin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin Bakanlar Kuruluna ait olduğunu hissettirecek şekilde, beni Ankara'ya davet ettiler. Hâlbuki, ne askerî görevim son bulmuştu ne de siyasî ve diplomatik konularla ilgilenmek ve uğraşmaktan kendimi alabilirdim. Bu bakımdan, İzmir'den ordunun başından ve başlattığım siyasî ilişkilerden uzaklaşamazdım. Bundan dolayıdır ki benimle görüşmek isteğinde bulunan ve bunda direnen Hükûmet üyelerinin veya ilgili bakanların İzmir'e yanıma gelmelerini teklif ettim. Hükûmet Başkanı Rauf Bey'le, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Mustafa Kemal'in anlatımı hemen hemen bu kadar. Ama aynı seyahati Rauf Orbay çok farklı anlatıyor. Kendilerini "siyasi işleri görmek üzere" Meclisin gönderdiğini söylüyor, ardı ardına

katıldığı diplomatik görüşmeleri, Mudanya Konferansı'nın kabul edilmesini, İsmet Paşa'nın burada müzakereci olarak görevlendirilmesini kendisini de karar vericilerden biri olarak içine alacak şekilde anlatıyor. Oysa Mustafa Kemal, İngiliz amiralle pazarlıktan Fransız politikacı Bouillon ile görüşmesine ve Mudanya Konferansı'na kadar her konuyu birinci tekil şahısla anlatıyor. (Rauf Orbay, *Hatıralar ve Söylemedikleri*, s. 81-85)

Bu diplomatik temaslar en sonunda İtilaf Devletleri'nin bir barış konferansı önermesine uzanır. Ancak bir sorun vardır, konferansa İstanbul hükûmeti de katılmak istemektedir.

Bunun üzerine Meclis toplanır ve 1 Kasım 1923'te saltanatın kaldırılması kararını alır. İlginçtir, yasayı Meclis Genel Kurulunda Başbakan Rauf Orbay savunur, yasa kabul edildikten sonra da "Bugünü bayram ilan edelim," bile der.

Fakat Mustafa Kemal biraz daha geriye giderek farklı bir öykü anlatıyor. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta anlattığı ama tam tarihini vermediği öyküde, bir gün Rauf Bey ondan akşama Keçiören'de Refet Paşa'nın evinde buluşmalarını, rahatça konuşmalarını ister, Mustafa Kemal kabul eder.

Akşam eve vardığında Rauf Bey Mustafa Kemal'e, "Meclis, saltanat makamının belki de hilafetin ortadan kaldırılması görüşünün benimsenmiş olduğu endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride benimseyeceğiniz tutumdan şüphe etmektedir. Bu bakımdan Meclise ve dolayısıyla millet kamuoyuna güven vermeniz gerektiğine inanıyorum," der. Mustafa Kemal bu soruya cevap vermezden önce Rauf Orbay'ın saltanat ve hilafetle ilgili görüşlerini öğrenmek ister. *Nutuk*'tan aynen aktarıyoruz:

> Ben, dedi, saltanat ve hilâfet makamına vicdanımla ve duygularımla bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen aḍamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır.

> Ben nankör değilim ve olmam. Padişah'a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felâkete ve büyük acılara yol açar.

Bu anektodu anlatan Mustafa Kemal oradan sözü Rauf Orbay'ın karakterine getiriyor ve şöyle diyor:

> Bana, padişaha bağlılığı borç bildiğinden, saltanat makamı yerine başka nitelikte bir makamın getirilmesine çalışmanın felâkete ve büyük acılara yol açacağını söylemiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele kararımın desteklenmesi ve saltanatın kaldırılması için Mecliste bir konuşma yapmasını teklif etmem karşısında, ne düşündüğünü bile söylemeden boyun eğmiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey eski inanç ve görüşlerini değiştirmiş miydi? Yoksa bu görüşlerinde esasen samimî değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin bir yargıya varmak güçtür.

Mustafa Kemal aradan çok zaman geçtikten sonra *Nutuk*'ta bunları anlatırken saltanatı kaldırmanın kolay bir adım olmadığını söylüyor. Yasanın çıktığı 1 Kasım sabahı önce parti grubuna uzun uzun saltanatın neden kaldırılması gerektiğini anlatıyor, hatta "Hülâgü'nün Halife Mu'tasım'ı idam ettirerek, yeryüzünde hilafete fiilen son verdiğini ve 1517'de Mısır'ı alan Yavuz, ünvanı halife olan bir mülteciye önem vermeseydi, hilafet ünvanının günümüze kadar miras kalmış bulunamayacağını anlattım," diyerek konuyu hilafete de getiriyor.

Bu konuşmanın ardından yasa teklifi Mecliste Anayasa, Adalet ve Şeriye Komisyonlarının ortak toplantısında tartışılıyor. Mustafa Kemal bu komisyona bizzat giderek konuşmaları takip ediyor, duydukları üzerine dayanamayıp söz alıyor ve şu meşhur sözleri söylüyor:

> Efendim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, güçle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyeti ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldu bitti hâline gelmiş olan bir gerçeği, kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi doğal olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, şekline uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.

Mustafa Kemal, sözlerini saltanat ve hilafetle ilgili bazı dinî bilgilerle de devam ettiriyor. Sonrasını yine *Nutuk*'tan aynen aktarıyoruz:

> Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz efendim, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık," dedi. Konu karma komisyonca çözüme bağlanmıştı.

Mustafa Kemal bununla da yetinmiyor, teklif Meclis Genel Kuruluna geldiğinde de ad okunarak oylama yapılmasına karşı çıkıyor, "Oy birliği lazımdır," diyor. Hemen oylamaya geçiliyor ve

oturumu yöneten başkan, "Oy birliğiyle kabul edilmiştir," diyor. O sırada arka sıralardan biri, "Ben muhalifim," diyor ama kimse onu dinlemiyor.

Fakat Rauf Orbay ile etrafındaki Kazım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi isimlerin Mustafa Kemal'le tek meselesi saltanat değil.

Nitekim, Vahdettin'in bu yasadan 16 gün sonra İstanbul'dan bir İngiliz zırhlısıyla kaçmasının ardından başlayan halife ve halifelik tartışmaları da uzadıkça uzuyor. Hilafet makamı da Cumhuriyet ilan edildikten sonra 3 Mart 1924'te kaldırılıyor.

Rauf Orbay hatıralarında "hilafet meselesi" diye özel bir bölüm bile yazmış, bu kurumun genç Türkiye Cumhuriyeti'nin elinde bir güç olacağını, o yüzden korunması gerektiğini söylüyor. Kendisinin ve Kazım Karabekir'in yanlış anlaşıldığını, o yüzden Mustafa Kemal ile aralarının ebediyete kadar açıldığını anlatıyor (s. 93-100).

İzmir'in kurtuluşundan bir süre sonra Mustafa Kemal, Başbakan Rauf Orbay, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) bütün kadro, hatta Avrupa'dan yeni dönen Ali Fethi (Okyar) dâhil geniş bir grup aynı trenle İzmir'den Ankara'ya yola çıkıyorlar.

Yolda, tren Uşak-Eskişehir arasında bir yerdeyken Rauf Orbay'ın anlattığına göre Mustafa Kemal dönüyor Orbay'a ve "Sen artık başının çaresine bak. Benim işim, zaferle tamam olmuştur. Şimdi bir sulh kaldı, o da yapılır yapılmaz, bir köye çekilip, bir kooperatif kurarak çiftçiliğe başlıyacağım," diyor. Rauf Orbay bu sözlere çok şaşırınca Mustafa Kemal üsteliyor: "Fakat istersen Rauf, sen de gel... Siyaseti bırakalım... Bir numune köyü... Tarlalar, bağlar, bahçeler, fidanlıklar, koyun sürüleri... Cins atlar, makina ile ziraat... Ben Sofya'da ateşemiliter iken, Bulgar köylerini ve kooperatifçiliğini tetkik ederek daha o zaman bu

işe hazırlanmıştım. Örnek köy, mükemmel şey. İkişer bin lira koyduk mu, tamam... Ha nasıl?" diyor.

Bu konuşma devam ederken Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey araya giriyor, "Paşam bakın, bir vali, bir kaymakam bulmakta ne kadar güçlük çekiliyor... Hayalatla uğraşmayalım," diyor.

Mustafa Kemal bunun üzerine yine Orbay'a dönüyor, "Söyle Rauf, sen daha iyi bilirsin, benim hayalatçılığım var mıdır? Hayalat peşinde koşarak mı buraya kadar geldik... Göreceksiniz, 'Mustafa Kemal ve Ortakları Numûne Çiftliği'... Hele bir yerini de tespit edelim de," diyor.

Bunları hatıralarında aktaran Rauf Orbay duydukları ciddi mi, şaka mı tam anlayamıyor, "Bilinmez, Mustafa Kemal Paşa, büyük zaferden sonra hakikaten vazifesinin sona erdiğine kanaat getirerek mi, yoksa ağız aramak yahut şaka olsun diye mi, böyle, hatta muhtelif vesilelerle birçok defa samimi arkadaşları ile bu şekilde konuştuğu görülmüştü," diyor.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta bu sohbetten hiç söz etmiyor.

5. GÜN

Özel muhabirimiz Ali Naci Karacan bildiriyor: Lozan Antlaşması işte böyle imzalandı

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci bölümünü baştan sona izleyen Gazeteci Ali Naci Karacan, antlaşmanın imza törenini Akşam gazetesi için kaleme almıştı. İşte o metin.

23 Temmuz sabahı Lozan Palas'ta uyananlar bir gece içinde otelin barış şerefine gelin gibi donatıldığını görerek şaşakaldılar. Büyük girişten holün sonundaki pencerelere, koridorlara kadar

her tarafa renk renk bayraklar asılmıştı. En göze çarpan köşelere dostluk belirtisi olarak kırmızı-beyaz bir Türk armasıyla mavili beyazlı bir Yunan arması takılmıştı. Camlı kapının etrafına, yolların kenarlarına, dans salonuna yeşil saksılar sıralanmış, somaki kalın sütunlara bayraklardan örülme çelenkler asılmıştı. Otel sahibi Mösyö Steiner, şişman göbeğiyle en önde ve beyaz önlüklü garsonlar arkada, herkeste bir gayrettir gidiyordu. Kimi iskemle taşıyor, kimi bayrak asıyor, kimi duvara dayalı bir merdivene tırmanıyor, kimi elektrik lambalarına abajur uydurmaya çalışıyor, hazırlık müthiş, barış imzalanıyor!

Herkeste göze çarpan bir heyecan var. Konferansın önemli günlerinde olduğu gibi, gazeteciler koridorları doldurmuşlar, dolaşıp duruyorlar. Yabancı muhabirler Sevr Antlaşması'nı imzalayanların adlarını soruyorlar, not alıyorlar, telgraf çekiyorlar; Türk muhabirler imza törenine ait tafsilat almaya çalışıyor, oraya koşuyor, buraya koşuyor, kaynaşıp duruyorlar.

Bir gün önce Türkiye-Lehistan Antlaşması imzalandı

Bir gün önce Türkiye-Lehistan Antlaşması, büyük sadelik içinde, Lozan Palas salonlarında imzalanmıştı. Saat on buçukta, oteldeki büyük merasim salonunun geniş kapıları açılmış, bir taraftan İsmet Paşa ve arkadaşları, diğer taraftan Lehistan delegeleri, arkalarında "Caketatay" salona girmişlerdi. Ortada büyük bir masa vardı. Bir buçuk aydan beri gürültüsüzce, sessizce hazırlanan Türk-Leh Antlaşması masanın üzerinde duruyordu. Lozan görüşmelerinin ilk olumlu sonucu olan bu vesika, İsmet Paşa ile Leh delegelerinin dostça birer nutkundan sonra imzalandı ve her iki heyetin bir arada resimleri alındı. Lehistan'la Türkiye arasındaki bu imza merasimi, sanki devletlerle yapılacak asıl imza merasimine hazırlık gibi idi. Olay o kadar sükûnet içinde, öyle gürültüsüz ve vakur cereyan etmişti.

Lehistan Antlaşması şerefine verilen akşamki ziyafetten

sonra imza merasimine daha büyük ilgi uyandı. 24 Temmuz 1923'te saat birden itibaren otelin önünde yavaş yavaş, kadınlar ve erkekler toplanmaya başladı. Herkes giyinmiş, davetiye kartını cebine koymuş, vaktin gelmesini bekliyordu. Davetiye kartını alamayanlar öteye beriye başvurup imza törenini görmek için bir çare arıyor, konferansla ilgisi olmayan birçok kimse ötekine berikine rica ederek sanki tiyatroya gidiliyormuş gibi: "Aman bir bilet!" diye yalvarıyordu.

Fakat bilet bulmak imkânsız gibiydi. Konferans genel sekreterliği, yalnız heyet delegelerini, gazete muhabirlerini, bir de İsviçre Cumhuriyeti'nin ileri gelenlerini davet etmişti. Ne olur ne olmaz düşüncesiyle, belki bulaşık bir adam içeri girer endişesiyle, davet kartları tahdit edilmişti.

İsmet Paşa ve Türk heyeti

Saat ikiye doğru Lozan Palas'ın kapısından Mont Benan Parkı'nın önündeki heykele kadar iki sıra otomobil dizildi. Kapının önü mahşer gibiydi. Herkes çıkışı, delegelerin otomobillere binişini, gidişi bekliyordu. Holde danışmanlardan, uzmanlardan, muhabirlerden geçilmiyordu. Saat üçe on kala İsmet Paşa, Hasan Bey, Rıza Nur Bey, asansörle indiler. Üçünün de çehrelerinde hiçbir heyecan belirtisi fark edilmiyordu. Sanki yine Uşi Şatosu'na, konferansa gidiyorlarmış gibi sakin ve tabii, etraftakileri selamlayarak yürüyorlardı. Bir dakika sonra önünde küçük Türk bayrağı takılı otomobil halk safları arasında yürümeye başladı. Lozan Palas'tan üniversiteye kadar büyük köprünün ve caddelerin iki tarafını halk kaplamıştı. Birbiri ardı sıra harekete geçen otomobillerin uzun hattı bu kalabalığın meraklı gözleri önünde bir alay hâlinde süzülmeye başladı.

Mahşeri bir kalabalık yollarda

Üniversitenin bulunduğu meydana gelindiği zaman, İzmir'e Yunan askerînin ayak bastığı gün Sultanahmet Meydanı'nda yapılan mitingin kalabalığını hatırlatan bir manzara karşısında kalındı. Evlerin pencerelerine, damlara, sarayın etrafındaki bahçelere, yollara, her tarafa arka arkaya dört beş sıra kalabalık toplanmıştı. Ripon Meydanı'nın etrafı da insan yığınlarıyla çevrilmişti. Köprünün sonundan üniversitenin mermer merdivenlerine kadar yolun iki tarafına polisler sıralanmıştı.

İsmet Paşa'nın otomobili saat üçe beş kala Rumini Sarayı'nın kapısında durdu. Merdivenlerin üzerinde başları silindir şapkalı protokol memurları, federal Meclisi üyeleri, askerî kişiler, Türk delegeler heyetini karşıladılar. Bir anda, birçok fotoğraf makinesi objektifi İsmet Paşa'ya çevrildi. Geniş mermer merdivenlerin üzerinde Türk başdelegesinin ve barış mücadelesi arkadaşlarının yüzlerce resmi çekildi.

Lozan'ın en güzel binası

Rumini Sarayı, geniş bir meydana bakan, etrafı bahçelik, Lozan'ın en güzel, en göze çarpan binalarından biri idi. Mermer merdivenleri çıkıp da oradan etrafa bakıldığı zaman bahçelere, damlara, pencerelere, yollara sıralanan halk, caddenin ta sonundan itibaren bir kordon gibi uzanan otomobil dizisi, birbirinden dörder adım ara ile dizilmiş lacivert elbiseli polisler, sonra sarayın eşiğindeki silindir şapkalı İsviçre Federal Meclisi üyeleri teşrifatçılar, fotoğrafçılar, gerçekten tarihî bir imza töreni için olağanüstü bir dekor vücuda getirmekte idi.

Şapkaların bırakılacağı vestiyere kadar her şey belli

Üniversitenin dış merdivenleri çıkılarak büyük kapıdan girildikten sonra yine merdivenler devam ediyordu. Bu merdivenlerin dönüm yerinde, beyaz, geniş, güzel bir avlu, avlunun orta-

sında bir şadırvan, şadırvanın içinde bir timsah heykeli vardı. Sağda şapkaların ve bastonların bırakılacağı delegelere ayrılmış vestiyer, solda muhabirlerle diğer davetliler için başka bir vestiyer; imza töreninin yapılacağı salonun bir tarafında delegelerin gireceği kapı, diğer tarafında uzmanlarla muhabirlerin gireceği kapı ayrılmış, birinin üzerine (A), diğerinin üzerine (B) işaretleri konmus; herkesin davet kartına şapkasıyla bastonunu bırakacağı vestiyerin yeri, gireceği kapının harfi, oturacağı kanepenin numarasına kadar her şey yazılmıştı.

Şadırvanın, iki tarafında ve merdiven başında, iki heykel gibi, yeşilli beyazlı bir millî kıyafet içinde iki İsviçreli nöbet bekliyordu. Herkesin gözü, merdivenleri çıkarken önce bunlara ilişiyor, bunların yanından geçilerek yukarı salona gidiliyordu.

İsmet Paşa salona giriyor, bütün gözler onda

İsmet Paşa salona girdiği zaman herkeste bir heyecan belirdi. Bütün gözler hemen kendisine döndü.

Lozan Barış Antlaşması'nın imza edileceği yer, yüksek tavanlı, geniş bir salondu. Sol tarafta bahçeye bakan geniş pencereleri, sağ tarafta koridora açılan iki kapısı vardı. Salonun solunda, daha çok mahkemelerde görülen uzun, yuvarlak, yüksek bir kürsü göze çarpıyordu. Davetliler, danışmanlar, muhabirler, kanepelere yerleşmişler, yüzlerini bu kürsüye çevirmişlerdi. Kürsüye baktığınız zaman sıra ile sağ tarafta İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Hasan Bey, Amerika delegesi Mister Grew yan yana oturuyorlardı. Bunların arkasında ikinci sırayı Bulgar delegeleri teşkil ediyordu. Kürsünün sol tarafında yine sıra ile Sir Horas Rumbold, General Pellé, Marki Garroni (Marki Garroni antlaşmayı imza için o gün İtalya'dan gelmişti) bulunuyordu. Mösyö Montanya birinci sırayı teşkil ediyordu. Japon delegesi, Mösyö Venizelos, Mösyö Diyamandi ve diğer bir Romen delegesi de

ikinci sırada oturuyorlardı. Bunların yanında Belçika ve Portekiz delegeleri vardı. Kürsünün aşağısında, karşılıklı oturan Türk delegeleriyle İtilaf Devletleri delegelerinin arasında, üzeri koyu renk bir kadife ile örtülmüş büyük bir masa ve bu masanın üzerinde parşömen kâğıda basılmış, kenarlarından kırmızı kurdeleler sarkan antlaşma metinleri, protokoller göze çarpıyordu. Kürsünün iki yanındaki basamaklar üzerinde ise iki tören hademesi, kımıldamadan duruyorlardı.

Salonun sağ tarafında, bir nevi balkon teşkil eden yukarı kısmında, birçok kadın ve erkek, konferans dışındaki davetliler bulunuyordu.

İsmet Paşa'nın arka tarafına rastlayan yerde ise bir loca vardı ki içinde Vaud Kantonu Emniyeti Umumiye Müfettişi Mösyö Jecqiard oturuyordu.

Rumini Sarayı'nın büyük salonunda, duvarlara ve tavanlara işlenmiş, Hristiyan medeniyetinin safhalarına ve İsa'nın hatıralarına ait tablolardan başka dikkate değer bir şey yoktu. Ceviz kürsü, ceviz kanepeler, ceviz pencereler ve krem perdeler, bu salona koyu bir renk veriyorlardı.

Mevhibe Hanım da konuklar arasında

İsmet Paşa her zamanki vakur, ciddi duruşu ile istediğini yapmış, hakkını almış bir insan sükûneti ve soğukkanlılığıyla bekliyordu. Yüzündeki daimî aydınlık, gözlerinin her zamanki siyah ve zeki parlayışı, bugün daha çok dikkate çarpıyordu. İsmet Paşa'nın eşi, davetliler arasında, ön sırada yer almışlardı. Türkiye başdelegesinin yanında Rıza Nur Bey ciddi bir yüzle etrafa bakıyor, Hasan Bey ise Mister Grew ile konuşuyor, Genel Sekreter Mösyö Massigli'nin ortadaki masa üzerinde antlaşmaları ve ekleri sıralamasına dikkat ediyor ve gözlerinden merak okunuyordu.

Bir tarafta Türkiye, karşısında bütün dünya

Bir tarafta Türkiye ve karşısında yedi devletin delegeleri... Başta İngiltere, yanında Fransa, onun yanında İtalya, arkalarında Japonya ve Japonya'nın yanında silinmiş gibi Yunanistan (Venizelos), Romanya, Belçika... Sağ tarafta tek başına Türkiye, sol tarafa bakınca bütün dünya! İşte her şey elinden alındığı hâlde nihayet varlığı pahasına savaşan, kanını akıtan ve savaşı kazanan yeni Türk devleti ve işte onu mahvetmek için yüzyıllardan beri uğraşan Batı âlemi! Genel savaşın meşhur "Üçler İtilafı" ve ona takılı "küçük itilâf manzumesi", Balkan devletleri... Fakat artık gülmüyorlardı. Artık "mütehakkimane" durum almıyorlardı. Hatta hüzünlü, kederli görünüyorlardı.

Sanki Japon delegeye "Siz de gelin!" demişler, o da gelmiş

Sir Rumbold'un sağ gözünde bir monokl var. Yüzü kıpkırmızı, boyuna terliyor, ikide bir mendiliyle yüzünü siliyor. General Pellé, bir kâğıt gibi beyaz çehresiyle, uzun boylu Sir Rumbold ile şişman yapılı Marki Garroni arasında bir hayalete benziyor. Marki Garroni ise kanepesine yerleşmiş, toplu avurtları, yumuk gözleriyle bir Sinyor gibi rahat, ne memnun ne kederli, kayıtsız görünüyor. Bu konferans ile yalnız antlaşmaya imzasını atmak istediği için ilgilendiği hissini veriyor. Japon delegesinin her zamanki esmer, çekik gözlü çehresinde, bugün de dikkate değer bir şey yok. Sanki "Siz de gelin!" demişler ve o da gelmiş. Arkasına bol gelen elbisesi içinde, zayıf yapısı ile bu Uzakdoğu diplomatı, belirsiz bir hayal etkisi yaratıyor. İtilaf Devletleri delegeleri içinde en ilgiyi çeken yine Venizelos... Arkaya çekilmiş, kanepesine yan oturmuş, her tarafı süzüyor ve "talihin bu garip tecellisi" karşısında, önünde oturan İngiltere İmparatorluğu delegesine, insana öyle geliyor ki sanki garip bir küçümseme ile

bakıyor. Her hareketinde, her bakışında, önündekileri, yanındakileri yok farz eden bir lakaydi göze çarpıyor.

Hokka geliyor, tören başlıyor

Saat üçü beş geçe, İsviçre hükûmeti adına konfederasyon Reisi Mösyö Scheurer, reis vekili sıfatıyla Mösyö Şvarts ile Mösyö Chultess, önlerinde beyaz mantolu, elinde, içine kalem konmuş hokka taşıyan bir tören hademesi, içeri girdiler. Ayağa kalkıldı. Bu üç kişi kürsünün önüne geldiler ve oradaki üç koltuğa yerleştiler.

Bir anda, o kürsü, İsmet Paşa, karşısındaki devletler sonra arka arkaya sıralara dizilmiş İsviçre ileri gelenleri, uzmanlar, danışmanlar, muharirler, bütün o salon, bu üç şahsın heyet hâlinde salona girişi, kalemleri ve hokkayı getiren beyaz mantolu Huissier, her şey, sanki muhteşem oranlara ulaşarak büyük bir heybet aldı. Bu heybetli dekor ortasında, derin bir sessizlik arasında, İsviçre Federal Meclisi Reisi ayağa kalktı ve ağır bir sesle, antlaşmaların, sözleşmelerin, beyannamelerin, protokollerin adlarını saydıktan sonra "Efendiler, buyurunuz, imza ediniz!" diye delegeleri imzaya çağırdı. Sesinde karar tebliğ eden yüksek bir hâkim edası vardı.

Bu toplantı cihan ölçüsünde bir millî davanın hüküm tebliği oturumu gibi heyecan verici bir manzara göstermekte idi.

İsmet Paşa, antlaşmayı Mustafa Kemal'in gönderdiği altın kalemle imzaladı

Reisin imzaya daveti üzerine, konferans genel sekreteri Mösyö Massigli yerinden kalkarak İsmet Paşa'ya doğru geldi, kendisini selamladı ve "Buyurunuz, evvela zatı devletiniz imza edeceksiniz," dedi.

Bu ilk imza devletler tarafından Türkiye'ye karşı bir şeref olarak takdim edilmekte idi. Türkiye Devleti Başdelegesi İsmet

Paşa, yerinden kalktı, oradaki masaya doğru yürüdü ve masanın tam ortasına gelince durdu. Sağ elini "Jacquette à taille"ının iç cebine götürerek oradan renkli bir mahfaza çıkardı, açtı, içinden bir altın kalem aldı ve Gazi Mustafa Kemal'in, vatanın kurtarıcısı Büyük Ata'nın antlaşmayı imzalamak üzere kendisine gönderdiği tarihî kalemle, ayakta, biraz eğilerek, genel sekreter Massigli'nin önüne koyduğu antlaşmaya, 24 Temmuz 1923 tam saat üçü dokuz geçe imzasını attı.

Osmanlı'nın tasfiyesi, Türkiye Devleti'nin doğuşu

Tarihi an, işte o andı. İşte o andı ki 24 Temmuz 1923 tarihi salı günü saat tam üçü dokuz geçe, İsmet Paşa'nın attığı bu imza ile Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiş ve yeni Türkiye Devleti kurulmuş oluyordu! Aynı zamanda 9 yıllık genel Avrupa savaşı, o imzanın atıldığı anda, 24 Temmuz 1923 günü saat tam üçü dokuz geçe bitiyordu.

Herkes meraklı gözlerle İsmet Paşa'nın imza atışını takip ediyor. Salonda çıt yok. Sol taraftakiler sükûnetle, Türk delegeler heyetinin antlaşmayı, sözleşmeleri, beyannameleri imzalayıp bitirmesini ve sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlar.

İsmet Paşa'nın bir tarafında Hasan Bey, bir tarafında Rıza Nur Bey; bir İngiliz sekreteri imzalanacak vesikaları önce Massigli'ye veriyor ve Massigli onları önce İsmet Paşa'ya imzalattıktan sonra Rıza Nur Bey'in önüne getiriyor, Rıza Nur Bey imzaladıktan sonra Hasan Bey imzalıyor, onlardan sonra Fransız sekreter Nogara elindeki kurutma kâğıdıyla imzaları kurutuyor.

Türk heyetinin anlaşma ile eklerini, protokolleri imzalaması yedi dakika sürdü.

Geri kalan imzalar

Türk heyetinden sonra antlaşmayı imzaya İngiltere başdelegesi Sir Rumbold davet edildi. İngiliz başdelegesi yerinden kalktı,

yürüdü, geldi ve cebinden siyah bir *stylo* çıkararak imzasını attı. Sir Rumbold'dan sonra General Pellé davet edildi. Fransız başdelegesi masanın önüne gelince oradaki koltuğa oturdu. Gözlüğünü taktı ve yüzünde memnunlukla, sıra ile dikkatle bütün vesikaları imzaladı. Marki Garroni davet edilince, ortadaki masaya eğilerek önce koltuğunun üzerine iyice yerleşti, sonra yavaş yavaş gözlüğünü çıkardı, binbir özenle kalemi aldı ve büyük bir tarihî hareket yapmakta olduğunu tamamıyla idrak etmiş bir hâl ile ve sanki bu tarihî anın bütün şeref ve zevkini tatmak istiyormuş gibi, dikkatli dikkatli imzalarını atmaya başladı. Marki Garroni'den sonra Japon delegesi zayıf parmakları arasında tuttuğu kalemle birer birer imzasını attı, döndü, yerine oturdu. Sıra Venizelos'a geldi, koltuğa oturdu, çabucak imzaladı, yerine döndü. Romanyalılardan sonra sonunda Belçikalılar, Portekizliler de kendilerini ilgilendiren sözleşme ve antlaşmalara imzalarını attılar.

İsviçre Konfederasyon Reisi'nin dikkate değer nutku

İmza töreni bittikten sonra konfederasyon reisi ayağa kalkarak şu dikkate değer nutku söyledi:

> Efendiler,
>
> Aylarca devam eden çalışmalardan sonra Lozan Konferansı'nın gayesine eriştiği ve sulhun artık temin edildiği hakkındaki sevinçli haber, birkaç gün evel cihana ilan edildi. O kadar uzun zamandan beri beklenilen bu hadiseye resmî bir şekil vermek ve husule gelen itilafları imza etmek için yeniden toplandık.
>
> Konferans, müzakere mahalli olarak memleketimizi intihabetti ve nasıl mesainin açılma törenine İsviçre Federasyon Meclisini davet ettiyse bugünkü mesut bitiş celsesine de yine davet etmek lütfunda bulundu. Daha dün sureti mahsusada dostane bir mektup, size bahşetmek şerefine nail olduğumuz

misafirperverlikten dolayı teşekkür hislerinizi bize bildiriyordu. Hâlbuki İsviçre'ye verdiğiniz şereften dolayı bütün kalbimizle teşekkür etmek asıl bize düşer. Bu suretle milletlerin kucağında yaşayan memleketimizin vaziyetine tamamıyla tevafuk eden ve hizmete iştirak ve İsviçre adını bir daha sulh ve müsalemet (barış içinde yaşama) emrine teşrik etmek fırsatını bize bahşettiniz. Husule gelen itilafı ilk olarak selamlamak ve sizleri bundan dolayı tebrik etmekten iftihar duyuyoruz. Konferansın yenmek zorunda kaldığı müşküller pek büyüktü. Fakat hepimiz için çok şükür ki konferansa iştirak edenlerin fazilet ve kemali üstün geldi ve kendilerine tevdi edilen vazifeyi iyi neticeye ulaştırmak azimleri bu müşküllerden daha kuvvetli göründü ve itilaf bu suretle mümkün oldu. Umumi menfaatler namına razı olduğunuz fedakârlıklar hiç şüphesiz pek ağırdı. Fakat elde edilen netice bu bahaya değerdi. Bu fedakârlıklar muhasamatın kati bitişine ve sulhun teessüsüne alamettir. Yalnız doğrudan doğruya alakalı milletler değil, fakat bütün dünya bundan dolayı size minnettardır.

Biz İsviçreliler, ırk, lisan, din farklılıklarının ne kadar tehlikeli olduğunu tecrübe ile biliyoruz. Tarihimizde bu ayrılıklar devletimizin varlığını birçok defa tehlikeye düşürdü. Fakat yine biliyoruz ki bütün bu farklara rağmen sulh ve insanlık dairesinde yaşamak ve bu hayatta bir terakki ve inkişaf kaynağı bulmak da kabildir.

Sulhun akdine iştirak eden milletlere bu dersin teyidini istikbalde görmelerini bütün gönlümüzle dileriz. Silahların çarpışması insanlar için en elim ıstıraplar doğurur, hâlbuki fikirlerin çarpışmasından ancak hakikat tezahür eder.

Yeryüzündeki hiçbir millet, haklarından mahrum edilemez, nasıl ki beşeriyetin hayrına iştirak vazifesinden de kurtulamaz. Yakın Şark milletlerine karşı, medeniyetin inkişafındaki muazzam hisselerinden dolayı borçlu olduğumuz şükranı tarih bize öğretiyor. Bu milletler bugün uzun yıllarca devam eden kahramanca mücadelelerden sonra silahlarını bırakı-

yorlar. Temenni ederiz ki yaralarını sardıktan ve müsalemet yolunda faaliyetlerine başladıktan sonra vaktiyle beşeriyet üzerine bol bol dağıttıkları bütün iyiliklerden tekrar faydalanırız. Aralarında rekabet devam edebilir. Fakat rekabet sulh ve çalışma âlemi içinde devam eder.

En hararetli temennilerimiz bu inkişafa matuftur. Bilhassa mümessilleri bugün sulhu imza eden milletlere aittir. Allah isterse bu inkişaf ve saadet bütün cihana şamil olur ve hepimizi sıkan tazyikten bizleri kurtarır.

Lozan Konferansı'nı bu sözlerimle kapıyorum. Dilerim ki bugün, milletler için daimî bir kurtuluş ve saadet kaynağı olsun.

İsviçre'den yükselen bir ders gibi

Bu nutuk basbayağı bir tören nutku değil, fakat çok özlü, bütün dünyaya karşı İsviçre'den gür sesle yükselen bir ders hikmetleriyle dolu idi.

Özellikle "Hiçbir millet haklarından mahrum edilemez," cümlesi milletleri haklarından mahrum etmeye kalkmış olanlar için son bir ihtar gibi yansıdı. Bu nutukta Türkiye, "Kahramanca bir mücadeleden sonra kılıçlar kınına konuluyor," cümlesiyle bir destan tarifine ulaştırılıyordu. Bu nutkun özeti, İsviçre Konfederasyon Reisi ağzından, bütün dünyaya, "Galibiyet Türklerde kaldı, kahramanca bir mücadeleden sonra haklarını aldılar!" demekti.

Mösyö Scheurer'in nutku sürekli olarak, dakikalarca alkışlandı. Artık Lozan Konferansı resmen sona ermişti. Barış imzalanmıştı. Herkes ayağa kalktı. Herkes birbirini tebrike başladı.

Venizelos gelip İsmet Paşa'yı tebrik ediyor

İsmet Paşa'yı ilk tebrik eden Çin hükûmetinin Berne elçisi oldu. Sonra Amerikalı Mister Grew, daha sonra General Pellé, onun arkasından Sir Rumbold tebrik ettiler. Bunlardan sonra Mösyö

Venizelos güle güle İsmet Paşa'ya doğru yürüdü, iki elini uzattı ve hararetle tebrik etti. Mösyö Venizelos'tan sonra İngiliz delegesi Mister Rayan İsmet Paşa'nın elini sıktı ve Türkçe olarak, "Tebrik ederim Paşa Hazretleri..." dedi. İsmet Paşa teşekkür etti.

"Mektepte imtihanı verdik, çıkıyoruz"

Şimdi heyetler salondan çıkıyorlardı. Bu sırada Türk muhabirler İsmet Paşa'yı tebrik ettiler ve "Paşam, lütfen ilk intıbaınız?" diye sordular.

İsmet Paşa'nın gözleri gülüyordu, "İşte görüyorsunuz, mektepte imtihanı verdik, çıkıyoruz!" dedi.

Herkes İsmet Paşa'yı tebrik ediyordu

Evet, İsmet Paşa imtihanı vermiş ve birinci çıkmıştı. Şerefli bir bağımsızlık barışı bundan daha yüce bir zafer havası içinde imza edilemezdi. Bu büyük siyasal zafer, her "Türk'üm" diyenin kafasında ve ruhunda yüzyıllar ve yüzyıllar boyunca, artık en büyük bir millî şerefti. İsmet Paşa bu şerefi yaratan vakur bir sembol hâlinde koridorları geçti, merdivenleri indi, büyük kapıda Türk başdelegesi ile arkadaşlarının tekrar birçok fotoğrafı çekildi. Ta kapının önüne kadar herkes Türkiye başdelegesinin etrafını alıyor, elini sıkıyor, tebrik ediyordu. Tören tam üç çeyrek saat sürmüştü.

Delegeler, danışmanlar, uzmanlar, muhabirler, davetliler salondan çıktıkları ve otomobillerine bindikleri zaman, Lozan şehrindeki büyük katedralin çanları durmadan çalarak her tarafa barışın imzalandığını ilan ediyordu.

Gece geç vakte kadar Lozan sokaklarında bu barış gününün ve gecesinin kalabalığı ve sonsuz sevinci devam etti.

Mustafa Kemal'in kutlama telgrafı

İsmet Paşa, Rumini Sarayı'nda barışı imzaladıktan ve Beau Rivage'de İngilizlerin barış şerefine verdikleri çay ziyafetinde bulunduktan sonra geç vakit Lozan Palas'a döndüğü zaman, kendisini ilk karşılayan, Gazi Mustafa Kemal'in şu telgrafı oldu:

> Lozan Türk Heyeti Murahhasası Reisi ve Hariciye Vekili Paşa Hazretleri'ne,
>
> Millet ve hükûmetin zatı âlilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakıyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetten ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihî bir muvaffakiyetle tetvicettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâle kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyle zatı âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün heyeti murahhasa âzasını müteşekkirane tebrik ederim.
>
> Gazi Mustafa Kemal
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, Başkumandan

6. GÜN

Atatürk Lozan'ı anlatıyor: Eşi benzeri olmayan bir siyasi zafer

Mustafa Kemal, Nutuk'ta Lozan Antlaşması'nı karşılaştırmalı olarak özetlemişti. Bu bölümü aynen yayınlıyoruz.

Efendiler, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra düşman devletler tarafından Türkiye'ye dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevres taslağıdır. Bu taslak, hiçbir görüşmenin ürünü olmayıp İtilâf Devletleri tarafından Yunan

Başvekili Mösyö Venizelos'un da katılmasıyla düzenlenmiş ve Vahdettin'in hükûmeti tarafından, 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu taslak, Türkiye Büyük Millet Meclisince tartışılmaya değer bile sayılmamıştır.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklifler, Sevres Antlaşması'na bazı değişiklikler getiriyor ise de üzerinde durulmamış olan meselelerde Sevres taslağındaki maddelerin olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu teklifler, bizce tartışmaya yol açmadan İkinci İnönü Savaşı'nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifleri 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Zaferi'nden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra ve yakında yeni bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde, artık işe Sevres taslağını temel olarak ele alma şeklinden vazgeçilmiş ise de ana çizgileri ile millî gayemizi gerçekleştirmekten uzaktı.

Dördüncü teklif Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdir.

İtilâf Devletlerince Türkiye'ye kabul ettirilmesi düşünülen esaslar ile Millî Mücadele sayesinde ulaşılan sonucu açıkça gözler önüne serebilmek için, bu dört türlü teklif arasıda en önemli noktaları içine alacak şekilde kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım:

1. SINIRLAR

A) TRAKYA SINIRI

Sevres'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunanlılara kalacak şekilde bir hat.

Lozan'da: Karağaaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

B) İZMİR BÖLGESİ

Sevres'de: Bu bölgenin sınırları, Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer İskelesi'ne az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek, Türk hâkimiyetinin belirtisi olarak, İzmir şehrinin dış siperlerinden birinde Türk bayrağı bulunacak. Bir bölge Meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu Meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti.

Mart 1921 teklifinde: İzmir şehri Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde çeşitli unsurların nüfus oranlarına göre oluşturulacak bir jandarma birliği görev alacak ve buna İtilâf Devletleri'nin subayları komuta edecek.

Yönetim işlerinde de yine aynı nüfus oranı göz önünde bulundurulacak, bölgenin Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek bir Hristiyan valisi olacak, bunun yanında seçim yoluyla kurulmuş bir Meclis ile bir danışma kurulu bulunacak. Valilikçe, Türkiye'ye gelir artışına göre ayarlanacak bir vergi konacak. Bu anlaşma beş yıl süre ile geçerli olup iki taraftan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce değişikliğe uğratılabilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir'in de bize geri verileceği yolunda aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının yönetime adaletli bir şekilde katılmasını sağlamak için ve aynı hakkın Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de verilmesi şartıyla bir yöntem tespiti konusunda İtilâf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan ile anlaşacaklardır.

Lozan'da: Elbette bu gibi meseleler söz konusu bile edilmemiştir.

C) SURİYE SINIRI

Sevres'de: Akdeniz kıyısında aşağı yukarı Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'ndaki sınır olduğu gibi bırakılmıştır.

D) IRAK SINIRI

Sevres'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Çözümü daha sonraya bırakılmıştır.

E) KAFKAS SINIRI

Sevres'de: Türk-Ermeni sınırının belirlenmesi Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü'nün güneyinden geçen birçok noktada Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus Cephesi'ni izleyen bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Miletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakların tespiti için bir komisyon kuracak, Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Lozan'da: Bu konu ortadan kaldırılmıştır.

F) BOĞAZLAR BÖLGESİ

Sevres'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün parçaları.
Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde aşağı yukarı İzmir bölgesinin sınırından başlayarak Manyas Gölü'nün güneyine, Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölü'nün batı ucundan Ahabadr Deresi'nin göle döküldüğü yere kadar uzanan bir hatla sınırlandırılmış bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmak ve askerî harekâtta bulunmak hakkı yalnız İtilâf Devletleri'ne aittir. Bu bölgedeki Türk jandarması da İtilâf Devletleri'nin komutası altında olacaktır.

İtilâf Devletleri, bu bölge içinde, askerî maksatlarla kullanılabilecek yol ve demir yolu yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu gayeyle kullanılacak olanları da tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Bozcaada'nın karşısından Karabiga'ya çekilen hattın kuzeyi ile Boğaziçi'nin her iki yakasında 25 kilometrelik bir bölge.
Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilâf Devletleri yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, böylece İstanbul'u ve İzmit Yarımadası'nı boşaltacak, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek Yarımadası dışarıda kalmak üzere Çanakkale Sancağı, Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit Yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilâf Devletleri'nin işgâl kuvvetleri kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu Yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde, kıyıdan yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıyıdan onbeş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da İmralı dışındaki adalarla İmroz ve Bozcaada, askerden arınmış bir duruma getirilecektir.

Hiçbir yerde İtilâf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU

Sevres'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilâf Devletleri temsilcilerinden kurulacak bir komisyon özerk bir yönetim şekli hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti Meclisine başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı bağımsız bir devlet kurmak istediklerini ispat ederse ve Meclis de bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü hakkından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilâf Devletleri, şimdiki durumun göz önünde tutularak, bu konuda Sevres taslağında değişiklik yapılmasını dikkate alma eğilimindedir. Şu şartla ki özerk yönetilen bölgelerle Kürt ve Asuri-Keldanî çıkarlarının yeterince korunması için tarafımızdan kolaylıklar gösterilsin...

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

3. EKONOMİK ÇIKAR BÖLGELERİ

Sevres Antlaşması'ndan sonra İtilâf Devletleri'nin aralarında imza ettikleri üçlü anlaşmaya göre:

a) Fransız çıkar bölgesi: Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı, Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden

geçen ve Mus'u dışarıda bırakarak bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

*b) **İtalyan çıkar bölgesi:*** İzmit Yarımadası'ndan çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a kadar Anadolu demir yolu hattı ve oradan Kayseri yakınlarında Erciyes Dağı yöresine kadar giden hatla İzmir bölgesi, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ve Fransız ile İtalyan Dışişleri Bakanları arasında imza olunup hükûmetçe reddedilen anlaşmalara göre:

*a) **Fransız çıkar bölgesi:*** O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Elâzığ ve Diyarbakır illeri.

*b) **İtalyan çıkar bölgesi:*** Antalya, Burdur, Muğla, Isparta Sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya Sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.
Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

4. İSTANBUL

Sevres'de: Antlaşma samimiyetle uygulanmadığı takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askerden arınmış bölgeden askerî kuvvet geçirilmesine izin verileceği belirtilmiştir.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan çıkarılacağımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin arttırılacağı vadedilmektedir.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

5. VATANDAŞLIK

Sevres'de: Gerek Yunanistan'da dâhil olmak üzere İtilâf Devletleri'nden gerek yeni kurulan devletlerden birinin (Ermenistan vb.) vatandaşlığına girmek isteyen Türk uyruklulardan hiç kimseye Türk hükûmetince engel olunmayacak ve bunların yeni vatandaşlığı kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında, İtilâf Devletleri, bir kimsenin vatandaşlığını belirleme hususunda, Türkiye'deki yabancı elçilik ve konsoloslukların verecekleri belgelerin yeterli sayılmasını istemişlerdir. Bu teklif, Sevres taslağının yukarıda söz konusu olan 128. maddesinin yeni bir şekliydi. Hiç şüphe yok ki tarafımızdan reddedilmiştir.

6. HUKUKİ KAPİTÜLASYONLAR

Sevres'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden kurulu bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir şekil düzenleyecek ve Osmanlı hükûmetine danıştıktan sonra bu şekli tavsiye edebilecek.

Osmanlı hükûmeti bu şekli kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilâf Devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitülasyonlarla ilgili hiçbir kayıt yoktur.

Danışma niteliğinde olmak üzere, birkaç yabancı uzmanı beş yıl için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. AZINLIKLARIN KORUNMASI

Sevres'de: 1918 Ateşkes Antlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda yer alan hükümlerden başka, Türkiye'ye, özellikle aşağıdaki hususlar kabul ettirilmek istenmiştir:

a) Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.
Başkanları Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek olan hakem komisyonları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar istedikleri takdirde, Türk olmayan halkın zarar görmüş mal ve mülklerinin onarımı için de ücretleri hükûmetçe ödenecek işçilerin sağlanması, zorla göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, söz konusu komisyonlar tarafından iddia edilen bütün şahısların sürgün edilmesi vb.

b) Türk hükûmeti, azınlıkların parlamentoda kendi nüfusları oranında temsil edilmelerini sağlayan ve bir seçim kanunu tasarısını, iki yıl içinde İtilâf Devletleri'ne sunacaktır.

c) Patrikhaneler ile bunlara benzer kuruluşlara tanınmış olan bütün imtiyazlar arttırılarak daha da sağlamlaştırılmakta ve bunların idare ettikleri okul, yetimhane vb. konusunda o güne kadar hükûmetin sahip olduğu sınırlı denetleme hakkı da elinden alınmaktadır.

d) İtilâf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin görüşünü aldıktan sonra bu kararların uygulanmasını sağlayacak gerekli tedbirleri tespit edecektir. Türkiye bu konuda sonradan alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklar söz konusu edilmemiştir. Bu teklifte Sevres'de yapılacak değişiklikler yer aldığı için, bun-

dan adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği sonucu çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra tedbirin teklif edileceği ve bunların gereğince uygulanmasını kontrol için Milletler Cemiyeti'nce komiserler tayin edileceği yazılıdır.

Bu bir sıra tedbirin neler olduğu açıklanmamıştır.

Lozan'da: Misakımillî'mizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlar için Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütün milletlerarası antlaşmalarda yer alan hükümler.

8. ASKERLİKLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sevres'de: Türkiye'nin Silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır. Saray Muhafız Birliği: 700 kişi, Jandarma: 35.000 kişi, Jandarma'yı desteklemek üzere özel birlikler: 15.000 kişi, toplam: 50.700 kişi

Bu sayıya Harp Akademisi ve askerî okullar öğrencileri ile depo birliklerinde ve çeşitli görevlerde çalışan er ve subaylar da dâhildir.

Özel birliklerin 15 batarya dağ topu bulunabilecek, sahra veya ağır top olmayacaktır.

Memleket, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (legion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler, kendi bölgelerinin dışında kullanılmayacaktır.

Jandarma subayları arasında, sayıları 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı milletten olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan bu bölgelerin sayısı belirtilmemiş olmakla birlikte, bunun İtilâf Devletleri'nin düşüncesine göre, en az dört olacağı, antlaşmanın bazı hükümlerinden ve

özellikle bir birliğin kuvvetinin bütün birlikler kuvvetinin dörtte birini aşmayacağı yolundaki hükümden çıkarılabilir. Böylece İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarının birer bölgesi bulunacağı gibi, Belki Yunanistan'a belki de ileride Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birliklerin erleriyle jandarmalar hep paralı olup bunlar en az iki yıl askerlik yapacak ve mecburî askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her bölgedeki birliğe alınacak er ve çeşitli unsurların birlikte temsil edilmesine mümkün olduğu kadar dikkat edilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz, yedi gambot ve altı torpidoyu geçmeyecek, hiçbir uçağımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilâf Devletleri'nin kara, deniz ve hava denetleme komisyonlarının memleketimiz içinde her türlü denetleme hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Komisyonu: Türkiye'nin kullanabileceği, polis, gümrükçü, orman korucusu vb. görevlilerin sayısını belirleme, artacak silah ve cephanemizi teslim alma, memleketimizi bölgelere ayırma, her bölgede bulunacak jandarma ve özel birlik sayısını tespit etme, bunların hangi işlerde ve ne şekilde çalıştırıldıklarını denetleme, yabancı subayların sayılarını ve oranlarını tayin etme, hükûmetle iş birliği yaparak yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenleme gibi işlerle görevli olacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Jandarma sayısı 45.000'e, özel birliklerin sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın memleket içindeki dağıtım şekli, yukarıda sözü edilen İtilâf Devletleri temsilcilerinden kurulu Denetleme Komisyonu ile Hükûmet arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecektir.

Jandarma subay ve astsubay oranı arttırılacaktır. Yabancı subayların sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtılması

Denetleme Komisyonu ile Hükûmet arasındaki anlaşmaya göre kararlaştırılacaktır. (Bununla, belki de her bölgede aynı milletten yabancı subayların bulunmayacağı kastedilmiştir.)

Mart 1922 teklifinde: Paralı asker şeklinin devam ettirilmesi, jandarmanın 45.000'e, özel birliklerin 40.000'e çıkarılması.

Jandarma'da, yabancı subaylara görev verilmesi Türkiye'ye tavsiye edilmekle birlikte, bu nokta şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlarda askerden arınmış duruma getirilen bölgelerle ilgili sınırlandırmalar dışında hiçbir kayıt yoktur. Üstelik, Boğaziçi'nin iki yakasındaki askerden arınmış bölgede, 12.000 asker bulundurabilme hakkını elde etmişizdir.

9. CEZA

Sevres'de: Türkiye harp sırasında harp kurallarına aykırı şekilde hareket etmiş veya Türkiye içinde zulüm yapmış, zorla sürgün etme vb. işlere karışmış olan kimseleri, istedikleri takdirde, İtilâf Devletleri'ne (Yunanistan dâhil) ve Türkiye'den toprak almış devletlere (Ermenistan vb.) teslim edecektir. Bu gibi kimseler, kendilerini isteyen devletin Divan-ı Harb'i tarafından yargılanıp cezalandırılacaktır.

Mart 1921 teklifinde: İtilâf Devletleri'nin teklifinde bundan söz edilmemiştir. Ancak, Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu esirlerin geri verilmesi ile ilgili sözleşmede, elimizdeki bütün İngilizleri serbest bırakarak bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizlerin elinde bırakmaya razı olması, Sevres taslağında yer alan önceki hükümlerin daha hafifletilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bu konu üzerinde durulmamıştır.

Lozan'da: Bundan söz edilmemiştir.

10. MALİ HÜKÜMLER

Sevres'de: İtilaf Devletleri, Türkiye'ye yardım olsun diye, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden kurulu bir Maliye Komisyonu oluşturacaklar, bu komisyonda danışman olarak bir Türk komiseri bulunacaktır.

Bu komisyonun görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirlerini korumak ve arttırmak için her türlü tedbiri alacaktır.

b) Türk Meclisi Mebusanı'na sunulacak olan bütçe, daha önce Maliye Komisyonu'na verilecek ve onun kabul ettiği şekilde Meclise gönderilecektir. Meclisin yapacağı değişiklikler, ancak komisyonca uygun görülürse yürürlüğe konabilecektir.

c) Komisyon, malî kanun ve tüzüklerin uygulanmasını, doğrudan doğruya kendisine bağlı bulunan ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kimselerden seçilip tayin edilecek olan Türk Maliye Teftiş Kurulu aracılığıyla denetleyecektir.

d) Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'nin para işlerini düzenleyecek ve düzeltecektir.

e) Türkiye'nin, Düyûn-ı Umumiye'ye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri bu Maliye Komisyonu'nun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla:

Önce, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilâf Devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilâf Devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir.

İkinci olarak, Türkiye yüzünden zarar görmüş olan İtilâf

Devletleri uyruklarının zarar ve ziyanını ödeyecektir. Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra dikkate alınacaktır.

f) Hükûmetçe verilecek her bir imtiyaz için Maliye Komisyonu'nun uygun bulması şarttır.

g) Bugün yürürlükte olan, bazı gelirlerin doğrudan doğruya Düyûn-ı Umumiye tarafından toplanması şekli, Komisyonun onayı ile mümkün olduğu kadar genişlemesine yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye'ye uygulanacaktır.

Gümrükler, Maliye Komisyonu tarafından tayin veya işten çıkarılabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak bir genel müdürün yönetiminde bulunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yukarıda sözü edilen Maliye Komisyonu, Türk Maliye Nâzırı'nın gönüllü başkanlığı adı altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk temsilci bulunacak ve bunun, Türk Maliyesi ile ilgili konularda oyu olacaktır. İtilâf Devletleri'nin malî çıkarları ile ilgili konularda ise Türk temsilcinin yetkisi, ancak danışma niteliğinde olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk Maliye Nâzırı ile Maliye Komisyonu tarafından ortaklaşa hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapma yetkisini taşıyacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliğini bozacak şekilde ise bütçe onaylanmak üzere yeniden Maliye Komisyonu'na gönderilecektir.

Türk hükûmeti, imtiyazlar verme hakkını yine elde edecektir. Ancak, Türk Maliye Nâzırı bu konudaki sözleşmelerin, Türk hazinesinin çıkarlarına uygun olup olmadığını, Maliye Komisyonu ile birlikte inceleyecektir ve bu konuda ortaklaşa bir karar alacaktır.

Mart 1922 teklifinde: Maliye Komisyonu kurulmasından vazgeçilmektedir. Fakat, İtilâf Devletleri'ne olan savaştan önceki borçların ve aşırı olmayan bir tazminatın ödenmesi konu-

sundaki gerekli denetlemenin Türk hâkimiyeti ilkesi ile bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Düyûn-ı Umumiye Komisyonu olduğu gibi bırakılacak, yukarıda belirtilen iş için İtilâf Devletleri'nce bir dağıtım komisyonu kurulacaktır.

Lozan'da: Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.

11. EKONOMİK HÜKÜMLER

Sevres'de: Kapitülasyonlardan yararlama hakkı, savaştan önce bunlardan yararlanan İtilâf Devletleri uyruklularına geri verilecek; bu hak, bunlardan daha önce yararlanmamış olan Yunanistan, Ermenistan vb. devletler uyruklarına da tanınacaktır.

(Bu haklar arasında, birçok vergiden sorumlu olmama hakkının bulunduğu ve vatandaşlık bölümünde görüldüğü üzere, her Türk vatandaşının, İtilâf Devletleri'nden birinin vatandaşlığına girmesine engel olma hakkının bizden alındığı hesaba katılırsa, bu hükmün genişliği daha iyi anlaşılır.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (%8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye, İtilâf Devletleri gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakkı tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bazı şartlara bağlı olarak yalnız yabancı postaların kaldırılmasının düşünüleceği söylendiğine göre, diğer hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon ve Türk temsilcilerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından oluşan bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesinden sonra geçecek üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp kapitülasyon sisteminin değiştirilmesiyle ilgili teklifler hazırlayacaktır.

Bu teklifler, malî konularda, yabancı uyrukluların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu tekliflerde, gümrük vergisinde gerekli görülecek değişikliklerin yapılmasına da yer verilecektir.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türlüsü, kökünden ve sonsuza kadar kaldırılmıştır.

12. BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sevres'de: Kendisine ait bayrağı, bütçesi ve polis kuvveti bulunacak olan bu komisyon, gemilerin Boğazlardan geçmesi, fenerler, kılavuzluk vb. işlerle uğraşacak ve daha önce Yüksek Sağlık Kurulu'nun yaptığı görevlerle, kurtarma işleri artık bir komisyonun gözetimi altında ve onun vereceği talimat çerçevesinde yerine getirilecek ve komisyon, Boğazların serbestliğini tehlikede sayınca İtilâf Devletleri'ne başvurulabilecektir.

Komisyon'da Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcileri ikişer oya sahip olacaklardır.

Amerika istediği zaman, Rusya da Milletler Cemiyeti'ne girdiği andan başlayarak bu komisyona katılabileceklerdir.

Mart 1921 teklifinde: Türk temsilcisi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na başkanlık edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Aynı şekilde, Türk temsilcisi komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletler komisyonda temsil edilecektir.

Lozan'da: Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir. Komisyonun görevi, gemilerin Boğazlardan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktan ibarettir. Komisyon her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor verecektir.

Yine bu antlaşmayla, İstanbul'daki Milletlerarası Sağlık Kurulu kaldırılarak sağlık işleri Türk hükûmetine bırakılmıştır.

Saygıdeğer Efendiler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hüküm-

leri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim.

Bu antlaşma, Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir.

Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasî zafer eseridir!

7. GÜN

İsmet Paşa Lozan'ı anlatıyor

İsmet İnönü, 1968 yılında yayınladığı Hatıralar'ında Lozan'a çok özel bir yer ayırmıştı. O bölümden bir özeti aynen yayınlıyoruz.

Lozan Muahedesi'nin yürürlüğe girip hüküm ifade etmesi, muahedenin ilgili maddesine göre devletlerin Meclislerince tasdikine bağlanmıştı. Bu maddede muahedenin mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içinde tasdik edileceğine dair bir temenni bulunmuyordu. Tasdiknameler Paris'te toplanacak ve orada saklanacaktı. Muahedenin yürürlüğe girişini tanzim eden maddede İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan üçünün tasdiki ile bunlar arasında yürürlük keyfiyetinin tamamlanmış olacağı tespit edilmişti. Şimdi mühim olan, Türkiye'nin bir an önce tasdik etmesidir. Çünkü İstanbul'un ve Boğazların tahliyesi hakkındaki anlaşma, tasdikten sonra yürürlüğe girecekti. Musul ihtilafının halli için tespit olunan zaman da muahedenin tasdik tarihinden başlıyordu. Bu bakımdan, biz muahedeyi ne kadar erken tasdik edersek, o kadar lehimize olacaktı.

Tarih gerçeği olarak bir noktayı, Lozan Muahedesi'nin bir tahlilini zikretmem lazımdır. Lozan Muahedesi Büyük Millet

Meclisinde az bir müddet münakaşa edildikten sonra aynı sene içinde, 1923'te tasdik edildi.

Bunun önemli bir netice olduğu ve büyük ölçüde Türk arzularını, Türk taleplerini sağladığı birden kavranmamıştır. Lozan Muahedesi, bu ilk zamanlarda, memleket içinde gereği gibi kavranıp, önemli bir vesika olarak değerlendirilememiştir.

Bunun yürürlüğe girmesi için bizim tasdikimizden sonra imza eden devletlerin çoğunluğunun da tasdik etmiş olması lazımdı. Diğer devletler muahedenin tasdik edilerek yürürlüğe girmesi için acele etmemişlerdir. Bizden sonra muahedenin tasdiki üzerindeki münakaşalar, onlar içinde başlamıştır.

Bu devletlerin söz sahibi, rey sahibi birtakım politikacılarına göre Lozan'da Türkiye'ye karşı lüzumsuz fedakârlıklar yapılmıştır. Bu kadarı yapılmadan eski vaziyet muhafaza edilebilirdi. Kendi aralarında bunun münakaşası yapılmıştır. Ayrıca muahedeyi tasdik için acele etmemişlerdir. Türk millî hayatında ne gibi tepkiler olacağının, reformların nasıl hazmedilebileceğinin bilinmesi için beklemek lazımdır, zihniyeti hâkim olmuştur.

Muahede diğer devletler tarafından tasdik edilip meriyete (yürürlüğe) girinceye kadar 9-10 ay kadar bir zaman geçmiştir. Bu süre içinde, muahedenin tasdik edilmeyişinden, memlekette büyük bir memnuniyetsizlik ve endişe duyulmuştur.

Biz 1923 Ağustosu içinde muahedeyi tasdik ettik. Muahedenin meriyete girmesi, takriben bir seneye yakın bir teehhurla, 1924'te mümkün oldu.

Diğer devletlerin muahedeyi tasdikte gecikmeleri, memlekette herkesin dikkatini, merakını ve endişesini celbettikten sonradır ki muahede tasdik edilince, meydana gelen eserin kötüleyip atılacak bir yarım netice olmadığı anlaşılabilmiştir. Ancak o zaman, yapılan çalışmaların ve meydana gelen eserin önemli bir netice olduğu hissolunmuş ve kabul edilmiştir.

Lozan Muahedesi'nin tasdiki için Büyük Millet Meclisinde hükûmetçe sevk edilen kanun tasarıları ağustos ayında müzakere edilmiştir. Gerek bu müzakereler esnasında Meclis içinde gerek daha sonra Meclis dışında, Lozan Muahedesi'nin bazı hükümleri tenkitlere uğradı. Şimdiye kadar, Lozan'ın bir olumlu eser mi, yoksa bir kaybedilmiş netice mi olduğunun kamuoyunda enine boyuna görüşüldüğü zamanlar geçirdik. Fakat şimdi, soğukkanlılıkla Lozan Antlaşması'ndan milletimizin bu eserinden takdirle ve saygıyla bahsetmek mümkündür.

Evvela Lozan Muahedesi'nin bir karakterini belirlemek lazımdır. Muahedename, pek çok meseleyi kesin kararlar olarak tamamıyla hallettikten sonra uzun müzakerelerde çözülmemiş bazı meseleleri birtakım geçici kayıtlara bağlamıştır.

Lozan Muahedesi, millî devletin hudutlarını azami imkânda kurtararak vücuda getirmiştir. Azami imkânda diyorum, çünkü bir memleketin hudutları fiilen kurulmadıkça, yalnız müzakere ile temin olunamaz. Batıdan, doğu hududuna kadar hudutlarımız, bütün memleketin işgalinden sonra önce kendi çabamızla ve silah kuvveti ile fiilen kurulmuştu. Bunun özelliği, millî bir devletin hudutları olmasıdır. İlk günden beri millî bir devletin hudutları talebi ile ortaya çıkmamız, bizi memleket bütünlüğü ve hudutlar meselesinde manen ve maddeten kuvvetlendirmiştir.

Arap memleketleri ile irtibatımızı kestiğimizi kendi ihtiyarımızla ilan ettikten sonra Türk hudutlarını kurmak için sonuna kadar ısrar etmemizi, dünyada hiçbir vicdanlı insan haksız bulmamıştır. Bizim kuvvetli tarafımız, haklı taleplerle müzakerelere girişmemizdendir. Bu sayede fiilen tesis olunmadığı hâlde, Lozan'da temin ettiğimiz bir müstesna başarı vardır. O da Trakya'dır.

Askerî seferlerin kaçınılmaz neticesi olarak ilk önce temin

etmek fırsatı varken, İstanbul'u ve Trakya'yı silahla işgal etmediğimiz hâlde müzakere yolu ile netice almışızdır.

Böyle bir başarı, Millî Mücadele'ye nasip olmuştur.

Garbi Trakya'yı ihtiyarımız ve rızamızla daha evvelki muahedelerle kaybetmiştik. Buna rağmen Lozan'da Trakya hudutları azami ölçüde elde edilmiştir.

Bundan daha fazla memleketi hudutlarımız içine katabilmemiz ne tarihte misali olan bir hadisedir, ne de bizim askerî ve siyasi vaziyetimize göre hayal edilecek bir neticedir.

Unutmamak lazımdır ki Lozan Muahedesi'ni, müttefiklerimizle beraber Büyük Cihan Harbi'ni kaybettikten ve bu kayıp neticesinde bir işgale uğrayıp her türlü ümidini müttefiklerin insafına teslim etmiş bir hükûmet hâline geldikten sonra temin edebilmişizdir.

Lozan'da, uzun müzakereler esnasında tabiatıyla birtakım eksiklikler hasıl olmuştur. Bu eksikliklerin başında, tabii Boğazlar'ın açık olması ve en nazik geçitlerimizin tahkim edilmek hakkından yoksun bırakılmasıdır. Boğazların gayri askerî hale sokulmasından bahsediyorum. Bu, bir açık nokta idi. Bunu zamanla tamir etmek, devletin ondan sonraki kudretine ve çalışmasına kalmıştı. Gerçekten, Boğazların gayri askerlikten kurtulması, 13 sene sonra sağlanabildi. 1936'da Montrö Mukavelesi yapılarak, Boğazlar tamamıyla Türk hâkimiyetine terk edilmiş ve müdafaanın bütünlüğü kayıtlarına sahip olunmuştur. (...)

Lozan Muahedesi'nin hudutlarla ilgili olarak kesin neticeye bağlanmayıp, Boğazlar rejimi gibi tamirini ileriye bıraktığı diğer bir mesele, Hatay'dır. Hatay'ın geleceği bu muahedede özel bir idare vaadiyle geriye bırakılmıştır.

Misakımillî'de Arap memleketleri ile irtibatımızı kestiğimizi ilan etmiş olduğumuz hâlde bile, Türkler kendilerinden ayrılmış olan Arap memleketlerinin manda adı altında, başka devletlerin himayesine konulmasını akden kabul etmemişler-

dir. Yani bir manda usulünü muahede ile kabul etmiş değiliz. Bizden ayrılan memleketlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesini istemişizdir. Buna karşılık, bizden ayrılmış ve ayrılmakta olan Arap memleketlerinin temsilcileri, Lozan müzakereleri esnasında lehimize değil, aleyhimize çalışmışlardır. Tarihî gerçek budur. Arap heyetleri, Lozan'da kendi isteklerini müttefiklerle temas ederek konuşarak istiyorlardı. Müttefikler taleplerini kabul etmeyince, "Bize de Türkler gibi muamele ediyorlar," diye şikâyet ediyorlardı.

Nihayet bu Arap heyetleri, Lozan'da bana müracaat ettiler.

Kendi kaderlerini kendilerine gönül rızası ile bıraktığımız Araplar, memleketleri içinde bulunan yabancı devletlere karşı daha çok haklarla teçhiz edilmek için bizden yardım istiyorlardı. Onları iyi karşıladım, görüştüm. Kendilerine karşı vazife dolayısıyla muahede esnasında hiç kusur etmediğimizi söyledim. Çünkü bizden ayrılmış olan bu memleketler, Cihan Harbi içinde de müttefiklerle ittifak etmişlerdi. Yani bizim muharebe ettiğimiz devletlerle ittifak etmişlerdi. Onlarla beraber olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı her vasıta ile mücadeleye girişmişlerdi. Bunları anlattım. Sizin haklarınızı tanıdık, size karşı hiçbir kırgınlıkla ayrılmıyoruz, bahtiyar olmanızı isteriz, dedim. Ve kendilerine şunları söyledim:

"Siz bizden elimizde olmayan şeyleri istiyorsunuz. Sizin haklarınızı fazlasıyla korumak için bundan başka çaba göstermek maddeten mümkün değildir. Bilmiyorum, hanginiz söyledi, neydi o söz? Bize Türkler gibi muamele ediyorsunuz demeye, size ne kadar fena muamele etseler, bizim müşkül zamanımızda müttefikleri haklı gören bir eda ile konuşmaya nasıl razı oldunuz?"

Bu olumsuz ve yakışıksız tutumlarından dolayı orada bulunanlar birbirlerini yermişler, tenkit etmişler. "Ben yapmadım,

filan yaptı; o değil, falan yaptı," tarzında münakaşalar benim önümde cereyan etmiştir.

Demek istiyorum ki bizden ayrılan memleketlere karşı muahede müzakereleri esnasında onların hayati menfaatlerini ihlal edecek bir kayıt kabul etmedik.

Büyük bir imparatorluğun parçalanması karşısında bütün dünyaya karşı, yalnız kendi kuvveti ile uğraşmaya mecbur kalan Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı. Bu bakımdan, bilhassa Araplara karşı Lozan'dan vicdan rahatlığı ile çıkmışızdır. En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülat gördüğümüz zamanlarda bile, selametlerini temenni etmekten başka bir gaye takip etmedik.

Irak hududunun tespiti, birçok münakaşa yapıldığı hâlde mümkün olamadı. Bu yüzden konferansı ve sulhu tehlikeye sokamazdık. Türk-Irak hududunun 9 ay zarfında İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak dostça müzakerelerle halline karar kılındı. Bir defa Lozan Muahedenamesi'nin neticelenmesi üzerine, birçok memleket ile aramızda husumetin nihayet bulması ve dostluk münasebetinin kurulması sağlanmış oluyordu. Bundan sonra İngiltere ile karşı karşıya kalarak Irak hududunun tespiti için uğraşmak, bizi hiç değilse, bir harp tehlikesinden uzak bulunduracaktı.

Hudutlar meselesinden sonra diğer meselelere geliyorum. Bunlardan biri ekalliyetler mevzuudur. Ekalliyetler mevzuunda Lozan'da büyük baskılara maruz kaldık. Cihan Harbi içinde bütün dünyaya karşı padişah hükûmetinin yardımı ile haksız itiraflara uğradık. Padişah hükûmeti, millete tevcih edilen suçları kabul edip birtakım insanlara yükleyerek, memleketi, bu suçların bahanesi altında hazırlanan suikastlere karşı koruyabileceğini zannetmiştir. Karşımızda bulunan galipler, suçları bir defa memlekete yükledikten sonra onu yapanların adlarına ehemmiyet vermeksizin cezayı tabiatıyla millete yükleyecek-

lerdi. Bu sebeple biz, Lozan'da ekalliyetler meselesinden dolayı büyük sıkıntılar çekmişizdir.

İmtiyazlarla ilgili müzakerelerde, memleketimizin nüfus mıntıkalarına ayrıldığını açıktan gösteren kayıtlar, teklifler reddedile edile nihayet, o mıntıkalarda devlet eli ile bir kalkınma yapılamaz ve yabancı sermayeye müracaat etmek icap ederse vaktiyle kendilerine imtiyaz verilmiş veya vadedilmiş olan şirketlerin de ihalelere davet edileceği hususu kabul edilmiştir. Bu meseledeki taahhüdümüz, Fransa ve İngiltere için beş sene, İtalya için bir sene müddete bağlanmıştır.

Bunların hepsi de aynı şartlar yenilenmeye lüzum kalmaksızın beş sene sonra yedi sene sonra hitam bulmuş, tarihe karışmıştır. Demek ki Lozan Muahedesi'nin takıntıları ve eksiklikleri diye sayılabilecek bütün meseleler, zamanla temizlenmiş tamamlanmıştır. Bu sebeple, Lozan Muahedesi, Türk siyasi hayatında başlı başına bir yer tutan millî bir eser hâlindedir.

Lozan Muahedesi yeni bir Türk devletinin kurulmasında temel unsur olan bir siyasi vesika olmuştur. Bu millî devlet, tam manasıyla medeni ve bağımsız bir devletin bütün haklarına sahip olmuştur. Lozan Muahedesi bunları tespit eder ve kabul ettirir.

Ne vakit kabul ettirir? Bir cihan harbinde bütün dünya dört sene harp etmişken, Türkler dört sene daha fazlası ile sekiz sene harp ederek her taraftan işgal edilmiş olan memleketlerini silahla tekrar kurtardıktan sonra kabul ettirir.

Müttefikler, asırlarca takip edilmiş olan siyasetten niçin vazgeçmiş olarak Lozan Muahedesi'ni kabul etmişlerdir? Türk devleti hasta adamdan geliyordu. Bir İngiliz tarihçisinin dediğine göre, Osmanlı Devleti'nin kaldırılması fırsatı Avrupa'nın eline 1300 senesinden beri ancak iki defa geçmişti. İkinci fırsat millî mücadele dediğimiz devrede zuhur etmiş ve Avrupa bundan faydalanamamıştır.

Müttefiklerin Lozan Muahedesi'ni kabul etmeleri, ilk önce mecburiyetten gelmektedir. Askerî vaziyet o hâlde idi ki Misakımillî ile ve Büyük Millet Meclisinin mücadele devri ile bizim tespit ettiğimiz temelleri reddetmek, nihayet yeni bir askerî harekete bağlı kalmıştır. Türkiye 15 seneden fazla süren iç ve dış seferlerden sonra gerçekten barışa erişmek ihtiyacındaydı. Ama Avrupa da Birinci Cihan Harbi'nin kanlı fedakârlıklarından sonra yeniden bir maceraya kolayca girecek istidatta değildi.

Bu şartlar altında barışın kabul edilmesi, Avrupa'nın yeni fütuhatı hazmedebilmesi için de bir ihtiyaç sayılabilirdi. Bir anlaşma ortamı bulunabilirse barış tercih edilecektir. Bu karşılıklı ihtiyaç tesirleri içinde, geniş bir netice almak ne kadar mümkün ise bu imkân ileri derecede elde edilmiştir, denilebilir.

Yalnız, Lozan şartlarını kabul eden galip devletler, Türkiye'nin bu şartları koruyup geliştirebileceğine aslında inanmıyorlardı. Harap ve muhtaç bir memleket, yaşamak ve kurtulmak için avuç açıp bütün kazandıklarını kısa zamanda kaybedecek sanıyorlardı.

Bu memleket hukuki ve sosyal bünyesi ile bütün Avrupa'nın geçirdiği aydınlanma devrinden geçmemiş olarak Ortaçağ'ın iptidai kuralları içinde yirminci asrın medeniyet âlemine nasıl girebilirdi?

Adli beyanname, imtiyaz şartları, sıhhi beyanname, ticaret ve ikâmet mukaveleleri, Türkler bütün bu kayıtlardan müddetleri doldukça kurtulabilirler mi, kurtulamazlar mı? Bu hesaplar, geleceğe ait bir sınav devri olarak Lozan Muahedesi'ni kabul edenlerin zihinlerinde yaşıyordu.

Biz, bu müddetlerin geçirilmesi ve doldurulması hususlarında çok dikkatli ve sebatlı bulunmaya mecburduk. Adli usul meselesinde, yabancı müşavirlerin bize verebileceği akılların üstünde, yeni devletin sağlam adli temellere oturtulması, onları lüzumsuz bir hâlde bıraktığı gibi, beş sene dolduktan sonra va-

zifeleri hitam bulmuştur. Adli müşavir beyannamesi böyle bitti. Sıhhiye mütehassısları böyle bitti.

İktisadi ve mali tehlikeler Lozan sonrasında silinmiş ve yeni bir ekonomik düzenin temeli atılmıştır. Yabancı sermayeye müracaat mecburiyeti hasıl olduğu zaman, imtiyazlı şirketlere de haber vermek kayıtları hiçbir tatbike hacet kalmadan sona ermiştir. Çünkü devletin, nazik bölgelerde yabancı sermayeye muhtaç farz olunan ilk senelerinde bile kendi gayreti ile kalkınıp ihtiyaçlarını temin etmesi mümkün olmuştur.

Fakat müttefikler, Lozan Muahedesi'ni harp yapmak imkânı olmadığından dolayı mecburiyetle kabul ettikleri kadar, bunu büyük ölçüde ümitle de kabul etmişlerdir. Ümit şu: Yeni devlet, kuruluşu ile beraber, medeni ve hukuki bir devletin bütün inkılaplarını da yapmaya başlayacaktır. Devletin idare şekli değişmiş, millî iradenin hâkim olduğu bir cemiyet hedef olarak alınmıştır. Bunun üzerinde yürümeye başlanmış, hukuki ve idari sistemlerde büyük ıslahata girişilmiştir. Bu ıslahatı memleket ne ölçüde hazmedecek ve kabul edecek? Ve ne ölçüde tepkiler olacak? Bu bir muamma idi.

Galip devletler, kendisine hiçbir surette yardım edilmeyecek yeni Türk devletinin, içeride çıkacak karşı koymalara karşı ne kudret göstereceğini görmek, ölçmek istiyorlardı. Bütün bu ümitler, ayrı ayrı çetin imtihanlar geçirilerek silinmiştir.

En mühim baskı, mali ve iktisadi yönde olmuştur. Öyle ki yeni Türk devletinin yaşamasında ve kalkınmasında kendisine hiçbir yardım yapılmamıştır. Mali ihtiyaçlar esnasında, ben bir defa, 5 milyon lira kadar bir kredi açılması için bir banka ile müzakereye girilmesini arzu etmiştim. Bankaya bizim tarafımızdan böyle bir kredi için müracaat edilmişti. Bana gelen cevapta, sene içinde devam edecek 5 milyon liralık bir kredi de bir istikraz demektir, istikraz muamelesini tamamlayarak konuşma açabiliriz, deniliyordu. Anladım ki eski fikirler olduğu

gibi duruyor. En ufaktan, ihtiyaç içinde bunaldık kanaati hasıl olmuştur. Bunları silmek lazımdır. Derhâl cevap verdim: İhtiyacımız yoktur, meselemiz de yoktur. Kestim, attım.

Bu şekil muamele, öyle bir memlekete yapılıyor ki bu memleket iki asırdan beri mali iktidarsızlığından dolayı içeride idaresini düzeltememiş, hiçbir kalkınma yatırımını kendi kudreti ile yapamamış, bunu daima yabancı devletlerin istikrazlarından beklemeye alışmış ve nihayet istikrazlarla günlük idarenin ve ihtiyaçların açıklarını kapatırken, bunu büyük faizle, çok düşük ihraç fiyatı ile yaparken aynı zamanda birtakım imtiyazlar vermeye de alışmıştır.

Böyle bir idareyi anane olarak takip ederek gelmiş bir memleketi her zaman amana getirmek mümkün olduğu kanaatindeydiler. Bunu bana muahede esnasında açıktan söylemişlerdi. Bu dikkatle, memleketin ihtiyaç zamanlarında büyük buhran devirleri atlatılabilmiş, Lozan Muahedesi hükümlerinin temellerine toz kondurulmamıştır.

Lozan'ı ve sonrasını bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır. Lozan Muahedesi, milletler tarihinde nadir görülen misallerden biridir. 45 sene sonra canlılığını hâlâ muhafaza ediyor. Lozan Muahedesi üzerinden bir İkinci Cihan Harbi geçmiştir. Bu İkinci Cihan Harbi'nden, Lozan hedefleri daha sağlamlaştırılmış olarak çıkarılabildi. Nihayet Türk tarihinde, 45 senelik bir barış devri, Lozan'dan sonra onun tabii sonucu olan laik cumhuriyete nasip olmuştur. Lozan Muahedesi bugün devletin temel idare kurallarına öncülük ve kılavuzluk edebiliyor. Diğer milletlerin hayatında bir muharebeden sonra yapılan siyasi akdin 45 sene sonra kendi değerini muhafaza eden bir vesika olarak kalması, nadir misallerden biridir. Bu gerçeği gelecek nesillerin hiçbir şekilde gözden uzak tutmamaları lazımdır.

Lozan Muahedesi, askerî zaferler gibi milletimizin hakkı ve kendi kabiliyetinin mahsulü olan bir kazançtır.

8. GÜN

Rauf Orbay, İsmet Paşa'yı Lozan imzalandıktan 3 gün sonra kutladı

Başbakan Rauf Orbay, hâlen Lozan'da görüşmelerini sürdüren İsmet Paşa'yı barış antlaşmasından ötürü kutlamak için üç gün bekledi. Orbay, İsmet Paşa'ya tebrik telgrafını ancak 27 Temmuz 1923 günü çekti. Telgrafta ilginç biçimde Birinci Dünya Savaşı sonunda Rauf Orbay tarafından müzakere edilip imzalanan Mondros Mütarekesi'nden de söz ediliyor. Rauf Orbay'ın İsmet Paşa'ya telgrafı aynen şöyle:

> Dünya Savaşı'nın sonsuz acılarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük bir rolü olduğunu fiilen ispat etmek üzere imzaladığımız Mondros Ateşkes Antlaşması'na rağmen, en feci ve insafsız saldırılara uğramış; bunun arkasından yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevres Antlaşması yapılmıştı. Yüzyıllar boyunca hür ve bağımsız olarak yaşamış olan aziz Türkiye'nin soylu halkı, uğradığı haksız ve feci saldırılar karşısında bütün şuuru ve bütün varlığıyla yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez millî ordusuyla Büyük Önderimiz ve Başkomutanımızın ve Kahraman Komutanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'nin Milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek yüksek savaş yeteneğiyle elde ettiği bu başarı ve zaferlerin, Lozan'da aylardan beri süregelen barış görüşmeleri sonunda, milletlerarası bir belge ile belgelenmiş olması, milletimize yeni bir çalışma ve huzur dönemi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, azimli ve fedakâr milletimizin yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı başta zâtıdevletleri olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve

Hasan Beyefendilere ve danışmanlarımıza tebriklerini sunar, efendim.

Hüseyin Rauf

Başbakan Rauf Orbay, 10 gün önce de İsmet Paşa'nın Lozan'dan çektiği, "Barış antlaşması imzaya hazır, izniniz varsa imzalayacağım," şeklindeki telgrafı üç gün boyunca cevaplamamıştı.

Bunun üzerine doğrudan Mustafa Kemal'e telgraf çeken İsmet Paşa, imza iznini Meclis Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal'den doğrudan almıştı.

24 Temmuz günü Lozan'da düzenlenen törenle barış antlaşması imzalanmış, Gazi Mustafa Kemal Atatürk de bu imzayı daha o gün çektiği bir telgrafla kutlamış, telgrafında, "Millet ve Hükûmetin, zâtıalilerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sona erdirdiniz. Memlekete birbiri ardınca yaptığınız yararlı hizmetlerle dolu ömrünüzü, bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun çarpışmalardan sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde, parlak hizmetiniz dolayısıyla zâtıalinizi, pek sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini şükran duygularımla kutlarım," demişti.

Rauf Orbay'ın kutlama telgrafı çekmek istememesi, sonra Mustafa Kemal kendisine ısrar edince yukarıda alıntıladığımız metni kaleme almasının hikâyesini Mustafa Kemal, 1927 yılında okuduğu *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

Efendiler, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya kutlama telgrafı çekmediğini anladım. Kendisine bunun gerekli olduğunu hatırlattım. Rauf Bey'e bu konuda diğer bazı arkadaşlar da uyarıda bulunmuşlar.

Daha sonra öğrendim ki Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve ona yaptığı bu önemli ve tarihi görevden dolayı teşekkürü gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarı üzerine Kâzım Paşa'ya bir

mektup yazarak ondan kendi adına, İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafı yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu Bahriye Vekili İhsan Bey'in evinde bulunduğu bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş.

Hep birlikte, Rauf Bey'in ağzından uygun bir telgraf müsveddesi yazarak İsmet Paşa'yı kutlamışlar ve ona teşekkür etmişler. Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler. Fakat Rauf Bey, müsveddeyi beğenmemiş. İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veya yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yaptığınız müsveddede sanki her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

[Mustafa Kemal daha sonra Rauf Orbay'ın çektiği telgrafı aynen aktarıyor ve ardından devam ediyor.] Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı kutlama vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan bahsetmeyi ve onu ne kadar önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki Türk topraklarını yabancıların işgaline sundu. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki Sevres Antlaşması hükümlerini de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara mümkün ve akla yatkınmış gibi gösterdi.

Rauf Bey, o Ateşkes Anlaşmasını "milletimizin dünya barışını sağlamakta ne büyük bir sebep olduğunu fiilî olarak ispat etmek amacıyla" imzaladığını, söylüyorsa da bu hayalî cümle ile kendinden başka kimseyi avutmaz. Çünkü böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey'in, telgrafına Mondros Ateşkes Antlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansı için bir

başlangıç olduğunu ve Lozan Barışının da Rauf Bey'in yaptığı Mondros Ateşkes Anlaşması'nın sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğuna hükmedilebilir.

Rauf Bey, telgrafında, Sevres Antlaşması yüzünden Türk milletinin uğradığı saldırıları, buna karşı milletin nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez bir ordu kurduğunu ve kahraman komutanlarımızın sevk ve idaresi ile nasıl zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o zaferler kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan kişiye anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve zaferleri hükûmetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur: Lozan Barış Görüşmelerinin aylardan beri devam ettiğine de işaret ederek üstü kapalı bir şekilde işin uzatıldığını belirtmekten kendini alamamıştır. Rauf Bey, antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı Delegeler Kurulunu tebrik ederken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak, bütün inkılabımızın bir özetini yapmak şekliyle, Delegeler Kuruluna yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir tek teşekkür kelimesini bile içine almayan bu yazıların ne anlama geldiğini kavramak, dikkatli ve incelikleri görebilen kimselerce elbette güç değildir.

Başbakan Rauf Orbay yıllar sonra yazar Feridun Kandemir tarafından kaleme alınan *Rauf Orbay: Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı kitapta bu telgraf meselesinden hiç söz etmiyor.

Lozan'la ilgili oldukça geniş bir bölüm içeren kitapta Rauf Orbay uzun uzun bazı pazarlıkların detayından ve İsmet Paşa ile ilişkisinden söz ediyor ama antlaşmayı genel olarak değerlendirmeyi son cümleye saklıyor. Orbay'ın Lozan değerlendirmesi aynen şöyle:

Hülâsa: Lozan'da -aramızda hasıl olan anlaşmazlıklara rağmen- memleket hesabına yapılması imkânı olanın en iyisi yapılabilmiştir.

Rauf Orbay, 100 yıllık Lozan Antlaşması'ndan geriye kalan en önemli tartışmalardan biri olan Musul meselesine de hatıralarının pek çok yerinde değiniyor.

Musul, Misakı Millî sınırlarında kabul edildiği hâlde, Mondros Mütarekesi'ni izleyen günlerde İngiliz ordusu tarafından işgal edilmiş, Lozan görüşmeleri sırasında da "Musul yeni kurulacak Irak'ın parçasıdır" denerek Türkiye'ye verilmemişti. Hatta bu sebeple 1923 Şubat ayında Lozan görüşmeleri kesilmiş, Türk heyeti Ankara'ya geri dönmüştü.

Ancak sonuçta Lozan'da Musul için kararın Milletler Cemiyeti çerçevesinde daha sonra verilmesi kararlaştırıldı ve Türkiye'de Lozan'ı bir "yenilgi" olarak gören çevreler hep bu konuyu gündeme getirdi. Rauf Orbay'ın Musul değerlendirmesi aynen şöyle:

> Benim bildiğim, biz Lozan'da anavatanın bir kıymetli parçası olarak üzerine titremekle beraber, nihayet bir vilâyet için bütün bir milleti yeniden sonu neye varacağı bilinmez bir harp felâketine sürüklememek düşüncesi ile Musul meselesini tâlik, yani iki tarafın da sükûnetle işi ele almasını sağlayacak bir zamana bırakmayı muvafık bulmuştuk. O (zaman) gelip çatınca neler yapıldığını ve bu arada hakikaten fırsatlar kaçırılıp kaçıramadığını iş başından uzak bulunduğum için, bilmiyorum.

Rauf Orbay, "Ben iş başında değildim," derken kendisinin Başbakanlığı bıraktığını, Musul için müzakereler sırasında artık Cumhuriyet ilan edildiğini ve İsmet Paşa'nın başbakan olduğunu, dolayısıyla Musul'un geri alınamamasının sorumluluğunun da Atatürk ve İsmet Paşa'da olduğunu ima ediyor.

9. GÜN

Ali Fuat Cebesoy anlatıyor: Rauf Bey Lozan imzalanınca çok sevindi, koşa koşa Mustafa Kemal'e gittik

İsmet Paşa, 15 Temmuz günü Ankara'ya, Başbakan Rauf Orbay'a bir telgraf çekip Lozan Antlaşması'nın imzaya hazır olduğunu, hükûmetin başka bir itirazı yoksa 24 Temmuz günü bunu imzalayacağını yazdı, izin istedi.

Rauf Orbay bu telgrafa olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermedi. Bunun üzerine İsmet Paşa 18 Temmuz'da çareyi doğrudan Mustafa Kemal'e yazmakta buldu. Gazi Mustafa Kemal, 19 Temmuz günü Lozan'a telgraf çekerek İsmet Paşa'ya izni verdi ve onu kutladı.

24 Temmuzda Lozan törenle imzalandı. Hemen o gece Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya tebrik telgrafı gönderdi. Ama Rauf Orbay İsmet Paşa'yı kutlamakta gecikti.

Bütün bunlar *Nutuk*'ta ayrıntılarıyla anlatılıyor, *Cumhuriyet'e 100 Gün* dizisinde de yazıldı. Nitekim Rauf Orbay'ın İsmet Paşa'ya karşı doğrudan ve Lozan'a karşı da hayli ikircikli tutumu, onu Mustafa Kemal Dönemi'nin önde gelen muhaliflerinden biri yaptı.

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta defalarca vurguladığı gibi Rauf Orbay yalnız da değildi. Her seferinde Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'la, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nin önemli isimlerinden Refet Bele ile ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir ile iş birliği hâlindeydi. Nitekim bu ekip daha sonra ilk muhalefet partisi olan kısa ömürlü Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası'nı kuracaklardı.

Ancak ilginçtir, Ali Fuat Paşa, yani Ali Fuat Cebesoy hatıralarında Lozan'ın imzalandığı günün ertesi sabahını çok farklı

anlatıyor. Burada Lozan'ın imzalanmasına çok sevinen bir Rauf Orbay portresi var. Cebesoy'dan aynen aktarıyoruz:

25 Temmuz 1923 sabahı henüz yatakta iken yanımdaki telefon çalmaya başladı. Reseptörü kulağıma götürür götürmez Vekiller Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in sesini duydum: "Erkenden sizi rahatsız ettim, itizar ederim," dedikten sonra İsmet Paşa'nın sulhun imza edildiğini bildiren telgrafının geldiğini haber verdi ve sözüne şöyle devam etti:

"Sizi, cümlenizi tebrik ederim. Çankaya Köşkü'ne çıkarak bu başarılı haberi bizzat Gazi'ye bildirmek istiyorum. Bana refakat eder misiniz?"

Teklifi memnuniyetle kabul ettim. Hazırlığımı henüz tamamlamıştım ki kapıda bir otomobil durdu. Bütün mücadele senelerinde benimle beraber bulunmuş olan Ali Çavuş gelerek Rauf Bey'in beni otomobilde beklediğini haber verdi.

Otomobile girdiğim zaman Rauf Beyi de benim kadar sevinç içinde buldum. Çankaya Köşkü'ne doğru süratle giderken konuşmuyor, kendi kendimizi dinliyorduk.

Köşke 10.30'da vardık. Aradan pek az zaman geçmişti ki Gazi oturduğumuz odaya geldi. Sabahlık yerine kullandığı güzel maşlahına bürünmüştü. Bizi fazla bekletmemek için giyinmemiş olduğunu söyleyerek özür diledi.

Rauf Bey şu suretle söze başladı:

"Bizi bekletmediğinize çok iyi ettiniz. Çünkü getirdiğimiz mesut haberin fazla beklemeye tahammülü yoktur. İsmet Paşa'nın sulh muahedesini imza ettiği hakkındaki telgrafını buyurun.

Bu habere çok sevinen Gazi heyecanından sapsarı kesildi. Gözlerini telgraftan ayıramıyordu. Bir parça sakinleşince şunları söyledi:

"Rauf, son günlerde artık sulhun imza edileceğini ben de tahmin etmiştim. Fakat tereddüdüm hiçbir vakit zail olma-

mıştı. Adamların son dakikada cayabileceklerini de hatırıma getirmemiş değildim. Verdiğiniz haber beni çok sevindirdi. Teşekkür ederim."

Rauf Bey: "Başta siz olmak üzere bu mesut günün muvaffakiyetini Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalara borçluyuz. Bu, sizin eserinizdir. Ben sizin aranızda bir arkadaşınız olarak çalışmakla kendimi dünyanın en bahtiyar insanı telakki ediyorum. Sizlerin çok samimi surette bir araya gelerek vatanın kurtuluşu için feragat ve fedakârlıkla çalışmaya başladığınız Amasya'dan beri içimden daima ellerinizi öpmek arzusu gelmiş, fakat bunu izhar edememiştim. Şimdi bu hissiyatımı ellerinizi öpmek suretiyle açıklayacağım."

Gazi: "Rauf, fazla ve lüzumsuz nezaket gösteriyorsun. Daha ilk günlerde hakiki bir vatan fedaisi gibi evvela Fuat Paşa'nın yanına, sonra beraberce benim yanıma gelerek ve bugüne kadar bir dakika ayrılmayarak birlikte çalışmadık mı? Senin hizmetinin de bizimkiler kadar olduğuna şüphe etmemelisin. Bir daha böyle söz işitmek istemem."

Rauf: "Teveccühünüze çok teşekkür ederim."

Gazi: "Sevinçten bir türlü kendimi toparlıyamıyorum. Birer kahve ve sigara içersek belki kendimize gelebileceğiz."

Ali Fuat Cebesoy *Siyasi Hatıralar*'ında böyle yazıyor ama Mustafa Kemal'in Lozan'ın resmen imzalandığını 25 Temmuz sabahı Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy tarafından yatağından kaldırıldıktan sonra öğrenmiş olması pek olası gözükmüyor.

Daha önce burada yayımladık, gazeteci Ali Naci Karacan 24 Temmuz'da Lozan'ın imza törenini anlattığı ayrıntılı haberinin en sonunda 24 Temmuz akşamı İsmet Paşa'nın oteline döndüğünde Mustafa Kemal'in kendisini tebrik eden telgrafını bulduğunu yazıyordu. Mustafa Kemal'in kendisi de *Nutuk*'ta bu telgrafı 24 Temmuz günü gönderdiğini söylüyor.

10. GÜN

Rauf Orbay, "İsmet Paşa ile katiyen yüz yüze gelemem," deyip başbakanlığı bırakıyor

Ankara'da 1923 Temmuz ayının son günleri bir hayli hareketliydi. Lozan'da bulunan İsmet Paşa, barış antlaşmasının ardından ABD ile müzakere yapmış ve onlarla da bir anlaşma hazır hale gelmişti. İsmet Paşa artık Türkiye'ye dönmek üzereydi.

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın Ankara'da büyük törenle karşılanması için talimatlar vermeye başlamıştı. O sırada Başbakan Rauf Orbay, Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy'la birlikte randevu istedi ve Çankaya Köşkü'ne çıkıp Atatürk'le görüştü. Görüşmeyi önce Rauf Orbay'ın kaleminde okuyalım:

> Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya Köşkü'ne giderek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk. Yemeği orada, hep birlikte yedik. Sofrada Lâtife Hanım da vardı. Sulh meselelerini konuşurken Paşa:
>
> "İsmet de Lozan'dan yola çıkmış geliyor," deyince gülümseyerek:
>
> "Evet öyle... Ben de müsaadenizle gidiyorum," dedim ve anlattım:
>
> "Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısiyle, konuştuklarımız malûm... Gerçi onun yalnız beni değil, târizlerine sizi de vekil arkadaşları da hedef edindiği ve zaman icabı bunu hoş görmemiz gerektiğini söylemiştiniz ama ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte imkânı yok çalışamam. Esasen, sulh muahedesini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim."
>
> Mustafa Kemal Paşa şaşırdı.
>
> "Demek onu istikbal de etmeyeceksin?"

"Hayır," dedim, "Beni mazur görün, bunca yersiz târizlerden sonra artık İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem... Yarın Sivas'a seçim daireme gidip biraz istirahat edeceğim. Zaten Meclis de yok..."

Müteesir oldu ve gayet samimî görünen, yumuşak bir sesle:

"Raufcuğum," dedi, "Ne söyleyeyim bilmem ki haklısın... Bu muhit adamı ahlâksız yapıyor."

"Paşam, üzülme," dedim, "bir düzine namuslu adamla sen bu memleketi mükemmel idare edersin..."

Bu, Mustafa Kemal Paşa ile son görüşmemiz oldu. Sofradan kalkınca, biraz daha ayaküstü, fakat artık bu konulara hiç temas etmeden, görüştük ve kucaklaşarak vedâlaştık.

Şimdi aynı Çankaya Köşkü buluşmasını bir de Mustafa Kemal'den dinleyelim, çünkü arada önemli bazı farklar var:

Delegeler Kurulumuz görevini tamamladıktan sonra Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes, Delegeler Kurulunu yakından alkışlamak için can atıyordu. O günlerdeydi. Hükûmet Başkanı Rauf Bey, Meclis İkinci Başkanı bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da bana geldiler.

Rauf Bey, "Ben," dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. İzin verirseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım."

Rauf Bey'e, bu şekilde davranmasına bir sebep olmadığını, burada bulunarak İsmet Paşa'yı bir Hükûmet Başkanı'na yaraşırcasına karşılamasının ve görevini başarı ile sona erdirdiği için onu sözle de takdir ve tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey, "Kendime hâkim değilim, yapamayacağım," dedi ve geziye çıkma hususunda ısrar etti. Hükûmet Başkanlığından ayrılması şartıyla çıkmasını kabul ettim.

Şimdi bu sonu, başbakanın istifasıyla biten bu son derece kritik görüşmeyi, öyküyü uzatmak pahasına bir de görüşmedeki üçüncü kişi olan Ali Fuat Cebesoy'dan dinleyelim.

Yalnız bir şeyi hatırlatmamız lazım: Cebesoy bu görüşmenin tarihini tamamen yanlış hatırlıyor. Daha önce Cebesoy'un 25 Temmuz'da bir gün önce Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığını işitir işitmez Rauf Orbay'la birlikte Çankaya Köşkü'ne çıktıklarına dair tartışmalı anısını aktarmıştık. Böyle sevinçli bir görüşmeyi ne Rauf Orbay ne de Mustafa Kemal hatıralarında aktarıyor. Cebesoy, Çankaya'ya sabah erken saatte (10.30) gittiklerini, Mustafa Kemal'in onları bir çeşit sabahlıkla karşıladığını anlatıyor.

Bu da çok doğru olmayabilir çünkü hem Rauf Orbay hem Mustafa Kemal görüşmenin öğle saatlerinde olduğunu söylüyorlar. 28 veya 29 Temmuz günü yapılmış olması gereken ve Ali Fuat Cebesoy'un 25 Temmuz diye aktardığı görüşme, bakın Cebesoy'un *Siyasi Hatırlar*'ına nasıl yansımış:

> Getirilen kahveleri içerken Rauf Bey şu maruzatta bulundu:
>
> "Paşam, bugün sizi sıkmak hatırımdan geçmezdi. Fakat daha müsait zaman bulamayacağımdan düşüncelerimi arz edeceğim. Ben, sulhun imzasına kadar her şeye göğsümü siper yapmaya ve nihayete kadar çalışmaya azmetmiştim. Hamdolsun bugün müşterek çalışmalarımızın neticesini almış bulunuyoruz. Bildiğiniz gibi çok yorgunum. Midemden de rahatsızım. Müsaade ederseniz İkinci Meclis toplanmadan yerime Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı vekil bırakarak eski intihap dairem olan Sivas'a gitmek, kara günlerde Heyet-i Temsiliye azalığını ve mebusluğunu bana emanet eden Sivaslılara teşekkür etmek, bu intihapta neden İstanbul mebusluğunu kabul ettiğimi kendilerine anlatmak, sonra validem nezdinde bir müddet dinlenmek üzere İzmir'e gitmek istiyorum."
>
> Konuşmalarımız arasında Rauf Bey'in istifa arzusunun se-

bebini kendi kendine bulmaya çalışan Gazi, birdenbire bulmuş gibi tavır takınarak dedi ki:

"Konferans esnasında İsmet haksız yere seni çok kızdırdı. Büyük sabır ve tahammül gösterdin. Senin her hususta İsmet'e yaptığın yardım ve gösterdiğin itidal sayesindedir ki bugünkü mesut neticeyi elde ettik. O zamanki hakemliğimden memnun olduğunu sanıyorum. İsmet'in o hareketleri yalnız sana değil hepimize karşı idi. Bunda devam ederse o gün olduğu kadar bugün de onu yola getiririm."

Rauf Bey: "Lozan sulhunun bundan sonraki en mühim kısmını muahedenin tatbiki teşkil edecektir. Bu sebeple İsmet Paşa'nın en az Hariciye Vekili olması lazımdır. Biz, sizin partiler ve şahıslar üstünde hakiki bir hakem ve Devlet Reisi olarak kalmanızı arzu ederiz. Konferansın devamı müddetince bunu mükemmelen ifa buyurmuştunuz. Gazetelere verdiğiniz beyanattan sulh devresinde, teşkil edeceğiniz Halk Partisi'nin başına geçerek günlük politikaya karışacağınız anlaşılıyor. Biz buna taraftar değiliz. Sizin Devlet Reisliğinde hakem ve nazım rolünüzü devam ettirmeninizi, parti reisi olarak kendinizi yıpratmamanızı memleket menfaatine uygun görüyoruz. Sizi fazla sıktığımdan dolayı affımı diler, istifamın kabulünü rica ederim."

Gazi: "Rauf, acele etme. İkinci Meclis toplanıncaya kadar düşünmek için vaktimiz vardır. Seyahate çıkmadan evvel tekrar görüşürüz."

Rauf Orbay kendisi mi istifa etti, yoksa "Ben İsmet Paşa'yı karşılamam," deyince Mustafa Kemal ondan istifasını mı istedi? Tarihimizin cevabı pek de merak edilmeyen sorularından biri de bu.

11. GÜN

Atatürk'e "Senin havarilerin kimler?" sorusu

Büyük Taarruz'un (Ağustos 1922) zaferle sonuçlanması, İzmir'in kurtarılması (9 Eylül 1922), Lozan'da barış konferansına davet gelmesi ve saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), Mustafa Kemal'i karşısında durulması imkânsız bir siyasi güç hâline getirmişti.

Bu siyasi güç birikmesi, Mustafa Kemal'in davranışlarını kestiremeyen veya gideceğinden şüphelendikleri yolu beğenmeyen yakın çevresinden önemli isimlerin ona karşı ağır ağır muhalefete geçmesine neden oldu.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'un bir yerinde yakın dostlarıyla yollarının ayrılmasını şöyle anlatıyor:

> Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak tek yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm. Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede bir takım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hattâ ayrılmaların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Millî Mücadele'ye beraber başlayan arkadaşlardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir.

Burada Mustafa Kemal'in, "Kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir," derken kastettiği isimlerden üçü: Rauf Orbay, Ali

Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir. Onlara daha geri planda bir figür olarak Refet Bele'yi de eklemek gerek.

Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Rauf Orbay, İsmet Paşa ile karşılaşmamak için istifasını vermek (veya Mustafa Kemal'in anlatımıyla görevden alınmak) üzere Çankaya Köşkü'ne çıktığında şunu da söylüyor:

> Biz, sizin partiler ve şahıslar üstünde hakiki bir hakem ve Devlet Reisi olarak kalmanızı arzu ederiz. Konferansın devamı müddetince bunu mükemmelen ifa buyurmuştunuz. Gazetelere verdiğiniz beyanattan sulh devresinde, teşkil edeceğiniz Halk Partisi'nin başına geçerek günlük politikaya karışacağınız anlaşılıyor. Biz buna taraftar değiliz. Sizin devlet Reisliğinde hakem ve nazım rolünüzü devam ettirmeninizi, parti reisi olarak kendinizi yıpratmamanızı memleket menfaatine uygun görüyoruz.

Fakat tabii bu ümitsiz bir çaba. Çünkü Mustafa Kemal, "Halk Fırkası" adıyla bir parti kurmak istediğini bu konuşmadan 10 ay önce gazetecilere söylemiş. 1923'ün Nisan ayında ise Halk Fırkası'nın programının temelini oluşturacak "Dokuz Umde"sini ilan etmiş, zaten haziran ayında yapılan Meclis seçimine de bu fırkayla girmiş.

Yani, hatıraları her zaman çok da güvenilir olmayan Ali Fuat Cebesoy'a göre Rauf Orbay bu sözleri Temmuz 1923'ün son günlerinde söylediyse çok geç kalmış durumda.

Ama tabii Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay'ın kendisiyle ilgili bu temennisi epeydir dile getirilen bir şey.

Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy'un da aktardığı ve ilk bölümünde Rauf Orbay'a başbakanlıktan istifa etmesini söylediği görüşmenin devamını *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

Ondan sonra, Rauf Bey'le aramızda şu konuşma geçti:

Rauf Bey, "Hükûmet Başkanlığından çekilirken sizden çok rica ederim," dedi. "Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz."

Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!" cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı makamı olarak Hilâfet makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu cevabımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ileriki bir tarihte, Cumhuriyet'in ilânından sonra kendisiyle Ankara'da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyet'e niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben," demişti, "Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilânını düşünmüş ve kastetmiş değildim."

İlginçtir, Rauf Orbay'ın hatıralarında o günkü görüşmenin bu Ali Fuat Cebesoy'un aktardığı Atatürk'ün parti başkanı olmamasına ve Mustafa Kemal'in aktardığı "devlet başkanlığı makamını güçlendirmek" konusuna hiç değinilmiyor.

Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ın aynı Çankaya buluşmasına ilişkin olarak hiç değinmediği bir başka konu var. Onu da Mustafa Kemal *Nutuk*'ta anlatıyor:

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa, bana şöyle bir soru sordu: Senin şimdi "havarî"lerin kimlerdir? Bunu anlayabilir miyiz?

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa ne demek istediğini açıkladı. O zaman ben de şunları söyledim: "Benim havarîlerim yoktur. Memleket ve millete kimler

hizmet eder, bu hizmete lâyık ve muktedir olduğunu gösterirse, havari onlardır."

Ali Fuat Cebesoy'un bu sorusu, eski dostu Mustafa Kemal'in içinde yer etmiş olmalı. İsmet Paşa da hatıralarında Atatürk'ün kendisine bu görüşmeyi aktardığını, "havari" sözünü (Ali Fuat Cebesoy kelimeyi Fransızca, *Apôtre* olarak kullanmış hatta) özellikle vurguladığını anlatıyor.

Kim bilir, belki Ali Fuat Cebesoy kendisinin bu "yakın çevre"nin dışında kalmasını, Mustafa Kemal'in etrafında başka insanlar olmasına bağlıyor. Klasik "kendisi iyi, çevresi kötü" sözleri.

12. GÜN

Mecliste Mustafa Kemal'in etrafını saran saldırgan kalabalık ve Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi

Lozan Barış Antlaşması için müzakereler 1922 sonunda başladı. Ancak Şubat 1923 olduğunda İtilaf Devletleri Türkiye'ye kabul edebileceği bir teklif sunmamıştı.

Bunun üzerine İsmet Paşa İtilaf Devletleri temsilcilerine bir mektup yazarak Lozan'dan ayrıldı, barış konferansı aslında kesintiye uğramıştı, sonradan durum düzeltildi, "Görüşmelere ara verildi, yeniden devam edecek," dendi.

İsmet Paşa'nın verdiği mektupta, "Dilerseniz şu âna kadar anlaştığımız konuları imzaya bağlayalım, anlaşamadığımız konuları daha sonra hallederiz," deniyor ve ekleniyordu: "Eğer bu teklifimizi kabul etmezseniz, bu teklifi hiç yapılmadı sayalım."

Türkiye Lozan'da dişini gösteriyordu, İtilaf Devletleri'ne gerekirse savaşmaya hazır olduğunu söylemiş oluyordu.

Türkiye'ye geri dönen İsmet Paşa, İstanbul'dan Ankara'ya geçerken trende Mustafa Kemal'le buluştu, ikili trende durum değerlendirmesi yaptı. Ama bu buluşma, Başbakan Rauf Orbay'ın hoşuna gitmedi.

Mart ayı başında Meclis günlerce Lozan meselesini tartıştı. Meclisteki muhalif grup olan İkinci Grup, İsmet Paşa'nın İtilaf Devletleri'ne giderayak bir mektup vererek yetkisini aştığını, Musul sorununun çözümünün ertelenmesini kabul ettiğini öne sürüyordu.

Mecliste çok şiddetli tartışmalar oluyordu ve İsmet Paşa da hükûmet de bu teklifin kabul edilmediğini, dolayısıyla hiç verilmemiş sayıldığını anlatmaya çalışıyorlardı.

Fakat muhalefet çok sertti ve tartışmalar uzayıp gidiyordu. Bazı muhalif milletvekilleri İsmet Paşa'nın yeniden Garp Cephesi'nin başına geçmesi gerektiğini söylüyordu.

6 Mart 1923 günü tartışmaları bitirmek amacıyla Mustafa Kemal kürsüye çıktı, konuşmaya ve açıklamalar getirmeye başladı. Ancak muhalif vekiller sürekli laf atıyor, araya giriyorlardı.

Bir ara İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü ile Mustafa Kemal, biri kürsüden, diğeri oturduğu sıranın önüne gelerek ayakta karşılıklı tartışmaya başladılar.

Bu tartışmanın son bölümünü Meclis tutanaklarından aynen aktarıyoruz:

> GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Vakta ben burada değildim. Bildiğime göre Heyeti Vekile Reisi o tarihde gelmiş, vaziyeti Heyeti Alinize izah etmiştir. Şöyledir, böyledir. Buna göre siz ne yaparsınız?
>
> Efendiler; siz de pek makul olarak düşünmüşsünüzdür

ki yapılacak iş bir beyanname neşriyle dönmektir. Evet böyle olunca yapılacak iş döner gelir ve halı harb avdet eder. Ancak sizin bu şeraitinizin irsaline kadar geçen günler içinde vaziyet ve şerait tebeddül etmiştir. Bu iki şeraite göre Heyeti Murahhasa Reisi Heyeti Vekileden iki talimat istemiştir.

Fakat o talimatın irsalı için zaman kalmamıştır ve konferansta bildiğimiz vaziyet hâl olmuştur. Eğer sizin dediğiniz gibi olsa idi; o zaman Heyeti Murahhasayı tecziye etmeniz lâzım gelirdi. Bilasebep harbe mi götürsün, bunu mu istiyorsunuz? Heyeti murahhasamız makul ve akıl ve feraset dâhilinde hareket ettiğinden dolayı, müzake-ratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklemediğinden dolayı mı Heyeti Murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali Bey efendi?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Söyliyeceğim.

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide ediyorsunuz. (Gürültüler)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Kimseyi ithama hakkınız yoktur. (Gürültüler)

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — İstirham ederiz, Mecliste emniyet yoksa söyleyiniz; Mecliste emniyet yok mudur?

ALİ RIZA BEY (Kars) — Bütün Meclis Paşa'nın müdafiidir. Size ne oluyor?

REİS — Meclis her vakit emniyeti muhafaza eder. Rica ederim susunuz, oturunuz.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Emniyeti şahsiye mefkut mudur?

REİS — Efendim, kim emniyeti şahsiye diyor? Rica ederim yerlerinize oturunuz.

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Sonuna kadar söyleyeceğiz, katiyen kimse sözümüzü kesemez. Usul hakkında söz istiyorum.

REİS — Usul hakkında söz yoktur. Söz Haydar Bey'indir.

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Usul hakkında söz istiyorum.

REİS — Oturunuz. Usul hakkında söz yoktur.

ZİYA HURŞİT BEY (Lazistan) — Yalnız Paşa Hazretleri herkes söylediği sözün vatana hizmet olup olmadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyacı yoktur.

REİS — Rica ederim, hem diyorsunuz ki emniyet yok, hem de gürültü yapıyorsunuz.

Tutanaklara yansımıyor ama tam bu noktada kürsüdeki Mustafa Kemal'in etrafı muhalif vekiller tarafından çevrilmiş durumda ve itiş kakışlı hayli gergin bir durum var.

Oturumu yöneten Ali Fuat Cebesoy çareyi masasında duran okul zili gibi çanı fırlatıp yere atmakta buluyor. Bu gürültü üzerine bir an herkes duruyor, Ali Fuat Paşa bu fırsatta oturuma ara veriyor. Bu kavgayı Rauf Orbay hatıralarında şöyle anlatıyor:

> Mustafa Kemal Paşanın da bu açıkça konuşmasına rağmen Meclisteki muhalifler, sükûnet bulacakları yerde, bütün bütün asabileşerek, mütemadiyen itirazlar, çeşitli suallerle ortalığı gürültülere boğarak, nihayet Paşa'yı da fena hâlde sinirlendirmişlerdi. Bu arada, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, bazı arkadaşlarıyla kürsüye kadar yürüyerek, mutlaka konuşmak istiyor; "Benim de söz söylemeye hakkım yok mu?" diye bar bar bağırıyor, kürsüden inmek üzere olan Mustafa Kemal Paşa da kendisine, "Bir haftadır durmadan konuştuğunuz yetmiyor mu? Daha ne istiyorsunuz? İşi bu dereceye getirmekle memlekete zarar veriyorsunuz," deyince ortalık büsbütün karıştı. Mustafa Kemal Paşa bağırıp çağıran bazı mebusların ortasında kaldı ve bunlar, "Biz de milletvekiliyiz! Kimi tehdit ediyorsunuz? Mecliste artık emniyet kalmadı mı?" diye seslerini yükselttikçe durum pek tehlikeli bir hâl alıyordu.

> Meclise başkanlık eden Ali Fuat Paşa'nın sükûneti sağlamak için sarf ettiği gayretlere rağmen, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hiddet ve şiddetle, "Söylediğimiz sözlerin vatana hizmet olup olmadığını biliriz. Kimseden ders almaya ihtiyacımız yoktur!" diye bağıranların yarattıkları elektrikli havanın kargaşalığı, bir faciaya yol açmak üzere idi. İşte bu esnada Ali Fuat Paşa, Başkanlık makamından, "Efendiler, rica ederim, sakin olunuz..." diyerek, Meclisin meşhur çanını, birbirine girmek üzere olanların ortasına fırlatıp attı. Ve bu bir anlık fiilî müdahaleden istifade ile müzakereyi kesti.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta o tartışmaları şöyle değerlendiriyor:

> 27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe kadar şiddetli ve heyecanlı bir şekilde devam etti. Tartışmalara, başından sonuna kadar ben de katılmak zorunda kaldım. Muhalifler, âdeta ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclisin olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsızlaştı. Bizim açık olarak anladığımız şuydu ki muhalifler, barış konusunu, Mecliste hırslarına araç yapmak istiyorlardı. Efendiler, bazı basın çevreleri de bu hırsları şaşılacak derecede ve ateşli bir şekilde, alabildiğine körüklüyorlardı. Bu psikoloji içinde bulunan bir Meclisle, barış konusunu bir sonuca bağlamanın güç olacağını görmek doğal, fakat üzücü idi.

Evet, Mustafa Kemal açısından Birinci Meclisin miadı dolmuştu, nitekim bu tartışmadan bir ay sonra Meclis seçimlerin yenilenmesine karar verdi. Ama Meclis seçimlerinin yenilenmesi kararını hızlandıran bir başka önemli ve çok acı olay daha yaşanacaktır.

Meclisteki o kavgalı oturumdan üç hafta sonra Ali Şükrü Bey ortadan kaybolur. Görgü tanıklarına göre en son Karaoğlan Çarşısı adlı yerde köşedeki kuyulu kahvede otururken

görülmüştür. Mustafa Kemal'in korumasını üstlenen Topal Osman'ın muhafızlarının bölük komutanlarından Mustafa Kaptan ile kahveden birlikte ayrılmıştır.

Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu üç gün sonra 30 Mart günü ortaya çıkar. Tabii bütün İkinci Grup telaşa kapılır ve sinirlenir. Mecliste bu grubun bir başka önemli ismi Hüseyin Avni Bey hiddetli konuşmalar yapar, Ali Şükrü Bey'in bulunmasını ister. Rauf Orbay muhalifleri sakinleştirmeye çalışır ama pek başarılı olamaz. Hiddetli konuşmalar birbirini izler.

İki gün sonra jandarma, Ali Şükrü Bey'in fazla derine gömülmemiş cesedini bulur. Cesedin elinde sıkı sıkıya tuttuğu bir sandalyenin ayağının parçası vardır. Kısa sürede cinayeti Topal Osman'ın işlediği anlaşılır. Bunun üzerine Rauf Orbay hemen Mustafa Kemal'e haber verir, "Yemekten sonra Çankaya'ya geleceğim," der. Ama Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım çıkıp Ankara Garı'na, Rauf Orbay'ın ikamet olarak kullandığı binaya gelirler. Buradan sonrasını Rauf Orbay'dan okuyalım:

> Karşıladım ve olup bitenleri anlattım. Dikkatle dinledikten sonra:
>
> "Şimdi ne düşünüyorsunuz?" dedi.
>
> "Bir şey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak lâzım. Çankaya'nın arkasında, Ayrancı tarafında Papasınbağı denen yerde bulunduğu zannediliyor."
>
> "Nasıl yakalayacaksın?"
>
> "Meclis Muhafız kıtası ile…"
>
> Bu sözüm üzerine Mustafa Kemal Paşa endişeli bir tavırla, "Meclis Muhafız Kıtasında Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var, bunlar birbirlerine ateş etmezlerse ne sen, ne ben, ne Ankara... Bir şey kalmaz…" deyince bir an düşündüm. Ankara'da bu muhafız kıtasından başka asker denebilecek bir şey yoktu. Jandarmanın çoğu bile cephede bulunuyordu. Şu hâlde ne yapacaktık? Cinayet işlediği tahakkuk eden bir insanın,

Ankara sokaklarında kollarını sallaya sallaya gezmesine göz yummak... Bu benim harcım değildi.

Sonra bir de Meclis vardı. Kırk sekiz saattir; bulun, adaleti yerine getirin diye feryat eden bir Meclis. Bütün bunları düşünerek Mustafa Kemal Paşa'ya, "Suçluyu yakalatmak mutlak lâzım... Eğer Başkumandan sıfatiyle ve herhangi bir mülâhaza ile sizce buna lüzum görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclise anlatmam icap edecektir," dedim.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, muhafız taburu kumandanı İsmail Hakkı Bey'i çağırttı.

İsmail Hakkı Bey gelince, Mustafa Kemal Paşa Osman Ağa'yı yakalamak için nereden, ne suretle hücum edilmesi gerektiğini, krokisini de çizerek kendisine anlattı ve tabur hareket etti.

Ben, sabırsız ve heyecanla istasyon platformunda bir aşağı bir yukarı gidip gelerek durumun alacağı şekli beklerken, Ali Fethi Bey aklıma geldi. O da Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne yakın bir yerde oturuyordu. Osman Ağa'nın üstüne varılacağını sezince, yukarıdan fırlayıp hücum ettiği Çankaya Köşkü'nde kimseyi bulamayınca kapıyı kırıp, paltoları filân parçalayarak ortalığı karmakarışık etmiş olduğunu haber alınca, "Ya Fethi Bey'in hanımını da dağa kaldırmaya kalkarsa, ne yaparım?" diye hemen Fethi Bey'e haber gönderdim. O da "Hanım hasta, çıkamam, gelemem," diye cevap gönderdi.

O esnada Çankaya istikametinden silah sesleri başladı. Silah seslerini duyunca, "Hah... Osman Ağa'yı çevirdiler..." diye ferahladım, geniş bir nefes aldım. Bir müddet sonra haber geldi: "Osman Ağa altı yardımcısı ile vurulmuş ve ele geçirilmiştir."

Millî Mücadele Dönemi'nin adı çok bilinen çetecilerinden biri olan Topal Osman'ın cesedi daha sonra Meclisin önüne getiriliyor ve bir direğe asılıyor.

Peki Topal Osman, Ali Şükrü Bey'i neden öldürüyor? Rauf Orbay'ın bu konuda da bir teorisi var:

Ben Malta'da bulunduğum sıralarda, Enver Paşa'yı Kafkasya'dan memlekete getirmek istiyen Trabzon'daki kayıkıçlar kâhyası Yahya'nın öldürülmesi üzerine, hâdiseyi tahkike giden Ali Şükrü, Kâhya'nın, Topal Osman'ın adamları tarafından vurulduğunu tespit etmiş ve Ankara'ya dönüşünde de bunu gerek Mecliste gerek dışarıda söyler durur olmuş. Esasen; Ali Şükrü Bey'in babasına ait Tirebolu'daki arazinin bir kısmına tecavüz etmiş olduğu meselesinden dolayı Topal Osman'la araları öteden beri iyi değilmiş.

Mecliste Lozan meselesi tartışıldığı sırada, muttasıl sözü kesilerek müdaheleye maruz kalan Mustafa Kemal Paşa'nın, asabiyetle kürsüden inerken Ali Şükrü'nün üstüne yürüdüğü gün, Topal Osman da Mecliste dinleyiciler locasında bulunuyormuş ve sonra da Ali Şükrü ortadan kaybolmuştu. Bu tesadüfü çeşitli şekillerde tefsir edenler varsa da bence Topal Osman'ın Ali Şükrü Bey'e husumeti, yukarıda kaydettiğim sebeplerdendir.

Hakkında kitaplar yazılmış, Mustafa Kemal Atatürk'ün suçlanmasına ve bir savcıya ifade vermesine neden olmuş olan Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı böyle.

13. GÜN

Mustafa Kemal, kurtuluştan ümidi kesenlere sesleniyor: Çöküş, korku ile güçsüzlükle başlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kurtuluş Savaşı'nı yapmak için 23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yaptı. Bu açılıştan kısa süre sonra Mecliste gruplaşmalar başladı.

Bu durumu gören Mustafa Kemal de kendi grubunu kurdu, onun Müdafa-i Hukuk Grubu Meclisin en kalabalık grubu oldu.

Meclis açıldıktan 8 ay sonra Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nu, yani anayasayı görüşmeye başlayabildi. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." ilkesi böylece anayasaya girdi ama bu ilke kabul edilirken saltanattan ve hilafetten uzaklaşılacağından endişe eden bir muhalefet de doğdu.

Birinci ve İkinci İnönü Zaferlerine rağmen Yunan ordusu bir kez daha saldırıp Kütahya-Eskişehir dolaylarında başarılı olunca Mecliste "Bu iş savaşarak olmuyor," tarzı bir endişe belirmeye başladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Sakarya Savaşı öncesi "başkomutan" ilan edildi, Meclis bazı yetkilerini ona devretti.

Ama endişeler Sakarya Savaşı sonrası da sona ermedi. Meclis, aslında 26 Ağustos 1922'de başlayacak olan Büyük Taarruz öncesi uzun bir çatışmasızlık döneminin yaşanmasından yeniden endişeye kapıldı, "Acaba ordu savaşmak istemiyor mu? Neden Yunan ordusuna saldırmıyoruz?" endişeleri başladı. Hatta bir seferinde Rauf Orbay, Mustafa Kemal'e, "Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle, ordu ne durumdadır? Gerçekten saldıramayacak mı?" diye sordu.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, 4 Mart 1922 akşamı Meclis gizli oturumunda tarihe geçen önemde bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan daha sonra Mustafa Kemal'in yaptığı bir özeti *Nutuk*'tan aynen aktarıyoruz:

> Ordumuzun kararı saldırıdır. Ama bu saldırıyı erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak saldırı, hiç saldırmamaktan çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, saldırı kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir.
>
> Osmanlılar, yapacakları askerî harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları ve daha çok duygu ve

hırslarının etkisi altında hareket ettikleri için, Viyana'ya kadar gittikleri hâlde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra Budapeşte'de de duramadılar geri çekildiler. Belgrat'ta da yenilerek geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler, Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde daha düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırslarımızı, hislerimizi bir yana bırakarak dikkatli olalım. Kurtuluş için, bağımsızlık için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemeli ve güvenilmemelidir. Osmanlı yönetim ve siyasetinin yarattığı bu türlü zihniyetler reddedilmelidir. "Ordu ile savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz," şeklindeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatan, bir millet bağımsızlığı kurtulamaz. Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı sonuçlarla karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye işte bu yoldaki yanlış düşüncelere, yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş yalnız maddî alanda olsaydı, hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki çöküş ahlâki ve manevi değerleri de içine almış görünüyor. Hiç şüphe yok ki bu büyük memleketi bu koca milleti dağılıp yok olmanın uçurumuna sürükleyen başlıca sebep bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki Mecliste bu anlattığım dönemde en çok olumsuz ve karamsar rol oynayanlar, vaktiyle, Türk Milletinin kendi kendine bağımsızlığını elde edemeyeceği görüşünü ileri sürmüş olan kimselerdi. Şunun bunun mandasını istemekte direnenlerdi.

Efendiler, maddî ve özellikle manevi çöküş korku ile... güçsüzlükle başlar...

Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında, milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri

giderler ki âdeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz, kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim.

Balkan Savaşı'ndan sonra milletin ve özellikle ordunun başında bulunanlar da başka türlü, fakat yine aynı zihniyeti benimsemişlerdi.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır. Ona uyacağız. O gerçek şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarını yepyeni bir imanla donatmak... Bütün millete taptaze bir manevî güç vermek.

Şimdi Efendiler, düşmana saldırı için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarının ne olduğunu belirteyim.

Tam üç aracın hazırlığının yeterli olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin varlığı ve bağımsızlığı için gönlünde, vicdanında belirmiş, gelişmiş olan istek ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, içindeki bu isteği ne kadar güçlü bir şekilde ortaya koyarsa, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için, o kadar güçlü bir araca sahip olduğumuza inanırım.

İkinci araç, milleti temsil eden Meclisin millî isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis, millî isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük aracına sahip oluruz.

Üçüncü araç, milletin silahlı evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan, ordumuzdur.

Efendiler, dedim, bu üç araç veya gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki şekilde düşünülebilir. Kolay anlaşıl-

ması için şöyle diyeyim: İç ve görünürdeki cephe... Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği bir cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat, bu durum hiçbir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, "kaleyi içinden almak", dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için, içimize kadar sokulabilen bozguncu mikropların ve ajanların varlığını iddia etmek yerindedir.

Meclisin zihniyeti, çalışmaları ve durumu düşmana ümit verici olmadıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile, aleyhimizde yararlanma çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığının dosyaları bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle belirtirim ki istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit verecek en ufak belirtilerden kaçınılmadıkça millî dâvânın sonuçlanması gecikir.

14. GÜN

Büyük Taarruz öncesi orduda büyük kriz: 1. Ordu komutanı görevden alınıyor, yerine kimse bulunamıyor

Cumhuriyet'e 100 Gün esas olarak 20 Temmuz-29 Ekim 1923 arası olayları konu alıyor ama zaman zaman o dönemde yaşa-

nan kavga ve tartışmaların arka planını daha iyi anlamak için geriye dönüp bakıyoruz.

Kurtuluş Savaşı'nın en kritik aşaması, hiç kuşkusuz 26 Ağustos 1922'de başlayan ve 30 Ağustos Zaferi'nin ardından 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasına uzanan Büyük Taarruz aşaması.

Bu savaşa giden yolda ümitsizlik ve sabırsızlık, heyecan ve korku duyguları sürekli gidip geldi. Önceki bölümde 1922'nin Mart ayında Mustafa Kemal'in ümitsizliğe kapılan Mecliste yaptığı bir konuşmayı aktarmıştık, bugün ise Birinci Dünya Savaşı sonu ve Kurtuluş Savaşı'nın en ilginç karakterlerinden biri olan Ali İhsan (Sabis) Paşa etrafında gelişen olayları konu edineceğiz. Kurtuluş Savaşı Dönemi'nin bu pek az konuşulan olayı ve sonuçları son derece çarpıcı çünkü.

Mustafa Kemal'in Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Savaşı'nın son bölümünü Kut Zaferi'nin mimarı Halil (Kut) Paşa'nın komutasındaki 6. Ordu'da geçirdi. Kendi soyadı olan Sabis'i de zaten Kut Kuşatması'nı yarmak isteyen İngiliz kuvvetlere karşı Sabis kasabasında elde ettiği zafer sonrası aldı.

Savaşın bitimine yakın Ali İhsan Paşa, Halil Paşa'nın yerine Irak'taki 6. Ordu'nun komutanlığına getirildi. Savaşan ordulaların, olduğu yerde durmasını ve bunun fiili bir sınır oluşturmasını emreden Mondros Mütarekesi imzalandığında Ali İhsan Paşa ve ordusu Musul'un güneyindeydi. Yani Musul savaşta İngilizlerce işgal edilmemişti.

Ancak Mütareke'den sonra İngiliz komutan Marshall, Zaho yöresinde Hristiyanların öldürüldüğü iddiasıyla Musul'a yürüme tehdidinde bulundu. Ali İhsan Paşa, Musul'u boşaltıp Nusaybin'e kadar geri çekildi. Musul ve Kerkük esas olarak böyle kaybedildi.

Ali İhsan Paşa daha sonra işgal altındaki İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklandı, bazı ciddi savaş suçu iddialarıyla

yargılanmak üzere Malta'ya götürüldü. Kendi iddiasına göre Malta'dan kaçtı ve Türkiye'ye dönüp Anadolu'ya geçti, Ankara'da Mustafa Kemal tarafından törenle karşılandı.

O sırada Anadolu'da durum hiç de parlak değildi. Çerkes Ethem meselesi yeni çözülmüştü. Garp Cephesi komutanlığına İsmet Paşa gelmişti, bu cephenin iki büyük ordusundan biri olan ve cephenin güney kanadını tutan 1. Ordunun komutanı Refet (Bele) Paşa'dan boşalan göreve Ali İhsan Paşa getirildi.

Yalnız bir sorun vardı: Cephe Komutanı İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'dan iki yıl daha az kıdemdeydi ve Ali İhsan Paşa kendisinden daha kıdemsiz bir komutanın emrinde olmayı çok içine sindiremiyordu.

Komutanıyla arasındaki bu çatışmaya rağmen Ali İhsan Paşa önemliydi; çünkü o göreve geldiğinde bir "düzenli ordu"dan söz etmek zordu. 1. Ordu'yu disipline sokmak, eğitmek ve düzenli bir ordu hâline getirip Büyük Taarruz'da bu ordunun çok önemli görevler görmesini sağlamakta Ali İhsan Paşa'nın büyük emeği geçti.

Geçti ama Ali İhsan Paşa ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlıklar neredeyse günbegün yaşanıyordu. Nitekim Ali İhsan Sabis, son ciltleri kendi 1957'deki ölümünden sonra yayınlanan anılarında, bulduğu her fırsatta İsmet Paşa'yı küçümsemekten kendini alamayan bir dil kullanmış.
Sabis'in anılarından minik bir alıntı:

> İsmet Paşa, hâlâ aynı vehim ve endişe içinde… Düşmanda hiçbir taarruz kudreti olmadığı hâlde, ona mütemadiyen bu kudreti isnat etmekte devam ediyor. Başka yerlerde bir hareket görülmediği hâlde, düşman yalnız Eskişehir'den nasıl taarruz edebilir?

Ali İhsan Paşa'ya göre İsmet Paşa sürekli Yunan ordusunun her an saldırıya geçeceğine dair vehimler içindeydi, o yüzden saldırı yerine savunma planları yapıyordu.

İsmet Paşa'nın tedbirliliğini eleştiri konusu yapan ilk isim de değil Ali İhsan Sabis, son isim de. Ama Sabis'in farkı, onun İsmet Paşa komutasında bir üst düzey komutan olması. Sabis'in anılarının neredeyse her sayfasında İsmet Paşa'yı kötülemesi, onun, "Benden iki sınıf kıdemsiz birinin emrinde nasıl çalışırım" meselesini bir türlü aşamadığını göstermesi bakımından önemli. Normal zamanlarda bu çeşit çekememezlikler dedikodu olarak kalabilir belki ama burada olaylar Anadolu'daki işgalci bir ordunun karşısındaki cephe komutanları arasında yaşanıyor.

> Temelde ipler, Ali İhsan Sabis'in emrindeki bir başka komutan olan İzzettin (Çalışlar) Paşa'yı görevden almaya kalkışmasıyla kopuyor. 19 Haziran 1922'de Ali İhsan Sabis 1. Ordu Komutanlığı görevinden alınıyor ve Divan-ı Harb'e veriliyor.

Şimdi Mustafa Kemal'e kulak verelim:

> İhsan Paşa'nın kendisini Divan-ı Harb'e kadar götüren yersiz davranışlarından dolayı, ordu komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten, Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini genel yönetimini bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Örnek olarak, ordusundaki ast komutanlarda, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı.
>
> Söz gelişi, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.
>
> Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tu-

tumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılışta olduğu kanaatini de uyandırdı.

Mustafa Kemal'in Ali İhsan Paşa ile ilgili *Nutuk*'ta yazdıkları bundan ibaret değil, oldukça uzun yer vermiş ona *Nutuk*'ta Mustafa Kemal.

Ali İhsan Paşa'nın görevden alındığı sırada, yani 19 Haziran 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa, Büyük Taarruz'un yapılmasına karar vermiş, askerî planlama başlamış durumda.

Savaş hazırlıklarının ortasında bu savaşı yapması beklenen iki ordudan birinin komutansız kalması olacak şey değil. Mustafa Kemal, daha önce Garp Cephesi Komutanlığı yapmış, Çerkes Ethem meselesindeki tutumu nedeniyle bu görevden alınıp Moskova'ya Büyükelçi olarak gönderilmiş olan Ali Fuat Cebesoy'u yokluyor. Ama Ali Fuat Paşa'nın daha önce cephe komutanlığı yaptığı için ordu komutanlığını kabul etmeyeceğini anlıyor. Ardından istemeye istemeye Refet Paşa'ya (Bele) teklifte bulunuyor, o kabul etmiyor. Bunun üzerine son çare Nurettin Paşa 1. Ordu Komutanlığına getiriliyor.

Savaşın ortasındaki komutan bulma krizi böylece sona eriyor. Ama o Nurettin Paşa'yı sonraki bölümde detaylı anlatacağız.

15. GÜN

Mustafa Kemal, "Denize düşen yılana sarılır" misali, Nurettin Paşa'yı komutan yapıyor

Kurtuluş Savaşı'nın zafer anı, 1922 Ağustos ayı sonunda yapılan Büyük Taarruz ve bu taarruzun içinde 30 Ağustos 1922 günü yaşanan Başkumandanlık Meydan Savaşı.

Savaş yorgunu, fakir ve topraklarının önemli bölümü işgal altında olan Türkiye, varını yoğunu koyduğu bu kritik savaş öncesinde çok ciddi bir askerî kriz yaşadı. Garp Cephesi'ni oluşturan iki ordudan biri olan 1. Ordu'nun komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, Cephe Komutanı İsmet Paşa ile anlaşamayıp Divan-ı Harb'e verilince, 1. Ordu'ya bir komutan aranmaya başlandı.

Mustafa Kemal önce Ali Fuat Cebesoy'u, ardından Refet Bele'yi yokladı; ikisi de göreve yanaşmıyordu. Bunun üzerine mecburen Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Dönemi'nin en karanlık isimlerinden biri olan Nurettin Paşa'yı, lakabıyla "Sakallı Nurettin"i göreve çağırmak zorunda kaldı.

Nurettin Paşa, kurmay sınıfından olmamasına rağmen önemli bir Osmanlı mareşali olan babası sayesinde subaylıkta yükselmiş; Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında ikili oynamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde ordu komutanlığı da yaptı, fakat anıları hep abartılıydı. Örneğin ünlü Kut şehri kuşatmasını kendisinin yaptığını söylüyordu ama aslında ordusuyla İngilizlere yenilmişti, kuşatmayı ve sonunda zaferi gerçekte Halil (Kut) Paşa elde etmişti.

Kurtuluş Savaşı için geç de olsa Anadolu'ya geçti. İlk görevi, artık bastırılmış olan ama her an yeniden parlama tehlikesi yaşatan iç isyanlara karşı Ankara'nın kuzeyindeki bölge için kurulan "Merkez Ordusu" komutanlığıydı.

1921 Mart ayında başlayan Koçgiri isyanını, daha önce mu-

halif milletvekili Ali Şükrü Bey'i öldürdüğü için adından burada söz edilen Topal Osman'ın çetesiyle birlikte bastırma görevi aldı. İsyanı bastırma biçimi ve uyguladığı aşırı şiddet Ankara'nın tepkisini çekti, bu görevinden alındı, boştaydı. 1922 Haziran ayında yaşanan 1. Ordu komuta krizinde Mustafa Kemal onu göreve getirip bu ordunun başına geçirdi.

9 Eylül'de İzmir'in düşman işgalinin sona ermesinin ardından bu şehirde çıkan ve tarihimize kara bir sayfa olan geçen İzmir yangınını onun çıkarttığı iddia edilir. Nurettin Paşa, İzmir'de işgalci Yunan ordusuyla iş birliği yaptığı için *Islahat* gazetesi sahibi Süreyya ve Efes Metropoliti Hrisostomos Kalafatis'i tutuklattı. Süreyya Bey idam edildi, Metropolit ise yargılanmak üzere götürülürken askerlerin göz yummasıyla linç edildi.

Nurettin Paşa'nın macerası burada da bitmedi. İzmir'den uzaklaştırılan, ordusu lağvedilen Nurettin Paşa'ya verilen son görevlerden biri, bir orduyla İzmit'e kadar gitmek, işgali sürdüren başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'ne gözdağı vermekti. Ama burada, Ankara ve Millî Mücadele karşıtı görüşleriyle meşhur gazeteci Ali Kemal'i tutuklattı, sonra da onun linç edilerek öldürülmesine göz yumdu.

Bu linç olayı, İstanbul'daki Millî Mücadele karşıtlarının çözülmesine neden oldu, hatta iddiaya göre Vahdettin'in kaçışı da bu olayla bağlantılıydı.

Nurettin Paşa, 1923'te İkinci Meclis için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal tarafından milletvekili adayı gösterilmeyince seçime bağımsız katılmak istedi ama seçilemedi. Sonra 1924'te boşalan üyelikler için yapılan bir ara seçimde seçilmeyi başardı.

Bu ara seçim için kendini tanıtmak amacıyla bastırdığı broşürde kendisinden "Kut'un kuşatıcısı", "Bağdat'ın savunucusu", "Ayonkarahisar'ın, Dumlupınar'ın ve İzmir'in fatihi" olarak söz etti.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'unda Nurettin Paşa'yı uzun uzun anlatıyor ve çok sert bir dille eleştiriyor.

Nurettin Paşa, 1925'teki Şapka Kanunu'na da muhalefet etti, bu kanunun anayasaya aykırı olduğunu öne sürdü. 1932 yılında İstanbul'da öldü.

Mezar taşında şöyle yazıyor:

> Nureddin Paşa, Selman-i Pak Muharebesi'ni kazanan, Kut'ül-amare'yı muhasara eden kuvvetlere ve Aydın'da 21., İstanbul'da 25., İzmir'de 17. kolordulara, Millî Mücadele'de ise Amasya'da Merkez Ordusu'na ve Afyon'dan İzmir'e giden, İstanbul'un kurtuluşu için İzmit'te toplanan 1. Ordu'ya kumanda etmiş olan General Nureddin İbrahim Konyar'ın mezarıdır. Ruhu daima aziz ve şad olsun. Basra, Bağdat ve İzmir valiliklerinde bulunmuş ve doğduğu Bursa'dan meb'us seçilmiştir. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1872-18 Şubat 1932.

16. GÜN

Ali Fuat Cebesoy'a göre Lozan: Bize yepyeni, hür ve müstakil bir Türk vatanı ve devleti kazandırdı

Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçerek bir millî kurtuluş hareketi başlatması kararının alınmasında çekirdek kadroda yer alan çok önemli bir isim.

Mustafa Kemal'in Harbiye'den sınıf arkadaşı ve yakını. Ayrıca Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmesinde kritik bir rolü var: Bir akrabası aracılığıyla Saray'ın ve İngiliz işgal güçlerinin Mustafa Kemal'in gidişine onay vermesine yardım ediyor.

Ta ilk günden itibaren Mustafa Kemal'in de en güvendiği isimlerden biri ama Garp Cephesi Kumandanlığı sırasında

Çerkes Ethem ile başa çıkamaması ve düzenli orduyu oluşturamaması nedeniyle hayal kırıklığı yaratıyor. Cephe Komutanlığından alınıyor ve Moskova'ya büyükelçi olarak gönderiliyor. Sonra da Mecliste Mustafa Kemal'in başkanvekili olarak görev yapıyor.

Yıllar sonra yazdığı anılarına Kurtuluş Savaşı sırasında cepheden uzak kalmış bir askerîn savaş hakkındaki eleştirel görüşleri hâkim. Dünya siyasetini yakından izleyen bir entellektüel olduğu belli olan Cebesoy'ın *Siyasi Hatıralar* adlı anı kitabından, Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerine ilişkin şu kısa satırlar fikir verici:

> Türk Garp Cephesi, Yunan taarruzuna mevzii bir mukavemet göstermeye başlamıştı. Demirci, Gediz taarruzlarımızla Birinci ve İkinci İnönü müdafaamıza rağmen 1921 yılında Kütahya ve Eskişehir'de mağlubiyete uğramıştık. Bunun sebep olduğu askerî zaafı aynı senenin ağustos ve eylül aylarında Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altında kazanılmış olan Sakarya Meydan Muharebesi'yle telafi etmiştik.
>
> Fransa, Ankara hükûmetini resmen tanımıştı. Yeniden tensik edilen Türk ordusu, siyaset ve bakımsızlık yüzünden yıpranmış olan Yunan ordusunu, Gazi'nin mahirane idaresi altında, 1922 Ağustosunda mağlup ve perişan etmiş, İzmir geri alınmıştı.

Cebesoy bu kısa satırların ardından İtilaf Devletleri arasındaki ayrılıkları, Fransa-İngiltere çekişmesini ve Yunanistan'ın karışan iç politikasını anlatıyor, bir yerde bölünen müttefiklerin Mudanya Mütarekesi'ni istemeye ve Lozan'a mecbur kaldığını anlatıyor. Ama bu mecburiyet Türk ordusunun başarısından çok İtilaf Devletleri'nin kendi iç çekişmelerinden kaynaklanıyor adeta. Cebesoy'un Lozan değerlendirmesi şöyle:

Mudanya askerî, Lozan siyasi konferanslarında imza edilen muahedeler bize, yepyeni hür ve müstakil bir Türk vatanı ve devleti kazandırdı. Montrö Mukavelesi ile Boğazlar hakkındaki noksanlar tamamlanmış, İkinci Umumi Harbe takaddüm eden günlerde de Hatay'ın ana vatana iltihak etmesi neticesinde cenup hududlarımızın bir kısmındaki vaziyet tamamiyle düzelmişti. Fakat Suriye ile olan hudut kısmında vatandaşlarımıza ait birtakım mevzii haksızlıklar olduğu gibi kalmıştı.

Eski Musul vilayetiyle olan hududumuza gelince, bize açıkça hasım olup yeni İngiliz kabinelerinde de Hariciye Nazırlığını muhafaza eden Lord Curzon'a fazla kapıldığımızı ve kabineler değiştikçe bu zatın bize düşmanlığı bırakıp da dost olacağını ümit etmek suretiyle gösterdiğimiz gafleti burada itiraf etmeliyim.

Bu cephedeki hududumuzu Revandiz'den (Kuzey Irak'ta Kandil Dağları'nın hemen güneyinde, Erbil'in ise kuzeyinde kalan bir kasaba ve yol kavşağı) geçirmek herhâlde mümkün olacaktı. Sulh başladığında bu kasaba bizim kıtalarımızın elinde idi. İngiliz makamları mütareke gibi şartları tanımadan üstün kuvvetlerle Revandiz'i alacağını erkan-ı harbiye umumiye reisliğiniz pekâlâ takdir edebilirdi. Vaktiyle orasını çok takviye edip İngiliz taarruzunu defedebilmiş olsaydık, Musul meselesinin hâl şekli büsbütün başka olurdu.

Musul petrollerinin yarı hissesini İngiliz bahriyesi ile Shell kumpanyası aralarında yarı yarıya taksim etmişlerdi. Diğer hisselerden bir kısmı Amerikan petrol şirketine ve Fransız hükûmetine verilmişti. Mal sahibi telakki edilen Gülbenkyan'a da yüzde beş hisse verilmişti.

Tamirat ve tazminat hususunda Lozan'da pek çok fedakârlıklar yapmış, Osmanlı borçlarını geniş bir zihniyetle âli cenabane bir surette tanımış olmamız hasebiyle, varisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin petrol gibi varlığından bizi de istifade ettirmeleri mümkündü. Başmurahhasımız, hisseler dağıtılırken, Türkiye'ye Gülbenkyan'dan daha fazla hisse koparamaz mıydı?

Lozan Muahedesi hakkında serdetmek istediğimiz mütalaa vesaire o günlerin, yani 35 sene evvelinin şartlarına ve vaziyetine göre yürütülmüştür. O tarihten bugüne kadar ne müttefiklerimizle, ne kardeş ve dost Arap komşularımızla aramızda ihtilaf üzre kalmış hiçbir mesele yoktur. Bunu da tebarüz ettirmeyi vazife bilirim.

17. GÜN

Kazım Karabekir'in *Günlükler*'inden 100 yıl önce bugünler: Rauf Bey'in yerine Fethi Bey'in başbakan olması

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, bütün Doğu Anadolu'daki en önemli ordunun başında, Erzurum'daki karargâhında Kazım Karabekir vardı. Karabekir Mustafa Kemal'e her bakımdan destek oluyordu.

Herhâlde Mustafa Kemal için en kritik an, İstanbul'dan geri dönmesinin emredildiği, dönmezse tutuklanacağının bildirildiği, onun da "Ordudan ve resmi görevlerimden istifa ediyoru" diye telgraf çektiği gündü. Mustafa Kemal artık sivildi ve Osmanlı hükûmetinden tamamen kopmuştu, başına ne geleceğini, örneğin Kazım Karabekir'in emre uyup onu tutuklayıp tutuklamayacağını bilmiyordu.

Ama Kazım Karabekir ayağa kalkıp Mustafa Kemal'e selam verdi, "Komutanım" dedi. Karabekir'in ordusuyla birlikte Anadolu ihtilaline katıldığı o an, son derece kritik bir andı.

Karabekir, okul yıllarından beri günlük tutuyordu ve buraya hem gününü hem de düşüncelerini açık açık yazıyordu. O bakımdan Yapı Kredi Yayınları'ndan basılan *Günlükler*'i hem bir askerîn hayatını takip etmek hem de Kurtuluş Savaşı'nın en kri-

tik dönemlerini birinci elden tanıklıkla öğrenmek için büyük ve çok önemli bir kaynak.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal'le ters düşmeye başlayan, muhalefete geçen, yazdığı kitap yayımlanmadan toplatılan, İzmir Suikastı Davası'nda idamla yargılanan Karabekir, bir dönem Mustafa Kemal'le çok yakındı.

Bakın günlüğüne 29 Ocak 1923 Pazartesi günü neler yazmıştı:

> 4.00'den sonra Kemal Paşa'nın nikâhına gittik. Paşa Latife Hanım'la karşılıklı oturdular. Fevzi Paşa ve ben Paşa'nın şahidi olarak tarafeynine. Vali Abdülhalik Bey'le, yaveri Salih Bey hanımın tarafeyninde. Paşa imama dedi ki: "Ben Latife Hanım'la evleneceğim, muamele-i lâzımesini yapınız."
>
> İmam da tarafeyne sordu. Mihr-i muaccel beynehümâda, mihr-i müeccel 10 dirhem gümüş olarak nikâh kıyıldı. Çaydan sonra herkes çekildi. Biz hususi kaldık. 2.00'den sonraya kadar.

Mustafa Kemal'in nikâh şahitliğini de yapan Kazım Karabekir'in günlüklerinden kısa bir pasajı, *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de bugüne kadar aktarılan günleri kapsayan bölümü aynen yayınlıyoruz:

> 18 Temmuz 1923 Çarşamba
>
> İstasyondaki intihap komitesine uğradım. Teşkîlât-ı Esâsîye müzakere olunuyormuş. İkinci müzakere. Bana haber verilmedi. Hâlbuki hayati bir mesele! Ben tesadüfen bulundum. Gazi riyasetinde kâtiplik Saffet'e. Celsede bulunanlar: Dâhiliye Vekili Fethi, Maliye Vekili Fehmi, Nafıa Vekili Feyzi, Sabri (sonra Ziraat Vekili), İktisat Vekili Mahmut Esat, Muavenet-i İçtimaiye Vekili Tevfik Rüştü, Matbuat Müdürü Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Topçu İhsan, Sivas Mebusu Rasim.
>
> Teşkîlât-ı Esâsîye'de devletin dini İslam dinidir yazısının

kaldırılması hakkında konuşuluyormuş. Evvela Tevfik Rüştü dedi: "Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahi haykırırım. Kimseden korkmam." Ne olduğunu anlamadığımı söyledim. Bunu takiben Mahmut Esat Bey dedi ki: Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinden bu hâlde kaldılar, İslamiyet terakkiye manidir. Buna da cevap verdim. Fethi Bey söze atıldı, "Evet, Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinden böyle kaldılar," dedi. "İslam kaldıkça da bu hâlde kalmaya mahkûmdurlar." Şiddetle reddettim. "Türkler İslam olmasaydı Bizans'ın esiri olurdu," diye izahat verdim. Tarihi ve coğrafi vaziyetimizin amil olduğunu, eski fütuhat modasını takip etmekle de bu hale girdiğimizi, yerimizde kim olsa hemen aynı akıbete uğrayacağını, esasen bu gibi şeylerin tarihe gömüldüğünü, bugün başka bir dine veya dinsizliğe girmek imkânsızlığını ve bugün terakkiye mâni bir kafa kalmadığını izah ettim, tefrikaya ve tahakküme vasıta olmamalı. Bugün tarihi bir gün.

19 Temmuz 1923 Perşembe

Salahattin İstanbul'a gitti. Sultani izcileri de seyahate çıktı. Bunlar için yazdığım Tayyareci oyununu iyi öğretmiştim. İstanbul'da oynayacaklar. Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han ziyaretime geldi.

24 Temmuz 1923 Salı

Sulhun imzalanması.

Kurban Bayramı: Gazi dün İzmir'e gitmiş. Hacı Bayram Camii'nde selâmlıkta Ali Fuat Paşa (İkinci Reis) söyledi! Heyet-i ilmiyeden bir zat ziyaretime geldi. Zühtü Bey (iktisatçı), "Her şeyi askerler yapar," dedi. Ayıpladım. İsmail Hakkı Bey takdir etti. Afgan Sefiri geldi. Rauf Bey, Fuat Paşalar da.

25 Temmuz 1923 Çarşamba

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa da 318'lilere yemeğe davetliydik.

Rauf Bey'le Fuat Paşa'ya, Afgan Sefiri'ne iade-i ziyarete gittim. Afgan Sefiri bana ve Rauf Bey'e nişan getirdiğini söyledi!

26 Temmuz 1923 Perşembe

Sahra treniyle Yahşihan'a. 9 evvelde hareket ettik. 5 sonra Yahşihan'a vardık. Kayaş bahçeleri bir saat, latif bir yemiş ağaçlı mesire. Tabiatla karşı karşıya kahve dahi yok. Ortaköy'e kadar ağaçlık vadi. Buradan sonra ağaçsız, sıkıntılı. Lalabel 36. kilometrede rakımı 1.180, buradan Kızılırmak'a kadar binde yirmi imiş. Kızılırmak 72. kilometrede. Büyük köprü ayakları ellişer metre aralıklı üç adet. Bu mevsimde suyun vasati arzı elli metre kadar, ekser yerlerinden geçit vermiyor. Yahşihan'a kadar Kızılırmak vadisini takip ediyor. Vadinin sol sahili sağa hâkimdir. Yahşihan 87. kilometrede latif bir yer. Yüz metrelik demir ayaklı köprü, tarafeyni ağaç ve bağlık köy 300 haneli imiş. Ellisi Harb-i Umumi'de bozulmuş. Köprü 322 senesi yapılmış. Ankara araba yolu üzerinde.

27 Temmuz 1923 Cuma

4 evvelde Yahşihan'dan hareket. Çoraközü Vadisi pek latif, ağaçlık ve bahçelik. Köyler de sık, vadi geniş. Mehmetli 103. kilometrede rakımı 764, bir saatte geldik. Hattın sonu 103. kilometrede Halifeli tüneli. Yunan esirleri çalışıyor gördük. Bu vadi İzzettin'e kadar gidiyor, orada 225 metrede tünel ile Delice suyuna atlıyormuş. Avdette Yahşihan'dan 9 evvelde hareket ettik. Ankara'ya 5.30'da geldik.

28 Temmuz 1923 Cumartesi

Akşam Fevzi Paşa karargâhıyla İzmir'den geldi. İstasyona istikbaline gittim. Beraber Mekteb-i Harbiye ziyafetine gittik. Heyet-i ilmiye şerefine idi. Müsamere bizim mekteplere nazaran pek dûndur.

30 Temmuz 1923 Pazartesi

Rauf Bey ve Fuat Paşa akşam yemeğine geldiler. İsmet Paşa ile barışması için halen imkân yok.

2 Ağustos 1923 Perşembe

Amerika Reisicumhuru Harding ıstakozdan zehirlenerek bugün vefat etmiştir.

İstanbul'a gelen Amerika seyyahları da bir kazaya uğramışlar ve altmış mecruh vermişler. Ortaköy'de eski bir sarayda sı-

nai sergi yapılmış, izdihamdan tavan çökmüş. İstanbul'a gelen seyyahlar altmış kişi.

3 Ağustos 1923 Cuma

318'lileri öğle yemeğine çağırdım. Sonra Afgan Sefiri, Rauf Bey, Fuat Paşa, Canbolat Bey, Sivas Mebusu Rasim, yeni Amasya mebusları geldi.

4 Ağustos 1923 Cumartesi

Heyet-i Vekile reisi Rauf Bey Sivas seyahatine çıktı. Akşam Gazi Paşa'da içtima: Ben, Fevzi ve Kâzım Paşa, Fuat Paşa, Dahiliye Vekili Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet, Recep, Celal, Rasim, Ali ve İhsan, Nafıa Vekili Feyzi Beyler, yemekten sonra Latife Hanım da bulundu. Heyet-i Vekile Reisliğine Fevzi Paşa, ben, Fethi Bey namzet gösterildi. Fevzi Paşa ordunun hazara geçmesi bahanesiyle kabul etmedi (Meclisin hücumundan korkuyor). Fethi Bey izhar-ı acz etti. Ben, "Ordu müfettişliğini şeref addederim," dedim. Hazır olanlar daha evvelden hazırlanmış Fethi Bey'i arzu ediyorlar. Kabine değişmemiş görünsün, sulh imzalanacak, diyorlar. Ben, "İkinci içtimaa kadar iyice düşünülsün," dedim, kabul edildi.

Beni siyasi işe karıştırmamalarını mükerreren rica ettim. Israr üzerine ben reis olursam sırasıyla müdafaa, muavenet-i içtimaiye, dâhiliye, iktisat, nafıanın daha ihtisası olan daha çalışkan ve fikrime munis arkadaşların verilmesini Gazi'ye hususi söyledim ve mecbur olmadıkça beni işe karıştırmamasını rica ettim. Gazi çekilmiyor, şahıslarımızla oynayarak İsmet'in vürûduna vakit kazanıyordu. "Çekilirsem Fevzi Paşa'yı yerime getiririm," dedi. Cevaben dedim: "Çekilmeniz hürmetle yâd olunur, fakat çekilmenizin intihabını millete bırakınız!" Bunu Fevzi Paşa'ya da anlattım, kontrpua [contrepoids] olmak üzere Erkân-ı Harbiye riyasetini bana terk etmesini söyledim.

Gazi Paşa nezdinde içtima. Gazi Paşa'ya fikrimi bir daha söyledim. Ve eğer Kabine erkânı aynen kalacaksa Fethi Bey'in münasip olduğunu ve mecbur olmadıkça riyasete asker getirilmemesini söyledim. Gazi, Fevzi Paşa ile görüştü. Fevzi Paşa benimle görüştü. Neyi arzu ettiğimi Gazi sormuş. İşin tabii

cereyanı "Sen kabine reisi olursan ben Erkân-ı Harp Reisi olurum ve birçok sene Almanlarla çalıştığımı tatbikle güzel teşkilât yaparım," dedim. "Meclisin hücumundan korkuyorum. Reis olsam yıpratırlar," dedi. "Şu hâlde beni neden reis yapıyorsunuz, ordu müfettişi kalırım," dedim. "Ben ve Fethi Bey'in gıyabında kura çektim," dedi. Fethi Bey'i vekiller reisi intihap ettiler. Hükûmet de aynen kalıyor.

7 Ağustos 1923 Salı

Mecliste Halk Fırkası'nın içtimaı. Gazi Paşa nutkunda "Sivas Kongresi esastır," dedi ve Erzurum Kongresi'ni Balıkesir Kongresi'yle bir tuttu! Muhaliflerin daha Sivas Kongresi'nde Amerika mandası taraftarı olduklarını söyledi! (Nefret ve hayret!) Adliyeye intihap olunan Yusuf Kemal Bey Fethi Bey'e "Seninle çalışmam," demiş.

18. GÜN

Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı ve halife mi olsaydı?

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul Hükûmeti de Lozan'a katılmaya kalkışınca 1 Kasım 1922'de saltanatı uzun tartışmalardan sonra kaldırdı. Ama halifelik makamı yerinde kaldı.

Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılması için her türlü tedbiri almıştı. Mecliste muhalif İkinci Grup'un desteğine sahip olan ve daha önce bir sohbette, "Ben saltanatın ekmeğiyle büyüdüm, ona saygım var," demiş olan Rauf Orbay'a saltanatın kaldırılması yasasını Mecliste savunma görevi verdi.

Bu yetmeyebilir diye düşünerek yasanın komisyondaki görüşmelerine kadar katıldı, orada, "Gerekirse kelleler gider," diye konuşma yaptı. Meclis Genel Kurulunda da oy birliği istedi. (Bu öyküyü 4. GÜN'de anlatmıştık.)

Meclis saltanatı kaldırdı ve Vahdettin'in padişahlığına son verdi ama hilafete dokunmadı. Ve tuhaf biçimde Vahdettin, ülkeden kaçacağı 17 Kasım'a kadar "halife" sıfatını taşımaya devam etti.

17 Kasım'da Vahdettin bir İngiliz zırhlısına binip kaçınca bu haberi Ankara'ya Refet Bele verdi. Mustafa Kemal ve Rauf Orbay sabaha kadar telgraf başında oturup Refet Bele'ye yeni talimatlar verdiler ve Vahdettin'in yerine geçecek halifeyi belirlediler.

Mustafa Kemal o günü genel olarak şöyle anlatıyor:

> Meclisçe yeni halife seçilmeden önce, seçilecek şahsın da padişahlık sevda ve davasına katılarak, herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da bulunan görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecid Efendi ile görüşerek ve hattâ elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanatla ilgili kararını tamamen kabul ettiğini bildiren bir belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

Dönemin Başbakanı Rauf Orbay'ın hatıralarında bu hilafet konusu özel bir yer işgal ediyor; çünkü Orbay daha sonra Mustafa Kemal tarafından "hilafet taraftarı olmak"la suçlandı, o da kendini savunma ihtiyacı duymuş.

Sabaha kadar telgraf başında Mustafa Kemal'le birlikte Refet Bele'ye talimatlar veren ve ondan cevapları alan Orbay, Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe getirilmesine karar verildikten, hatta onunla da pazarlık yapıldıktan sonra sabah önce hükûmete gidip bilgi veriyor, "Ama," diyor, "Abdülmecid'i biz öneremeyiz, bu teklif Meclisten gelmeli."

Ardından Meclise gidip bu kez oraya bilgi veriyor. Mecliste bir tartışma başlıyor. Orbay'dan aynen aktarıyoruz:

Diğer bazı milletvekillerinin, "Hilâfetin Vahdettin'den alınması için bir fetva gerektiği" lüzumunu ileri sürmeleri üzerine, Şer'iye Vekili Vehbi hoca da "Halife olan adam, düşmanlara kaçmış, gitmiştir, ortada yoktur. Yeri boştur. Bu durumda elbette hal'edilir," diye bu fetvayı hemen yazıp verdi. Ve Mustafa Kemal Paşa'nın "Şu anda yaptığımız bu iş kanun, yarın ise bir teamül olacaktır. Bu sebeple, fetva makamı olan sizin, o makamdan bunu okumanız lâzımdır." demesi üzerine, Vehbi hoca, bu işi de yaptı. Bu arada, bazı milletvekilleri, yeni halifenin İstanbul'dan, emniyet altında bulunması için Anadolu'da bir yere, meselâ Ankara veya Bursa'ya davet edilmesini istediler. Bu konuda münakaşalar oldu. Bilhassa "Seçilecek halifenin vazifesinin ne olacağı" meselesinde tartışmalar büyüdü. Nihayet, kürsüye Mustafa Kemal Paşa çıkarak, her şeyden evvel kaçak Vahdettini hâl etmenin ve yerine yeni bir halife seçmenin ve bu seçimi kendisine bildirmenin, sonra da nerede oturacağı meselesinin ve daha sonra da ne gibi işler göreceğinin bahis konusu olabileceğini, fakat şimdi bunların hepsini birden konuşmakla bir karara varmanın imkânı olmadığını söyleyerek, Türkiye halkının Meclisi olarak, Büyük Millet Meclisinin kendisine bütün İslâm âlemine şamil bir kudret veremeyeceğini ve binaenaleyh Meclisin başkanlığında bulunacak zatın da olsa olsa temsil edeceği şeyin yalnız Türkiye'ye ait olabileceğini tebarüz ettirerek, dedi ki:

"Yüksek Hilâfet Makamı, bütün İslâm âlemine şamil bir mukaddes makamdır. Türkiye Devleti'nin ve halkının dini ve vicdanî vazifesi, diğer İslâm âleminin dahi hürriyetine kavuşup müstakil olacağı güne kadar bu yüksek makama mesnet (dayanak) olmaktır. Bütün kuvvetiyle bütün kudretiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün İslâm âlemi nazarında ve İslâm olmayanlar nazarında masûn bulundurmaktır. Yoksa kendini, mevcudiyetini Halifenin yed-i iktidarına (eline) veremez ve vermeyecektir."

Ve bilhassa bir milletvekilinin, İslâm âleminde bir kuşkulanma olduğuna dair söylediklerine cevap vererek, böyle bir şeyin asla olmadığını beyanla devam etti:

"Kaçan Halife hakkında yapılması gereken muamele, fetva ile tespit edildi. Seçilecek Halife hakkında da itiraf etmek zorundayız ki hâdiseler ve icaplar hasebiyle, tarihin muktezası olarak Osmanlı hanedanını kabul ve muhafaza etmek zaruretindeyiz. Bu ailenin içinde, bizim aradığımız vasıflarda birini bulmak bugün için biraz zordur. Belki genç olanları, hususî surette yetiştirdikten sonra lüzumlu vasıfları ve sıfatları edinmiş olanlara tesadüf edilebilir. Fakat bugün bu ciheti hakikaten inceleyip, tahlil edecek olursak pek müşkül vaziyette kalabiliriz.

Abdülmecid efendi, bazı fenalıklar ve hatalar yapmıştır. Ve şahsı üzerinde, yüksek Meclisinizde birçok tenkitte bulunulmuştur. Bunlara rağmen dün gece: Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararlarını ben kabul ve tasdik ediyorum demiştir. Binaenaleyh, kolaylığa mazhar olabilmek için, bu zat üzerinde fikirleri temerküz ettirmek muvafık olur.

Şimdi. Halife olacak zatın İstanbul'da kalması veya buraya getirilmesi meselesi var ki bu nazik bir meseledir. Gerçi İstanbul henüz İtilâf kuvvetlerinin işgali ve onların tesiri altındadır. Fakat bu tesir ve nüfuzun derecesi dün ile bugün bir değildir. Bugün biz İstanbul'da tesir ve nüfuz sahibi olmaya başladık. Bunun âtisi, nüfuz ve hâkimiyetin tesisine doğru gittiğine delâlet eder."

O gün Mustafa Kemal Paşa'nın son sözleri, bilhassa şu olmuştu:

"Bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir. Halife İngilizlere iltica edebilir, onlarla beraber kaçabilir, her şeyi yapabilir, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin idare tarzını, siyasetini ve kuvvetini sarsamazlar. 'Şöyle olacak, böyle olacak, Halifeyi kaçıracaklar' diye telâş edecek değiliz. Biraz da bütün İslâm âlemi telâş etsin. Onlar da bizimle be-

raber çalışsınlar ki Hilâfet Makamını kurtaralım ve serbest olarak bütün cihana şâmil bir halifeyi oraya oturtalım. Ancak bu suretle bize yardımda bulunurlarsa, bizim için de halifenin Anadolu'ya bugünlerde getirilmesi bahis mevzuu dahi olmamak lâzım gelir. Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olmuştur. Hâkimiyet ise hiçbir şekilde, hiçbir mâna ve delâlette iştirak kabul etmez. Halife olsun, ünvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatına bir müşareket sahibi olamaz. Millet buna kat'iyyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili olduğuna kani değilim. Bütün hareketlerimiz, bütün mukadderatımız bu nokta-i nazardan olabilir. Başka türlü imkânı kat'iyyen yoktur."

Aynı günleri *Nutuk*'ta ayrıntılarıyla yazan Mustafa Kemal, Meclisteki görüşmelere pek değinmiyor ama Meclis tarafından halife seçilen Abdülmecid ile Refet Paşa üzerinden yapılan bazı pazarlıkları oldukça ayrıntılı anlatıyor.

Buna göre Abdülmecid cuma selamlığına giderken Fatih Sultan Mehmet'inki gibi bir sarık giymek istemiş, imzasının yanına 'Halife-i Müslimin ve Hâdimü'l- Haremeyn' sıfatlarını eklemek istemiş. Mutafa Kemal ünvanları kabul etmiş ama Abdülmecid'in kıyafetine karışmış, "Redingot veya İstanbulin giysin," demiş.

Fakat yeni halife imzasını atarken Mustafa Kemal'in uygun gördüğü ünvanların altına adını "Abdülmecid Bin Abdülaziz Han" (Abdülaziz Han'ın oğlu Abdülmecid) şeklinde yazınca Mustafa Kemal yine kızmış. Mustafa Kemal bütün bu ayrıntıları neden aktardığını da *Nutuk*'ta anlatıyor:

Efendiler, önemsiz ayrıntılar gibi sayılması pek mümkün olan bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim asıl nokta şudur: Ben, şahıs hâkimiyetine dayanan saltanatın kaldırılmasından sonra başka ünvanla aynı nitelikle bir makamdan ibaret ol-

> ması gereken hilâfetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, elverişli zaman ve fırsatta açıklanmasını doğal buluyordum. Halife seçilen Abdülmecid Efendi'nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle, kendisinin Halife ünvanıyla saltanat sürmesinin imkân ve şartlarını hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, Abdülmecid Efendi'nin ve tabiî taraftarlarının saf ve gafil oldukları zannına kapılmak hiç de doğru olamazdı.

Aslında artık Meclis yeni bir halife belirlemiş ve o da göreve gelmiştir. Ancak bu halifelik meselesi hep kafaların arkasındaki bir sorudur.

Daha önce *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de Rauf Orbay'ın Lozan'ı imzalayan ve Ankara'ya doğru dönüş yoluna çıkan İsmet Paşa ile karşılaşmamak için başbakanlıktan ayrılmasının hikâyesini anlatmıştık. Orbay, başbakanlık görevini bırakacağını veya Mustafa Kemal'in aktarmasıyla görevden alınacağını söylediği Çankaya görüşmesinin en sonunda Mustafa Kemal'e, "devlet başkanlığı makamını kuvvetlendirmesini" tavsiye eder.
Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatıyor:

> Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma geçti:
>
> Rauf Bey, "Hükûmet Başkanlığından çekilirken sizden çok rica ederim," dedi, "Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz."
>
> Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!" cevabını verdim.
>
> Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım.
>
> Rauf Bey, Devlet Başkanlığı makamı olarak Hilâfet makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

Gerçekten de hem Mecliste hem de bazı ileri gelen isimler arasında hilafet makamını koruma düşüncesi vardı. Saltanatın kaldırılması sonrası hilafeti sürdürmenin yegâne yolu, kimi isimlere göre bu makamı henüz Cumhuriyet ilan edilmediği için Meclis Başkanı'nın şahsında temsil etmekti.

İleriki yıllarda halifelik yanlısı olmakla suçlanacak olan Kazım Karabekir, *Günlükler*'in 24 Kasım 1922 günü şu kaydı düşmüştü:

> Hilâfet saltanattan tamamiyle ayrıldı. Meclis buna karar verdiği hâlde hâlâ halifeye vazife vermeli imiş diye budalaca sözler işitiliyor. Hocaların kafası veya hoca kafalarının idraksizliği.

Günlüğüne bu satırları yazan Karabekir için Rauf Orbay başka türlü konuşuyor veya zaman içinde fikrini değiştiriyor. Orbay'ın hatıralarında yazdığına göre, 1924 yılında hilafetin kaldırılması söz konusu olduğunda Karabekir çıkıyor ve itiraz ediyor. Rauf Orbay'ın *Hatıraları*'ndan aktarıyoruz:

> Anadoluda Türk milleti on dört milyondan ibarettir. Yanmış, yıkılmış, uzun harplerden perişan ve bezgin çıkmış olan bu on dört milyonun karşısında bütün dünyanın hâlâ bîaman bir düşman olmakta devam ettiğini, Lozan'daki çekişmelerle pekâlâ gördük. Yeryüzünde bize zahir olarak, bağlılıklarını devam ettiren ve iyi idare edilirse daha da bağlanacaklarından şüphe olmayan İslâm âlemini hesaba katmadan hilâfeti kaldırıp atmak hiç değilse bugün için düşünülecek bir şey değildir. Büyük Taarruz'u bile, kısmen İslâm âleminden gördüğümüz maddî yardımla yaptığımızı nasıl unutabiliriz? Binaenaleyh İslâm âlemini bize bağlayan Hilâfetin kaldırılması, bu âlemden tamamen uzaklaşmamız demek olur ki bu taktirde, yalnız kalacak olan Türk milletinin ve Türklüğün bütün dünya entrikaları karşısında, hattâ belki de aleyhimize dönecek olan İslâm

âleminin de husumeti karşısında, vaziyeti çok müşkül bir hale gelebilir. Ben, bunları düşünerek, şimdiki hâlde böyle bir şeyin bahis mevzuu olmasını bile muvafık bulmuyorum. Saltanat lâğvedilmiş, hâkimiyet kayıtsız şartsız ve fiilen millete intikal etmiştir. Bugünkü vaziyette Hilâfet de milletin elinde, milletin iradesi altında işleyen bir kuvvet olarak, her hâlde müşkül zamanlarımızda milyonlarca İslâm'ın müzaharetini temin suretiyle memlekete faydalı olabilir. Bu noktayı düşünerek, acele etmeyelim. Faydasızlığını, zarar verdiğini gördüğümüz anda kaldırıp atmak, her zaman elimizdedir.

Karabekir'e göre Abdülmecid kötü bir isim değil ama o olmazsa Mustafa Kemal hilafeti üzerine alabilir. Yaptığı ima bu.

Rauf Orbay, hilafet tartışmasının Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'in arasını bir daha kapanmamak üzere açtığı kanısında. Şöyle yazıyor:

Yazık ki bu kadar basit, yani haddizatında hilâfete bir itikat ve taassup hissi ile "Aman dinî bir müessesedir, taparak başımızda yaşayalım" diye körü körüne bağlı olmayanların düşüncelerinin lâyıkiyle anlaşılamamış olması yüzünden çıkan ihtilâf hiç beklenmedik bir netice vererek, Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa'yı artık ebediyen birbirinden ayırmış bulunuyordu.

Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta halifeliği kendi üzerine alması tekliflerinin geldiğini anlatıyor:

Hilâfet makamının korunmasında, dinî ve siyasî çıkar ve zorunluluk bulunduğu inancında olan bazı kimseler, bildirdiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, Hilâfet görevini kendi üzerime almam teklifinde bulundular. Bu gibilere, hemen gereken red cevabını vermiştim.

Peki ama Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırırken aynı anda hilafeti neden kaldırmamış ve 1924 yılının Mart ayına kadar beklemişti? Sonraki bölümde bu soruya cevap arayalım.

19. GÜN

Meclis, saltanatla birlikte hilafeti neden kaldırmadı da bekledi?

Mustafa Kemal, *Nutuk*'un birkaç yerinde 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı andan itibaren sonu kurtuluşa ve Cumhuriyet'e varacak bir stratejiye sahip olduğunu ama bunu hiçbir zaman tam olarak ilan etmediğini, hep aşama aşama uyguladığını söylüyor.

Örneğin *Nutuk*'un daha ilk sayfalarındaki şu sözleri:

> Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zorunluluklarını daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette uygun olamazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. (...) Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak tek yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm.

Bugünden 100 yıl önceye bakınca, Mustafa Kemal'in hep dinamik bir strateji güttüğünü, nihai stratejik hedeflerini değiştirmeden taktiksel adımlarını hep günün şartlarını da gözeterek attığını neredeyse bütün tarihçiler söylüyor.

Yalnız bir konu var ki herkesin kafasını karıştırıyor. Bu da hilafetin kaldırılması. Çünkü aslında 1 Kasım 1922'de, İstanbul hükûmeti zafere ortak olmaya kalkışıp Lozan'a katılmak isteyince ele bir büyük fırsat geçmişti: Saltanatı ve hilafeti birlikte kaldırmak. Ama böyle yapılmadı, sadece saltanat kaldırıldı. Hatta padişahlıktan indirilen Vahdettin, Türkiye'den kaçtığı güne kadar "halife" sıfatını taşımaya devam etti.

Bu şaşkınlığı yaşayan ve soru soranlardan biri de dönemin başbakanı Rauf Orbay'dı. Orbay, Feridun Kandemir tarafından kaleme alınan *Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı kitapta, kendisine yönelik "hilafetçi" suçlamasına cevaben özel olarak bir bölüm kaleme almıştı. "Hilafet Meselesi" başlıklı bu bölüm şöyle başlıyordu:

> Biz Hilâfeti, elimize mükemmel bir (Saltanatın ilgası) fırsat geçmişken daha o zaman kaldıramaz mı idik? Halife ve Padişah Vahdettin bunca hiyanetlerinden sonra nihayet İngilizlerin himayesine sığınarak memleketten kaçarken, "İşte bunlar böyledir," diye, saltanat ile beraber halifeliği de kaldırıp atmak pek zor bir iş değildi. Fakat, o günlerde biz, Mustafa Kemal Paşa da dâhil hepimiz, zaten iptidadan beri zararlı olduğuna kaani bulunduğumuz saltanatın kaldırılması noktasında ne kadar ittifak etmiş isek, hilâfetin de elde (iyi idare edildiği taktirde) bir zaman için olsun, memlekete –İslâm âleminin yakınlığını ve yardımını sağlaması bakımından– faydalı olabileceği düşüncesi ile muhafazası fikrinde, yine ittifak hâlinde idik.

Rauf Orbay, kitabındaki aynı bölümde Mustafa Kemal'in Vahdettin'in kaçması üzerine Abdülmecid'in halife ilan edilmesi sırasında Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmadan bir bölüme de yer vermiş:

> Yüksek Hilâfet Makamı, bütün İslâm âlemine şamil bir mukaddes makamdır. Türkiye Devleti'nin ve halkının dini ve vicdanî vazifesi, diğer İslâm âleminin dahi hürriyetine kavuşup müstakil olacağı güne kadar bu yüksek makama mesnet (dayanak) olmaktır. Bütün kuvvetiyle bütün kudretiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün İslâm âlemi nazarında ve İslâm olmayanlar nazarında masûn bulundurmaktır. Yoksa kendini, mevcudiyetini Halifenin yed-i iktidarına (eline) veremez ve vermeyecektir.

Rauf Orbay kendisine yönelik "hilafetçi" suçlamalarından kurtulmak için kendine İsmet Paşa'yı da şahit gösteriyor. Orbay'a göre İsmet Paşa, Lozan'da *Muslim Standard* adlı bir gazeteye demeç vermişti. Orbay'ın aktardığına göre İsmet Paşa bu demecinde şöyle demişti:

> Size ve sizin vasıtanızla bütün Müslümanlara şunu söyliyeyim ki biz eskisi gibi serbest bir İslâm devletinin bütünlemeye çalışacak ellere, bütün müdafaa kudretini vereceğini söylemekle yetinmeyerek, ileride bir tehlike ile karşılaştığımız vakit bunu, kanımızla müdafaaya hazır bulunuyoruz. Türk milleti, İslâmiyetin kolu ve kılıcıdır. Türkiye Anayasası, hilâfetin yani hür ve müstakil bir İslâm devletinin menfaatlerini yürütmeye çalışacak ellere, bütün müdafaa kudretini vereceğini söylüyor. Bu hâlde hilâfeti, nasıl maddî desteksiz bırakmış oluruz. Türkiye, hilâfeti tutuyor ve tutacaktır. Hilâfet Türk milletine vediadır, emanettir. Türk milleti hür ve müstakildir. Bunun için Hilâfet de taarruzdan masûn ve iktidara maliktir. Hilâfetin bütün vasıfları mahfuz ve emindir. Kanımızın son damlasına kadar Hilâfeti tutup, yaşatacağız. Fakat tek bir adamın şahsî malı olmasına asla müsaade edemeyiz. İşte Türk milletinin kararı budur.

Rauf Orbay'a göre Lozan'da böyle konuşan İsmet Paşa, sonradan orada görüştüğü Yahudi hahambaşısının tesirinde kalmış ve hilafet düşmanı kesilmişti.

Yine Rauf Orbay'a göre, aslında 24 Kasım 1922'de *Günlükler*'ine "Hilâfet saltanattan tamamiyle ayrıldı. Meclis buna karar verdiği hâlde hâlâ halifeye vazife vermeli imiş diye budalaca sözler işitiliyor. Hocaların kafası veya hoca kafalarının idraksizliği," cümlelerini yazmış olan Kazım Karabekir, Lozan sonrası hilafeti kaldırma fikriyle kendisine gelen Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya, "Şu sırada böyle bir şeyi düşünmek bile hata olur," cevabını vermiş ve şöyle konuşmuştu:

> Durup dururken sizi böyle bir niyete sevk eden sebepleri bilmiyorum. Ancak, memlekete zararlı olduğunu öteden beri gördüğümüz saltanatı bilâ tereddüt ve çoktan kaldırdık. Hilâfet ise bugün için zararlı olmak şöyle dursun, iyi idare edilirse belki de memlekete çok faydalı olabilecek bir müessesedir. Netekim bunun böyle olduğunu siz de kabul ederek müştereken hazırladığımız umdelerle millete karşı da "İslâmlar arası bir kuvvettir," diye Hilâfeti koruyacağımızı vadetmiş bulunuyoruz. Neşrettiğimiz umdelerin, daha mürekkebi kurumadı. Seçimlerde millete sarahaten bu vaadi verdikten sonra şimdi, dün iyidir ve lâzımdır, dediğimiz Hilâfeti kaldırmaya teşebbüs etmek bilmem ne deceye kadar doğru olabilir. Saltanat lâğvedilmiş, hâkimiyet kayıtsız şartsız ve fiilen millete intikal etmiştir. Bugünkü vaziyette Hilâfet de milletin elinde, milletin iradesi altında işleyen bir kuvvet olarak, her hâlde müşkül zamanlarımızda milyonlarca islâmın müzaharetini temin suretiyle memlekete faydalı olabilir. Bu noktayı düşünerek, acele etmeyelim. Faydasızlığını, zarar verdiğini gördüğümüz anda kaldırıp atmak, her zaman elimizdedir.

Yine Rauf Orbay'a göre Mustafa Kemal, başlangıçta pratik ve pragmatik sebeplerle hilafete sahip çıkıyordu ama Lozan'dan dönen İsmet Paşa'nın etkisiyle değişti! Şöyle yazıyor Orbay:

> Büyük zaferden sonra saltanatın ilgasiyle, Büyük Millet Meclisi tarafından yeni halifenin seçilmesi ve bu suretle –her türlü yetkilerden sıyrılmış, bir nevi papalık gibi sadece manevî varlığıyle lâftan ibaret bir hilâfetin– İslâm âleminin yakınlığını ve yardımını sağlamak için elde bir kuvvet olarak muhafazası, Mustafa Kemal Paşa'nın da reyi ile, ittifakla kabul ve bu keyfiyet umdelerle de ilân edilmiş iken, İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşü ile bütün bunlar unutularak, hiçbir sebep gösterilmeden ve derhâl, aksi bir karara gidilmek istenmiştir. Kâzım Karabekir Paşa da o zaman kendisi gibi düşünen arkadaşları da bir taassup hissi ile ve körü körüne, hilâfete dokunulmamasını isteyen insanlar değillerdi.

Peki diyelim ki Rauf Orbay doğruyu söylüyor, bir dönem hem Mustafa Kemal hem de İsmet Paşa dâhil bütün ileri gelenler hilafetin belki de faydalı olabileceği düşüncesine sahipti. Öyleyse Mustafa Kemal neden fikir değiştirdi?

Bu konuda bakılacak yer *Nutuk*. Ve Mustafa Kemal, 1927 yılında okuduğu bu ünlü metnin hiçbir yerinde "fikir değiştirdiğini" söylemiyor. Aksine başından beri fikrinin hilafeti de ilga etmek olduğunu vurguluyor, bu fikrini aynen Cumhuriyet'in ilanı gibi "zamanı geldiğinde" uyguladığını anlatıyor.

Esasen Mustafa Kemal'in başından beri hilafeti kaldırma fikrinde olduğunu anlamamıza yardımcı olacak elimizde yeterince delil de var. Çünkü Mustafa Kemal hilafetle ilgili zaman zaman oldukça sert sözler söylemişti.

Bu sert sözlerin en çarpıcısı, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldıran kanunun komisyondaki görüşmeleri sırasında sinirlenip söyledikleri. *Nutuk*'tan aynen aktarıyoruz:

1 Kasım 1922 günü yapılan Meclis toplantısında, aynı konu uzun tartışmalara uğradı. Mecliste de geniş bir konuşma yapmak gereğini duydum. İslâm ve Türk tarihinden örnekler vererek hilâfet ve saltanatın ayrılabileceğini, millî hâkimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi olaylara dayanarak açıkladım. Hülâgü'nün Halife Mu'tasım'ı idam ettirerek, yeryüzünde hilâfete fiilen son verdiğini ve 1517'de Mısır'ı alan Yavuz, ünvanı halife olan bir mülteciye önem vermeseydi, hilafet ünvanının günümüze kadar miras kalmış bulunamayacağını anlattım.

Fakat öyle anlaşılıyor ki Rauf Orbay, Kazım Karabekir gibi muhalifleri Mustafa Kemal'in bu keskin görüşlerine rağmen pragmatik sebeplerle hilafeti koruyacağına kendilerini inandırmışlar.

Aynı şekilde Mustafa Kemal'in kendisi de halifelik makamının belki de pratik bazı faydaları olacağını, en azından Lozan pazarlıkları sırasında halifelik makamının varlığının Batılı güçler nezdinde bir kart olabileceğini düşünmüş. Nitekim o yüzden Vahdettin tahttan indirilirken halife kalmaya devam etmiş, o gidince de yine Osmanlı hanedanından en yaşlı ve normalde padişahlık sırasında olan Abdülmecid halife ilan edilmiş.

20. GÜN

İsmet Paşa o sırada Lozan'da Amerika ile müzakere yürütüyordu

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin Lozan'da işi, Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz günü bitmedi. İsmet Paşa, Lozan'ın hemen ardından, anlaşma müzakereleri boyun-

ca gözlemci olarak orada bulunan Amerika Birleşik Devletleri temsilcisiyle müzakere masasına oturdu. İsmet İnönü, kendi hatıralarında bu müzakereleri şöyle anlatıyor:

> Amerikalılar ile biz yeni bir müzakereye girişmiştik, bunu bitirmeye çalışıyorduk. Amerika, Lozan Konferansı'nda müşahit olarak bulunduğu için Lozan Muahedesi'ni imza eden devletler arasında değildi.
>
> Lozan Muahedesi gibi Amerika ile de bir muahede imzalayarak, iki memleket arasında tabii münasebetler kurulmasını temin edecektik. Böyle bir muahede için Amerikalılar arzu gösterdiler. Hükûmetten izin aldım ve görüşmelere başladık. Amerikalılar, bütün Lozan müzakereleri esnasında sulh yapılması için yardımcı oldular, fakat kapitülasyonlar üzerinde, kuvvetli devletlerin asırlardan beri takip ettikleri politikada müttefikleri engellemediler, desteklediler. Ne vakit kapitülasyonlardan bahis açılırsa, ne vakit iktisadi imtiyazlardan bahsolunursa, Amerikalılar, açık kapı politikasının taraftarı olduklarını, Amerika tebaasının bulunduğu her yere donanmaları ile gitmek hakkını muhafaza ettiklerini söylerlerdi. Bu görüşlerini her vesile ile belli etmişlerdir. Müşahit olarak görüşlerini teyit ederlerken ve Amerika'nın cihan politikasını söylerlerken Türklere karşı yardımcı olmayı ve sempatik görünmeyi ihmal etmemişlerdir. Bunu bir politika olarak mümkün olan ölçüde takip etmişlerdir. Lozan'da Amerikalılarla muahede müzakerelerine bu hava içinde yeniden başladık. Karşıda, bilahare bize sefir olarak gelen Mr. Grew vardı. Kendisine, elde hazır bir muahede var, bu muahededе kabul edilmiş olan umumi hükümlerden hiçbirini Amerikalılardan esirgeyecek değiliz, dedim. Müzakereler biraz ilerledi, fakat geldi, kapitülasyonlar maddesinde düğümlendi. Türkiye, içinde kapitülasyonlar olmayan bir memlekettir, bunu kabul edeceksiniz, dedik. "Peki, teklifiniz nedir?" dediler. Teklifimiz, müttefiklerle Lozan Muahedesi'nde kabul ettiğimiz kapitülasyonlar maddesini aynen

Amerika muahedesine de koymaktı. Mr. Grew kabul etti. Talimat almak üzere vaziyeti Amerikan hariciyesine yazdı.

Mr. Grew, hükûmetinden aldığı cevabı bana getirdi. O zaman, hariciye vekilleri Amerika'da şöhret yapmış bir hukukşinas sayılıyordu. Kapitülasyonlar onun ihtisasına giren bir meseledir. Aldığı cevap üzerine Amerikan murahhası, "Müttefiklere kabul ettirdiğiniz maddeyi biz kabul edemeyiz," dedi. Hükûmetinde, müttefiklerin hata etmiş oldukları kanaati varmış. Bunun üzerine ben, "Peki, güzel," dedim. "Müttefiklerle uzun boylu konuşarak yaptığımız maddeyi kabul etmiyorsunuz, size ikinci bir teklifim var," diyerek müzakereleri bir neticeye vardırmak istedim.

Lozan Konferansına gelirken Ankara'dan müttefiklere kapitülasyonlarla ilgili olarak getirdiğimiz teklifi Amerikan murahhasına verdim. Kelime farklarının ne olduğunu şimdi tasrih edemeyeceğim, bunu teklif ettim. Ve dedim ki: "Onlarla uzun boylu müzakere ettikten sonra müttefiklerin kendi muvaffakıyetleri sayarak imzaladıkları maddede aldandıklarını kabul ediyorsunuz. O hâlde, bizim Ankara'dan getirip müttefiklere ilk yaptığımız bu teklif üzerinde duralım."

"Bir defa Amerika'ya yazayım," dedi. Oradan müspet cevap geldi. "Bu bize daha elverişlidir," dediler. Bizim teklifimizi kabul ettiler. Kapitülasyonlar maddesini Amerika ile yaptığımız muahedede böyle bağladık. Sonra bu muahede Amerika senatosundan geçmedi. Amerika senatosu yine bu maddeye takıldı. Her iki teklifin de Amerika için faydaları olmadığı görüşü ile Amerika senatosu muahedeyi reddetti. Ancak birkaç sene sonra Amerika ile münasebetlerimizi tanzim eden yeni muahedeler yapılarak münasebetlerimiz kurulmuş ve geliştirilmiştir.

Müzakerelerin ve devletlerin hukuk müşavirlerinin anlayışları çok değişiktir. Onların ağına düştükten sonra kim daha akıllıdır ve daha çok isabet göstermeye muktedirdir, bunun ne kadar takdire bağlı olduğunu canlandırmak için bu misalleri zikrediyorum.

21. GÜN

İkinci Meclis açılmak üzere, Mustafa Kemal hükûmet kurmaya çalışıyor

Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan ve Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Meclis, açılışından üç yıl sonra Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vermişti.

Seçim 28 Haziran 1923'te yapıldı ama Meclis toplanmadı; çünkü Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşü bekleniyordu.

Lozan sonrası Amerika ile son müzakereleri yapan İsmet Paşa, Mustafa Kemal'den "Acele dön" talimatı almış ve yola çıkmıştı. Bu arada Ankara'da Mustafa Kemal, yeni Meclisin yönetimini ve kurulacak hükûmeti oluşturma çabasındaydı. Kazım Karabekir, 4 Ağustos 1923 günü günlüğüne şöyle yazdı:

> Gazi Paşa nezdinde içtima. Gazi Paşa'ya fikrimi bir daha söyledim. Ve eğer kabine erkânı aynen kalacaksa Fethi Bey'in münasip olduğunu ve mecbur olmadıkça riyasete asker getirilmemesini söyledim. Gazi, Fevzi Paşa ile görüştü. Fevzi Paşa benimle görüştü. Neyi arzu ettiğimi Gazi sormuş. İşin tabii cereyanı, "Sen kabine reisi olursan ben Erkân-ı Harp Reisi olurum ve birçok sene Almanlarla çalıştığımı tatbikle güzel teşkilât yaparım," dedim. "Meclisin hücumundan korkuyorum. Reis olsam yıpratırlar dedi. Şu hâlde beni neden reis yapıyorsunuz, ordu müfettişi kalırım," dedim. (Gazi) Ben ve Fethi Bey'in gıyabında "Kura çektim," dedi. Fethi Bey'i vekiller reisi intihap ettiler. Hükûmet de aynen kalıyor.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal kendisi Meclis Başkanı seçilecek ama fiilen Meclisi yönetecek bir ikinci başkan arıyor, bir de hükûmet başkanı. O gece toplantıda hükûmeti Fethi Bey'in kurmasına karar veriliyor.

Sadece birkaç ay içinde o Fethi Bey hükûmetiyle ilgili ortaya ciddi bir kriz çıkacak, Mustafa Kemal o krizi çok ilginç bir yöntemle çözecek. Ama şimdilik, o günlerde Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması'nı Meclisten sorunsuz geçirmek için uğraşıyor. Kazım Karabekir'in *Günlükler*'inden, 7 Ağustos 1923:

> Mecliste Halk Fırkası'nın içtimaı. Gazi Paşa nutkunda "Sivas Kongresi esastır," dedi ve Erzurum Kongresi'ni Balıkesir Kongresi'yle bir tuttu! Muhaliflerin daha Sivas Kongresi'nde Amerika mandası taraftarı olduklarını söyledi! (Nefret ve hayret!) Adliyeye intihap olunan Yusuf Kemal Bey, Fethi Bey'e, "Seninle çalışmam," demiş.

22. GÜN

İkinci Mecliste kaç milletvekili vardı?

Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Mecliste aslında ilk erken seçim çağrısını 1922 yılının Kasım ayında muhalif İkinci Grup yaptı. Bu çağrı sırasında gündeme sadece bugünkü Türkiye sınırında doğanların vatandaş kabul edilmesi ve seçileceklerin 5 yıldır aynı seçim çevresinde yaşamaları şartı da getirilmek istendi.

Burada hedef çok belliydi: Mustafa Kemal'e vatandaşlık vermemek ve onun seçilme hakkını elinden almak.

Fakat bu aslında İkinci Grup'un Mustafa Kemal'e karşı ilk girişimi değildi. İlk girişim Temmuz 1922'de yapılmış, anayasada bir değişikliğe gidilmişti. Mustafa Kemal bu değişikliği *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> İkinci Grup adını alan muhalifler, olumsuz yoldaki direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulunun seçim şeklini

düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclisçe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylece, Bakanlar Kurulu Başkanlığından fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, Bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Bu anayasa değişikliği, ileride göreceğiz, ucu Cumhuriyet'e varacak olan siyasi krizin de sebebi. Ama o kadar ileriye gitmeyelim henüz. Mustafa Kemal'in elinden vatandaşlık ve seçilme haklarının alınması girişimine tepkisi sert olur. Bunun üzerine muhalifler geri adım atar, "Sizi kastetmedik Paşam," derler ama Mustafa Kemal buna inanmaz. *Nutuk*'ta o gün Mecliste yaptığı konuşmayı şöyle aktarıyor:

Bu kanun tasarısı özel bir maksat taşıyor. Bu özel maksat, doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, izin verirseniz birkaç kelime ile düşüncemi bildirmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salâhattin ve Canik Milletvekili Emin Beyefendiler tarafından teklif edilen kanun tasarısı, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak maksadını güdüyor. (...)

Maalesef, benim doğum yerim bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü millî sınırların dışında kalmıştır. Fakat, bu böyle ise bunda benim en küçük bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi batırıp yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istilâ hareketlerinin kısmen önlenememiş olmasıdır. Eğer, düşmanlar maksatlarında tam bir başarıya ulaşmış olsalardı, Allah korusun, bu tasarıya imza koymuş olan efendilerin de doğum yerleri sınır dışında kalabilirdi.

Bundan başka, bu maddenin gerektirdiği şartlar bende

yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği şartı yerine getirmeye çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer ben bir yerde beş yıl oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım gerekirdi. Bu Efendilerin istediği şartları taşımak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların döküntülerinden Halep'te bir ordu kurarak, düşmana karşı savunmaya geçmemekliğim ve bugün millî sınırlar dediğimiz sınırları fiili olarak çizmemekliğim gerekirdi. (...)

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak yetkisi bu Efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen yüce topluluğunuza, bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!

Mustafa Kemal'in bu konuşması sonrasında bu girişim de erken seçim talebi de kadük kaldı.

Ancak, aradan birkaç ay geçtikten sonra bu kez Mustafa Kemal bir erken seçim yapılması düşüncesine geldi. Bunun sebebi, Lozan görüşmelerine verilen ara sırasında Mecliste yaşanan sert tartışmalardı. Daha önce muhalif milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayını aktarmıştık, bu olaydan sonra Nisan 1923'te Mecliste erken seçim kararı alındı.

Seçim kanunu, her 20 bin erkek nüfusa 1 milletvekili seçilmesini öngörüyordu. Yani parlamentonun sabit bir sayısı yoktu, milletvekili sayısı erkek nüfus sayısına göre belli olacaktı.

Bu İkinci Meclis, Lozan'ı onayladı, Cumhuriyet'i ilan etti, Mustafa Kemal'i ilk Cumhurbaşkanı olarak seçti.

Bütün bu tarihi önemde işleri yapan Meclisin toplam kaç milletvekilinden oluştuğunu bugün hâlâ bilmiyoruz. Bazı kaynaklar 270 milletvekilinden söz ediyor ama bu sayıyı teyit et-

meye imkân yok. En ilginci, bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinin web sitesine girdiğinizde de İkinci Meclisin kaç kişiden oluştuğuna dair bir kayıt bulamıyorsunuz.

23. GÜN

Mustafa Kemal, Halk Partisi'ni kuruyor ve İkinci Meclis için milletvekillerini tek tek kendisi seçiyor

Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Meclisin seçimlerin yenilenmesine karar vermesi ve İkinci Meclisin seçilmesi sırasında yaşananlar Türkiye tarihinin az konuşulan konuları.

Aslında erken seçim fikri ilk olarak 1922 Kasım ayında muhalefetteki İkinci Grup tarafından dile getirilmişti ama o zaman seçim ilan edilmedi. Sonra Nisan 1923'te Mustafa Kemal ve Rauf Orbay hükûmeti seçimin yenilenmesi fikrini dile getirdi. Muhalif Grup daha önce kendisi seçim istediği için bu fikre uydu ve seçim kararı alındı.

Ancak Mustafa Kemal'in seçim için bir planı vardı. Önce dağınık bir Müdafa-i Hukuk Dernekleri Konferedasyonu gibi olan "parti"sini adı konmuş ve ilkeleri belirlenmiş bir parti hâline getirdi.

Mustafa Kemal "Halk Partisi" adını koyduğu partinin kuruluşunu *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke hâlinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında yayınlayarak ilân ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar ele alıp gerçekleştirdiğimiz bütün önemli hususları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa girmemiş önemli ve esaslı bazı konular da vardı. Örnek olarak, Cumhuriyet'in ilânı, Şer'iye Vekâleti'nin, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi...

Yayınladığım programı, bir siyasî parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. "Halk Partisi'nin programı yoktur," dediler. Gerçekten de ilkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildi. Fakat temel ilkeleri içine alıyordu ve pratikti. Biz de uygulanması imkânsız düşünceleri, fikri birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin maddî ve manevî alandaki yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve teori ile iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte, "Hâkimiyet milletindir." "Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir makam, millî kadere hakim olamaz." "Bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâtta, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, ekonomi konularında, millî hâkimiyet esasları çerçevesinde hareket edilecektir." "Saltanat'ın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir kanun hükmüdür." gibi bilinmesi gerekli önemli noktalar, mahkemelerde reform yapılacağı, bütün kanunlarımızın hukuk ilminin verilerine göre yeni baştan düzenlenip tamamlanacağı, vergide â'şar şeklinin değiştirileceği, millî bankaların sermayesinin artırılacağı, muhtaç olduğumuz demiryollarının yapımına, öğretim birliğinin sağlanmasına derhâl girişileceği, fiilî askerlik süresinin indirileceği, memleketin imarına çalışılacağı vb. gibi önemli ve acil ihtiyaçlar, ilkeler dışında bırakılmamıştı. Barış konusundaki görüşümüzün de, "mali, ekonomik ve idarî alandaki bağımsızlığımızı mutlaka sağlamak şartıyla, barışın gelmesine çalışmak olduğunu" söyledik. Hilâfet makamının bütün İslâm dünyasına ait bir makam olabileceğine de işaret ettik.

İlkeler, "Halk Partisi"nin kuruluşu ve faaliyet göstermesi için yeterli oldu. Parti'nin adına, daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de eklenerek, bilindiği gibi, "Cumhuriyet Halk Partisi" adı verildi.

Mustafa Kemal'in parti kurma ve partinin başına geçme kararına, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler karşı çıkıyordu.

Rauf Orbay'a göre Mustafa Kemal partiler üstü olmalı, günlük politikayla yıpranmamalıydı. Buna karşılık Mustafa Kemal son derece kararlıydı. O kadar ki oluşacak yeni Mecliste hiç muhalefet olmamasını istiyordu. Bu isteğini ve nasıl uyguladığını *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> Efendiler, Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Delegeler Kurulumuz Lozan'da yeniden barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.
>
> Yeni seçimlere, bilinen ilkelerimizi ilân ederek katıldık. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kimseler, önce ilkeleri kabul ettiğini ve görüşlerde birleştiklerini bana bildiriyorlardı. Adayları ben tespit edecek ve zamanı gelince partimiz adıyla ilân edecektim.
>
> Bu yolu benimsemiştim. Çünkü yapılacak seçimlerde, milleti aldatarak, çeşitli maksatlarla milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Konuşmalarım ve uyarmalarım memleketin her tarafında büyük bir samimiyet ve güvenle karşılandı.
>
> Bütün millet, ilân ettiğim ilkeleri tamamen benimsedi. Bu ilkelere, hatta şahsıma muhalefet edeceklerin milletçe milletvekilliğine seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Seçimler bugünden farklı olarak iki dereceli olarak yapılıyordu. Seçmenler önce "ikincil seçmen" adı verilen kişileri seçiyordu. O kişiler de milletvekillerini.

Mustafa Kemal İkinci Meclis için milletvekili olacakları tek tek eliyle seçmişti, hepsine de ilan ettiği ilkelere uyacaklarına dair söz verdirtmişti.

Seçim 1923 Haziran ayının sonunda yapıldı. İlk Mecliste muhalefetteki İkinci Grup'tan sadece bir kişi, Gümüşhane milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu Meclise girebilmişti, o da bağımsız milletvekili olarak.

Ancak Mustafa Kemal sadece birkaç ay içinde bu Meclisten de memnun kalmayacak, bu Mecliste de ona muhalefet başlayacaktı.

24. GÜN

Sadece muhalefetin değil rejimi tartışmanın da yasaklandığı seçim

Türkiye 15 yılı bulan bir savaştan yorgun, harap, bitap ve çok fakir olarak çıkmış. Savaş bitmiş belki ama hâlâ barış gelmemiş. İstanbul hâlâ düşman işgali altında.

Bu şartlar altında yapılan bir seçimi, bugünün demokratik standartlarıyla yargılamak doğru olmaz elbette. Zaten o sırada Türkiye'nin pek bir demokrasi tecrübesi de yok.

Ama buna rağmen, işte Mecliste Mustafa Kemal'i "tek adam" olmaya çalışmakla suçlayan sesi gür bir muhalefet var. Mustafa Kemal'e göreyse bu muhalefet toptan saltanatçı ve hilafetçi, zaten "Egemenlik ulusundur" prensibine karşı bir grup insan.

Haziran 1923 seçimine gidilirken Mustafa Kemal'in bu muhalefetten kurtulmak için önce Halk Partisi'ni kurduğunu, bu partinin milletvekili adaylarını da tek tek eliyle seçtiğini anlatmıştık. Halk Partisi listelerini delebilen tek muhalif isim Gü-

müşhane'den Zeki Kadirbeyoğlu olmuştu. O da bağımsız vekil olarak seçilmişti.

Bu şartlarda seçime gidilirken, Birinci Meclisin kendini kapatıp tatile gitmezden önce yaptığı son iş, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"nu değiştirmek olmuştu. Kanunun birinci maddesi şöyle olmuştu:

> Saltanatın ilgasına ve hâkimiyet ve hükümranlık haklarının gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının hakikî mümesili olan Büyük Millet Meclisinin mânavî şahsiyetinde mündemiçdir. 1 Teşrinisani 1920 tarihli karar hilâfına veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruluğuna isyanı mutazammın kavlen ve tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunanlar vatan haini sayılır.

Rauf Orbay'a göre bu yasa değişikliğiyle birlikte pek çok şey değişmişti. Şöyle diyor *Hatıralar*'ında:

> (Yasa değişikliği sonrası) seçim mücadelesi denen şey oldukça gürültüsüz, patırtısız geçmişti. Zaten mücadele, ancak şahıslar arasında olabilirdi. Rejim meselesini kimse ağzına almayı dahi artık hatırına getiremezdi. Buna rağmen, İkinci Grup mensuplarının şurada burada Mustafa Kemal Paşa aleyhine konuştukları duyuluyordu. Fakat netice yine bütün milletin onun etrafında toplandığını gösterdi. Bu arada ben de İstanbul'dan seçilmiştim. Bu netice üzerine birbirimizi tebrik ederken, ben yine, "Paşam bu iş de hayırlısıyla oldu bitti... Bundan sonra..." derken, o gülümseyerek: "Düşüneceğiz Rauf, düşüneceğiz," demişti.

İşte bu şartlarda seçilen Meclis artık açılmaya hazırdı.

25. GÜN

Lozan'dan dönen İsmet Paşa, Ankara'da büyük törenle karşılanıyor, Rauf Orbay yok!

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Ankara'ya geldi. Paşa ve heyetini Ankara Garı'nda bando, tören kıtası ve büyük bir kalabalık karşıladı. İsmet Paşa'yı karşılayanların başında Gazi Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım vardı.

Bütün Meclis ve hükûmet ileri gelenlerinin karşıladığı İsmet Paşa, bu törenden çok etkilendi. Karşılayanların arasında İsmet Paşa ile yeniden yüz yüze gelmemek için Sivas'a seçim bölgesine gitmek isteyen, Mustafa Kemal'den, "Gidebilirsiniz ama başbakanlıktan istifa etmek şartıyla" cevabını alınca görevi bırakan eski Başbakan Rauf Orbay yoktu. Orbay birkaç gün önce İsmet Paşa ve heyetinin İstanbul'a ulaştığı haberi Ankara'ya geldiğinde Sivas'a hareket etmiş, Ankara'dan ayrılmıştı. İsmet Paşa, yıllar sonra yazdığı anılarında bu karşılamayı şöyle anlatıyor:

> Lozan Muahedesi imzalandıktan sonra Amerika Muahedesi için birkaç gün orada kaldım. Nihayet Atatürk vakit geçirmeden avdet etmemizi emretti. Acele ettik. 6 Ağustosta Amerika Muahedesi'ni imza eder etmez, trenle İstanbul'a hareket ettim. İstanbul'da vatandaşlar bizi çok sevgi ile kabul ettiler. İstanbul'da henüz halife vardı. Orada beni halife namına da karşıladılar. Ve görüşmek arzusunda olduğunu söylediler. Geldim, acele Ankara'ya gidiyorum. Büyük Millet Meclisi karşısına çıkmadan evvel hiçbir kimse ile görüşmem mümkün değildir, diyerek siyasi temaslar yapmaksızın yoluma devam ettim ve Ankara'ya vardım.
>
> Ankara'da bizi karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa da karşılayanlar arasındaydı. Rauf Bey yoktu. O gitmiş, Atatürk *Nutuk*'ta

yazdığına göre, Rauf Bey'le görüşmüş ortaya yeni bir mesele koymuşlar: Bundan sonra kimler Atatürk ile beraber çalışacak? Atatürk'ün "apötre"ları (yardımcıları) kimler olacak? Bunun üzerine münakaşa açmışlar. Daha evvel bu münakaşaların hiçbirinden ne bilgim, ne bir temasım yoktur. Geldim, onları bu vaziyette buldum. Yalnız son hadiselerin teessürü de henüz üzerimden tamamen kalkmamıştı. Bunları yenmeye çalışıyordum. Mümkün olduğu kadar haksızlık etmemeye dikkat ediyordum.

İsmet Paşa'nın, "Bundan sonra kimler Atatürk ile beraber çalışacak? Atatürk'ün 'apötre'ları (yardımcıları) kimler olacak? Bunun üzerine münakaşa açmışlar," diye özet geçerek yazdığı, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy ile Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında temmuz sonunda Çankaya Köşkü'nde yapılan ünlü görüşme. *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de bu kritik görüşmeyi tam bağlamına oturtabilmek için üç ayrı günde anlatmıştık.

Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay ile İsmet Paşa arasındaki gerginlik siyasi olmaktan çok psikolojikti ve o Rauf Orbay'ın esas sorununun İsmet Paşa ile değil bizzat kendisiyle, yani Mustafa Kemal'le ve onun planladıklarıyla ilgili olduğunu düşünüyordu.

Aslında Mustafa Kemal'e, "Şimdi senin havarilerin kim?" diye soran Ali Fuat Cebesoy'du ama Mustafa Kemal'e göre Rauf Orbay ile Cebesoy her zaman birlikte hareket ediyorlardı, nitekim o görüşmeye de zaten birlikte gelmişlerdi. İsmet Paşa'nın anılarında bu görüşmenin özel olarak zikrediliyor olması, bu isimlerin Atatürk'ün yanında ikinci adam olmak istedikleri ama Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı tercih ettiği iması aslında.

Rauf Orbay kendi kendini tamamen taca çıkarmış ve yerine Ali Fethi Bey Başbakan olmuştu ama Ali Fuat Cebesoy'un Meclis İkinci Başkanlığı görevi devam ediyordu.

Nitekim İsmet Paşa'nın Ankara'ya geldiği gün İkinci Meclis de ilk toplantısını yaptı. Bu toplantıda Mustafa Kemal yeniden Meclis Başkanlığına, Ali Fuat Cebesoy ise İkinci Başkanlığa seçildi. Kazım Karabekir *Günlükler*'inde o günü şöyle not etmiş:

> İsmet Paşa Lozan'dan geldi, parlak merasim oldu. Mecliste 196 rey iştirak. Riyasete bir noksan rey ile Gazi Paşa, riyaset-i sâniye müttefikan Fuat Paşa tayin oldu. Gazi bir nutuk söyledi. Erzurum Kongresi'ne kıymet vermedi. Sivas Kongresi'ni esas tuttu.
>
> Meclis Başkanlığı için yapılan oylamada Mustafa Kemal'e verilmeyen o bir oyun üzerinde İsmet Paşa'nın adı vardı. Bir milletvekili ona oy vermişti.

26. GÜN

Fethi Bey hükûmeti güvenoyu alıyor, muhalefetini bekleyen Meclis

Haziran sonunda yapılan seçimle belirlenen İkinci Meclis, 13 Ağustos 1923 günü açıldı ve Mustafa Kemal'i yeniden başkanlığa seçti. Ertesi gün hükûmet belirlenecekti.

Hatırlayacaksınız, Mustafa Kemal daha önce parti idare Meclisinde hükûmet tartışması açmış, en sonunda da Kazım Karabekir ile Fethi (Okyar) Bey arasında kura çekip kuradan Fethi Bey'in çıktığını söyleyerek onun başbakan olmasına karar verilmişti. Bu toplantıda bakanlar da belirlenmişti.

O zamanki anayasa, başbakanın da bakanların da tek tek Meclisten çoğunluk oyuyla seçilmesini öngörüyordu. Kazım Karabekir *Günlükler*'ine oylamayla ilgili şu notları almış:

Mecliste Heyet-i Vekile intihabı, parti kararı veçhile Fethi Bey riyasette. Eski hükûmet. 190 aza mevcudundan 183 rey Fethi Bey'e, Kâzım Karabekir'e 3, Fevzi Paşa'ya 2, müstenkif 1. Erkân-ı Harb-i umumi reisliğine Fevzi Paşa 188, ben 2 rey. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne Kâzım Paşa 189, ben 1.

Kazım Karabekir, başbakan olarak kendisini değil Fevzi Paşa'yı (Mareşal Fevzi Çakmak) önermiş, kendisi ise genelkurmay başkanı olmak istemişti. Bu kabul görmeyince başka hiçbir siyasi görev kabul etmedi, ordu müfettişliğine döndü.

Lozan'dan daha bir gün önce dönmüş olan İsmet Paşa da aynı günü anılarında şöyle anlatıyor:

Ankara'ya 13 Ağustos'ta geldim. Başta Atatürk olmak üzere kalabalık bir grup tarafından muhabbetle karşılandım ve Atatürk'ün evine misafir edildim. Nisan ayından beri memleketten uzak kalmıştım. İç siyaset gelişmelerini, Ankara'da olup bitenleri bilmiyorum. Gelir gelmez öğrendim ki ertesi gün, yani 14 Ağustos'ta yeni hükûmet teşekkül edecektir. O zamana göre hükûmet üyeleri tek tek Meclisten seçiliyor. Ben Lozan'ın ikinci safhasına gittiğim zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, vazifesinin hitam bulduğunu kabul ederek yeni seçimlerin yapılmasına karar vermişti. Lozan dönüşü İkinci Büyük Millet Meclisi'ni toplanmış ve çalışmalara başlamış hâlde buldum. Birinci Meclis çok çetin, çalışılması güç bir Meclisti. Atatürk'ün şahsına ve Atatürk idaresine açıktan muhalefet edenler, koyu muhalifler bu Mecliste "İkinci Grup" adı ile teşkilatlı olarak bulunuyorlardı. Yeni Mecliste İkinci Grup'a mensup olanlardan kimse yoktu. Lozan dönüşü, kısa zamanda gördüm ki Mecliste açık bir muhalefet henüz yoktur. Bu ilk günlerde muhalefetin nereden çıkacağını, ne şekilde meydana çıkacağını kimse bilmiyordu. Tabiatıyla ben de bilmiyorum. Görünüşe bakarak ben, Meclisten ileri bir muhalefetin çıkacağını

zannetmiyordum. Fakat Atatürk, hadiseleri bir muhalefetle karşılaşılacak fikriyle takip ediyor hâlde idi. Atatürk, bizim düşündüklerimizi biliyorlar, bunlara mani olmak için orduda ve Mecliste tertip almak niyetindedirler, kanaatinde idi.

27. GÜN

İsmet Paşa'nın Ankara'da teneffüs ettiği "nahoş hava"

Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı, Şubat 1923'te başta Musul ve Boğazlar meselesi olmak üzere bir dizi anlaşmazlık nedeniyle kesintiye uğradı, Türk heyeti başkanı İsmet Paşa Lozan'dan ayrılıp Türkiye'ye döndü.

İsmet Paşa döndüğünde Ankara'ya geçerken Eskişehir'de Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa ile buluştu. Üçü Lozan'daki durum hakkında uzun uzun değerlendirmeler yaptı, ardından Ankara'ya geçildi.

Hükûmet Başkanı Rauf Orbay ve Mecliste muhalif İkinci Grup bu görüşmeyi içine sindiremedi, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın kendilerine danışmadan ve bilgi vermeden Lozan hakkında bir dizi karar aldıklarından şüphelendi.

Rauf Orbay'ın İsmet Paşa'ya küsmesinde, Mustafa Kemal'in müzakereler sırasında İsmet Paşa lehinde müdahalelerde bulunmasında belki de bu "gizli anlaşma" kuşkuları rol oynadı.

Bakın İsmet Paşa, 13 Ağustos 1923'te döndüğü Ankara'yı hangi hâl içinde bulduğunu hatıralarında nasıl anlatıyor:

> Ankara'ya döndüğüm zaman, Atatürk'ün etrafındaki hava, ilk gecesinde, bütün tafsilatıyla anlaşılacak bir hâlde değildi. ama Lozan müzakerelerinin son günlerinde Rauf Bey'le aramızda

geçen münakaşa hatıraları malumdur. Ben geldiğimde, Rauf Bey Ankara'da yoktu. Daha önce Ankara'dan ayrılmış. Bunun bıraktığı bir uzaklık -küskünlük demeye dilim varmıyor- ve kırgınlık havası hissolunuyor. Üzerinde ehemmiyetle durulan, etrafıyla konuşulan bir mesele yok gibi. Böyle umumi olarak bir nahoş hava var. Bu ilk gecenin benim dikkatimi çeken havadisi, ertesi gün hükûmet teşekkül edecek. Lozan Muahedesi'nin bir an evvel Meclisçe tasdiki zihnimi en ziyade meşgul eden mesele. Bunun için, hükûmetin teşekkülü esnasında Ankara'ya gelmiş olmayı, memnuniyet verici bir hadise olarak karşıladım.

Ben gelmeden evvel, Atatürk ile Rauf Bey ve diğer arkadaşlar arasında, yeni teşekkül edecek hükûmet üzerinde ve genellikle memleket idaresinde kimlerin söz sahibi olacağı, arkadaşların hangi vazifeleri yükleneceği mevzuunda etraflı görüşmeler olmuş. Bilhassa Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa, Atatürk'le konuşurken, sulh muahedesinden sonra kurulacak idarenin mekanizması üzerinde fikir teatisinde bulunmuşlar.

Rauf Bey, Atatürk'e, beni karşılamak istemediğini, bunun için Ankara'dan ayrılmak mecburiyetini hissettiğini söyleyerek izin istemiş ve ısrar etmiş. Bu arada, kurulacak idare mekanizması ile alakalı olarak tavsiyelerde bulunmuş. Fikirlerini söylemiş. Rauf Bey'in ehemmiyetle belirtmeye çalıştığı hususlar şunlardır: Devlet başkanlığı makamı takviye edilmelidir. Atatürk kurulmakta olan partinin başına geçmemelidir. Yalnız devlet reisi olarak kalmalı, partiler ve şahıslar üzerinde hakemlik yapabilecek durumda bulunmalıdır.

Rauf Bey, parti başkanlığının Atatürk'ün prestijini yıpratacağını da sözlerine ilave etmiş.

Ali Fuat Paşa'nın da kendisine mahsus fikirleri ve endişeleri var. Bunları Atatürk'e açıyor, Millî Mücadele esnasında her arkadaşın, kendisine düşen vazifeyi büyük bir gayretle yaptığını söyledikten sonra soruyor:

"Senin şimdi 'apötre'laın kimlerdir?"

Atatürk cevap veriyor:

"Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet ve liyakat kudretini gösterir ise 'apôtre' onlardır."

Lozan'dan döndüğüm zaman, bunlardan haberim yoktu. Atatürk de gelir gelmez bana böyle bahisler açmadı. Zaten benim o zaman meşgul olduğum, zihnimi birinci derecede işgal eden mesele, hemen ertesi gün hükûmet teşekkül edecek ve muahede (antlaşma) bizim Meclisteste tasdik olunup (onaylanıp) çıkacak. Düşündüğüm bu. Atatürk ile arkadaşlar arasında cereyan eden görüşmelere ben zamanla muttali (bilgi edinmiş) oldum. Bunların bir kısmını Ankara'ya dönüşümde hemen yakında öğrendim, bir kısmını seneler geçtikten sonra her birinin yazdıkları hatıralardan öğrendim.

28. GÜN

Lozan Antlaşması onay için Meclise sevk ediliyor

İsmet Paşa, Lozan'dan 13 Ağustos 1923 günü Ankara'ya geldiğinde kafasını meşgul eden üç temel konu var. Bunlardan birincisi ve en önceliklisi, Lozan Antlaşması'nın bir an önce Meclisten onay alması.

Bu onay meselesi önemli, çünkü İtilaf Devletleri'nin askerleri hâlâ İstanbul'dalar. Hem onların geri çekilmesi hem de Trakya sınırının kesinleşmesi bu Meclis onayına bağlı. İsmet Paşa hatıralarında o günleri ve durumu şöyle anlatıyor:

Ertesi günü Ali Fethi Bey'in başkanlığında hükûmet teşekkül etti. Ben Hariciye Vekilliği'ni deruhte ettim (üzerime aldım). İlk işim Muahede'nin Meclisten geçirilmesini hazırlamak oldu. Lozan Muahedenamesi ile buna bağlı on beş mukavelename

ve senedin Meclisçe kabul ve tasdikine dair bir kanun tasarısı hazırladık. Tasarı 15 Ağustos günü Vekiller Heyeti'nden geçti ve Meclise sevk edildi.

Tarihlere yeniden bakmakta fayda var: İsmet Paşa 13 Ağustos sabahı Ankara'da trenden iniyor. O gün Meclis açılıyor ve Mustafa Kemal yeniden Meclis Başkanı seçiliyor.

Hemen ertesi gün hükûmet oluşuyor, Fethi Bey Başbakan, İsmet Paşa ise Dışişleri Bakanı oluyor.

Paşa bakan olur olmaz Lozan Barış Antlaşması ve etrafındaki 14 ayrı sözleşmeyi tek bir kanun tasarısı hâline getiriyor. 15 Ağustos'ta hükûmet bu kanun tasarısını gözden geçirip onaylıyor ve 16'sında Meclise gönderiyor.

Başta söyledik, İsmet Paşa'nın kafasını meşgul eden iki önemli konu daha var. Bunları günü geldiğinde ayrıca ve özel olarak anlatacağız. Bu iki konudan biri, yeni Türkiye'nin başkentinin neresi olacağı. İstanbul ne olacak? İkinci konu ise Türkiye'nin "devlet başkanı"nın kim olduğu?

29. GÜN

Ankara'da din tartışması başlıyor

Bundan 100 yıl önce yapılan tartışmalarla bugünkü konuşmaların birbirine bu kadar benzemesi ve hemen hemen aynı fikirlerin dile getirilmesi çok çarpıcı. Kazım Karabekir, 16 Ağustos 1923 Perşembe günü *Günlükleri*'ne şu notları düşmüş:

Meclis. İstanbul mebusları hasbıhal ettik. Gayr-i faallerin tercihen memuriyete alınmalarını ve bir miktar daha maaş verilmesini Dahiliye Vekili'nden rica ettim.

İstanbul'un âtisi (geleceği) için mütehassıslara soracağız, ne düşünüyorlar.

Amerikalı bir muhabir benim kitap bayramı teklifimi işitmiş, Meclis kabul ederse telgrafla gazetesine bildireceğini söyledi. İsmet'le de hasbıhal ettim. Fethi ile münakaşa ederken Gazi'nin tuttuğu yanlış yol hakkında dikkatini çektim. O fikrini başka yoldan söyledi. Macarlar, Bulgarlar Hristiyan olduklarından aynı saflarda harp ettikleri ve mağlup olmadıkları hâlde istiklâllerini muhafaza ettiklerini, İslam kaldıkça bilhassa İngilizlerin ve müstemlekeci devletlerin aleyhimizde olacaklarını söyledi. Bizi daha kolay avlamak için memleketi anarşiye elimizle attırmak istiyorlar diye izahat verdim.

Burada Kazım Karabekir'in daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Atatürk'ün isteğiyle kuracak ama hızla muhalefet odağı hâline gelince partiyi kapatacak olan Fethi Okyar'la tartıştığını unutmayalım.

Görüş şu: Türkler Müslüman olduğu için Batılılar daha da kötü davranıyorlar. Bakın, Macarlar ve Bulgarlar savaşta yenildikleri hâlde işgal bile edilmediler, hâlbuki Türkiye işgale uğradı.

Herhâlde ne Fethi Bey ne de Mustafa Kemal, Türkiye'nin İslam dininden vazgeçip Hristiyan olmasını önermiyorlar. (Bu öneri gerçekte de tartışılmış bir dönem.) Kazım Karabekir ise bu düşünme biçiminin bizzat kendisinin Batılıların oyununa gelmek olduğunu söylüyor.

Bu konuşmadan hemen üç gün sonra 19 Ağustos 1923 Pazar günü bu kez Kazım Karabekir'in konukları var. *Günlükler*'inden aktarıyoruz:

Gazi Paşa, hanımı Latife ve İsmet Paşa akşam yemeğine geldiler. Âti programı hakkında saatlerce görüştük. İsmet, "Hocaları toptan kaldıralım," diyor. Ben muayyen işlerin program altı-

na alınması ve her adımın iktisadi menafi teminine ve halkın vahdetine hizmet etmesi fikrindeyim. Yani daima millette his birliği, iktisat birliği, menfaat birliği sarsılmamalı. Düşünceler aykırı, İsmet, "Kuvvet elimizde iken hocaları kaldırmalı," diyor. Öğütler'in "Din ve Mezhep" parçasını okuttum.

Konu yine din ama bu sefer tartışılan dini yasaklamak değil, dinsel eğitimden vazgeçmek. Atatürk ve İsmet Paşa bu işi Mart 1924'te yapacaklar.

30. GÜN

Kazım Karabekir'e göre "İkinci Meclis pek bir tuhaf"tı

Lozan Antlaşması'nı 24 Temmuz'da imzalayan İsmet Paşa, 13 Ağustos'ta Ankara'ya döndü. Aynı gün, haziran ayında yapılan seçimle gelen yeni Meclis de açıldı.

Ankara'da siyaset hızlanıyordu. O günleri, Uğur Mumcu'nun yazdığı *Kazım Karabekir Anlatıyor* adlı kitabından, Karabekir'in ağzından dinlemek çok çarpıcı. Karabekir'in Mustafa Kemal'e de yakın çevresine de oluşan ortama da sert eleştirileri var. Uğur Mumcu'nun kitabından aynen aktarıyoruz:

Karabekir, o günlerde, Ankara'nın Keçiören semtine "Kubbeli Köşk" diye bilinen bir küçük köşkte kira ile oturmaktadır. 19 Ağustos 1923 günü M. Kemal, Lâtife Hanım ve İsmet Paşa bu köşke yemeğe gelirler.

Yemekte tartışma çıkar. Tartışma Karabekir ve İsmet Paşa arasındadır. M. Kemal, tartışmayı sessizce izler.

İsmet Paşa müthiş bir inkılâp hamlesi teklif etti: "Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. Bugünkü kudret ve

prestijimizle bugün bu inkılâbı yapamazsak hiçbir zaman yapamayız."

İlk Fethi Bey grubundan işittiğim bu yeni inkılâp zihniyetini İsmet Paşa da bir çırpıda tamamlıyordu. Aradaki zaman fasılaları kendiliğinden ortadan kalkarak bu üç şahsiyetin üç maddelik programı kulaklarımda tekrarlandı:

İslâmlık terakkiye manidir.

Arap oğlunun yavelerini Türklere öğretmemeli.

Hocaları toptan kaldırmalı.

"Peki ama ne olmak istiyorsunuz?" dedim, "Hristiyan mı? Dinsiz mi?"

Hiçbirine imkân olmamakla beraber her iki yol da hem tehlikeli hem de geridir. Münevver Hristiyanlık âlemi ilim zihniyetine daha uygun bir din esasları araştırırken bizim, onların köhne müesseselerini benimsemekliğimiz müthiş tehlikesi ile beraber geri bir hareket olur. Dini kaldırmak ise yine müthiş tehlikesi ile beraber medeniyet âleminin nefret ettiği geri bir yol olduğundan maksatsız bir hareket olur. Bir millette duygu birliği, itikat birliği ve menfaat birliği olmazsa idare edenlerle edilenler arasında bir uçurum açılır ve bu uçurum günün birinde o millete mezar olabilir. Ben, her fırsatta söylediğim gibi dinle uğraşmanın bizi daha ziyade terakkiden alıkoyacağı ve daha ziyade geri götürebileceği kanaatindeyim. Dini olduğu gibi bırakmalı ve hükûmet ne buna tesir yapmalı ve ne de tesiri altında kalmalıdır!

Biz millî istiklâlimiz gibi millî hürriyetlerimizi de en mukaddes gaye tanımalıyız ve bunun zevkini bütün milete tattırmalıyız. Bunun için medenî hedeflerimizde sürat, fakat içtimaî gayelerimizde tekâmül yolunu tutmalıyız.

Ben, taassuptan uzak ve terakki sever bir insan oluğumu eserlerimle de gösterdim. Zaten yakından biliyorsunuz. Din hakkındaki düşüncemi Şark'ta iken çocuklar için yazdığım *Öğütlerim* başlıklı eserimde de üç yıl önce neşretmiş bulunuyorum. Müsaadenizle okuyalım.

Din ve mezhep öğüdünü okudum, sükûnetle dinlediler, hiç cevap vermediler. Bahis de kapandı.

M. Kemal Paşa'nın büyük bir dikkat ve sükûnetle beni dinleyişinden ve ara sıra da İsmet Paşa'yı süzmesinden ve ayrılırken de bana karşı gösterdiği samimiyetten çıkardığım mânâ beni haklı bulduğu idi. Fakat mütalâalarına hak vermekle tekrar Mefkure Hatırası'na döneceğini hiç aklıma getirmemiş idim.

21 Ağustos günü TBMM Lozan Antlaşması ile ilgili görüşmeleri yapar. Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal (Tengirşek) 84 kürsüde Kurtuluş Savaşı'nın M. Kemal Paşa'nın eseri olduğunu söyler. Tevfik Rüştü Aras da Yusuf Kemal Bey'in düşüncelerine katıldığını açıklar.

Görüşmeler bitince Yusuf Kemal Bey, Karabekir ile karşılaşır.

Aralarında şu konuşma geçer:

- Paşa, sizi de tebrik ederim. Bu eserde en büyük hisse sizindir.

- Millet kürsüsünden en küçük hisse vermeniz daha kıymetli olurdu.

Kâzım Karabekir, ertesi gün bu konuşmayı İsmet Paşa'ya da aktarır. Kâzım Karabekir, kırılmıştır. Tek adam dönemine giriliyor kuşkusu içindedir. İsmet Paşa ile yaptığı konuşmada bu duygu ve düşüncelerini şöyle anlatır:

Ve eğer İsmet de aynı şeyi Gazi'ye millet kürsüsünden bahş ederse tarihe karşı haksızlık edeceği gibi istikbal için Gazi'ye istediğini yapabilecek bir kudret vermiş olacağını ve bunun önüne hiçbirimizin geçemeyeceğini anlattım.

Her şeyi ben yaptım diyebilen bir adamın, bundan sonra da her şeyi ben yapacağım iddiasıyla ne tehlikeli maceralara atılabileceğini tekrar -çünkü öteden beri bu bahis üzerinde

mutabıktık- Enver Paşa'yı misal göstererek İsmet Paşa'nın dikkatini çektim. İsmet Paşa da "Hiç merak etme. Bu mühim noktayı unutmadım," demekle beraber bu hususi sözleri aynen şunlar oldu:

– Arkadaşlar, bir vazife-i esasiye ifa etmek için şunu söylemek iserim. Gerek mücadele-i harbiye esnasında gerek sulh müzakkeratı esnasında şevk-i kaderle ağır mesuliyetler altında bulundum. Ağır mesuliyetler altında memleketin hayat-ı menafiine taallûk edebilecek ağır kararlar vermek vaziyetinde bulundum ve bunların hepsinde merkez-i idareden ayrı olarak ya düşman karşısında veya sulh müzakkeratında olduğu gibi Avrupa ortasında idim. Siyasî tabir ile-siyasi musahımlarım arasında bulundum. Bu kadar ağır mesuliyetleri biheba almak için ve bunların en büyük müşkilât karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğu menba-ı kuvvet bilhassa Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır.

Arkadaşlar; yalnız şahsî bir minnet ve şükran iade etmek için söylemiyorum. Vazife ve iş nokta-i nazarından bir hakikati ifade etmek için söylüyorum. İnsan çok bunaldığı bir zamanda en muvaffık tedbirin daha büyük ve samimi birisi tarafından teyid edilmesine muhtaçtır. Büyük ve karışık vaziyetler içerisinde en büyük tedbir o kadar basittir ki ekseriya onu bulmak çok müşkildir. Fevkalâde karışık, dolaşık, bulutlarda mestur (örtülü, gizli) bir muhit içerisinde yol gösterecek bir isabet-i nazar lâzımdır.

Bu isabet-i nazarı gerek muharebe hayatında gerek sulh hayatında bize gösteren M. Kemal Paşa olmuştur. Aldığım vazifelerde muvaffakiyet hasıl olduysa gerek harpte gerek sulhte başlıca amil olarak M. Kemal Paşa'yı muvacehe-i millete (millet önünde) ifade ediyorum.

M. Kemal Paşa bu takdir yarışını büyük bir zevkle dinledikten sonra millî ve askerî işlerimizi kuranları, canla başla çalışanları kısaca olsun millet kürsüsünden millete ve tarihe

tevdiye arlık lâzım görmedi. Bundan en çok, etrafına topladığı değersiz kimseler istifadeye koyuldu.

O kurtardı ve o kurtaracak, teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu.

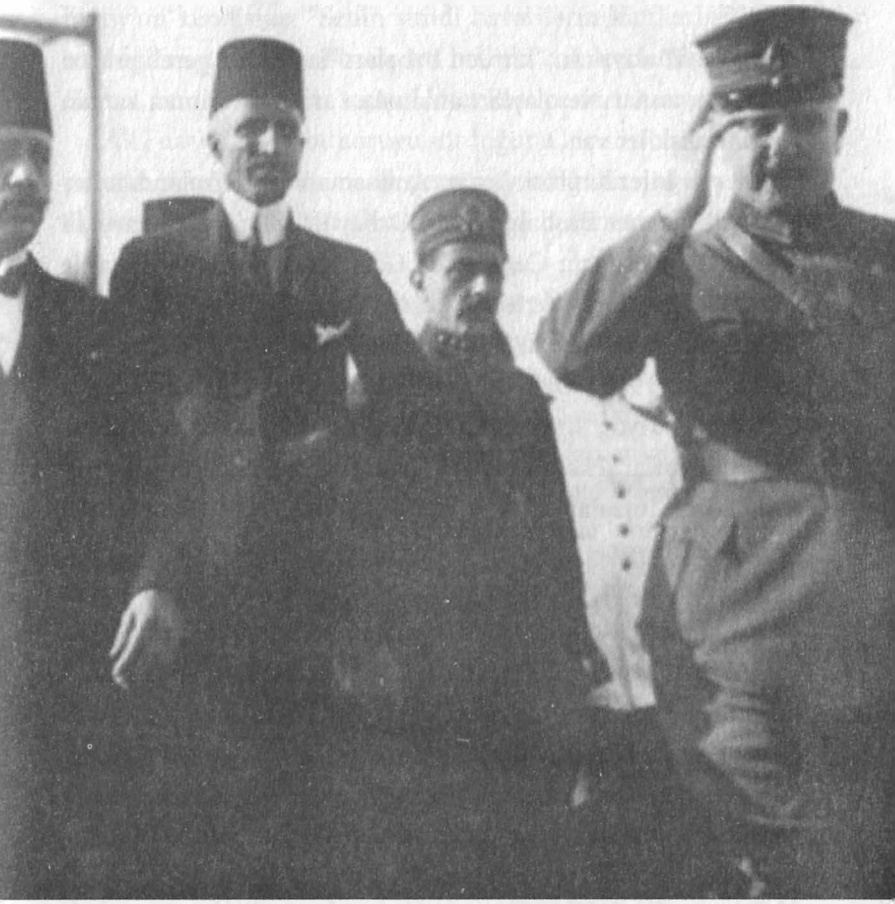
Artık her akşam âleminde onun yüzüne karşı methiye yarışı aldı; yürüdü. Bütün bu muhit İkinci Millet Meclisinde kazanmıştı. Meclisin çehresi pek garipdi:

Sarıklı, sarıksız muhafazakârlar, terakki taraftarları, din ve ahlâk aleyhtarı züppeler suni bir birlik gösteriyorlardı. Meclis umumî heyeti M. Kemal Paşa'nın emrine ram (boyun eğen) idi. O sağa da gitse, sola da gitse hep beraber ona ayak uyduracaklardı. Dışarıda kendi emekleriyle hayatlarını fakirce kazanabilen bu zümre, pek az müstesnasıyla, şimdi devlet hazinesinden zenginleşiyor ve ihsanlara da gark olarak aristokrat bir tabaka halini alıyordu. Bunlar da mensuplarını memuriyetlere kayırarak veya kazandırarak etraflarında tabakalar teşkil ediyorlardı.

İşte Cumhuriyet hükûmeti, Türk milletine feyzini bu suretle dağıtıyordu.

Trenlerle demir fabrikalarına götürülen maden cürufunu mıknatıslayan çelik levhalar nasıl bir vinçle vagonlardan kendisine çekip yapıştırıyorsa, M. Kemal Paşa da bütün İstiklâl Harbi'ni banisi sıfatıyla takınınca böyle bir kudretin sahibi olmuştu. Onun çekemediği mahdut ağır parçalardı.

İstiklâl Harbi'mizin bu şuursuz ve suni neticesinden müteessir olan vatanseverler vardı fakat çok azdı.

31. GÜN

Atatürk'ün çok içerlediği "Senin havarilerin kimlerdir?" sorusuna Ali Fuat Cebesoy'un bakışı hayli farklı

Hepsi de Türkiye'nin "kurucu babaları" sayılması gereken bazı isimlerin, anıları ve olayları anlatışları arasında zaman zaman büyük çelişkiler var.

Bu çelişkilerden biri, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı haberi gelir gelmez Başbakan Rauf Orbay ile Meclis Başkanvekili Ali Fuat Cebesoy'un Çankaya'da Gazi Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları son derece kritik görüşme konusunda.

Burada daha önce de dikkat çektik, Ali Fuat Cebesoy'a göre 25 Temmuz 1923 sabahı erken saatte Rauf Orbay telefonla önce Cebesoy'u arıyor, sonra arabasıyla gelip onu alıyor ve Çankaya'ya gidiyorlar. Hatta Mustafa Kemal'i uykusundan uyandırıp ona "Lozan imzalandı," diye müjde veriyorlar, Mustafa Kemal de çok seviniyor.

Oysa ne Rauf Orbay'ın anılarında ne de Mustafa Kemal'in *Nutuk*'unda bu "müjde"nin bu şekilde verildiğinden söz ediliyor. Aksine, Mustafa Kemal daha 24 Temmuz akşamı antlaşmanın imzalandığı gün telgraf çekip İsmet Paşa'yı kutluyor, Rauf Orbay'dan da kutlama telgrafı çekmesini istiyor.

Cebesoy hatıralarında Çankaya'ya sabah gittiklerini, hatta Mustafa Kemal'in aşağıya üzerinde bir çeşit sabahlıkla indiğini detay olarak aktarıyor. Oysa Rauf Orbay'a göre bu görüşme 25 Temmuz'da değil 28 Temmuz'da yapılıyor, Çankaya'ya sabah değil öğlen gidiyor ve yemeğe de kalıyorlar. *Nutuk*'ta ise tarih hiç verilmiyor.

Görüşmeyi kritik yapan iki konu var. Bunlardan birincisi, Rauf Orbay'ın İsmet Paşa ile görüşmek istememesi ve bu yüz-

den başbakanlıktan istifa etmesi veya Mustafa Kemal'in söyleyişiyle, "başbakanlığı bırakmak zorunda kalması".

İkinci konu ise Mustafa Kemal ile Ali Fuat Cebesoy arasında geçen bir ayaküstü sohbet. Ali Fuat Cebesoy hatıralarında bu ayaküstü sohbetten hiç söz etmiyor. Mustafa Kemal ise Cebesoy'un kendisine, "Senin şimdi havarilerin kimlerdir?" diye sorduğunu anlatıyor. Bu soruya belli ki çok içerlemiş Mustafa Kemal, bu sözleri daha sonra İsmet Paşa'ya da aktarıyor.

Ali Fuat Cebesoy bu soruyu sorduğunu hiç söylemeden 1963 yılında *Yakın Tarihimiz* adlı dergiye yazdığı bir yazıda soruya aslında açıklık getiriyor. O yazıdan ilgili bölüm aynen şöyle:

> Lozan'da sulh imzalandıktan sonra bizce artık dâvanın birinci safhası bitmiş, ikinci safhası başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, birinci safhada nasıl arkadaşlarını serbestçe intihap ederek sonuna kadar onlarla birlikte başarı ile çalıştı ise şimdi ikinci safhada kendisine yardımcı olacak arkadaşları, maziye bağlayıp şu veya bu arkadaşım iptidadan beri benimle beraberdiler filân gibi manevî tesir altında dahi kalmadan intihap edebilmesi için, biz kendisine sahayı tamamiyle serbest bırakmak gerektiğini idrâk ederek bunun icabettirdiği hattı hareketi ihtiyar ettik.
>
> Çünkü birinci safha, bir harp devri, bir yoktan var etme savaşı idi. Burada, herkes gücünün yettiği kadar çalıştı. İkinci safha ise; kurma yapma devri idi. Binaenaleyh Gazi, birinciden ikinci safhaya geçerken, ben şimdiye kadar bu adamlarla çalıştım, yine bunlarla kalayım gibi bir düşüncede olmasın diye, biz kendisine sahayı serbest bırakmak istedik.

32. GÜN

İsmet Paşa: Kazım, Musul boş, şunu isgal ediversene...

Lozan Barış Antlaşması bir zafer midir, yenilgi midir? Türkiye'de aynen bu sertlikte bir tartışmamız var ve zaman zaman alevlenir. *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de o günlerin tanıklıkları ışığında hem Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı şartları hem de daha o zaman yapılan tartışmaları aktarıyoruz.

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında bir "Misakımillî" ilan etti. Anadolu'daki Mustafa Kemal tarafından yazılan ve işgal güçleri tarafından kapatıldıktan sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da görevine yeniden başlayan Meclisi Mebusan'da kabul edilen bu yemin, yeni Türkiye'ye bir sınır da çiziyordu.

Çizilen sınır içinde bugünkü Musul ve Kerkük de vardı; çünkü burası Türkmen nüfusun yoğun yaşadığı, Türkmenler ve Kürtlerin birlikte Arap nüfustan daha fazla olduğu Osmanlı vilayeti Musul'du.

Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul vilayeti düşman işgalinde değildi, İngiliz orduları mütarekeden sonra "Hristiyanlar öldürülüyor" bahanesiyle burayı işgal etmişti.

Lozan'da Musul ve İstanbul ile Çanakkale Boğazları meselesi bir arada konuşuldu. İtilaf Devletleri, daha çok da İngiltere Musul'dan çıkmak istemiyordu. Antlaşmada bu konu boşlukta bırakıldı, bir süre sonra Türkiye ve İngiltere isterlerse konuyu o zaman yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine sunabilecekti.

1924 yılının ilk aylarında Ankara hükûmetini en çok meşgul eden konuların başında Musul meselesi geliyordu. Başbakan İsmet Paşa, konunun Milletler Cemiyeti'ne gitmesi hâlinde Musul'un kaybedilebileceğini düşünüyor, konuyu bu karar verilmezden önce çözme yolları arıyordu.

Tarih 30 Nisan 1924 Çarşamba. Siyasetten Mustafa Kemal'e de kırgın olarak büyük ölçüde kopmuş olan Kazım Karabekir o gün hasta yatağında olan Başbakan İsmet Paşa'yı ziyarete gidiyor. Karabekir'in *Günlükler*'inden o günü aktarıyoruz:

İsmet Paşa'nın iki haftadır rahatsızlığı devam ediyor. Ziyaretine gittim. Görüşürken söz maarife intikal etti. Dedim, herkes müntesibîni iyi yerlere kayırıyor, en mühim mektepler tecrübesiz kimseler elinde. Dünkü rezaleti izahla maarifi Maarif Vekili hırpalıyor. İsmet, siyaset bu!.. Refet'in beyanatını nasıl buldun? Rauf olaydı o da karışırdı.

Ben elden geldiği kadar eski samimi hâle ircâa çalıştım. Kabul etmeyen sen olduğun hâlde hatayı görmüyorsun, daha fazla uğraşıyorsun. Ben askerlikten başka bir şeyle uğraşmayacağımı söyledim. Artık politika işlerine beni karıştırma! (Bir müddet sükûttan sonra)

İsmet: Kâzım, Musul boş! Şunu işgal ediversene!

Bu esnada oturduğum sandalyenin yanındaki sandalyedeki kâğıdı telaşla hiddetle çevirdi.

Ben: Cihanın husumetini tekrar üzerimize çekeceğimizi ve Musul yüzünden İngilizlerle harbe girişmenin felâketini izah ettim (Fransa ve İtalya hatta Yunanlı pusudadır). Harb-i Umumi'den evvel İmadiye ve Çölemerik civarındaki köylerde (Londra Başpiskopos Murahhası namıyla) İngiliz misyonerlerinin İngiliz mekteplerinde Nasturileri aleyhimize yetiştirdiklerini anlattım. Lozan'da muahedeyi imzalayan sen değil misin, Musul'u neden orada halletmedin? Aramızda hallolunamazsa Cemiyet-i Akvâm'a vermeyi kabul ettin. Bundan başka adem-i muvaffakiyetli bir teşebbüsün arkası bir Kürt kıyamı olur dedim.

İsmet, iyi düşünülmüş bir planın akim kalmasından müteessir görünerek sustu.

Musul konusunun Milletler Cemiyeti tarafından çözülmesine o yılın 6 Haziran'ında karar verildi. Milletler Cemiyeti de Musul'u yeni kurulan ve İngiltere mandasında olan Irak devletine verdi.

33. GÜN

Meclis, Lozan'ı konuşmaya başlıyor, Suriye sınırı ve Musul için şiddetli eleştiriler var

Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te İsmet Paşa tarafından imzalandıktan sonra hemen onay için Meclise sunuldu. Haziran 1923'te yapılan seçimle gelen bu İkinci Meclis, 13 Ağustos'ta açıldı, Mustafa Kemal'i başkanlığa, Ali Fuat Cebesoy'u ise ikinci başkanlığa seçti, ardından Fethi (Okyar) başkanlığındaki Bakanlar Kurulunu onayladı.

Ardından da 21 Ağustos günü Lozan Barış Antlaşması'nı onaylayacak kanunu ivedilikle görüşmeye başladı. Mecliste ilk sözü Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey aldı, anlaşmanın onaylanmasını istedi. Ardından komisyon yazmanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey de anlaşmanın bazı önemli bölümlerini özetleyip onay istedi.

Sıra antlaşmayı eleştirmek için söz isteyen milletvekillerindeydi. İlk sözü Mersin milletvekili Niyazi (Ramazanoğlu) aldı, antlaşmayı bir yandan başarı olarak saydı ama bir yandan da antlaşmayla çizilen güney sınırlarını eleştirdi İskenderun ve Hatay'ın ulusal sınırların dışında kalmasını, "Öz yurdumuzdan olduk," diye niteledi. Niyazi Bey'e göre antlaşmayı Sevr ile kıyaslamak hataydı, Sevr çok kötüydü ama Lozan da çok iyi değildi.

Onun ardından büyük şair Yahya Kemal (Beyatlı) kürsüye geldi. O da aslında Fransızlarla 1922 yılında yapılan Ankara

Antlaşması ile çizilen Suriye sınırını eleştiriyordu, Musul'un ulusal sınırların dışında kalmasını kabul edemediğini söylüyordu.

Üçüncü olarak kürsüye Tekirdağ milletvekili Faik (Öztrak) Bey geldi. Onun eleştirileri daha çok Trakya konusundaydı, Batı Trakya'nın da sınırlarımızın içinde olması gerektiğini söylüyordu. Faik Öztrak sözlerini, "Ben kendi hesabıma söylüyorum ki milletin yaptığı fedakârlıkla mütenasib olmayan bu muahedeye verilecek benden kırmızıdan başka hiçbir şey yoktur," diyerek tamamladı.

Kürsüde Lozan'ı eleştiren bir başka isim, daha sonra İçişleri Bakanlığı da yapacak olan Menteşe milletvekili Şükrü Kaya'ydı. Kaya'nın sözleri sertti:

> Efendiler! Cihan tarihinin hiçbir millet hesabına kaydetmediği büyük fedakârlıklarla elde ettiğimiz bu büyük zaferden Hükûmetimin beklediği netice gayet basit ve mütevazıdır. Misakı Millî dediğimiz Mukaveleyi Milliye ile âleme ilan ettiğimiz mevaddı mütalebat bir cümle ile hulâsa edilebilir: Millî hudutlarımız dâhilinde hür ve müstakil bir devlet hâlinde yaşamak. Dünyada her millet için tanınan bu hak evvelleri bizden çok esirgeniyordu. Maatteessüf bu sefer de Lozan'da yine esirgenmiştir.

Yani ona göre Lozan'da millî sınırlar dâhilinde bağımsız bir devlet gibi yaşama hakkı elde edilememişti. Ama bunun sorumlusu Lozan'ı müzakere eden heyet değildi, Batılı güçlerdi. Mecliste Lozan görüşmelerinin ilk günü bu şiddetli eleştirilerle tamamlandı.

34. GÜN

Mecliste Lozan görüşmelerinde ikinci gün... Şimdi söz, antlaşmayı savunanlarda

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bugün olduğu gibi 100 yıl önce de kanun teklifleri ve önergeleri konuşurken önce aleyhte, sonra da lehte görüşleri dinliyordu.

Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını öngören kanun teklifi görüşülürken de ilk gün aleyhte söz alanlar konuştu. Hatta hepsine süre yetmedi. Lozan aleyhinde söz isteyen Saruhan milletvekili Vasıf (Çınar) Bey, bir yandan antlaşmanın bir zafer olduğunu söyleyip bir yandan da antlaşmayla gelen süresi geçici karma mahkemeleri, kimi ticari hükümleri, sağlık ve hukuk alanında gelecek yabancı danışmanların varlığını eleştirdi. Vasıf Bey'e göre iktisadi ve mali bağımsızlık tam olarak güvence altına alınmamıştı, Boğazların askersizleştirilmesi bağımsızlığa aykırıydı, mübadele ile Yunanistan'dan gelecek Türkleri büyük acılar bekliyordu, Batı Trakya için kötü bir anlaşma yapılmıştı.

Antlaşmayı eleştiren bir başka isim İzmir milletvekili Mustafa Necati (Uğural) Bey'di. Konuşmasına, "Bizi felâketli günlerden saadetli günlere, sevinçli günlere yetiştiren ulu ve aziz milleti bu Kürsii Muallâyı Milletten tîzizi ediyorum, takdis ediyorum," sözleriyle başlayan Mustafa Necati Bey, eksik olduğunu söylediği Lozan'da kuponlar sorunun ve Musul sorununun çözülmediğini söyledi, millî iktisadın sağlanamadığını savundu, Osmanlı borçlarının Türkiye'nin üzerine yıkılmasını eleştirdi.

Bu iki aleyhte konuşmanın ardından sıra lehte konuşmalara geldi. Bozok milletvekili Avni (Doğan) Bey, "Efendiler, size rica ederim. Bu kahraman, itaat, sabır ve sebatın timsali olan bu kahraman Türk'e, harbettiği müddet kadar sarf ettiği kanlarını toplayacak kadar sulh bahşediniz, sulh! Binaenaleyh şu sözleri söylerken bizim için mümkinülistihsal olan her şeyi tamamen

istihsal ettiğine kani olduğum Heyeti Murahhasamıza bütün milletin arkamda olduğunu zannederek beyanı teşekkür eder ve kürsüyü terk ederim," dedi.

Onun bu sözlerine Menteşe milletvekili Esad (İleri) Bey, oturduğu yerden laf attı, "Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana," dedi.

Ardından kürsüye Karesi milletvekili Ahmed Süreyya (Örgeevren) Bey geldi. "Meclisi Celilin bugünkü vazifesi bu Muahedenameyi tasdik ederek onu temin için kanını döken, hayatını feda eden, bütün meşak ve mezahime, bir lûtufu âlûlâl gibi aguşunu açan millete, müvekkillerimize, henüz kanı kurumıyan yaralarını, sızısı bitmeyen cerihalarını tedavi edebilmek imkânını bahşediniz. Vekili olduğumuz millete, onların pek çok müstahak olduğu bu hakkı vereceğinizden emin olarak sözlerime hâtime veriyorum," dedi.

İstanbul milletvekilleri Süleyman Sırrı Bey ve Osmanlı Dönemi'nin son vakanüvisti, Târîh-i Osmânî Encümeni'nin ilk başkanı Abdurrahman Şeref Bey antlaşmayı savundular. Bakın, dönemin önemli gazetelerinden *Vakit*'te Abdurrahman Şeref Bey'in konuşması nasıl haberleştirildi:

> Abdurrahman Şeref Bey, kürsüye çıkmış, İsmet Paşa, iyi işitebilmek için hitabet kürsüsünün basmağına çıkıp orada dinlemeyi yeğlemiştir. Abdurrahman Şeref Bey, hislenerek ağladı. Bunun üzerine kitabet vazifesini ifa eden Ruşen Eşref Bey kendini zabt edemeyerek gözlerinden yaşlar boşandı. Yusuf Akçora Bey'le diğer birçok mebus da teessürlerinden ağladılar. Abdurrahman Şeref Bey'in gözyaşları arasındaki nutku çok defa alkışlandı. İsmet Paşa da dinliyor, ara sıra küçük not defterine önemli noktaları ileride cevaplamak için yazıyordu. Mustafa Kemal'in kaşlarının çatıklığı birinci içtimada olduğu gibi devam ediyordu.

Mecliste ikinci gün görüşmeleri böyle tamamlandı.

35. GÜN

Lozan Antlaşması Meclisten geçiyor: 14 aleyhte oy var!

Son iki gündür Lozan Barış Antlaşması'nı görüşen Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Ağustos 1923 günü İsmet Paşa'nın kürsüden antlaşmayı uzun uzun anlatmasının ve antlaşmayı eleştirenlerin eleştirilerine cevap vermesinin ardından görüşmeleri tamamladı. Daha sonra oylamaya geçildi, antlaşma 227 kabul oyuna karşılık 14 ret oyuyla TBMM tarafından onaylandı. Böylece İstanbul'daki işgalin sona ermesinin önü de açıldı.

Meclisteki görüşmelerin üçüncü günü kürsüye gelen İsmet Paşa, oldukça uzun bir konuşma yaptı, hem antlaşmaya giden safahatı anlattı hem Lozan müzakereleri hakkında bilgi verdi.

İsmet Paşa konuşmasının bir bölümünü de antlaşmayı eleştirenlerin eleştirilerine cevap vermeye ayırdı, kürsüde sözlerini, "Gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbür gün behemehal bunları açabilir ve behemehâl açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, takati beşer harici değildir. Ve semadan da inecek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemadiyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir. Muhterem Vekiller! Mücâdelâtı milliyemizin neticei hâsılasını tâyin edecek olan reylerinizi izhar ediniz. Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir," diyerek tamamladı.

Ardından oylamaya geçildi. Hükûmet, Lozan Barış Antlaşması'nı ve eklerini 4 ayrı kanun olarak Meclise sunmuştu. En önemli oylama birinci kanunla, yani antlaşmanın ana gövdesiyle ilgili olanıydı. Bu oylamada 213 milletvekili kabul, 14 vekil ise red oyu verdi. İkinci oylamada 206 kabul 14 ret çıktı. Üçün-

cü oylamada 208 kabul ve 13 ret, son oylamada da 212 kabul 13 ret oyu kayda geçti.

36. GÜN

Lozan'a "Hayır" diyen 14 kişi

Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Meclisi bitirip seçime gitme kararı almasının ardında yatan en önemli etmen, bu Mecliste Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde Mart 1923'te barış konferansının yürütülme biçimine ilişkin gelen itirazlardı.

O Mecliste sayıca çok kalabalık olmasa da kuvvetli bir muhalif grup vardı, İkinci Grup olarak adlandırılan bu grup, Mustafa Kemal'i "tek adam" olmaya çalışmakla eleştiriyor, İsmet Paşa'nın ikinci kez Lozan'a gönderilmemesini, onun yerine ordunun başına dönmesini istiyordu.

Mustafa Kemal, seçim kararı alınmasının ardından bir dizi sert önlem aldı. Bu önlemlerin başlıcası Halk Partisi'nin kurulmasıydı. Seçime başka partilerin girmesi yasak değildi ama başka parti kurulmadı. Bununla da yetinmedi Mustafa Kemal, Halk Partisi'nin milletvekili adaylarını tek tek, isim isim belirledi, muhalefeti araya almadı. Ve son olarak son dakikada "Hıyaneti Vataniye" kanununda bir değişiklik yapıldı ve Meclis yönetimi ile halk iradesine dayalı yönetim biçimini eleştirmek idamlık suç hâline getirildi.

Fakat, daha önce İsmet Paşa'nın hatıralarından burada aktardık, Mustafa Kemal buna rağmen yeni Meclisin de "dikensiz gül bahçesi" olmayacağını kestiriyor, bütün oyun planını bu muhalefetin Meclis içinden çıkacağı varsayımına dayalı olarak kuruyordu.

Meclisin daha ilk günlerinde Lozan Antlaşması'na 14 ret oyu verilmesi, Mustafa Kemal'in beklediği muhalefet miydi? Lozan'a ret oyu veren 14 ismin beşi hariç tamamının ileriki dönemlerde de milletvekili ve bakan olarak görev yapmış olması, Mustafa Kemal'in beklediği esas muhalefetin açıkça ret oyu verenler arasında değil, oylamaya hiç katılmayan veya katılsa da evet oyu verenler arasında olduğunu bize gösteriyor.

Yine de Lozan'a ret oyu verenlerin kimler olduğu konusu, Cumhuriyet tarihinin gizli olmayan ama nedense hiç konuşulmayan bir konusu. Ergin Koparan'ın 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü'nde tamamladığı yüksek lisans tezi, bu kişilerin kimlikleriyle ilgili bilgi verici. Koparan'ın tezinden aynen aktarıyoruz:

> Lozan Sulh Muahedesi'nin kabulüne dair birinci kanuna 14 ret, ikinci kanuna 14 ret, üçüncü kanuna 13 ret, dördüncü kanuna 13 ret oyu çıkmıştır.
>
> On üç mebus, Menteşe mebusu Hoca Esat Efendi [İleri], Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey [Kılıç], Adana mebusu Zamir Damar Bey [Arıkoğlu], İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], Gaziantep mebusu Mehmet Ali Bey [Cenani], Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], Mardin mebusu Necip Bey [Güven], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu], Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], Menteşe mebusu Şükrü Bey [Kaya], Mersin mebusu Besim Bey [Özek] dört kanuna da ret oyu vermişler, buna karşılık Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], birinci ve ikinci kanunlara ret oyu vermiş, üçüncü ve dördüncü kanunların oylamasına ise katılmamıştır.
>
> Ret oyu verenlerden, İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ra-

Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], 1870 Edirne doğumludur. Rüştiye mezunu olup ziraatle uğraşmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Edirne mebusu, TBMM, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Dönem Edirne milletvekili, TBMM Başkanvekili olarak görev yapmış, 2.1.1948'de vefat etmiştir. Faik [Kaltakkıran] Bey, Trakya-Paşaeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti kurucusu ve idare heyeti üyesidir.

Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], 1866 Urfa doğumludur. Medrese eğitimi görmüş olan Saffet Efendi, Urfa Halveti Dergâhı Postnişini'dir. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Urfa mebusu, TBMM, 2. Dönem Urfa milletvekili olup 27.10.1950 tarihinde vefat etmiştir.

Menteşe mebusu Şükrü Bey [Kaya], 1883 İstanbul doğumlu olup, Galatasaray ve Hukuk Mektebinde eğitim görmüş, Fransa'da ihtisas yapmış, İzmir Belediye Başkanı olmuştur. TBMM'de, İkinci Dönem Menteşe, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Dönem Muğla milletvekili, Tarım, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları yapmıştır. 10.1.1959 tarihinde vefat etmiştir.

Mersin mebusu Besim Bey [Özek], 1882 Tarsus doğumludur. İstanbul Hukuk Mektebinde okuyan Besim Bey, Dava Vekilliği, Bidayet ve İstinaf Mahkemesi Azalığı, Sulh Hukuk Hakimliği ve Savcılık yapmış, TBMM'de İkinci Dönem Mersin Milletvekilliğinde bulunmuştur. Vefatı, 21.1.1965'dir.

Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], 1882 Malkara doğumludur. Mülkiye eğitimi görmüş olup Dahiliye Vekaleti Teftiş Kurulu Genel Müdürlüğü yapmıştır. TBMM'de, Birinci Dönem Cebelibereket, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Dönem Tekirdağ Milletvekilliğinde, TBMM Başkanvekilliği ile Dâhiliye Vekilliğinde bulunmuş, 30.5.1951 tarihinde vefat etmiştir.

Barış Antlaşması'nı onaylayan kanunlardan dördüne de ret oyu veren mebuslardan, Birinci Mecliste Birinci Grup üyesi olan Mardin mebusu Necip Bey [Güven] ile Menteşe mebusu

Vekillikleri yapan Mustafa Necati Bey, Maarif Vekilliği görevinde Harf İnkılabının uygulanmasına, Millet Mekteplerinin kurulmasına katkıda bulunmuş, bu görevdeyken 1.1.1929'da apandisit ameliyatı sonrasında vefat etmiştir.

Gaziantep mebusu Mehmet Ali Bey [Cenani], 1872 İstanbul doğumlu olup çiftçilik yapmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci ve İkinci Dönem Halep, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Antep; TBMM, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Gaziantep Milletvekilliğinde ve Ticaret Bakanlığında bulunmuş, 5.12.1934 tarihinde vefat etmiştir.

Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], 1892 İzmir doğumludur. Hukuk eğitimi gören Vasıf Bey, İzmir Maarif Müdürlüğü, yazarlık, daha sonra da Prag, Peşte, Moskova, Roma Büyükelçiliği yapmıştır. TBMM'de, İkinci Dönem Saruhan (İstifa: 26.10.1925), Üçüncü Dönem (Ara seçim, İstifa: 1.6.1932) ve Dördüncü Dönem İzmir milletvekilliği, TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve Başkanvekilliği ile Eğitim Bakanlığı yapmış, 3.6.1935 tarihinde vefat etmiştir.

Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], 1884 Üsküp doğumlu olup Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Tarih Bölümü mezunu, Darüşşafaka Tarih ve Edebiyat öğretmeni, İstanbul Darülfünunu müderrisi, şair ve yazardır. Varşova, Madrid, Lizbon Orta Elçiliği görevlerinde bulunmuştur. TBMM'de, Üçüncü Dönem (İstifa: 23.5.1926), Dördüncü Dönem Yozgat, Beşinci ve Altıncı Dönem Tekirdağ, Yedinci Dönem İstanbul milletvekilliği yapmış olup 1.11.1958 tarihinde vefat etmiştir.

Mardin mebusu Necip Bey [Güven], 1876 Mardin doğumludur. Mardin Ziraat Bankası Şube Müdürlüğü yapmış olan Necip Bey, TBMM'de, Birinci ve İkinci Dönem Mardin milletvekilliği yapmış ve 10.1.1960 tarihinde vefat etmiştir.

Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu], 1889 Tarsus doğumlu, Mülkiye mezunu olup, Hariciye Vekâleti Müşavirliği yapmıştır. TBMM'de, İkinci Dönem Mersin Milletvekilliği yapmış ve 20.5.1965'te vefat etmiştir.

Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], 1870 Edirne doğumludur. Rüştiye mezunu olup ziraatle uğraşmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Edirne mebusu, TBMM, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Dönem Edirne milletvekili, TBMM Başkanvekili olarak görev yapmış, 2.1.1948'de vefat etmiştir. Faik [Kaltakkıran] Bey, Trakya-Paşaeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti kurucusu ve idare heyeti üyesidir.

Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], 1866 Urfa doğumludur. Medrese eğitimi görmüş olan Saffet Efendi, Urfa Halveti Dergâhı Postnişini'dir. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Urfa mebusu, TBMM, 2. Dönem Urfa milletvekili olup 27.10.1950 tarihinde vefat etmiştir.

Menteşe mebusu Şükrü Bey [Kaya], 1883 İstanbul doğumlu olup, Galatasaray ve Hukuk Mektebinde eğitim görmüş, Fransa'da ihtisas yapmış, İzmir Belediye Başkanı olmuştur. TBMM'de, İkinci Dönem Menteşe, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Dönem Muğla milletvekili, Tarım, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları yapmıştır. 10.1.1959 tarihinde vefat etmiştir.

Mersin mebusu Besim Bey [Özek], 1882 Tarsus doğumludur. İstanbul Hukuk Mektebinde okuyan Besim Bey, Dava Vekilliği, Bidayet ve İstinaf Mahkemesi Azalığı, Sulh Hukuk Hakimliği ve Savcılık yapmış, TBMM'de İkinci Dönem Mersin Milletvekilliğinde bulunmuştur. Vefatı, 21.1.1965'dir.

Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], 1882 Malkara doğumludur. Mülkiye eğitimi görmüş olup Dahiliye Vekaleti Teftiş Kurulu Genel Müdürlüğü yapmıştır. TBMM'de, Birinci Dönem Cebelibereket, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Dönem Tekirdağ Milletvekilliğinde, TBMM Başkanvekilliği ile Dâhiliye Vekilliğinde bulunmuş, 30.5.1951 tarihinde vefat etmiştir.

Barış Antlaşması'nı onaylayan kanunlardan dördüne de ret oyu veren mebuslardan, Birinci Mecliste Birinci Grup üyesi olan Mardin mebusu Necip Bey [Güven] ile Menteşe mebusu

Hoca Esat Efendi [İleri], İkinci Meclisten sonra bir daha milletvekili seçilememişlerdir. Birinci Mecliste mebus olmayan Mersin mebusu Besim Bey [Özek], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu] ve Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin] de İkinci Meclisten sonra bir daha seçilememişlerdir.

Bu ret oyu verenlerden Kılıç Ali, daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük destekçilerinden biri olacak, İstiklal Mahkemeleri Dönemi'nde "Aliler Divanı" diye de bilinen mahkemelere başkanlık edecek, son derece kritik kararlara imza atacaktı. Son bir not: Ret oyu verenlerden Faik Öztrak, bugünün CHP sözcüsü Faik Öztrak'ın dedesiydi.

37. GÜN

İsmet Paşa'nın gözünden Lozan muhalifleri

Türkiye Büyük Millet Meclisinde ad okunarak yapılan oylamada medeni cesaretle ayağa kalkıp Lozan Barış Antlaşması'na "Hayır" oyu veren 14 milletvekilinden beşi hariç geri kalanı, uzun yıllar siyasi hayatlarına devam ettiler.

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın yapılmasından 50 yıla yakın süre geçtikten sonra yazdığı anılarında bu muhalif milletvekillerinden ve onların muhalefet etme sebeplerinden oldukça yumuşak ve anlayışlı bir dille söz ediyordu. İsmet Paşa'ya göre bu muhalefet, antlaşmaya temelden bir direniş anlamına gelmiyordu. İsmet Paşa'nın anılarında ilgili bölüm aynen şöyle:

Muahedenin tasdiki esnasında muhalif oy verenler 14 kişidir. Bu muhalif oyların önemli bir kısmı, Lozan Muahedesi ile birtakım arzuların tahakkuk ettirilmemiş olduğunun tescili manasına siyasi bir iyi niyetin ifadesini taşıyor. Muhalif oy ve-

renlerin bir kısmı muahedeyi ciddi olarak eksik görmüş olabilirler. ama benim kanaatimce, menfi oy sahiplerinde umumi olarak iyi niyetler hâkimdir. Biraz daha teferruata girersek, muahedeye karşı muhalif tavır takınanlardan bazılarının, kendi bölgeleri ile ilgili arazi meselelerinden memnun kalmadıklarını görürüz. Mesela Trakya meselesinde çok çabaladığımız hâlde, Batı Trakya üzerinde aradığımız neticeyi alamadığımız ve sonra Doğu Trakya'nın Edirne tarafındaki hududu istenilen şekilde düzeltemediğimiz, arzu ettiğimiz kadar netice elde edemediğimiz için Trakya bölgesi mebuslarının muahedeye muhalif kalmaları, bu duruma karşı fikirlerinde ısrar ettiklerinin ifadesi sayılır. Netice olarak diyebilirim ki bu menfi oyların çalışmaya, esere ve neticeye temelden ve büyük ölçüde bir mukavemet manasını tazammun etmediği kanaatindeyim. Sağlam kanaatim budur. Gerçi o zaman Meclislerin asıl fikirlerini anlayacak fazla bir tecrübem olmadığı gibi, iştigalim de yok. Meclisle iştigal etmemişim. Arkadaşlarla pek seyrek görüşüyoruz. Meclisin havasını tam bilmiyorum. İçten içe neler düşünüldüğünü, ne kadar münakaşalar olduğunu keşfedecek bir durumda değilim. Ama muahedenin tasdiki esnasında, umumi olarak Meclis, bana teveccüh göstermiştir.

38. GÜN

Kazım Karabekir: Her şeyi Mustafa Kemal'e mal etmekle millî tarihimize yanlış mecra verirsiniz

Kurtuluş Savaşı'nın Doğu Cephesi Komutanı olan ve Türkiye'nin bugünkü -Ermenistan ve Rusya dahil- doğu sınırını çizen isim Kazım Karabekir'in düzenli olarak tuttuğu günlükler, o dönem için önemli kaynaklardan biri.

Karabekir günlüklerinde yer yer toplanmasında kendi rolünün olduğu Erzurum Kongresi'nin küçümsenip Sivas Kongresi'nin Mustafa Kemal tarafından daha fazla öne çıkarılmasından rahatsızlığını yazıyor. Buna ilişkin günlük parçalarını daha önce burada yayınladık.

Karabekir'in bir başka itirazı, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nin bütün başarılarının Mustafa Kemal'in hanesine yazılmasına. Mecliste Lozan Barış Antlaşması'nın görüşülüp kabul edildiği üç günü Karabekir günlüklerine şöyle yazmış:

21 Ağustos 1923 Salı
Mecliste Sulh Muahedesi hakkındaki nutuklardan Hariciye Encümeni reisi Yusuf Kemal her şeyi M. Kemal'e isabet ettirdi, "Bu senin eserindir," dedi. Tevfik Rüştü de teyit etti.
İsmet'le Meclis bahçesinde görüştüm. "Millî ve şahsi meseleleri görüşelim," dedim. "Her şeyi M. Kemal'e izafetle istikbal için fena bir şey yaptırırsınız. Millî tarihimize de yanlış mecra verdirirsiniz," dedim.
Sulhnamenin Boğazlar hakkındaki 8. maddesinde İstanbul için payitaht kaydının sakatlığını söyledim. Ve niçin bu kaydı koydunuz dedik. Cevap vermedi.

22 Ağustos 1923 Çarşamba
Mecliste Sulh Muahedesi lehinde nutuklar.

23 Ağustos 1923 Perşembe
İsmet Paşa nutkunu söyledi. Gazi Paşa'yı yegâne amil gösterdi. Benimle görüşmeden verdiği bu nutuk İsmet Paşa'nın ilk sükûtu oldu. Fevzi Paşa istifa niyetinde, İsmet'le geldiği zaman görüşmüş. Kemal Paşa'nın İsmet vasıtasıyla şahsiyetlere hücum ettiği fikrini söylemiş. Benimle de görüşmesini söylemiş.

24 Ağustos 1923 Cuma
Sabık Erzurum mebuslarından Asım Bey'in evinde (bu köşkü sonra ben satın aldım) yemekte Erzurum mebusları, ben (Gazi de davetli idi, gelmedi. Yaveriyle, meşgul olduğunu bildirdi).
Yahya Galip Bey, "Geçen Meclisin müessisan olmasını kabul etse imişim olmuş bitmişti," dedi. Dedim, müessisler mebus olarak devam etmemeli. Bundan başka memleketi istiladan kurtarmak için toplanan Meclis işini behemehal bitirecekti. Bidayette ne yapılabilirdi. Fakat zaferden sonra bu Meclisi, Meclis-i müessisan olarak Teşkîlât-ı Esâsîye'yi tespit etmeli, gelecek artık bunu tebdil edememeli.
Yahya Galip, Asım Bey'in evindeki sohbetlerimizi M. Kemal'e bildirmiş olacak ki 1 Eylül veda ziyaretimde, "Kâzım dikkat et, Erzurum mebusları aramızı açmaya çalışıyorlar," dedi. Hâlbuki Asım Bey'i Rüştü Paşa ile aramızı açmaya memur ettiğini, Erzurum mebuslarını Mecliste aleyhime tahrik ettiğini... ilh. öğrendim!

Burada anlaşılıyor ki Karabekir ile Mustafa Kemal arasında kara kedi var. Önümüzdeki günlerde bu açıklık daha da belirginleşecek, hatta ciddi bir kopmaya kadar gidecek.

Karabekir'in, "İsmet'le Meclis bahçesinde görüştüm. 'Millî ve şahsi meseleleri görüşelim,' dedim. 'Her şeyi M. Kemal'e izafetle istikbal için fena bir şey yaptırırsınız. Millî tarihimize de yanlış mecra verdirirsiniz,' dedim" diyerek aktardığı görüşmeyi İsmet İnönü de hatıralarında özel olarak zikrediyor ama bakın nasıl anlatıyor:

İleride anlatacağım siyasi gelişmelerin, siyasette belirecek buhranların daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olur kanaati ile şu anda hatırıma gelen bir görüşmeyi nakledeceğim. Mecliste muahedenin tasdiki üzerinde müzakereler devam ediyor. Kalktım, muahedeyi anlattım. Her yönü ile etraflıca söyledikten sonra gerek burada muharebe esnasında, gerek muharebe-

den sonraki zamanlarda ve hususiyle Lozan Sulh Muahedesi zamanında, murahhas heyeti reisi olarak Atatürk'ten gördüğüm yardımları, hissettiğim gibi dile getirdim. Kürsüden indikten sonra bir ara, Kâzım Karabekir Paşa ile yalnız olarak bulunduğumuzu hatırlarım. Karabekir Paşa, Lozan Muahedesi'ni ve muahedenin tasdikini vesile ederek yapılan bütün işlerin Atatürk'ün üzerinde toplanmasına sebep olduğumu bir römark olarak söylemiştir.

39. GÜN

Muhalif basının önde gelen ismi Hüseyin Cahit Yalçın Lozan için neler yazmıştı?

İstanbul'da yayınlanan *Tanin* gazetesi Ankara hükûmetinin en şiddetli muhaliflerinden biri olarak biliniyordu. Nitekim bu gazete daha sonra kapatıldı, başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Peki bu gazete acaba Lozan Barış Antlaşması'nı nasıl karşılamıştı?

Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinden tarihçi Seydi Vakkas Toprak, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu'nda, yani bundan 10 yıl önce bir sempozyumda bir tebliğ sunmuş ve *Tanin* gazetesi ile başyazarının tutumunu özetlemişti. Bu tebliğden kısa bir bölümü aynen aktarıyoruz:

> Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, 24 Temmuz 1923 tarihli yazısında, Lozan'da imzalanan barışı bir milletin tarihinde ender görülebilecek olaylardan biri kabul ederek Avrupa'dan atılan Türklerin, Lozan'la yeniden dirildiğini ve Sevr Antlaşması'nı yırttığını yazmıştır. Başyazar, Batı'nın Doğu'ya

karşı beslediği üstünlük duygusunu yıkarak bir Türk'ü ve bir Müslüman'ı Avrupalılarla eşit seviyeye getirdiği için Lozan'ın, Batı ve Doğu'nun ilişkilerinde iyi bir başlangıç olabileceğini ileri sürmüştür.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye ile Avrupa arasında muallâkta bıraktığı sorunları gündeme taşıyan başyazar, halledilememiş meselelerin hakeme havale edilmesi yöntemi benimsendiği için Avrupa ile Türkiye arasında ihtilaf çıkmayacağını belirtmiştir. Ona göre, dokuz ay zarfında çözülmezse Cemiyet-i Akvam'a havale edilecek olan Musul Meselesi'nin Türkiye ile İngiltere arasında göstermelik olarak değil de gerçekten çözülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Musul Meselesi iki ülke ilişkilerinde bir problem olarak kalmaya devam edecektir. Başyazar, İngiltere'nin Türkiye'nin etrafını bir Kürdistan çemberiyle kuşatma ihtimalini Musul petrolleri kadar önemli görmektedir.

Hüseyin Cahit, seçimlerden sonra ilk kez toplanacak olan yeni Meclisi değerlendirirken; Lozan Antlaşması nedeniyle tüm dikkatlerin yeni Meclise çevrildiğini vurgulamıştır. Ona göre seçimleri her tarafta Müdafaa-i Hukuk adayları kazandığı için Birinci Meclis ile toplanacak olan İkinci Meclis arasında büyük farklar vardır. Birinci Meclis, partilerin olmadığı bir ortamda seçilmiş, siyasetsiz, vatan savunması etrafında birleşen farklı fikirleri bünyesinde barındıran bir Meclisti. İkinci Meclis ise tek bir teşkilat tarafından seçilen mebuslardan oluştuğu için farklı seslerin temsiline imkân vermemiştir.

Hüseyin Cahit, yeni Meclisi ele aldığı 12 Ağustos 1923 tarihli yazısında; ilk Meclis gibi, bu Meclisin de Büyük Millet Meclisi ünvanına sahip olup olamayacağının beli olmadığını iddia etmiştir. Ona göre Birinci Meclis, Büyük ismini hak etmiş tarihteki ender Meclislerden biridir. Yeni Meclisin de vazifesini aynı samimiyet ve içtenlikle yapması ve vicdanına göre davranması gerektiğini belirtmiştir. Savaş zamanında zafere ulaşma amacının pek çok acıyı hissettirmediğini, ancak savaş-

tan sonra bütün eksikliklerin ve ihtiyaçların ortaya çıktığını ifade eden yazar, bu zor devrede hem millete hem de Meclise düşen görevler olduğunu dile getirmiştir. Yeni yönetimden bir anda bütün dertlere çare bulmasını beklemenin haksızlık olacağını, barışın imzalanması ve Meclisin açılmasıyla sıkıntıların bitmeyeceğini dile getirerek okul, yol, ordu, donanma, asayiş, tarım, memleketin imar ve iskânı meselelerinin Meclisin halletmesi gereken acil konular olduğunu vurgulamıştır. Muhalefetin olmadığı Meclise, basının yardımcı olmak için elinden geleni yaptığı bu uygun ortamda yeni Meclisin, milletin verdiği güvene layık olmak için iyi çalışması, milletin ihtiyaçlarını unutmayarak kamuoyunun isteklerine kulak vermesi ve halisane çalışması gerektiğini vurgulamıştır.

Başyazara göre, halk barışa büyük bir umut bağlamış, ancak umutlar boş çıkmıştır. Zorluklarla başlayacak olan barışın bir tılsım gibi tüm ihtiyaçları karşılaması mümkün değildir. Barış, yaraları tedavi imkânı verir ancak çalışmanın etkisini görmek için bir müddet beklemek gerekir. Her şeyin düzeleceğine inanmak da doğru değildir. Büyük sıkıntılardan sonra devlet mekanizmasını baştan aşağı değiştirmek daha kuvvetli, ilim ve tecrübe sahibi milletler için bile zor olmuştur. Ticaretin gelişmesi, sermaye birikimi ve faaliyet sahalarının açılması için sükûnetin, nizamın, emniyetin ve güvenin yeniden kurulması lazımdır.

40. GÜN

Ankara'da Cumhuriyet konuşmaları

Kasım 1922'de saltanatın da kaldırılmasının ardından Ankara'da sık sık rejim konuşmaları yapılmaya başlandı. Çoğu kişi, Türkiye'nin aslında 23 Nisan 1920'de Meclis açıldığından beri

fiilen bir Cumhuriyet olduğunu söylüyor, bunun adının konmasını istiyordu.

İşte o konuşmalardan birinin tanığı Kazım Karabekir'di. Karabekir'in 2 Haziran 1923'te *Günlükler*'ine yazdıkları şöyleydi:

> Öğleden sonra Fuat Paşa ile birlikte Rauf Bey'e, Hariciyeye gittik. İsmet'le arası pek açılmış. "Bu işte amil olanlar var," kanaatimi söyledim. Fethi de dehşetli aleyhinde dedi. "Bu da oyun olabilir," dedim.
>
> Akşama doğru istasyonda Gazi Paşa'ya grup nezdinde gittik. Yemeğe Erkân-ı Harp Reisi Nuri Paşa ile birlikte Gazi Paşa'ya gittik. Müdafaa-i Milliye Reisi Kâzım Paşa da vardı.
>
> Muhalifler yine Ali Şükrü Bey'in katlinin emirle olduğu hakkında Ankara mahkemesine şahit getirmişler. Ali Şükrü Bey'in karısını davaya teşvik etmişler.
>
> Hükûmetin şekli hakkında Kâzım Paşa, "Cumhuriyet olmalı, hem de Amerika Reisicumhuru gibi hükûmet erkânını reis seçmeli," dedi.
>
> Gazi Paşa, "Avrupa bu ismi neden gizlediğimize hayret eder, artık telaffuz etmeli," dedi.
>
> Amerika sistemini muvafık bulmuyorum. Çünkü Amerika reisicumhuru muayyen zat değil, bizde ise Gazi Paşa bugün için taayyün etmiştir.
>
> En nazarı dikkate alınmayan nokta: Gazi Paşa gittikçe Enver Paşa'nın mevkiinden bile zaafa uğruyor, çünkü Enver Paşa'yı tutan Talat Paşa ve arkadaşları gibi inkılâbın müteşebbis simaları vardı. Hâlbuki Gazi büsbütün başka kuvvetlere istinat ediyor, aklın her zaman pazunun fevkinde olduğuna ehemmiyet vermiyor. Akıl bir fenalıktan sakınmak esbabını bulur. Pazu ise fenalığı yoruluncaya kadar kollarıyla tutmaya çalışır ve bittabi yorulunca sûkût-ı elîm olur.

41. GÜN

Anayasadan "Devletin dini İslam'dır" cümlesinin çıkarılması tartışması

Türkiye, anayasasından "Devletin dini İslam'dır" ibaresini 1928'de kaldırdı. Laiklik ilkesi ise 1937 yılında anayasaya girdi. Oysa Cumhuriyet'i kuranlar bu iki konuyu çok önceden konuşmaya başlamışlar, hatta ortaya bazı keskin görüşler de çıkmıştı. *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de daha önce de bir din tartışmasını aktarmıştık, bu kez yine tanığımız Kazım Karabekir.

Tarih 18 Temmuz 1923. Seçimler birkaç hafta önce yapılmış ve tamamlanmış ama henüz Meclis açılmamış. Yeni kurulan Halk Fırkası grubu yönetiminde anayasa tartışması var. Kazım Karabekir'in *Günlükler*'inden aktarıyoruz:

> İstasyondaki intihap komitesine uğradım. Teşkîlât-ı Esâsîye müzakere olunuyormuş.
>
> İkinci müzakere. Bana haber verilmedi. Hâlbuki hayati bir mesele! Ben tesadüfen bulundum. Gazi riyasetinde kâtiplik Saffet'e.
>
> Celsede bulunanlar: Dâhiliye Vekili Fethi, Maliye Vekili Fehmi, Nafıa Vekili Feyzi, Sabri (sonra Ziraat Vekili), İktisat Vekili Mahmut Esat, Muavenet-i İçtimaiye Vekili Tevfik Rüştü, Matbuat Müdürü Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Topçu İhsan, Sivas Mebusu Rasim.
>
> Teşkîlât-ı Esâsîye'de "Devletin dini İslam dinidir" yazısının kaldırılması hakkında konuşuluyormuş. Evvela Tevfik Rüştü dedi: "Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahi haykırırım. Kimseden korkmam."
>
> Ne olduğunu anlamadığımı söyledim. Bunu takiben Mahmut Esat Bey dedi ki: "Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinden bu hâlde kaldılar, İslamiyet terakkiye manidir."

Buna da cevap verdim. Fethi Bey söze atıldı: "Evet Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinden böyle kaldılar," dedi. "İslam kaldıkça da bu hâlde kalmaya mahkûmdurlar."

Şiddetle reddettim. "İslam olmasaydı Türkler Bizans'ın esiri olurdu," diye izahat verdim. Tarihi ve coğrafi vaziyetimizin amil olduğunu, eski fütuhat modasını takip etmekle de bu hale girdiğimizi, yerimizde kim olsa hemen aynı akıbete uğrayacağını, esasen bu gibi şeylerin tarihe gömüldüğünü, bugün başka bir dine veya dinsizliğe girmenin imkânsızlığını ve bugün terakkiye mâni bir kafa kalmadığını izah ettim, tefrikaya ve tahakküme vasıta olmamalı. Bugün tarihi bir gün.

42. GÜN

Rauf Orbay'ın iddiası: Anadolu'ya geçme kararını Mustafa Kemal'le birlikte verdik

Tam 101 yıl önce bugün "Başkumandanlık Meydan Savaşı" kazanılmış, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandığı anlaşılmıştı.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre Kurtuluş Savaşı, onun Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'da başlamıştı. Nitekim Atatürk ünlü *Nutuk*'unu da 19 Mayıs'tan başlatır.

Fakat başta Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir ve Refet Bele gibi isimlere göre Kurtuluş Savaşı daha İstanbul'da başlar, İstanbul'da ülkeyi kurtarmak için bir şey yapılamayacağı anlaşılınca Anadolu'ya geçilir.

Rauf Orbay, Fazıl Kandemir tarafından kaleme alınan *Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı kitapta, Mustafa Kemal ile işgal İstanbul'unda yaptıkları temasları uzun uzun anlatıyor. Orbay'a göre önce Mustafa Kemal ve Rauf Orbay, Tevfik Paşa hükûmetini düşürmek için çaba sarf ediyor. O sırada Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki anlaşmazlığı bildiği

için onun İttihatçı olmadığına hükmediyor ve Mustafa Kemal'e önemli bir görev aranmaya başlanıyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda filozof Rıza Tevfik açık açık Mustafa Kemal'in İstanbul'a merkez komutanı olmasını öneriyor Rauf Orbay'a göre.

Mustafa Kemal'in İtalyan sefiri ile bazı temasları oluyor, padişahla üç kez görüşüyor yine Orbay'a göre. Mustafa Kemal'in arkadaşları Ali Fethi Bey ile İsmail Canbulat İngiliz işgal güçlerince tutuklanınca İstanbul'da yapılacak bir şey olmadığını anlıyorlar. Rauf Orbay'ın bundan sonraki cümleleri aynen şöyle:

> İşte bu devrede, yani kurtuluş için İstanbul'da bir şeyler yapılıp yapılmayacağı düşüncesiyle, çeşitli teşebbüslere girişilerek, bir mücadele temelinin atılması araştırıldığı günlerde, biz nihayet Mustafa Kemal Paşa ile hemen hemen yapyalnız kalmıştık. Ve bu yapyalnız, gece gündüz, baş başa vererek ve neticeye varmak için âdeta kıvrana kıvrana yaşadığımız en buhranlı ve nazik zaman içindedir ki nihayet, Anadolu'ya geçerek orada mücadeleye atılmaktan başka çare kalmadığı kararını verdik.

Rauf Orbay'a göre Anadolu'da Mustafa Kemal ve onunla birlikte hareket edecek iki önemli ordu komutanı vardı: Erzurum'da Kazım Karabekir ve Konya'da Ali Fuat Cebesoy. Orbay, "Esasen onlar da daha evvel ayrı ayrı, bu hususta teminat vermiş, hatta İstanbul'da bir şey yapılamıyacağı için mutlaka Anadolu'ya geçmek gerektiğini ileri sürerek bizleri davet etmişlerdi," diyor Karabekir ve Cebesoy için.

Rauf Orbay, Mustafa Kemal'le birlikte Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un yanı sıra başka subayları da Anadolu'ya geçmeye ikna etmek için çalıştıklarını anlatıyor ve şöyle diyor:

> Mustafa Kemal Paşa, gerek Harbiye Nezaretinde vazifeli, gerek cephelerden dönerek İstanbul'da âdeta boşta kalan birçok

kumandanın hangilerinden istifade edileceğini düşünerek, üzerinde durduklarını münasip şekilde yokladığı hâlde, hiçbirinin, Anadolu'ya geçmek şöyle dursun, yerinden kıpırdamak niyetinde bile olmadığını üzülerek görmüştü. Bu arada, bir gün Şişli'deki evinde kendisini ziyarete gelen İsmet Bey'i, tasavvur ve maksadını hemen hemen açıklarcasına ihsas ederek yokladığı hâlde, ondan da "Nafile... Bir türlü kurtuluş yolunun ne olduğunu anlayamıyorlar... Bilmem basiretleri mi bağlanmış, yoksa cesaretleri mi, ümitleri mi yok... Hepsi meskenet içinde" intibaı ile ayrıldığını bana o gün söylerken, "Anlaşılıyor ki bunlardan hayır yok... Biz işimize bakalım," demişti.

Mustafa Kemal ve arkadaşları arasındaki ayrılık bir olgu. Ama daha önce Mustafa Kemal'in ve İsmet Paşa'nın bu konuda yaptıkları yorumları ve anlatımları burada aktarmıştık; Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir gibi isimlerin aynı ayrılığa dair görüşleri ve anlatımları ise bir hayli farklı.

Ayrılıklar aslında 30 Ağustos zaferinden önce baş göstermeye başlıyor ama 30 Ağustos ve ardından İzmir'in kurtarıldığı 9 Eylül 1922'den itibaren ayrılıklar daha belirginleşiyor. Nihayet burada öyküsünü anlattığımız Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve onaylanması döneminde Rauf Orbay'ın Ankara'dan ayrılmasıyla ayrılık tamamen ortaya çıkıyor. Nihai kopuşa ise daha var.

Bu konuya geri döneceğiz.

43. GÜN

Ali Fuat Cebesoy'a göre Kazım Karabekir'in esas önemi

Türkiye'de herkes okullarda Kurtuluş Savaşı'nın bütün aşamalarını öğrenir ama sorsanız pek az kişi Kurtuluş Savaşı'nın bir başka önemli cephesinin Doğu Cephesi olduğunu bilir.

Burada Kazım Karabekir komutasındaki ordu, çok erken bir dönemde Ermenistan'a karşı başarılı bir harekât yaparak bugünkü Türkiye sınırını çizdi. O sınır önce Ermenistan, sonra Sovyetler Birliği ile imzalanan uluslararası anlaşmalarla da tescil edildi.

Rauf Orbay'ın sözlerinden önceki bölümde bahsetmiştik. Orbay, Mustafa Kemal Anadolu'ya çıktığında iki önemli komutanın orada ona destek verdiğini söylüyor. Bunlar, sonradan Doğu Cephesi adını alacak olan Erzurum'daki orduların komutanı Kazım Karabekir ile sonradan Batı Cephesi adını alacak olan Konya'daki orduların komutanı Ali Fuat Cebesoy Paşalardı.

Rauf Orbay'la birlikte bu sayılan isimlerin tamamının Lozan'ın imzasından itibaren ağır ağır Atatürk muhalifi grubu oluşturması da çok tesadüf değil. İşte o grubun önemli isimlerinden biri olan, Mustafa Kemal'in eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy bu cephede elde edilen başarıları ve sonuçlarını kendi *Siyasi Hatıralarım* kitabında yorumlayarak şöyle anlatıyordu:

> 1920 Nisanı'nda Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Vahidettin'in İstanbul'daki idaresiyle münasebeti keserek Ankara'da bir Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurmuştu. Fakat Ankara'nın kararı, Vahidettin'in Osmanlı İmparatorluğunu sona erdiren Sevr Muahedesini 1920 senesinin 10 Ağustosu'nda imza etmesine mani olamamıştı.

Sevr Muahedesi, Arabistan'ı, Filistin'i, Suriye'yi, Irak'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldıktan sonra İmparatorluğu Avrupa'da tamamen mahdut bir arazi parçasıyla Anadolu'dan ibaret Türk devleti hâline getirmekle kalmamış, bunu İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Ermenistan arasında türlü namlarla taksim ederek Türk devleti mefhumunu kökünden sarsmıştı.

Bu fahiş haksızlık karşısında Türklük galeyana gelerek mukavemete başlamış, kendi vatanını kendi kuvvetiyle tesis etmek için teşebbüse girişmişti. Garp'ta Müttefiklerin ve Sultanın tecavüzüne karşı müdafaasını hazırlarken Şark'ta Sevr Muahedesiyle teşekküle başlamış Ermenistan'ı mağlup etmiş, Gümrü Muahedesiyle (1920 Ekim ayı) ona Kars'ı, Ardahan'ı, Artvin'i hakiki sahibine geri verdirtmişti.

Rus Sovyet hükûmeti yeni teşekkül edecek Ermenistan'ın İtlaf Devletleri'nin elinde bir alet olacağını düşünerek geri kalan kısmı Kızıl Ordu'ya işgal ettirmişti. Müttefiklerin Sevr Muahedesiyle Türk topraklarının zararına büyütmek istedikleri Ermenistan'ın ortadan kalkması, Şark'ta hadiselerin lehimize dönmesi gibi askerî ve siyasi faydalar temin etmişti. Bunun üzerine Ankara ile Moskova arasında bir dostluk teessüs etmiş, Türkiye'nin harbe devam edebilmesi için Ruslar, Garp Cephemizi mümkün olduğu kadar kuvvetlendirmeye yardım etmeye başlamışlardı.

Ermenistan'ın mağlubiyeti küçük milletlere şu ikazı yapmıştı: Garplılar kararlarını tatbik ettirmekten acizdirler... Bu hal, Türkiye'nin garbında ve cenubunda kurtuluş için cephe açmış Türk milliyetperverlerinin maneviyatını çok yükseltmiş ve mukavemetlerini arttırmıştı. Bunun neticesi olarak Maraş'taki Fransız garnizonu imha edilmiş, bu muvaffakiyetimiz Fransa ile aramızda muharebenin devamına fasıla vermişti. Fransız kıtaları bundan sonra Kilikya'nın büyük bir kısmını tahliye etmişti. Türk millî kuvvetleri İtalyan nüfuz mıntıkasına geçerek buralarını tamamiyle geri almıştı.

İstanbul hükûmetinin kuvvetlerini de dağıttıktan sonra

millî kuvvetlerin karşısında Trakya ve İzmir'deki Yunan ordularıyla İstanbul'u işgal eden İngiliz seferi kuvveti kalmıştı. Bunun üzerine Türk millî kuvvetleri muntazam kıtalar hâlinde Boğazları tehdit eder vaziyet almıştı. Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu idareleri altına aldıklarını zanneden Müttefikler, Sevr Muahedesi'nin tatbikini teminden aciz kalmışlardı. İstanbul hükûmeti de müdafaasız vaziyete düşmüştü.

Bu esnada ellerinde, yalnız Yunanlıların 200 bin kişilik ordusu vardı. Müttefikler bununla Türk kuvvetlerini dağıtacaklarını sanmışlardı.

Bu fırsattan istifade etmek isteyen Venizelos, üç büyük devlete Türk millî kuvvetlerini dağıtabileceği hakkında bir teklif yapmıştı. Şu şartla ki: Ege Denizi tamamiyle bir Yunan denizi hâline konulacak, kendisine Anadolu'da Büyük Hellade'ı (En eski Yunan ülkeleri) içerisine alabilecek bir Yunanistan tahakkuk ettirilecek kadar arazi verilecekti. Pazarlık 48 saat içinde bitmişti. (Temmuz 1920)

44. GÜN

Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal, Doğu'da bir değil, iki cephede mücadele ediyordu

Celalettin Arif Bey, Mustafa Kemal'in 1927'de okuduğu ünlü *Nutuk*'ta hatırı sayılır bir yer tutuyor. Mustafa Kemal'in çok kızdığı ve kızgınlığını ağır ifadelerle belirttiği az sayıda isimden biri.

Celalettin Arif herhangi biri değil. Avukat. İstanbul Barosu Başkanlığı yapmış. Osmanlı'nın son Meclisi Mebusan'ının son başkanı.

İstanbul'daki Meclisi Mebusan'ın başkanı Raşit Hikmet Bey beklenmedik biçimde ölünce, boşalan bu makama Anado-

lu'da Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemeye çalışan ve İstanbul'dan da hakkında tutuklama emri çıkarılan Mustafa Kemal Paşa talip oluyor. Meclisi Mebusan'daki Rauf Orbay'dan, Misakımillî'nin ilanı için kendisinin Meclis başkanı seçilmesine yardım etmesini istiyor. Ama onun Anadolu'da olması işi güçleştiriyor, sonuç olarak o makama Mustafa Kemal resmen aday bile olmuyor, Celalettin Arif başkan seçiliyor. Tarih 4 Mart 1920.

Bu tarihten sadece 12 gün sonra 16 Mart 1920'de İngiliz işgal güçleri Meclisi Mebusan'ı kapatıyor. Meclisin kapanmazdan önce son işi Misakımillî'yi ilan etmek oluyor. Zaten kapanmaya da bu yol açıyor. Misakımillî'yi kaleme alanların başında, Anadolu'da telgraf başındaki Mustafa Kemal geliyor.

İstanbul'da Meclis kapandıktan beş hafta sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da bu kez Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıyor. Celalettin Arif, kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "doğal başkanı" gibi görüyor ama yeni Mecliste seçim yapılıyor, başkanlık seçimine tek aday olarak Mustafa Kemal 120 milletvekilinden 110'unun oyunu alarak başkan seçiliyor. Celalettin Arif ise daha sonra yapılan oylamada 109 oy alarak ikinci başkan oluyor.

Seçim barış içinde yapılmış ve bu iki isim rol paylaşmış gibi duruyorlar ama aslında durum öyle değil. Celalettin Arif kendini hep farklı görüyor. Meclis İkinci Başkanlığının yanı sıra hükûmette Adalet Bakanı da oluyor.

İpleri kopartan olay 15 Ağustos 1920'de, Celalettin Arif'in Mustafa Kemal'e gidip zihin yorgunluğu ve baş ağrısı bahanesiyle Meclis Başkanı Mustafa Kemal'den 2 ay izin istemesiyle başlıyor. Celalettin Arif bu iki ayda Erzurum'a gideceğini söylüyor, giderken beraberinde daha sonra aynı Mecliste muhalif İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden olacak Hüseyin Avni Bey'i de götürmek istiyor. Mustafa Kemal bu durumdan şüpheleniyor ama bir şey demiyor. İkili Erzurum'a yola çıkıyor.

Mustafa Kemal o sırada Kazım Karabekir'le birlikte Ermenistan'a karşı yürütülecek askerî harekâtın hazırlıkları içinde. Bu hazırlıklar gizli yürütülüyor, Celalettin Arif'in haberi yok.

Eylül ayı ortasında Celalettin Arif'ten Ankara'ya üç ayrı telgraf ardı ardına geliyor. Bunlardan birinde Arif, Erzurum'da halk arasında rahatsızlık olduğunu öne sürüyor, diğerinde ordu ambarlarında ve cephaneliklerinde yolsuzluklar iddiası gündeme getiriliyor, sonuncusu ise halkın süt dağıtımıyla ilgili sorunlardan bıktığı, askerî bu sorunların kaynağı olarak gördüğü görüşünü işliyor. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şunu anlatıyor:

> Celâlettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde çabukluk istiyordu. Söz konusu, memurların değiştirilme ve cezalandırılmalarında, Erzurum Vali Vekilliği'nde bulunan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, halkla görüşülerek, eski Adana Valisi Nâzım Bey'in Erzurum Valiliği'ne atanmasına karar verildiğinden, Trabzon yoluyla tebligat yapılmasından ve Nâzım Bey gelinceye kadar halk oylamasına başvurularak bir vali vekili seçilmesinden söz ettikten sonra verilecek olumlu cevapla halkın gittikçe artan kaynaşması hemen yatıştırılmazsa, tehlikeli sonuçlar doğacağından korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafında, "Ankara, şikâyeti dikkate almadığından, mesele Ankara'ya güvenin sarsılması şekline dönüşebilecektir," denilmekteydi.

Mustafa Kemal bu noktada açık açık söylemiyor ama Celalettin Arif Bey, Erzurum'da bir çeşit özerk yönetim başlatmaya çalışıyordu. Nitekim birkaç gün sonra kendisinin -Erzurum merkez olmak üzere- bölgenin valisi yapılmasını da talep edecekti. Bu arada kendi kendini Erzurum'da vali vekili ilan etmiş, mevcut valiyi görevden almıştı bile. Başlangıçta Kazım Karabekir de bu bölge valiliğini benimsemiş, Celalettin Arif'e destek vermişti,

ama 22 Eylül'de Ankara'ya çektiği telgrafla bu görüşünü değiştirdi.

> Celâlettin Arif Beyefendi'nin Doğu İlleri Genel Valiliği'ne atanması için, zâtıdevletlerine daha önce yapmış olduğum teklif, bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan içtenlikle karşılanmış bir düşüncenin sonucuydu. Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'la ilgili faaliyet ve başvuruları ile gerçekler su yüzüne çıkmış olduğundan, kendisinin Genel Valiliğe atanmasındaki teklifimden elbette vazgeçmiş olduğum bilgilerinize sunulur.

O sırada, bazı doğu illerinde "halk cumhuriyetleri" var. Örneğin Oltu ilçesi o sırada kendince bir özerk yönetime sahip. Ankara bu yönetimleri kabul etmiyor ama onlar varlar. Celalettin Arif'in de Erzurum ve gücü yeterse çevresinde kendine böyle bir özerk yönetim kurmak istediği anlaşılıyor.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'e Ankara'ya dönmelerini emrediyor. Ama onlar dönmüyor. Hatta çok sert bir telgrafla dönmeyeceğini bildiriyor.

Mustafa Kemal, Erzurum'da yaşanan ironinin farkında.

> Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi, İstanbul hükûmetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer davet yeri ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın neredeyse, garip bir nazire yapıldığına hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana, vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum halkının, bu samimiyet kucağını kötüye kullanabileceğine asla ihtimal vermedim.

Bütün bu siyasi karmaşanın ortasında bir yandan da Kazım Karabekir Ermenistan'a saldırmaya hazırlanıyor. Mustafa Kemal

Doğu Cephesi'ndeki savaşı şöyle anlatıyor:

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz Cephesi'nden baskın şeklinde yaptıkları genel bir saldırı ile başarıya ulaştılar. Efendiler; Doğu Cephesi'nin bu can sıkıcı bilgiler veren raporunu okurken, Celâlettin Arif Bey'in de Ermenilerin saldırı günü olan 24 Eylül'de yazılmış, bildiğimiz ültimatomunu alıyordum. Ermeniler geri püskürtülüp girdikleri bölgelerden atıldılar. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde, Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı!.. Sanki, bu efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi!..

Ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'a girdi, 30 Eylül'de Merdenek işgal edildi. Fakat bazı sebepler ve düşüncelerle 28 Ekim 1920 tarihine kadar bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu tahmin buyurursunuz. (...)

Efendiler, savaş alanında verilecek emri bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, direnmeksizin Kars'ı terketti. Kars 30 Ekim'de tarafımızdan işgal edildi. 7 Kasım tarihinde birliklerimiz, Arpaçayı'na kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasım'da ateşkes ve barış için başvurmuşlardır. Biz de ateşkes antlaşmasının maddelerini, Dışişleri Bakanlığı araçlarıyla, 8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri, 2 Ocak'ta son buldu ve 2/3 Ocak gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

Efendiler, Gümrü Antlaşması, Millî Hükûmet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri, bize, Millî Hükûmet'e terkederek aradan çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklik-

ler olması yüzünden, bu antlaşma yerine daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Kasım 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur.

45. GÜN

Kazım Karabekir: Şark halkı Mustafa Kemal Paşa'yı tanımaz ve güvenmez

Artık 1923 Eylül ayının ilk günlerindeyiz. Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz'da imzalanması, ardından 21-23 Ağustos'ta Meclisin Lozan'ı onaylamasıyla birlikte Ankara'da gergin bir bekleyiş var.

Bu gerginliğin birinci sebebi, halen işgal altında olan İstanbul'daki işgalin sona erip ermeyeceği. İngiliz ve Fransız kuvvetleri ağır ağır toplanıyor ama İstanbul boşaltılmış değil. Oysa Meclis Lozan'ı onayladıktan sonra işgalin sona ermesi lazım.

Gerginliğin ikinci sebebi, Mustafa Kemal ile Kurtuluş Savaşı'nın başından beri birlikte yürüyen bazı yakın arkadaşları arasında beliren ayrılık. Bu ayrılık da ağır ağır hem giderek belirginleşmekte hem de hızlanmakta.

Ayrılığın arka planında, başta Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi isimlerin Kurtuluş Savaşı'nın başında kendilerini Mustafa Kemal ile eşit hissetmeleri ama zaman içinde Mustafa Kemal'in bir önder olarak hepsinin önüne geçmesi yatıyor.

Bu ayrılığın sebebi, Mustafa Kemal'den daha önce aktarmıştık, daha çok siyasi ve ideolojik. O yakın dostlar zaman içinde saltanat, hilafet ve cumhuriyet gibi konularda Mustafa Kemal ile farklı düşünmüşlerdi *Nutuk*'ta anlatılana göre.

Buna karşılık bu isimler Mustafa Kemal ile saltanat, hilafet

veya cumhuriyet konusunda farklı düşünmediklerini söylediler hep, sonradan yazdıkları anılarında.

İşte o anılardan birinden bir geniş alıntı yapıyoruz bugün. Rauf Orbay'ın *Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı kitabının içinde Kazım Karabekir'in Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerine dair anlattıkları:

> Mustafa Kemal Paşa'yı, Şark halkı tanımaz. Erzurum'a bir an evvel gelip yapılacak işlerin esaslarını görüşmeden, ordu müfettişi sıfatıyla şimdiden her tarafa emirler vererek icraatta bulunmaya başlaması ve azil emri üzerine Sivas gibi mühim bir merkezde durmaksızın Erzurum'a hareketi, caiz değildi.
>
> 3 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Erzurum'a geldiler. Şehre on yedi kilometre ötedeki Ilıca mevkiinde, erkânı harbiyem, halk, kıt'alar ve benim yetim çocuklarımla parlak bir törenle karşıladım. Mustafa Kemal Paşa, padişah yaveri kordonunu ve altın imtiyaz madalyasını taşımakta ve neşesizdi. Bilhassa Refet Bey'in Sivas'tan gönderdiği şifreyi okuduktan sonra ye'sini gizleyemiyordu.
>
> Kendisini tatmin ettim: "Müfettişlikten, hattâ askerlikten de çekilmenize, hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size ordu müfettişi bulunduğunuz zamandan ziyade, asıl o zaman hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun itimat ve hürmetini üzerinizden eksik etmemek vazifemdir. Daha İstanbul'da iken, Şark'a gelmenizi rica ettiğimi hatırlayınız ordu müfettişi değil, bir millet ferdi olarak da gelmiş olsaydınız, sizi başlayacağınız istiklâl mücadelelerinde re's-i kârımıza (iş başına) çıkarmayı daha o zamandan kararlaştırmıştık. Erzurum kongresi esaslarında fikirleri birleştirdikten sonra işe başlarız," dedim.
>
> Harbiye Nazırı'nın teklifini ve cevabımı gösterdim, pek memnun oldular.
>
> Rauf Bey'le samimiyetim, hürriyetin ilânından evvel baş-

lar. O zaman "Peykişevket" süvarisi olan bu mert insanla, Zeyrek'teki kardeşimin evinde, İsmet'le de (İnönü) hasbıhal ettiğim bahçede tanışmıştım. Harbiye mektebinde kolağası rütbesiyle Tâbiye muallim muavini idim. Erkân-ı Harp Binbaşı Selâhaddin Adil Bey'le (Paşa) samimî arkadaş olup, onu ittihat ve terakki cemiyetine almıştım. Rauf'u da bana, Zeyrek'teki eve getirerek o tanıttı. O gün, bahçede Rauf, her hangi bir hürriyet ve inkılâp hareketi için gemisiyle her fedakârlığa hazır olduğunu söylerken, kendisine pek derin bir samimiyet ve saygı duymuştum. Emniyetimiz ve samimiyetimiz karşılıklı idi. Ve arta arta öyle devam etti. Benim gibi, o da sözüme ne kadar sadık, vefakâr olduğumu bilirdi. Rauf'un, Mustafa Kemal ile gelmesini çok hayırlı addettim. Ona, beni lâzımı gibi anlatıp tanıtacaktı.

Refet Bey'in (Paşa) mühim şifresi, benim tahmin ettiğim gibi çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan ayrılışı âdeta kaçış gibi olmuş, Orta Anadolu halkı, henüz bir istilâ tehlikesine maruz bulunmadığından, İstanbul hükûmetine ve hele padişaha karşı yüz yılların biriktirdiği sadakat ve hürmeti sarsabilecek teşebbüsleri hoş görmüyordu. Mustafa Kemal Paşa da bu sebeple, teşkilât işlerinde zorluklara uğradığını bildiriyordu. Elbette öyle olacaktı, Erzurum'da bir kongre ile kuvvetlenmeden evvel oralarda bir şey yapılamayacağını bilmek lâzımdı. Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas Kongresi'nin de ne kadar güçlükle ve ancak yaptığım tesir ve gönderdiğim kuvvetle toplanabildiği malûmdur.

46. GÜN

Mustafa Kemal'in ümitsizliğe kapıldığı gün

Tarihçi yazar Feridun Kandemir, belki Atatürk ve İsmet İnönü hariç, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının bütün önde gelen insanlarıyla onlar daha hayattayken uzun mülakatlar yapmış, bu konularda kitaplar yazmış bir isim.

O, Kandemir'in Rauf Orbay ile yaptığı mülakatlardan oluşan *Rauf Orbay: Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı kitap, o dönemi yakından görmek ve Rauf Orbay'ın bazı önemli olaylara bakış açısını anlamak bakımından az sayıda kaynaktan biri. Şimdi o kitaptan bir bölümü paylaşıyoruz:

> Mustafa Kemal'in ne yapmak istediğini anlayarak, fena hâlde kuşkulanan İngilizlerle sarayın, kendisini ısrarla İstanbul'a dönmeye dâvet ettikleri, onun da dönemeyeceğini kat'î şekilde bildirişi üzerine, padişahın iradesiyle azledildiği ve o anda kendisinin de istifa ile bütün yaver-i ekrem-i hazret-i şehriyârî ve üçüncü ordu müfettişliği rütbe, mevki ve yetkilerinden sıyrılıp, sadece bir (Mustafa Kemal) kaldığı gün, o, hayatının ve Millî Mücadele tarihinin en kritik günü, yanında yine yalnız Rauf Bey bulunuyordu.
>
> Mustafa Kemal; artık ilelebet taşımamak şartıyla sırtından çıkarmak üzere olduğu bunca yıllık parıl parıl apoletli, sırma kordonlu, göğsü nişanlarla bezenmiş üniformasına veda etmek gibi nasipsizliğin doğuracağı akıbetleri acı acı düşündüğünü belli eden son derece üzüntülü bir tavır ile "Raufcuğum, her şey bitti. Hele böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir?" dediği vakit, Rauf Bey, "Bilâkis Paşam, asıl şimdi, mevki ve itibarınızın bir kat daha arttığı kanaatindeyim. Vatanın kurtarılması davasına, bir millet ferdi gibi nefsinizi vakfedişiniz üzerine gerek ordu, gerekse halk gözünde eskisinden fazla sev-

gi ve itimada mazhar olacağınızdan eminim," derken, İstanbuldan beri Millî Mücadele'de sonuna kadar kendisine bağlı kalacağına askerlik şerefi üzerine yeminle temin ve vadetmiş olan karargâhının Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey (Dirik), koltuğu altındaki dosya ile odaya girerek, "Paşam, askerlikten istifa eylediğinize göre, bundan sonra benim vazifede devam etmeme imkân kalmadı. Evrakı kime teslim etmemi emir buyuruyorsunuz?" deyiverince, donakalan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Bey'i tepeden tırnağa süze süze, "Ya öyle mi efendim? Peki efendim... Evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim..." sözleriyle yanından savdıktan sonra:

"Gördün mü Rauf, haklı değil mi imişim? Rütbe ve makamın ehemmiyetini anladın mı? Düne kadar benimle asla şüpheye yer vermeyecek bir samimiyet ve bağlılıkla çalışarak azamî gayret gösteren bu adamın şu hareketi benim görüşümdeki isabeti teyit etmiyor mu? Bu böyle giderse seninle beraber yapacağımız bir şey kalır o da ayak altında ezilmekten korunmak için, emin bir yere çekilmektir."

"Seninle beraber." İşte bu iki sözcük, İstanbul'da Adilli Mücadele kararı vererek, bu uğurda hayatlarını fedaya kadar her tehlikeyi göze ala ala yollara çıkıp, Erzurum'da ilk molayı verenlerin kimler olduğunu, en yetkili ağızın ifadesiyle tarihe tevdi eder.

Rauf Bey, Mustafa Kemal'in gözlerinin içine baka baka, "Hayır Paşam, hiçbir tarafa çekilmeyeceğiz. Çünkü asıl o zaman yalnız biz değil, bütün memleket, bütün millet ezilmeye mahkûm olur. Siz, Kâzım Bey'e bakmayın... Ben tekrar ediyorum ki istifanızla, mevki ve itibarınız bir kat daha arttı. Ordu ve millet gözünde daha fazla kıymet ve itimada mazhar olacaksınız. Kâzım Bey gibi zayıf unsurların, böyle işin başında saf dışı oluşları, daha çetin zamanlarda ayrılmalarından çok hayırlıdır," derken tarif edilmez bir isabetle ilerisini görerek, bu görüşü ile ona da kuvvet veren tek yakın arkadaşı yine Rauf Bey'di.

Rauf Bey, bu sözlerini tâ iptidadan beri olacağına inandığı bir gerçeğin tesiriyle söylüyordu. Esasen mutlaka olması mukadder bu gerçeğe inandığı içindir ki kendisi de daha çok evvel İstanbul'da iken askerlikten istifa ile bütün rütbe, mevki ve yetkilerinden sıyrılarak sadece bir memleket evlâdı olarak buralara gelmişti.

1909'da Hamidiye ile tek başına Akdeniz akınlarına atılmak cesaretini gösterdiği zaman da böyle düşünmüş, her şeyin rütbe, mevki, yetki sahibi olmakla değil, memleketin, milletin haklı bir davasını cesaretle ele alınca, şahsi azim, irade ve fedakârlığın her güçlüğü yenerek başarıyı sağlayacağına inanmış ve inancında aldanmadığını da görmüştü.

Nitekim, o gün de birkaç dakika içinde bunu yine kendisi gibi, Mustafa Kemal Paşa da büyük bir sevinç içinde görmüşlerdi.

Kâzım Bey'in ahde vefasızlık timsali hâlinde havayı bulandırarak odadan çıkışından biraz sonra aynı odaya giren ve o sırada Anadolu'nun kuvvet denebilecek yegâne iki kolordusundan birinin kumandanı bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında, yine amiri imiş gibi büyük bir saygı ile vaziyet alıp, selâm durarak, kat'î bir ifade ile şu sözleri söylemişti:

"Kumandamda bulunan zabitlerle askerlerin saygı ve tâzimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam."

Kandemir kitabında, hiç kuşkusuz Rauf Orbay'dan duyduktan sonra bunları yazıyor ve ardından bir de tam o gün, yani 8 Temmuz 1920'de Rauf Orbay'ın bütün Türkiye'ye çektiği bir telgrafı aynen yayınlıyor. Bakın o telgrafta ne deniyor:

Vatan ve milletimizin kat'i inkıraz ve inkısamını hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ile İstanbul'daki eli ayağı bağ-

lı ve esir olan hükûmetimizin her şeye boyun eğişi karşısında hakkını, toprağını, istiklâlini müdafaa ve muhafazaya azmeden millî irade uğrunda, âciz bir fert olarak çalışmak kararıyla İstanbul'dan çıktım. Aydın yolu ile gelerek Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin ve bütün arkadaşlarının millî cidaline katıldım. İstanbul'un bütün namuslu ricâli ve uleması ve temasta bulunduğum Bursa, Aydın, Balıkesir, ve Sivas vilâyetleri halkı tamamıyla bu ruhta olup, mübarek Anadolu'nun millî kudretine iman eylemiştir.

Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklâli ve saltanat ve hilâfetin korunması bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemâl Paşa ile çalışacağımıza mukaddesatım namına aht-u peyman eylediğimizi arz ve ilân eylerim.

8 Temmuz 1919
Hüseyin Rauf

47. GÜN

Meclisteki muhalefete Rauf Orbay'ın bakışıyla Mustafa Kemal'in bakışı taban tabana zıttı

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açıldı. Meclis açıldıktan kısa süre sonra içeride gruplaşmalar başladı. Mustafa Kemal'e göre bu gruplaşma başlangıçta Meclisi verimli çalıştırabilmek içindi. *Nutuk*'ta aynen şöyle diyor:

Zaman geçtikçe Mecliste ortaklaşa bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirmeye başladı. En basit konularda oylar dağılıyor. Meclisten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında birtakım gruplar meydana getirme faaliyetine geçtiler. Bütün bu

> faaliyetler, Meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlama ve görüşülen konular üzerinde oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüyordu.

Fakat bu gruplaşma birdenbire ortaya en azından beş farklı grubun çıkmasına neden oldu. Bunlar "Tesanüt" (Dayanışma), "İstiklal", "Müdafa-i Hukuk", "Halk Zümresi", "Islahat Grubu" gibi isimler taşıyordu. Aslına bakılacak olursa o İlk Mecliste komünist Amele Partililer bile vardı. Mustafa Kemal bu durumdan rahatsızdı. Rahatsızlığını *Nutuk*'ta anlatıyor:

> Fakat zaman geçtikçe, Mecliste ortaklaşa bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirmeye başladı. En basit konularda oylar dağılıyor. Meclisten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında birtakım gruplar meydana getirme faaliyetine geçtiler. Bütün bu faaliyetler, Meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlama ve görüşülen konular üzerinde oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüyordu. (...) Mevcut Grupları birleştirmek veyahut mevcut Gruplardan birini destekleyerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ancak, bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe doğrudan doğruya benim el atmam zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurulmasına karar verdim.

Mustafa Kemal bu grubu kurunca birdenbire ezici çoğunluk o gruba geçti ve o gruba "Birinci Grup" denmeye başlandı. Muhalefette kalan küçük azınlık ise "İkinci Grup" adıyla bilinir oldu. Şimdi bir de Rauf Orbay'a kulak verelim. 16 Mart 1920'de İstanbul'daki Meclisi Mebusan'ı basan İngiliz askerleri Rauf Orbay'ı başka kişilerle birlikte tutuklayıp Malta'ya sürgüne yollamıştı. Derken bu sürgün sona erdi ve Rauf Orbay, beraberinde Kara

Vasıf Bey'le birlikte 15 Kasım 1921'de Ankara'ya geldi. Bakın Orbay gelişini ve Mustafa Kemal tarafından büyük bir sevinçle karşılanmasını nasıl anlatıyor:

> O akşam, yemeği -ikametgâh hâline getirilmiş olan- istasyon binasında Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fethi Bey'le birlikte yedik ve gece yansına kadar dertleştik, hasbıhal ettik. Beni, Mustafa Kemal Paşa'nın da ikamet ettiği, istasyondaki daireye misafir ettiler. Cevat ve Yakup Şevki Paşalar Fevzi Paşa'ya misafir oldular. Ertesi gün de eskiden tanıdığım birçok mebus ziyaretime geldi. Ve Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fethi Bey'le uzun uzadıya görüştük. Ankara'ya varışımın üçüncü günü 15 Kasım Cumartesi sabahı, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Büyük Millet Meclisine giderek, umumî heyet müzakerelerine iştirâk ettik. Mebuslardan çoğunu İstanbul Meclisinden tanıyordum. Şahsen tanımadığım yeni mebusları Mustafa Kemal Paşa tanıttı. Bundan sonra bir de umumî heyete, resmen takdim töreni yapıldı.

Rauf Orbay Ankara'ya geldikten birkaç gün sonra hükûmete Bayındırlık Bakanı olarak girer. Kara Vasıf Bey ise Mecliste Müdafa-i Hukuk Grubu yönetimine getirilir. Fakat birkaç ay sonra bu ikili, Mustafa Kemal'e göre birbirleriyle koordinasyon içinde, görevlerini bırakırlar. Anlaşmazlık Mustafa Kemal'e göre Rauf Bey'in ima yollu olarak "Ya savaşı kazanamazsak, o zaman ne yaparız?" mealinde bir soru sormasından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal bu konuyu konuşturmaz bile.

Rauf Orbay hatıralarında Mecliste İkinci Grup'un kuruluşunu ve kuruluş nedenini de anlatıyor:

> Muhaliflerin başında görünen Hüseyin Avni, Çolak Selâhattin ve onlara iltihak eden Kara Vasıf Beyler, benim de Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefet-

leri "Devlet ve hükûmet işlerinin Meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden yürütülmeye doğru gittiği" kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye mâtuf görünüyordu. Bu noktada pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis hem hükûmet başkanı ve aynı zamanda başkumandan olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizlemiyorlardı. Hâlbuki, o günkü durumda, böyle olması zarurî idi. Başka çare yoktu. İcra selâhiyeti de elinde bulunan Meclisin, o zamanki şartlar içinde hükûmeti de kendi reisinin başkanlığında bulundurması gerekiyordu. Fakat bu gerçeği, karşı tarafın millî hâkimiyet hassasiyetine anlatmak güçtü.

Oysa Mustafa Kemal'e göre muhaliflerin muhalefet etmesinin sebebi çok farklıydı. Bakın o *Nutuk*'ta nasıl anlatıyor:

Mecliste kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yol almasını sağlama bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede olanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça, Grup'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğünün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükûmet kuruluşunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na uygun olarak yapılması meselesi…

Mustafa Kemal, Mecliste Müdafa-i Hukuk Grubu'nu kurarken iki temel ilke belirlemişti ve bu ilkeleri benimseyenler gruba katılmıştı. Birinci ilke Misakımillî'yi savunmaktı, bu konuda muhalifler de aynı şeyi söylüyordu zaten. Tartışmalı olan ikinci ilke Atatürk'ün cümleleriyle şuydu: "Grup, devlet ve milletin teşkilâtını, Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun koyduğu ilkeler çerçevesinde, sırasıyla şimdiden tespite ve hazırlamaya çalışacaktır."

Mustafa Kemal, İkinci Grup'un temel varlık sebebinin bu ilke olduğunu söylerken o grubun cumhuriyet karşıtı, saltanatın ve hilafetin devamından yana olduğunu ima ediyor.
Bu tartışma ve tutumlar Cumhuriyet tarihinin tamamına damgasını vurdu.

48. GÜN

Muhalefet anayasayı değiştirtiyor, Mustafa Kemal'in yetkisini kısıyor

Bu dizi, adı üzerinde "Cumhuriyet'e 100 Gün"ü anlatıyor ama okuyucular fark etmiştir, zaman zaman tarihte geri dönülüyor ve bazı başka tartışmalar veya olaylar aktarılıyor. Böyle yapmamızın sebebi, Cumhuriyet'in ilanına giden şartları anlatmaya çalışmak.

İşte, ucu Cumhuriyet'e varacak olan olaylar arasında en kritik gelişmelerden biri, bizim tarih kitaplarımızın hiç yazmadığı bir önemli gelişme, 8 Temmuz 1922'de yaşandı.

O gün Meclis çoğunluğu, muhalefetteki İkinci Grup'un önayak olmasıyla anayasada önemli sayılacak bir değişiklik yaptı. 1921'de Meclisten "Cumhuriyet mi ilan ediliyor" kuşkusu yüzünden binbir güçlükle geçebilen Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu, yani anayasa, bir Meclis hükûmeti rejimi getiriyordu.

Bu rejimde Meclis başkanı aynı anda devletin de başkanıydı, başbakanı da bakanları da o seçiyor, meclisten bu başbakan ve bakanları için onay arıyordu.

Mustafa Kemal'in "tek adam" olduğu eleştirilerini yapan İkinci Grup, 8 Temmuz 1922'de, son derece kritik bir dönemde anayasayı değiştirmek istedi.

Dönemin kritikliği şundan kaynaklanıyor: Mustafa Kemal, Meclis başkanı olmasının yanı sıra Türk ordusunun Batı cephesinde Yunan ordusu karşısında Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda yenilmesi ve Yunan ordusunun ciddi bir avantaj elde etmesi sonrasında 5 Ağustos 1921'de olağanüstü yetkilerle "başkomutan" da olmuştu. İlk olarak 3 aylık süre için verilen bu başkomutanlık yetkisi o güne kadar üç kez uzatılmıştı ve 20 Temmuz 1922 günü bir uzatma daha olması gerekiyordu. Bu sırada Mustafa Kemal ve arkadaşları büyük bir gizlilik içinde 26 Ağustos 1922'de başlayacak olan Büyük Taarruz'un hazırlıklarını yürütüyordu.

Bu hassas dönemde Mustafa Kemal'in iki siyasi yenilgiyi sineye çekmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. Bu siyasi yenilgilerden ilki anayasanın değiştirilmesiydi. Bakın Mustafa Kemal bunu nasıl anlatıyor:

> İkinci Grup adını alan muhalifler, olumsuz yoldaki direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulunun seçim şeklini düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclisçe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylece, Bakanlar Kurulu Başkanlığından fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, Bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Aslında bu birinci siyasi yenilgi, ikinci yenilgiyle doğrudan bağlantılı. O bağlantıyı Rauf Orbay'ın *Hatıralar ve Söylemedikleri* adlı kitabını kaleme alan Feridun Kandemir şöyle anlatıyor:

> İcra Vekilleri Heyeti'nin -yani kabinenin- Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın göstereceği mebuslar içinden, mutlak çoğunlukla seçilmesini isteyen kanun değiştirilip de bütün kabine âzalarının yani Bakanların, Büyük Millet Meclisi

tarafından gizli oyla ve mutlak çoğunlukla ayrı ayrı seçilmesini isteyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunun kabulü üzerine, iş başındaki Fevzi Paşa (Mareşal) hükûmeti, yerini yeni seçilecek olanlara bırakmak için istifa edince, Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Grubu idare heyetini olağanüstü bir toplantıya davet etti ve bizzat kendisinin başkanlık ettiği bu toplantıda yeni hükûmetin kime kurdurulacağı meselesi saatlerce müzakere edildi ve sonunda, herkesin Rauf Bey'in ismi üstünde durduğu görüldü. Öte yanda Müdafaa-i Hukukçuların muhalifi durumundaki İkinci Grup'un da Rauf Bey'den başkasını düşünmediği açıklanmış bulunuyordu. Bu suretle, Meclisteki müzakerelerde, iki ayrı kutup hâlinde birbirlerine yan bakarak, hemen hiçbir mesele üzerinde anlaşamayan gruplar, ilk defa hükûmeti Rauf Bey'in kurması konusunda, tam bir anlaşma hâlinde olduklarını göstermiş oluyorlardı.

Kandemir'in büyük bir barış ve iş birliği ortamı gördüğü durum, Mustafa Kemal'e göre hiç de öyle değildi. Bakın aynı başbakanlık olayını Mustafa Kemal *Nutuk*'ta nasıl anlatıyor:

Muhalif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı. Bunda başarı da sağladı. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma davet ettim. Meclisteki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, kararsız bir tavır takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın bir görevi yoktur," dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlar onun tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Gerçekten de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince durum böyleydi. Bununla birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını

kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Meclisteki muhaliflerine karşı üst üste iki taktik yenilgi yaşayan Mustafa Kemal'in başkomutanlığı 20 Temmuz'da -bu kez süresiz olarak- uzatıldı. Büyük Taarruz'a giden yol böyle açıldı. Mustafa Kemal, 8 Temmuz 1922'de anayasada yapılan değişikliği, Cumhuriyet ilanı için bir gerekçe yapacağı günü bekliyor artık.

49. GÜN

Mustafa Kemal, Samsun'a nasıl gitti? Öyküyü bir de bu tarafından dinleyin

Hikâyemiz 1827 yılında, yani bundan neredeyse 200 yıl önce Fransa ile Almanya arasında kalan tartışmalı Alsace-Lorraine bölgesinde başlıyor.

Buradaki küçük bir kasabada Alman asıllı bir ailenin oğlu oluyor, ona anne babası Karl Dietrich adını koyuyor. Bu çocuk büyümeye başladığında ailesi tarafından henüz kendi ulusal birliği sağlanmamış olan Almanya'nın öteki ucuna, Hamburg'a deniz subayı olması için okula gönderiliyor.

1843 yılında, yani Karl Dietrich henüz 16 yaşındayken okulunun öğrenci gemisiyle bir tura katılıyor. Gemi İstanbul'a geldiğinde Karl Dietrich gemiden denize atlıyor ve yüzerek kıyıya çıkıyor. Bildiği tek Türkçe kelime "Sultan". Onu söyleye söyleye yardım istiyor.

Şans bu ya, Sultan Abdülmecid'in huzuruna kadar çıkmayı başarıyor bu 16 yaşındaki delikanlı ve padişaha Osmanlı ülkesine sığınmak ve burada eğitim görmek istediğini söylüyor.

Ancak masallarda yaşanabilir bir öykü gibi bu öykü ve Abdülmecid 16 yaşındaki Karl'ın sığınma talebini kabul ettiği yetmezmiş gibi onu daha sonra sadrazamlık da yapacak ve Osmanlı modernleşmesinde son derece kritik roller oynayacak olan Ali Paşa'ya "manevi evlat" olarak veriyor. Karl'ın kaderi orada değişiyor.

Karl, Müslüman oluyor ve Mehmet Ali adını alıyor; Harbiye'ye gönderiliyor ve tabii ki büyüyünce önemli bir subay, hatta "müşir", yani mareşal bile oluyor. Müşir Mehmet Ali Paşa, Sultan Abdülhamid Dönemi'nde hayli önemli görevler yapıyor, Arnavutluk'ta son derece trajik biçimde hayatını kaybediyor.

İşte o Mehmet Ali Paşa, daha paşa olmazdan önce, Osmanlı'ya sığındıktan 10 yıl kadar sonra o zamanın önde gelen paşalarından Hafız Paşa'nın kızı Ayşe Sıdıka Hanım'la evleniyor.

Bu evlilikten 4 kızı oluyor Mehmet Ali Paşa'nın.

Mehmet Ali Aybar, Nazım Hikmet, Oktay Rıfat…

Şimdi gelin o kızlara bakalım.

En büyük kız Hayriye Hanım, daha sonra 31 Mart Vakası'nı bastırmak için İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa ile evlenmiş. Bu evlilikten doğan oğlu Tahsin Bey, Türkiye İşçi Partisi'nin efsanevi genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın babası.

Mehmet Ali Paşa ve Ayşe Sıdıka Hanım'ın ikinci kızları Leyla Hanım, Mustafa Celalettin Paşa'nın oğlu Hasan Enver Paşa ile evlenmiş. Bu evlilikten Celile, Münevver, Mustafa Celalettin, Mehmet Ali ve Sara isimli beş çocukları olmuş. Bu çocuklardan ressam Celile Hanım, Nazım Hikmet'in annesi, Münevver Hanım ise bir başka büyük şair Oktay Rıfat'ın annesi.

Karl Dietrich, yani Mehmet Ali Paşa'nın üçüncü kızı Zekiye Hatice Hanım, 1879 yılında İsmail Fazıl Paşa ile evlenir. Bu ev-

lilikten iki erkek çocukları olur. Mehmet Ali ve Ali Fuat. Daha sonra Cebesoy soyadını alacak olan iki önemli isim.

Karl Dietrich veya Mehmet Ali Paşa'nın dördüncü kızı Adviye Hanım ise Emekli Albay Tevfik Bey ile evleniyor.

Bizim konumuz Ali Fuat Cebesoy. 1882'de İstanbul'da doğuyor ama babası Erzincan'da sürgünde olduğu için askerî okulu burada bitiriyor, ardından St. Joseph Lisesi'nden, Harbiye Mektebi'nden ve en son olarak da Harp Akademisi'nden mezun oluyor. Mustafa Kemal Atatürk'le arkadaşlığı Harbiye sıralarında başlıyor.

Mustafa Kemal'i dünürüyle tanıştırıyor

Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa önemli bir asker ve yurtsever. Emekli olmasına ve ileri yaşına rağmen Kurtuluş Savaşı için Anadolu'ya geçiyor, Sivas Kongresi'nde delege, Birinci Mecliste milletvekili oluyor. 1921'de Ankara'da hayatını kaybediyor.

Onun büyük oğlu ve Ali Fuat Cebesoy'un ağabeyi Mehmet Ali (Cebesoy) daha sonra Damat Ferit hükûmetlerinde Bahriye Nazırlığı da yapacak olan Mehmet Ali (Gerede) Bey'in kızıyla evli.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra 1918'de Mustafa Kemal İstanbul'a gelmiş, önce annesinin Akaretler'deki evinde kısa süre kalmış, ardından bir süre Pera Palas Oteli'nde yaşadıktan sonra bugün müze olan ünlü Şişli'deki eve taşınmıştır. Mustafa Kemal bütün bu evlerde gece gündüz Osmanlı'yı ve Türkiye'yi kurtarma planları yapmaktadır. Yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy da ordusunun başından ayrılıp İstanbul'a gelmiştir. Mustafa Kemal'in evinin çok sayıda müdavimi vardır, bunlar arasında Rauf Orbay'ı, Kazım Karabekir'i de saymak gerekir.

Bir süre İstanbul'da etkili olmaya çalışan, hükûmete girmek isteyen Mustafa Kemal sonunda Anadolu'ya geçmekten başka çare olmadığına karar verir ama nasıl gidecektir Anadolu'ya?

İşte burada Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa ve ağabeyinin kayınpederi Mehmet Ali Bey sahneye girer. Bir akşam İsmail Fazıl Paşa Kuzguncuk'taki yalısında bir yemek daveti verir, buraya oğlunun yakın arkadaşı Mustafa Kemal'i de davet eder ve yemekte Mustafa Kemal'i Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önde gelen isimlerinden olan, Damat Ferit hükûmetinde de bakanlık yapan dünürü Mehmet Ali (Gerede) Bey ile tanıştırır.

Mustafa Kemal'in Samsun'a görevli gönderilmesinde işte o Mehmet Ali Bey çok önemli bir rol oynayacaktır.

50. GÜN

Ali Fuat Cebesoy'un yükselişi ve gözden düşüşü

Ali Fuat Cebesoy, Kurtuluş Savaşı'nın en önemli isimlerinden biri. Mustafa Kemal'le tanışıklığı ve yakınlığı Harbiye sıralarına kadar gidiyor. 1918'de Mustafa Kemal'in birlikte Anadolu'ya çıkma planı yaptığı kişilerden belki en önemlisi, çünkü Atatürk'ün Samsun'a ordu müfettişi olarak gönderilmesinde büyük rolü var.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında, Anadolu'da Mondros Mütarekesi sonrası zor bela korunmayı başarmış iki kolordu var, bunlardan birinin komutanı.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç metni kabul edilen Amasya Tamimi'ni kaleme alanlardan biri. Daha Meclis açılmamışken bir yandan Anzavur isyanları, bir yandan Düzce isyanları gibi iç isyanları bastırmış, Batı Cephesi Komutanlığına getirilmiş olan önemli bir kişi.

Ama Mustafa Kemal'le arası açılıyor. Bu ara açılmasının tam sebebi son derece tartışmalı.

Mustafa Kemal'e göre Ali Fuat Paşa Gediz Savaşı nedeniyle yaşanan yenilgiden ve daha önemlisi Çerkes Ethem'in kontrol altına alınamamasından ötürü başarısız.

Ali Fuat Cebesoy'a göre ise kendisi Gediz Savaşı'nda başarılıydı, Çerkes Ethem'e esas cesaret veren ise Mustafa Kemal'in kendisiydi. Mustafa Kemal'le arasını sonradan Ankara'ya gelenler (İsmet Paşa'yı kastediyor) açmıştı.

Bu tartışmaya yakından bakmak, Cebesoy gibi bir ismin gözden düşüşünü öğrenmek, Cumhuriyet tarihi bakımından önemli.

Önce Gediz Savaşı.

Yunan ordusu 1920 ortalarında Batı Anadolu'da saldırıya geçti ve önemli ilerlemeler kaydetti. Bursa ve Uşak elden çıktı, Batı Cephesi karargâhını Eskişehir'e taşımak zorunda kaldı. Ancak bu saldırıdan sonra Yunan ordusu durdu ve cephe hareketsizleşti.

Tabii batıda alınan bu yenilgiler Mecliste moralleri çok bozdu, bazı milletvekilleri bazı alt düzey komutanların cezalandırılmalarını istedi, Mustafa Kemal bu cezalandırmalara karşı çıktı.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa bu yenilgilerden bir süre sonra Ankara'ya, Yunan ordusunun geniş ve uzun cephede seyreldiğini, Gediz'de bulunan bir Yunan tümeninin yalnız kaldığını, Gediz üzerine bir saldırı düzenleyebileceğini söyledi. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> İşte bu sıralarda idi ki Batı Cephesi Komutanı, Genel Kurmay Başkanlığına, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz yakınında bulunan bağımsız bir tümenine saldırmak!.." (…)

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel durumu itibariyle bizim ordumuzdan daha kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokabilmiş değildik. Cephane miktarı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe kuvvetlerimize başvurarak ve az çok üstün bir kuvvet toplayarak, Gediz'de düşmana karşı hızla bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetlerimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarıyı genel ve sonuç aldırıcı bir başarıya götürmeye elverişli değildi. O hâlde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde, düşman bütün kuvvetleri ile bir karşı saldırıya geçerse, her tarafta yenilgi kaçınılmaz olurdu. Bundan dolayı da cephenin ve Hükûmet'in şimdilik ordu teşkilâtını genişletmek ve sayısını arttırarak cepheyi kuvvetlendirmeye çalışmak gerekiyordu. Memleketin ölüm kalım meselesi demek olan Batı Cephesi'nde, özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak doğru bulunmuyordu.

Genelkurmay Başkanı bu Gediz saldırısının yapılmamasında ısrar etti. Batı Cephesi Komutanlığı ile haberleşme yoluyla anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan, Eskişehir'deki Batı Cephesi Merkezi'ne gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri sonunda, Ali Fuat Paşa durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere hareketi ertelemiştir. Fakat, birkaç gün sonra Cephe Komutanlığınca gönderilen rapordan, saldırıya karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde bu saldırı lehinde, her tarafta ve Mecliste müthiş bir propaganda yapılıyordu.

"Düşman Gediz'de tek başınadır. Biz onu orada yok ederiz. Parlak bir durum ortaya çıkar. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır" sözleriyle, Gediz saldırısının gerekli olduğu, neredeyse genel bir kanaat hâline getirilmek isteniyordu.

Sonunda, Batı Cephesi Komutanı 61. ve 11. Tümenler ve

Kuvve-i Seyyareler'le 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana saldırdı.

Efendiler, dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu, bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesi'nden saldırıya geçti. Yenişehir'i ve İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylece Efendiler, cephenin her tarafında yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Ali Fuat Cebesoy kendisi hayattayken bazı hatıra kitaplarını (*Millî Mücadele Hatıraları* – 1953, *Moskova Hatıraları* –1955, *Siyasî Hatıralar* – 1957 ve *Sınıf Arkadaşım Atatürk* – 1967) yayımladı. Ancak onun 1968'deki ölümünden sonra 2001'de bir kitap daha yayımlandı. Bu kitap, Cebesoy'un daha önce kendisinin yazıp da yayımlamadığı notlarından ve başka yerde yayımlanmamış kapsamlı bir söyleşisinden oluşuyordu.

İşte *Ali Fuat Cebesoy'un Bilinmeyen Hatıraları* adını taşıyan bu kitapta, Cebesoy'un Atatürk'e bir hayli eleştirel yaklaştığı ve Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta kendisine yönelttiği suçlamaları yanıtladığı görülüyor.

Cebesoy, Gediz Savaşı'nda yenilgi yaşandığını kabul etmiyor, aksine düşmanın hareket tarzını önceden tahmin edip ordulara kendisinin çekilme emri verdiğini söylüyor. Cebesoy'a göre Gediz Savaşı hem ordunun hem de milletin maneviyatı açısından önemli idi. Yine Cebesoy'a göre o sırada Atatürk dâhil Ankara bir ümitsizlik içindeydi. Cebesoy'un şu cümleleri ilginç:

Bundan evvelki bahiste siyaset-i dâhiliyemiz hakkında arz-ı malûmat edilirken denmişti ki zaaf ve vehme düşen Hey'et-i

İcraiye bir aralık ifratperverler gibi kendi kuvvetlerimize itimad etmemeye başlamıştı. Bunun neticesi olarak Bolşeviklerin fiilî müzaharetini temin edebilmek için Üçüncü Enternasyonale merbut bir Türk Kominist Partisi'nin teşkiline müsaade etmişti.

Cebesoy'a göre Ankara'da ümitsizlik o boyuttaydı ki başkentin Ankara'dan Sivas'a taşınması hazırlıklarına başlanmıştı. Gerçekten de Cebesoy bu konuda dönemin Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü'den aldığı bir telgrafı da kitabında yayımlıyor. Cebesoy'un yayımladığı bir başka telgraf, Mustafa Kemal'in Komünist Partisi'nin kurulmasına neden lüzum gördüğüyle ilgili. Cebesoy'un şu paragrafı, Atatürk'e cevap vermesi bakımından önemli:

Düşmanın Bursa ve Uşak gibi kuvvetli yığınakları ihmal edilerek onun zayıf olan Gediz müfrezesine karşı cür'et ve sür'atle yapılacak bir taarruzun umumî vaziyet ve hareket üzerinde bir tesiri olamayacağı iddia ve tenkid edilmiş olsa bile düşman cephesinin zaif bir noktasına ansızın tevcih edilmiş olması itibariyle ve o vakitki malûm olan vaziyet ve halet-i ruhiye de göz önüne getirilecek olursa hasmın maneviyatı üzerinde fena ve kendi maneviyatımız üzerinde iyi bir tesir yapacağı şüphesizdi. Ezcümle öyle de olmuştu.

Cebesoy'un Gediz saldırısını haklı kılmak için dile getirdiği bir başka gerekçe şu:

Gediz taarruzunu icap ettirmiş olan siyasî ve askerî sebeplerin üstünde diğer mühim bir sebep daha vardı: O da şekl-i hükûmetin değiştirildiği ve inkılâbın devam ettiği bir zamanda yeni idare namına teşkil edilmek istenilen ordunun, esir Halife ve Padişaha karşı isyan etmiş olan milleti gûya tedib maksadıy-

la Anadolu içerisine girmiş olan Yunan ordusuna karşı vatanı müdafaa ve bu uğurda muharebe etmesi zamanı çoktan hulûl etmiş bulunuyordu. Filvaki Gediz taarruzu yapılmazdan önce, bazı küçük müdafaa muharebeleri yapılmıştı. Fakat bunların hiçbiri yeni ordunun yeni idareye sadık kalarak haricî düşmana karşı bütün şiddet ve fedakârlıkla harbetmesini temin edemezdi. İşte mühim olan bu tecrübeyi yeni orduya yaptırabilmek ve buna bütün azm ü imaniyle muharebe ettirebilmek kabiliyetini verebilmek için en müsait zamanın Gediz'deki münferit düşman piyade fırkasını yalnız yakalayabilmek ve buna taamız etmek olduğu şüphesizdi.

Cebesoy savaşta yenildiğinden hiç söz etmiyor, tam tersine 26 Ekim günü çektiği telgrafa Mustafa Kemal'in bir kutlama telgrafıyla cevap verdiğini, Mecliste de sevinç gösterileri yapıldığını söylüyor. Ama bütün cephe boyunca hareket eden Yunan ordusu karşısında taktik anlamda geri çekildiğini kabul ediyor.

Ali Fuat Cebesoy, Çerkes Ethem taraftarı mıydı?

Gelelim ikinci önemli ayrılık noktası olan Çerkes Ethem konusuna…

Çerkez Ethem ve ona bağlı Kuvva-yi Seyyare adı verilen güçler, düzenli ordu değil bir çeşit milis gücü. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta bu güçlerin varlığından hoşlanmadığını ve ülkeyi kurtarma konusunda onlara güvenmediğini defalarca söylüyor. Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin kendilerini olduklarından daha önemli görüp örneğin isyan bastırmak için gittikleri Yozgat'ta Mustafa Kemal için, "Onu da Meclisin önünde asacağız," dedikleri Atatürk'ün de kulağına gidiyor ama o bu güçlere o sırada ihtiyacı olduğunu düşündüğü için bu tehditleri alttan almayı tercih ediyor.

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta anlattığına göre Ali Fuat Cebe-

soy'a Kuvva-yı Seyyare'yi "atlı jandarma" hâline dönüştürüp kesin emir komuta ve kural altına alması, bu arada düzenli orduyu kuvvetlendirmesi talimatı veriliyor. Ama Cebesoy bunu ağırdan alıyor.

Cebesoy ise tam tersi fikirde. Ona göre o, düzenli orduyu kurmaya ve güçlendirmeye çalışırken Mustafa Kemal ve Ankara'daki hükûmet savaşın ancak "gerilla savaşı" ile sürdürülebileceği fikrinde. Ali Fuat Cebesoy bu kitabında Çerkes Ethem'in daha isyan etmezden bir yıl önce yazdığı üç mektubu birden yayımlıyor. Mektuplarda Ethem'in ileride isyan edecek derecede güvenilmez biri olduğu net biçimde görülüyor. Cebesoy bu sebeple Ethem'e hiçbir zaman güvenmediğini uzun uzun anlatıyor. Ama anlaşılan o ki Atatürk'ün bu mektuplardan haberi hiçbir zaman olmamış.

Cebesoy'un ima bile etmeden doğrudan söylediği şu: Mustafa Kemal ümidini "Yeşilordu"ya bağlamıştı ve Ethem birlikleri de Yeşilordu'nun kendisiydi. Şu yazdıkları önemli:

> Etem'in Adapazarı'nda arkadaşlarının teşvikiyle yazıp göndermek istediği mektuplar meselesinden sonra müfrezesinin daha çok inzibat ve inkiyad altına alınmasını zarurî görmekle beraber mezkûr müfrezenin tedrici bir surette muntazam bir kıt'a hâline gelmesine karar vermiş ve aynı zaman da bu müfrezeden hiçbir kimsenin Ankara'ya gitmemesini muvafık bulmuş ve ona göre tedbirler almış ve tatbikine başlamıştım. Maatteessüf Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti mezkûr müfrezeyi bana malûmat vermeksizin Eskişehir'den Ankara'ya celbetmişti.
>
> Garp Cephesi Kumandanlığı teessüs ettikten sonra tekmil Millî Müfrezeler ya lağvedilmiş veyahut muntazam ordu teşkilâtı gibi idareleri tanzim ve temin edilmişti. Hâlbuki Ankara'dan avdet edip tekrar Garp Cephesi emrine girmiş olan Etem müfrezesi Ankara'dan almış olduğu bazı gayrıresmî selâ-

hiyetlerle kendisinin ve müfrezesinin muamele ve idaresinde daha çok istiklâl ve selâhiyet sahibi olmak istediği anlaşılmıştı.

Ankara'ya Kuvva-yı Seyyareci kılığında geliyor

Mustafa Kemal ise Gediz Savaşı sonrasında kesin kararını verir, Ali Fuat Paşa'yı cephe komutanlığı görevinden alacak ve onu Moskova'ya büyükelçi olarak gönderecek, bu arada İsmet Paşa'yı Batı Cephesi Komutanı yapıp ona Kuvva-yı Seyyare'nin düzenli orduya dönüştürülmesi talimatını verecektir. *Nutuk*'tan aktarıyoruz:

> Efendiler, 8 Kasım 1920'de, Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu hâlde Kuva-yı Millîye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanı'na bu kıyafeti benimseten düşünce ve zihniyet akımının, bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık tereddüde yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya, kısa bir görüşmeden sonra alabileceği yeni görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi, İsmet ve Refet Paşaları da davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif "hızla düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirmek"ten ibaretti. Böylece, 1920 yılı Kasımı'nın sekizinci günü, "düzensiz teşkilât fikir ve siyasetini yıkma kararı" faaliyet ve uygulama alanına konulmuş oldu.

"Hayır, hiçbiri doğru değildir"

Atatürk, "Moskova Büyükeçiliği teklifini memnuniyetle kabul etti," diyor ama Ali Fuat Paşa o kadar da memnun olmamış aslında. Bakın hatıralarında bu olayı nasıl anlatıyor:

Eskişehir'den trenle Ankara'ya hareket ederek mutaddan fazla bir merasim ve kalabalıkla istikbal edilmiştim. Mustafa Kemal Paşa hazretleri de hazır bulundukları hâlde Hey'et-i Vekile azasının ekserisi ve birçok mebus arkadaşımız istikbalime gelmişlerdi.

İstikbal merasiminin fevkaladeliği nazar-ı dikkatimden kaçmamıştı. Tren tevakkuf eder etmez derhâl trenden inmiş ve trene doğru ilerlemekte olan Mustafa Kemal Paşa ile Hey'et-i Vekile azasına ve zevat-ı saireye ihtiyarî zahmet buyurduklarından dolayı arz-ı teşekkür etmiştim. Merasim kıt'asını teftiş ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın göstermiş oldukları arzuya binaen beraberce vagona kadar gelinmiş ve vagona çıkarak burada ikimiz yalnız kalmıştık. Bu esnada istikbalime gelmiş olanlarla merasim kıt'ası oldukları yerlerde kalmışlardı. (...)

Trenin salonunda Mustafa Kemal Paşa ile olan konuşmamız çok devam etmemişti. Paşa birkaç saniye içerisinde kendisine mahsus nezaket tavriyle hâl ve hatırımı sorduktan sonra Moskova'ya Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in riyasetinde gitmiş olan hey'etin muvaffak olamayarak avdet etmek üzere olduğunu ve Hey'et-i Vekilece acizlerinin Rus Sovyet Hükûmeti nezdine büyükelçi tayin kılınmak istendiğini söyledi ve hükûmetimizle Rus hükûmetinin bir an evvel münasebet tesisi hususundaki ehemmiyeti tebarüz ettirdi. Binaenaleyh Millî Hükûmeti en iyi temsil edebilecek bir zatın Moskova'ya gitmesi lâzım geldiğini ve kendisinin Meclis riyasetinden infikâkı (ayrılması) mümkün ve caiz olmuş olsaydı bu vazifeyi memnuniyetle alabileceğini de söylemişti.

Bu sebepten büyükelçilik vazifesini ancak bana tevdi edebileceğini ve binaenaleyh tarafımdan tereddüd edilmeksizin bu vazifenin kabul edilmesini benden istemiş ve cevabımı beklemekte olduğunu söylemişti.

Ankara'ya çağrılmazdan önce benim fazla iğzab edilerek istifaya mecbur edilmem, çağrıldıktan sonra da istasyonda ya-

pılan istikbalde gösterilen garabet ve gayrıtabiilik ve Moskova elçiliği vazifesine atfedilmek istenen ehemmiyet derecesi ne olursa olsun Mustafa Kemal Paşa'nın beni memleket dışarısına çıkarmak istemesi gibi hususlar aşikâr olarak göstermişti ki şahsıma karşı sebep yokken bir samimiyetsizlik ve belki de siyaseten bir emniyetsizlik başlamıştı. Fakat birçok defalar göstermiş olduğum feragatlerden sonra da rakip telâkki edilebileceğimi hiçbir vakit hatırıma getirmemiştim.

Yukarıda beyan edilen konuşma tarzımız üzerine derhâl cevap vermeyi muvafık bulmamış ve evvelemirde devam etmekte olan bu gayrıtabiilik ve gayrısamimiliğe bir nihayet verilmesini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'ya müsterih olmalarını ve istirahat buyurmalarını ve nihayet bir saat içerisinde kendilerini istasyondaki ikametgâhlarında gelip ziyaret edeceğimi ve bu esnada pek tabii olarak muvafakat cevabımı bildireceğimi söylemiştim. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerim üzerine evvelâ tereddüd ettiğini hissetmiş isem de sonra tarz-ı hareketimi muvafık bularak istasyondaki ikametgâhlarına çekilmiş ve istikbalciler de dağılmışlardı.

Bu sayede vagonumda yalnız kalabilmiş ve tahaddüs etmiş olan yeni vaziyet ve şartları düşünmeye vakit bulabilmiştim. Bir müddetten beri, maatteessüf Ankara muhitine arız olduğunu duyduğum zaaf ve emniyetsizliğe bir de şahsî idare zihniyetinin inzimam etmeye başlamış olduğu ve her şeyin bu zihniyetle idare edilmek istendiği anlaşılmıştı. (...)

O tarihlerde içinde yaşadığım şart ve vaziyeti bugünkü görüşümle tetkike kalkışacak olursam Moskova Büyükelçiliğine nakil ve tayinimin Ankara-Moskova münasebetlerine ifa edebileceğim hizmetin sebep olmadığı ve bilakis memleket haricine çıkarılmaklığım fikrinin hakim olduğu görülür. Ve sonraları bu memleket dışına çıkarılmaklığıma da türlü türlü şekiller verilmek istendiği anlaşılır. Gûya ben muntazam olmayan askerî teşkilâta taraftarmışım, muntazam bir ordunun teşkili ve kuvvetli bir disiplinin taraftarı değilmişim, sevk ve

idarede aczim varmış, şunun ve bunun tesiri altında kalıyormuşum, Gediz taarruzunu Etem'in telkinatına tabi olarak yapmışım, Etem'e karşı zayıfmışım, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emirlerini dinlemiyormuşum.....ilah. Hayır, hayır, bunların hiçbirisi doğru değildir.

Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'le arasındaki siyasi ayrılığa rağmen bir siyasi hırs peşinde koşmadığı için, İzmir Suikastı Davası'nda idamla yargılanmış bile olsa, kısa süre içinde Atatürk ile arasındaki kişisel dostluğu yeniden tazeledi ve Atatürk ölene kadar da onunla görüşmeye devam etti.

51. GÜN

Kazım Karabekir'in mütareke İstanbul'u günlüğü

Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlarından Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Doğu Anadolu'da Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu'da kolordu komutanı olarak görev yapıyordu.

Rusya'da Sovyet Devrimi'nin olması sonrası Vehip Paşa hiç vakit geçirmeden hareket etmiş, Rusya tarafından Sarıkamış yenilgisi sonrası işgal edilen bütün Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'i geri almaya başlamıştı. Ordular bununla da yetinmemiş, 93 Harbi ile Rusya'nın eline geçmiş olan Kars, Erzurum, Batum gibi şehirleri de geri almaya başlamış, bu arada Ermeni ordusunu da geriletmiş, Gümrü ve Nahçivan dâhil pek çok yere girmişti.

İşte bu Birinci Dünya Savaşı'na ait ender zafer haberlerini getiren komutanlardan biri Kazım Karabekir'di, Erzurum'u, Sarıkamış'ı, Kars'ı, Ardahan'ı onun komuta ettiği birlikler geri kazanmıştı.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Vehip Paşa ve Kazım Karabekir, Ermeni heyetiyle barış müzakereleri yapıyordu. Mütareke bütün hesapları bozdu. Karabekir İstanbul'a yola çıktı, 28 Kasım 1918'de onu taşıyan gemi İstanbul'a vardı.

Şimdi Karabekir'in günlüklerinden genişçe bir bölümü (bazı günleri kısaltarak) aktarmak istiyoruz:

> 28 Kasım 1918 (28 Teşrinisani 1334) Perşembe
> İstanbul'a vardık. Hava iyi. Öğle vakti Haydarpaşa rıhtımına yanaştık. Gece Reşitpaşa vapurunda kaldık. Boğaz'ın tarafeynindeki İngiliz, Fransız bayrakları. Büyükdere'ye İngiliz bayrağı asma merasimi. Müteessirim. Kararım, "Tek dağ başı mezar

oluncaya kadar uğraşmalı," dedim. İtilâf donanması bostan korkuluğu gibi.

29 Kasım 1918 (29 Teşrinisani 1334) Cuma

Zeyrek'te Hamdi ağabeyimin ziyaretine (Kilise Camii mihrabı karşısında) geldim. Akşam İsmet (İnönü) geldi. Çiftçi olalım, diyor. Tek bile kalsam uğraşacağım dedim. İstanbul'a toplanmakla fena oldu. Anadolu'ya atılmanın kolayına bak dedim.

30 Kasım 1918 (30 Teşrinisani 1334) Cumartesi

Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa'yı ziyaret ettim. Tahliye edilecek menâtıkta İtilâf heyetleri bulunmazsa Ermeni ve Gürcülerin katliamlarından korkulur. Ordu bunu tekiden yazmış. Ne yapıldığını sordum. Cevaben, tahriren bir şey yaz da Meclis-i Vükelâ'da müzakere için elimizde vesika bulunsun, dedi. Gazetelerimizin halini de anlattım. Raporuna ilave et, dedi. Şedîd bir şey yazdım. Ermeni mezaliminin fotoğraflarını da buldurdum. Bilahare İsmet'in riyasetinde bir komisyon bunlara istinaden bir risale çıkardılar. Fransızcaya da tercüme oldu. Ne gariptir, tercümana verilecek mesture yokmuş! Ben ödünç verdim de sonra muamelelerle parayı aldım.

(Not) Şevki Paşa'nın ricaları: İsmet imzasıyla ordulara nazik yazsın. İtiraz edilen mesaili nâzır imzalasın.

1 Aralık 1918 (1 Kânunuevvel 1334) Pazar

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'yı ziyaret ettim. Ermeni ve Gürcülerin Nahcivan ve Ahıska'da tahliyeyi müteakip yine mezalim yapacaklarını ve bunu yine yalan feryatlarla ahali-i İslamiyeye tahmil edeceklerini, bunun için İtilâf'tan heyet gönderilmesini, bizden de lisan aşina memurlar terfikini ve İstanbul'da Türk gazetelerinin bile Ermenilerin mazlum olduğunu yazmaları gaflet olduğu arazi-i müstevliye ve Elviye-i Selâse'nin istirdadında şehitlerle dolu kuyuların henüz görülmek imkânı olduğundan taraf-ı hükûmetten muavenetle isteyenlerin o mıntıkalara gönderilmesini mübeyyin bir tahrirat verdim. Ve İstanbul'a toplanmaklığımızın felâketini anlatarak benim Şark'a iademi rica ettim.

Öğleden sonra sabık sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ettim. Meyûs idi. Beyanatımdan ümitvar oldu, ağladı. Şark'a iademi buna da rica ettim. Bugün İzzet Paşa'yı da ziyaret ettim. Eski Erkân-ı Harbiye Saffet'le beraber. Rauf Bey de geldi.

"Milletin istiklâlinin mahvolduğunu ve bunu şarktan kurtarabileceğini takdir etmediniz mi?" dedim. Gözleri yaşardı. "Seni getirmekle vatana ihanet ettim," dedi. "Vatanın istihlâsı ümidiniz var idiyse kabineden istifa etmemekliğiniz icap ederdi. Kalmadı ise beni derhâl Şark'a iadeye çalışınız," dedim. "Bazı arkadaşlarla görüşeyim, kararımı söylerim," dedi.

6 Aralık 1918 (6 Kânunuevvel 1334) Cuma

Selamlığa davet olundum. Namazdan sonra da huzuru şahaneye kabul olundum. Fevkalâde iltifat buyurdular. "Şâyân-ı itimat ve muhtelif yerlerden sizi sordum. Pek mert ve her veçhile şâyân-ı itimat bir kumandanım olduğunuzu anladım. Mevcudiyetinle iftihar ederim. Cenab-ı Hak milletime bağışlasın," buyurdular. Cevaben, "İltifat-ı şahaneleri ebedî bir hiss-i minnetle medar-ı fahrımdır. Bulunduğum cephelerde kumanda ettiğim kıtalarla Türklüğün namını düşürmedim (Sulh takarrür etmeden genç kumandanları iş başından almayınız. Benim Şark'tan alınmaklığım büyük hata oldu, beni hemen iade buyurunuz). Fakat vatanımızın bu son darbeden kurtulmasına çalışabilecek bir mevkide bulunamadığımdan meyusum," dedim. Sözümü keserek, "Manen müsterih olunuz, çünkü pek uzaklarda idiniz ve vazifenizi lâzımı gibi yaptınız," buyurdular. Dedim: "Şevket-meâbım milletimiz başlarında sevgili hakanıyla inşallah kurtulacaktır. Türklük ölmeyecek ve öldürülemeyecektir. Tarihimizde bugünkü gibi tehlikeler çoktur. Azimkâr padişahlarımızın namuskâr evlatları ile yekvücut olmasıyla hepsi bertaraf olmuştur." Cevaben, "Sizin gibi genç, mert ve şâyân-ı itimat kumandanlara malik olan bir millet elbette zeval bulmaz. Berhudar ol! Sizin gibi bir kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder," buyurdular ve gayet samimi elimi kuvvetlice ve uzun müddet sıktılar. Arz-ı şükranla ayrıldım.

7 Aralık 1918 (7 Kânunuevvel 1334) Cumartesi

Öğleden sonra İsmet'e gittim. İzzet Paşa'ya sadâreti kabul için hariçten de rica edilmiş. Kabineye Rauf'u ve İsmet'le benden birimizi almayı şart koşuyormuş.

13 Aralık 1918 (13 Kânunuevvel 1334) Cuma

Saffet'le birlikte Kadıköy'de Seyfi'ye gittik. Akşam yemeğini Tokatlıyan'da yedik. İki kişi yedi küsur lira. Gece bizde kaldık.

17 Aralık 1918 (17 Kânunuevvel 1334) Salı

Yıldız'a mevlit selâmlığına davetle gittim. Herkes yaya, vükela, kumandanlar ... ilh. Yalnız padişah arabada. Amin çocuğu gibi. Yaveran araba arkasında atlı. Gülünç bir merasim.

Karabekir, daha İstanbul'a gelir gelmez geldiğine pişmandır, bir an önce Anadolu'ya geri dönmek ve kurtuluş mücadelesi başlatmak istemektedir. Ama onun ilk tayini Aralık 1918'de o zamanki adıyla Tekfurdağı'na, yani bugünkü Tekirdağ'a çıkar. Mecburen oradaki kolorduya gider.

1 Ocak 1919 günü Karabekir'in İstanbul'daki son günüdür, ertesi gün Tekfurdağı'na hareket edecek. O gün günlüğüne düştüğü şu not ilginç:

Şimdiye kadar tebellür eden fikirler:

İzzet Paşa – Müteredddit. Hükûmetten çekildiğine nadim. Belki bu kadar fenalık olmazdı diyor. Sıkıştırınca ağlıyor.

Mustafa Kemal Paşa – Harbiye Nezâretine geçmek suretiyle teşekkül edecek kabinede iş göreceğine kani. Hususi yaver-i Padişahi, her Cuma selamlığında temasta.

Rauf Bey – Sıkıya gelince Bolşevik olmalı, ne Rum kalır ne Ermeni zannediyor (Tashih-i fikir ettirdim).

Fevzi ve Cevat Paşalar – Hangi kabine gelirse vazifelerine devam fikrinde.

İsmet – Askerlikten çıkalım, köylü olalım, diyor.

Ben – Mesele silahla hallolacak. Tek bile kalsam yılmaya-

cağım. Anadolu'da bir millî hükûmet kurmalı. Şarka gidersem bunu yaparım.

Tekirdağ'a kolordusunun başına geçen Karabekir, kısa süre içinde kolordusunu Balıkesir'e taşıma emri alır. Anadolu'ya gideceği için sevinçlidir, hemen Balıkesir'e geçip hazırlıklara başlar. O sırada kendisi açısından daha sevinçli bir haber alır, tam da istediği gibi Doğu'ya, Erzurum'a tayini çıkmıştır. Ancak bu tayinin padişah tarafından onaylanması iki ayı bulur. Yine günlükten aktarıyoruz:

23 Mart 1919 Pazar
Mustafa Kemal Paşa'nın Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey kabinesinde Harbiye Nâzırlığını kabul edecek veçhile bir kabine, İsmet'e bile vazife var. Bana iaşe nâzırlığını münasip görmüşler. Bunu İsmet söyledi. İçtimadan bana haber vermemişlerdi. İçtimada bulunan Topçu Tahir Bey haber verdi. İsmet'e ziyaretimde kendisine sordum. "Evvelce bana da ani haber verdiler. Mesele kabine meselesidir. Sen iaşe nâzırlığını kabul edersen muvaffak oluruz," dedi! Bu fikre hayret ettim. "Kabine yapmakla görülecek bir iş yoktur. Hususiyetle bana iaşe nâzırlığını nasıl münasip gördünüz. Açlıktan ölenlerin miktarını biliyor musun," dedim. Cevaben, "Açlık diyoruz ama ben aç görmedim," dedi. "Fakir ailelerden kimin kapısını çalsan açtır, Edirnekapı'ya doğru bir dolaş bunu görürsün," dedim.

Mütareke Dönemi İstanbul'unda nasıl Mustafa Kemal'in Şişli'deki evi bir merkezse, aynı şekilde Kazım Karabekir'in Zeyrek semtindeki evi de öyle bir toplanma mekânı. Karabekir sürekli temasta ve herkese Anadolu'ya geçmek gerektiğini söylüyor. Kendisine hareket emri nisan ayı başında geliyor.

10 Nisan 1919 Perşembe

Bir haftaya kadar gideceğini zannederken Gülcemal vapurunun cumartesiye hareket edeceğini haber verdiler. Bin iş bir güne toplandı. Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'yı ziyaret ettim. Bu esnada Mahmut Hayret Paşa geldi. Sivri sakallı bir zat. Attı tuttu. (Vaktiyle Erzurum'da tûl-i müddet kumandanlık ve erkân-ı harplik yapmış. Hâlbuki İzzet Paşa kendisine bir şey sormamış. Birçok teşkilât değiştirmişler... Sonunda aç da bırakılmış.) Gençliği yiyecek bir iştihada gördüm... Harbiye Nâzırı zeki fakat ihtiyar ve hasta. Anadolu'ya iki şehzade gideceğini ve Mahmut Hayret Paşa'nın da heyete Ferit Paşa ile dâhil olduğunu bildirdi. Dairede diğer ziyaretleri yaptım.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa: Şarka gitme tasfiye yapacaklar. Beyhude zahmet ediyorsun, dedi.

Dedim: Ben şarka millî istiklâlimizi temine gidiyorum. Tasfiye artık mevzubahis değildir.

Dedi: Seni Divan-ı Harb'e verirler.

Dedim: Bir kere Trabzon'a ayak basayım. Artık millî mahkemeler mevzubahis oluyor. Genç kumandanların Anadolu'ya bir an evvel gönderilmesine siz de çalışın ve siz de gelin.

11 Nisan 1919 Cuma

Selamlığa gittim. Huzurda kabul buyuruldum. Genç kumandanların bir an evvel Anadolu'ya tayinini tekrar rica ettim. Silahlar toplanıyor, felâket dedim. İltifat ve dua ettiler. Cuma selamlığı olduğu için daha fazla görüşmek münasip olmadığını ilave buyurdular. (Yani nezaketen anlattılar ki hususi ziyaret lâzım.)

İzzet Paşa, Cevat Paşa, Şevket Turgut Paşa (Şevket Turgut Paşa'ya: Şarkta millî mukavemet esaslarını kuracağımı söyledim), M. Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. Rauf Bey'i bulamadım. Kemal Paşa hasta yatıyordu. Ameliyat yaptırmış. Anadolu'ya geçip fiili uğraşmaktan başka çare kalmadığını söyledim. Behemehâl gelmelerini anlattım. Münakaşa ettik, neticede, "Bakalım, iyi olayım da ben de öyle zannediyorum," dedi.

12 Nisan 1919 Cumartesi

Hareket. Gülcemal ile. Zevalde ilan edildiyse de ateşçiler noksanmış. Akşama kalktık. Kız Kulesi ile Selimiye arasında demirledik. Geceyi vapurda geçirdik. İtilaf kontrol edecek!

13 Nisan 1919 Pazar

Sabahleyin Boğaz'dan çıktık. Hava rüzgârlı ve bulutlu. Büyükdere'de İngiliz bayrağı çırpınıyor. 28 Teşrinievvel 34'te çekilmişti. Hepiniz, hepiniz inmeye mahkûmsunuz, dedim.

52. GÜN

Karabekir, Anadolu'ya ayak basar basmaz direnişi örgütlemeye başlıyor

Kazım Karabekir, Mondros Mütarekesi imzalandığında Erzurum'daydı. Kasım sonunda İstanbul'a geldi, yoğun temaslarda bulundu, görüştüğü Mustafa Kemal dâhil herkese Anadolu'ya geçip direnmekten, sorunun sadece silahla çözüleceğinden söz etti.

Ardından 13 Nisan 1919 Pazar günü İstanbul'dan nihai hedefi olan Trabzon'a Gülcemal vapuruyla hareket etti. Gemi önce Zonguldak'a uğradı, buradan kömür aldı. Ardından 17 Nisan'da Samsun'a vardılar. Karabekir günlüğüne, "Samsun'da bir Hint bölüğü, limanda bir İngiliz torpido ve muhribi var. Rumlar kırk ellişer kişilik çete hâlinde fenalık yapıyorlarmış. Son günlerde Müslümanlar da çıkarmışlar," diye yazdı.

Vapur ertesi gün Ordu ve Giresun'a uğradı. Karabekir burada karaya da çıktı. Günlüğüne, "Millî hareketimiz hakkında icap edenlerle görüştüm. Silahlı teşkilâtlarının kuvvetlendirilmesini söyledim," notunu düştü.

19 Nisan 1919 Cumartesi günü Karabekir, yolculuğuna ka-

radan devam edeceği Trabzon'a ulaşmıştır artık. Bakın Trabzon izlenimlerini günlüğüne nasıl yazmış:

Sabahtan evvel sakit ve latif bir havada Trabzon'a vardık. Yeni vali Galip Bey'le birlikte sahile çıktık. Kıta-i muntazıra ve memurin ve erkân ve ahaliyi selamladık. Belediyeye gittik. Kapısının etrafı örümcek yuvasından donanma gibi. Belediye reisi eşrâftan. Babayani bir şey (Barutçu Ahmet Efendi), temizlenirse daha iyi olacağını söyledim.

Öğle yemeğinde vali beyle birlikte belediye namına verilen ziyafette idik. Yemekten sonra İstanbul'a hareket üzere olan Şehzade Miralay Cemalettin Efendi'yi ziyaret ettim.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon eşrâfından 21 kişi. 11'i heyet-i merkeziye, 10'u heyet-i idare. Hedefleri Avrupa'ya heyet gönderecekler, rica edecekler. Dedim ki bu iş ölüme mahkûm hastanın başında memlekete mersiye okumaktır. Bugün iş Mehmet'in süngüsünün ucundadır. Ben ve ordum bu uğurda öleceğiz ve kuvvetle milletin hakkını alacağız. İstanbul'daki İtilaf donanması bugün bostanlardaki korkuluk gibidir. Ermenileri ise bir hamlede ezmek hiçtir. Bu fikrim belediye reisine ve bazılarına hüsn-i tesir etti ve bu esasta çalışmaya başladılar.

20 Nisan 1919 Pazar

Şehzade Cemalettin Efendi iade-i ziyaret etti. Depo alay kumandanlığında bulundu. Zabitanla ziyade temasına bedel iyi fikir edinememiş. Zabitanı adi görüyor.

Siyasetle iştigal etmemek için padişah başkumandan olmalı diyor… Fikirlerini tashih ettim. Ekserisinin âli kalpli, hassas insanlar olduğunu söyledim. Padişah için de tarihimiz tamamıyla böyle geçti. Çok değerli adamlarımızın boynu vuruldu. Bunun için evvela Meclis-i Mebusân'la salahiyeti takyid olunmak lâzım dedim. Kendisine matbu kolordu programından bir nüsha da gönderdim.

İngilizler herşeyi kontrol altına almışlar. Rawlinson isminde

bir miralay Erzurum'a gitmiş. Resen fırkalara emir veriyor. Bir piyade fırkasında 1.500 tüfek bulunacak, fazla mekanizmaları teslim edeceksiniz emrini vermiş. Sahil ambarlarında bir hayli top kaması sandıklanmış, sürgü kolu, nişangâhlardan hayli miktar Trabzon'a gelmiş. Bütün bunları Trabzon'daki İngiliz zabiti görmüş. Nakle âmâde. Buna mâni tedbirler aldırdım.

Karabekir, birkaç gün Trabzon'da kaldıktan sonra kara yoluyla Erzurum'a hareket eder. Zigana gecidinden geçiş sırasında ve sonrasında gördüğü perişanlık, açlık ve gıda yokluğu onu çok etkiler. Erzurum'da hemen direniş örgütlemeye devam eder, teslimiyet havasındaki subaylarına kızar.

Aslında bu teslimiyet havası herkeste vardı. Karabekir'in Erzurum Müdafa-i Hukuk kurucusu Arif Hoca ile ilgili şu notu çok ilginç:

Erzurum Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyesi ile görüştüm. Hoca Raif yalnız olarak sordu ki eğer Erzurum tahliye olunacaksa çoluk çocukları vaktiyle gizli sevk edelim. Cevaben dedim: "Bütün Anadolu tehlikede, nereye gideceksiniz. Millî hükûmet esasına hemen başlayın. Benim kararım değil Erzurum'u tahliye hududu daha ötelere atmaktır. Metin olunuz ve bana yardım ediniz. Erzurum'un şarkında ben ölmedikçe bir şey olmaz." Dua etti ve muavenetini bütün mevcudiyetiyle vadetti.

Derken 14 Mayıs 1919 günü Yunan askerî İzmir'i işgale girişir. Buna tepki Anadolu'nun dört bir yanından yankılanmaya başlar. Karabekir'in 19 Mayıs 1919'da günlüğüne yazdıkları şöyle:

Mustafa Kemal Paşa bugün Bandırma vapurundan Samsun'a çıkmıştır. 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmişler. 21'de ben haber aldım. Yanında Refet Paşa, Miralay Kâzım Bey (Erkân-ı

Harbiye Reisi), Kaymakam Arif Bey (1. Şube Müdürü), Binbaşı Hüsrev Bey (2. Şube Müdürü), Miralay İbrahim Tali Bey (Sıhhiye Reisi), Doktor Refik Bey (Hususi Tabip).

Rauf Bey nezdinde Recep Zühtü (Gazeteci), Yüzbaşı Tufan Bey, İzmit sabık mutasarrıfı Süreyya Bey olduğu hâlde Amasya'ya iltihak etmişlerdir.

Bugün Fatih Cami-i Şerifi meydanında ilk miting yapılmış. En az 30 bin kişi toplanmış. Türk topraklarını çiğnetmeyecekleri hakkında Fatih'in türbesi önünde yeminler edilmiş.

Halide Edip Hanım güzel nutuk söylemiş.

53. GÜN

Millî Kurtuluş'a giden yolda önemli bir dönemeç: Sivas Kongresi

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmazdan önce İstanbul'da aylarca türlü çeşitli temaslar yapmış, vatanın işgalden kurtarılması ve bağımsızlığının sağlanması için çareler aramıştı. Sonunda çareyi, Kazım Karabekir'in de söylediği gibi Anadolu'ya geçmek ve buradan direniş örgütlemekte bulmuş, Ali Fuat Cebesoy'un babasının ve onun o sırada Damat Ferit hükûmetinde bakan olan dünürünün yardımıyla Samsun'a ordu müfettişi olarak tayinini sağlamıştı.

Mustafa Kemal, Samsun'a ayak basarken Kazım Karabekir çoktan Erzurum'da ordusunun başındaydı, Ali Fuat Cebesoy, Ankara'daki kendi kolordusuna geri dönmüştü. Rauf Orbay Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmiş, Batı Anadolu'da direnişi örgütlemek için temaslarda bulunmuşlardı.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıkışından tam bir ay sonra Amasya'da Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele ile buluştu.

Buradan Kazım Karabekir'e 19 Haziran 1919'da bir telgraf çekti:

> Rauf Bey Ali Fuat Paşa birlikte bugün Amasya'ya teşrif ettiler. Vaziyet-i umumiye hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selam ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz.
>
> Mustafa Kemal

Bu toplantıdan ünlü "Amasya Tamimi" çıktı. Oluşturulan ilk metin, Kazım Karabekir ve Cemal (Mersinli) Paşa'nın da onayına sunuldu, daha sonra 22 Haziran 1919'da telgrafla bütün Türkiye'ye yollandı.

Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Refet Bele'nin Amasya Tamimi'ni imzalamakta tereddüt ettiklerini ünlü *Nutuk*'unda şöyle anlatır:

> İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve beni İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir bir yerden işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı tercih ettim ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa, benim yanıma gelmesini söyledim.
>
> Rauf Bey, gerçekten de İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış... Ancak, benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'in yanına gitmek ve İzmir Cephesi'ne daha yakın bir yerde olmakla, daha etkili, daha yararlı olacağını zannederek Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde halkın maneviyatını bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç bulmuş. Derhâl isim değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden

Aziziye, Sivrihisar yoluyla ve arabayla Ankara'ya, Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana haber göndermiş. Pek güzel ama adını saklamak şeklinde beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan 3'ncü Kolordu Komutanım olup Samsun mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i artık Sivas'a Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Bölgeyi teftişe çıkmış. Emirlerime cevap bile alamıyordum. Nihayet o da bir rastlantı eseri olarak o gün gelmişti.

Şimdi, imza meselesine gelelim: Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendini ilgili ve yetkili görmediğini nazikçe ifade etti. Bunun tarihî bir hâtıra olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imzaladı. Refet Bey, imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplanmasındaki amaç ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek basit olan bir konuda, böyle bir düşünce ve duygu içinde oluşu bana pek acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, amacımı anlayınca derhâl imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in çekinmesinin sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz ciddî açıklama yapmasını istedikten sonra Refet Bey, müsveddeyi eline alarak kendine göre bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu, bu müsvedde de bulmak oldukça güçtür.

En ünlü cümlesi, "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır," olan tamim, aslında Kurtuluş Savaşı'nın işaret fişeği ve yol haritasıydı. Mustafa Kemal, başlatılmış olan Millî Mücadele'ye yegâne meşruiyet kaynağının milletin kendisi olacağını biliyordu. O yüzden bildiride önce Erzurum'da bir

Doğu illeri kongresi yapılacağı, sonrasında da Sivas'ta bir genel kongre düzenleneceği bildiriliyordu. Bütün illerden bu Sivas Kongresi için temsilciler seçip göndermeleri isteniyordu.

Ardından 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 arasında Erzurum Kongresi düzenlendi. Bu kongre, Sivas Kongresi öncesi çok önemli bir adımdı; çünkü bu kongreyle ilk kez bir "Heyet-i Temsiliye" oluşturuldu, onun başkanlığına da Mustafa Kemal geldi. Bu Heyet-i Temsiliye'yi bir çeşit hükûmet gibi görmek lazım.

Bu tarihten Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı 23 Nisan 1920'ye kadar Mustafa Kemal bütün yazışmalarını "Heyet-i Temsiliye Reisi" sıfatını kullanarak imzaladı.

Ve ardından esas büyük kongre olan Sivas Kongresi toplandı. 4 Eylül 1919'da başlayıp 11 Eylül 1919'da sona eren bu kongreye pek çok ilin temsilci göndermesi İstanbul'dan talimat alan valiler tarafından engellenmek istendi ama temsilciler Sivas'a geldi.

Kongre'nin 11 Eylül 1919 günü ilan ettiği kararlar, günümüz Türkçesiyle şöyleydi:

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında çok büyük bir İslam çoğunluğunun bulunduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan parçalanamaz ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün Müslüman halklar, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık duygularıyla dolu, birbirlerinin ırkî ve sosyal haklarına saygılı, yaşadıkları muhitin şartlarına tam olarak riayetkâr öz kardeştirler.
2. Osmanlı toplumunun bütünlüğü, millî istiklalimizin sağlanması, hilafet ve saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için Kuvayımilliye'yi etkili ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3. Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve özellikle vatanımız içinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik kurulmasına yönelik hareketlere karşı, Aydın, Manisa ve Balıkesir Cephelerindeki millî cihatlarda olduğu gibi, elbirliğiyle savunma ve direnme esası meşru kabul edilmiştir.
4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız, bütün gayrimüslim azınlıkların her türlü hakları bütünüyle mahfuz bulunduğundan, bu azınlıklara siyasi egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.
5. Osmanlı hükûmeti bir dış baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek zorunda kalırsa, hilafet ve saltanat makamı ile vatan ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir ve kararlar alınmıştır.
6. İtilaf Devletleri'nce Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp İslam çoğunluğunun oturmakta olduğu, kültür ve medeniyet üstünlüğünün Müslümanlarda bulunduğu ve bir bütün teşkil eden vatan topraklarının taksimi görüşünden büsbütün vazgeçip, bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve coğrafi haklarımıza riayet edilmesini ve buna aykırı teşebbüslere son verilmesini ve böylece hakka ve adalete dayalı bir karar alınmasını bekleriz.
7. Milletimiz insani, muasır (çağdaş) gayeleri yüceltir, teknik, sınai ve ekonomik durumu ve ihtiyacımızı takdir eder. Böylece devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, milliyet esaslarına saygılı olan ve memleketimize karşı istila emeli gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sınai, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu

adaletli ve insani şartların gerçekleşmesi, bir barışın acilen kararlaştırılması, insanlığın selameti ve dünyanın esenliği adına, en has millî emelimizdir.

8. Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihi dönemde İstanbul hükûmetinin de millî iradeye bağlı olması zaruridir. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükûmetin keyfi kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi, böyle kararların dışta da muteber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Böylece, milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat başvurmasına gerek kalmadan, İstanbul hükûmetinin millî Meclisi hemen ve hiç zaman yitirmeden toplaması ve böylece milletin, memleketin geleceği üzerinde alacağı bütün kararları millî Meclisin denetimine sunması mecburidir.
9. Vatan ve milletimizin maruz kaldığı zulüm ve elemler ile ve hepsi aynı amaç ve maksatla millî vicdandan doğan vatansever ve millî cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel topluluk, bu kez "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve şahsi ihtiraslardan uzaktır ve arınmıştır. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu Cemiyet'in tabii üyeleridir.
10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan Genel Kongresi tarafından, mukaddes maksadı takip ve genel teşkilatı idare etmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün millî teşkilatlar takviye edilmiş ve birleştirilmiştir.

Bu kongre ve kararları gösteriyor, Millî Mücadele, askerî olduğu kadar sivil bir mücadele olacaktı. Askerî mücadele, meşruiyetini doğrudan halkın iradesinden alacaktı.

Şimdi bir adım daha kalmıştı: İstanbul'da kapalı duran Meclisi Mebusan için yeniden seçim yapılmasını sağlamak ve bu seçimde artık Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri adını alan millî kurtuluş hareketinin temsilcilerini çoğunluk yapıp Meclise sokmak.

Mustafa Kemal'in aklındaki strateji buydu.

54. GÜN

İhmal edilen tarih: Sivas Kongresi, TBMM'nin doğumunu nasıl sağladı?

Bugün, Sivas Kongresi'nin kararlarının ilan edilmesinin 104. yıl dönümü. 11 Eylül 1919'da ilan edilen bu kararlar, ardı sıra bir dizi zincirleme olaya sebep oldu. Bu zincirleme olayların sonuncusu, Kurtuluş Savaşı'nı yapacak ve bu savaşa bütün dünyanın gözünde meşruiyet sağlayacak olan TBMM'nin açılmasıydı.

Sivas Kongresi'nin Anadolu'da ve İstanbul'da çok kuvvetli yankıları oldu. Bu yankıların en önemlisi, artık herkesin bir "Millî kurtuluş hareketi" olduğunu ve onun liderinin de Mustafa Kemal olduğunu öğrenmesiydi.

İstanbul'da Anadolu'nun dört bir yanında, o sırada iktidarda olan Damat Ferit Paşa'ya karşı protestolar başladı. Sivas'taki Kongre Heyeti ve Mustafa Kemal, Damat Ferit hükûmetiyle Anadolu'nun bütün bağını kopardı, telgraf haberleşmesini tamamen durdurdu. Bu protestolara bir süre direnen Damat Ferit, nihayet 30 Eylül'ü 1 Ekim'e bağlayan gece istifa etmek zorunda kaldı. Yerine, aslında tipik bir Osmanlı Paşası olan, Balkan Savaşı'ndaki yenilginin ve Makedonya'nın kaybedilmesinin sorumlularından Ali Rıza Paşa sadrazam olarak atandı.

Ali Rıza Paşa, padişahını ve Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya

çalışan bir isimdi, hükûmetini Sivas'ta ortaya çıkan millî mücadele fikriyle uzlaştırmak istedi. O yüzden kabinesine millî mücadele yanlısı olduğu düşünülen Cemal (Mersinli) Paşa, Salih Paşa ve Hadi Paşa gibi isimleri de aldı. Bu arada Mustafa Kemal ile de temasa geçti. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta sayfalar boyunca anlatıyor, Ali Rıza Paşa hükûmetinin en önemli rolü, Anadolu'da başlayan millî mücadele hareketini tanımak zorunda kalması ve bu hareketin özellikle dayatmasıyla 3 Ekim 1919 günü seçimlerin yapılması için karar alması oldu. Seçimlerin yapılacağına dair kararname 7 Ekim'de valiliklere gönderildi, ardından seçim süreci başladı.

Bu seçim Mustafa Kemal ve Sivas'ta oluşan Heyet-i Temsiliye için büyük bir fırsattı. Anadolu'nun dört bir yanında Müdafa-i Hukuk Dernekleri harekete geçti ve adaylarının milletvekili olarak Meclise girmesini sağladı. Seçilen isimlerden biri de Mustafa Kemal'di. Meclis çok renkliydi. Seçilenler arasında iki tane sosyalist milletvekili de vardı.

Meclis seçimi tamamlandı ama Padişah Vahdettin bir türlü Meclisi açmıyordu; Meclis çoğunluğunun millî mücadele yanlısı isimlerden oluştuğunu biliyordu.

Nihayet bir noktada Meclisi açmaya mecbur kaldı; çünkü ağır baskı altındaydı. 12 Ocak 1920'de Meclisin açılacağı belli olunca Mustafa Kemal sembolik bir harekette bulunmak istedi ve Müdafa-i Hukuk listelerinden seçilen 100'den fazla milletvekilinden kendisini Meclis Başkanı seçmelerini istedi. Bu isteğin aracısı Rauf Orbay'dı ama istek gerçekleşmedi.

Bu Meclis ana hatları Sivas Kongresi'nde çizilen Misakımillî'yi ilan etti, ardından 16 Mart'ta, yani açıldıktan sadece iki ay sonra İngiliz ordusu tarafından kapatıldı. Bu arada zaten İstanbul'a askerlerini çıkartmış olan İngiltere İstanbul'u resmen işgal etti.

O Meclisin İngilizler tarafından tutuklanmayıp kaçmayı ba-

şaran milletvekilleri, Anadolu'dan seçilen diğerleriyle birlikte 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturdu.

Kurtuluş Savaşı'nın başlıca meşruiyet kaynağı işte o TBMM oldu ama her şey Sivas'ta başladı.

55. GÜN

Mustafa Kemal, Ali Galip olayını nasıl hükûmeti düşürme fırsatı olarak kullandı

Sivas Kongresi öncesinde İstanbul'daki Damat Ferit hükûmeti son derece tedirgin, çünkü Anadolu'da başlayan Müdafa-i Hukuk hareketi, Batılı ülkelerin nezdinde İstanbul'un yerini almakta. Hükûmetin Anadolu'ya bağları zaten giderek azalmakta, artık daha çok sayıda askerî ve sivil memur emirlerini doğrudan Mustafa Kemal'den ve Heyet-i Temsiliye'den almakta.

İşte bu ortam içinde Damat Ferit hükûmeti son bir çare olarak Mustafa Kemal ile arkadaşlarını tutuklamak ister. Mustafa Kemal'in Sivas'a gideceği bilinmekte ama hükûmet onu tutuklaması için Sivas valisine güvenmiyor, zaten o vali de emirlerini Mustafa Kemal'den alıyor. O yüzden bir hayli uzaktan, Elazığ'dan yardım istiyor İstanbul.

Dönemin İçişleri ve Savunma Bakanları 3 Eylül'de, yani Sivas Kongresi'nin toplanmasından bir gün önce ortak bir telgrafla Elazığ Valisi Ali Galip'ten Sivas'a gidip Mustafa Kemal'i tutuklamasını istiyor. İçişleri Bakanı Adil ve Savunma Bakanı Süleyman Şefik imzalı bu telgrafı Mustafa Kemal *Nutuk*'a olduğu gibi almış, oradan aktarıyoruz:

> Padişah'ın hakkındaki yüce buyruğu bugün çıkacaktır. Bu bakımdan kesinlik kazanmıştır. Talimat şudur: Bildiğiniz üzere,

Erzurum'da, kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların bir değeri ve önemi vardır. Ancak, bu durumlar ülke çapında birtakım dedikodulara yol açıyor. Avrupa'ya da pek abartılarak yansıtılıyor. Bundan dolayı da kötü etkiler yaratıyor. Ortada önem verilmeye değer hiçbir kuvvet ve hiçbir olay bulunmadığı hâlde, sırf bu abartma ve kötü etkilerden endişeye düşen İngilizlerin, yakında Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları tahmin ediliyor. Hükûmetin her yere olduğu gibi size de gönderdiği, bilinen genelgeye aykırı hareketler devam ederse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'ı ve oradan daha da ilerleyerek birçok yeri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir. Bu da memleketin çıkarlarına elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan şahısların yakında Sivas'ta birleşerek yine bir kongre toplamak istedikleri, olaylarla ilgili haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükûmetçe bilinmektedir. Ne var ki bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun içindir ki onların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunu sağlayabilmek için, her şeyden önce, Sivas'ta hükûmetin tam olarak güvenini kazanmış ve memleketin iyiliğine olan tebligatı, olduğu gibi yerine getirmeye azimli bir vali bulundurmak gerekmektedir. Yüksek şahsınızı onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi, Sivas'ta kongre toplamak isteyen birkaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değilse de yüksek dereceli sivil memurlarla, komutanların, subayların ve askerlerden bazılarının da bunlarla aynı düşüncede olmaları dolayısıyla, hükûmetin aldığı tedbirleri ellerinden geldiğince boşa çıkarmaya ve bilinen şahısları güçleri yettiği kadar korumaya çalışacakları göz önünde bulundurularak güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarı sağlama bakımından uygun görülmektedir. Bundan dolayı, daha önce yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenilir yüz elli kadar atlıyı yanınıza alarak, oradan niçin gidildiğini hiç kimseye sezdirmeden, Sivas'a hiç kimsenin

beklemediği bir zamanda vararak, vali ve komutanlığı hemen ele alacak ve sayıları az olmakla birlikte oradaki jandarma ve askerî iyi kullanarak toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp, göz altında İstanbul'a gönderebileceğiniz açıktır. Böylece, kazanılacak hükûmet nüfuz ve otoritesi, içeride macera peşinde koşanları yıldırarak bir daha bu gibi kötü hareketlerin meydana gelmesini önleyeceği gibi, dışarıda da pek iyi bir etki yapacak, yabancıların asker çıkararak oraları işgal etmek konusundaki tasarılarından vazgeçmeleri için hükûmetçe yapılacak müracaat ve teşebbüslere sağlam bir dayanak oluşturacaktır. Zaten, Sivas halkının bazı tanınmış kimselerinden araştırılarak elde edilen doğru bilgilere göre, halk bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan pek nefret etmiş. Bu hareketlerin önlenmesi için, hükûmete her türlü yardıma hazırdır. Orada derhâl jandarmaya yazılacak, istenildiği kadar asker bulunacağı, bunlara nüfuzlu kimseler tarafından özel olarak yardım edileceği haber verilmektedir. Bu şekilde, yeteri kadar ve hükûmete kuvvetle bağlı jandarma birliği kurulduktan sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri hoşnut ederek yerlerine göndeririz. İşte, alınacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, sadece son derece gizli hareket etmeye bağlıdır. Sivas'a tayininizden, hattâ o taraflara gideceğinizden kendi aileniz içinde en çok güvendiğiniz bir tek kimseye bile bahsetmeyiniz. Sivas'a girinceye kadar, maksadınızı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz. Bu başarının temel şartıdır. Bu itibarla, şimdilik ailenizi herhâlde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün kalacağınızı ailenize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün öncesinden Sivas'a ansızın girmeye gayret etmelisiniz. Oraya vardığınızda, aşağıdaki telgrafı gereken kimselere gönderip, valilik ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında durumu Bakanlığa bildirmelisiniz. Böylece, oradaki şartlar belli olur olmaz, size yine

makine başında tarafımdan gereğine uygun tebligat yapılacaktır. Bu şekilde işe başladıktan sonra ne vakit uygun görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirtebilirsiniz. Yalnız şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilik görevinden alındığı, yerine bir başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi tarafından Bakanlığa başvurulmuş olduğundan ve adları bilinen kimselerin yakında Sivas'ta toplanmak istedikleri alınan haberlerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeksizin bir an önce hareketle, oraya vaktinden önce ulaşmaya, gayret etmeniz, işin gereği olarak pek önemli ve zaruridir. Bu durum karşısında, ne zaman hareket edeceğinizin ve ne kadar zamanda oraya varabileceğinizin bildirilmesi gerekiyor.

Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgraf şudur: Zâtıâlilerinin Sivas ve komutanlığına tayinleri Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararıyla Padişah Hazretleri'nin yüce buyruklarına sunulmuş ve gereği şerefle onaylanmış olduğundan, hemen hareketle, bu telgrafı Sivas'taki sivil ve askerî memurlardan gerekenlere gösterip, vali ve komutanlığı üzerinize alarak göreve başlamanız ve durumu hemen bildirmeniz tebliğ olunur.

Alışılmadık derecede ayrıntılı talimatlar içeren bu telgraf, İstanbul hükûmetinin Anadolu'daki egemenliğini nasıl kaybettiğinin de bir delili aslında. Ve haksız değiller, çünkü Mustafa Kemal, daha Alip Galip'in haberi yokken onun içinde bulunacağı bu komplodan haberdar ve tedbir almaya uğraşıyor.

Telgrafta belki dikkat çekmiştir, iki bakan Vali Ali Galip'e 150 kişilik Kürt müfrezesi almasını söylüyorlar. Burada daha derin ve büyük bir olay var. Sivas Kongresi devam ederken 6 Eylül günü Mustafa Kemal'e ulaşan bir telgrafta bakın ne deniyor:

Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adlarında üç şahsın, yanlarında, vaktiyle

> Diyarbakır ilinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu hâlde silahlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ üzerinden Malatya'ya geldikleri, orada Mutasarrıf ve Belediye Başkanı tarafından karşılandıkları…

Kastedilen yabancı subay, İngiliz casus Noel. Burada kastedilen, İngiltere'nin bir Kürt ayaklanması çıkartmak istemesi ve bundan İstanbul hükûmetinin de haberdar olması.

Mustafa Kemal bütün bu olayları, tek tek telgrafları da okuyarak *Nutuk*'ta ayrıntılarıyla anlatıyor. Burada önemli olan şey şu: Vali Ali Galip bırakın Sivas'a gelip Mustafa Kemal'i tutuklamayı, kendisi kaçak duruma düşüyor, tutuklanmamak için Halep'e kaçıyor. İstanbul hükûmetinin millî mücadeleyi engellemek için her şeyi yapabileceği ortaya çıkıyor.

Mustafa Kemal bu fırsatı kaçırmıyor. Türkiye'nin dört bir yanından Damat Ferit hükûmeti aleyhine saraya telgraflar gitmeye başlıyor. Bu arada Heyet-i Temsiliye, Damat Ferit o görevdeyken İstanbul'la hiçbir telgraf haberleşmesine girmeyeceğini duyurup hatları kesiyor. Yani İstanbul, tamamen yalnız bırakılıyor.

Böylece bir yandan Heyet-i Temsiliye Anadolu'da tek geçerli ve meşru hükûmet gibi davranmaya başlıyor ve böylece İstanbul Anadolu üzerindeki bütün egemenliğini kaybediyor, bir yandan da Anadolu'daki bütün devlet bürokrasisi Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin emir komutasına giriyor.

Bu krizi millî mücadele lehine bir silaha çeviren Mustafa Kemal, sonunda Damat Ferit hükûmetinin istifasını sağlıyor.

56. GÜN

Mustafa Kemal, elde ordu olmayınca her ümide sarılıyor, Yeşilordu'yu ve Türkiye Komünist Fırkası'nı kurduruyor

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta öyle anlatmıyor ama Kazım Karabekir'in *Günlükler*'indeki 23 Haziran 1919 tarihli nota bakılacak olursa, Mustafa Kemal'in kaleme aldığı Amasya Tamimi'nin ilk taslağında Bolşeviklikle ilgili bir ima vardı. Karabekir, günlüğüne şöyle yazmış:

> Amasya'dan 23'te yazılan üç maddelik şifreyi aldım.
> Üçüncü maddesi garip: Bolşevik olmaya karar veriyorlar. Bereket benim 17 Haziran'daki ikazım bir emniyet süpabı olmuş.
> (Gazi nutkunda bunlardan hiç bahsetmiyor.)

Karabekir'in kastettiği bu madde neydi ve nasıl yazılmıştı bilinmez ama bugün hepimizin bildiği ünlü Amasya Genelgesi'nde burada sözü edilen türde bir cümle bulunmaz.

Mustafa Kemal'in Millî Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç hamlesi kabul edilen Amasya Genelgesi'ni Erzurum ve Sivas Kongreleri izledi. Bunlar son derece önemli toplantılar. Sivas'taki kongrenin en tartışmalı konularından biri, Amerikan Başkanı Wilson'un adıyla anılan meşhur "Wilson Prensipleri"nden hareketle bazı insanlar "Amerikan mandası" istemektedir. (Onlar istiyorlar ama Amerika'nın Türkiye'nin sorumluluğunu alıp "mandater devlet" olmayı istediğine, bu uğurda çaba gösterdiğine dair hiçbir bilgi yok. Büyük olasılıkla dönemin Amerikan hükûmetinin de kongresinin de Türkiye'deki bu fikirden hiç haberi bile olmadı.)

Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası konusu ayrıntılı biçimde tartışılır ama kongre bildirisine sadece yabancı serma-

yeye destek anlamına gelen bir madde girer, manda maddesi girmez. Mustafa Kemal, bu konuyu *Nutuk*'ta uzun uzun izah etme gereği duyar.

Ancak Anadolu'da genel bir çaresizlik ve ümitsizlik hali vardır. Çünkü daha yeni yeni Anadolu'da oluşturulmaya çalışılan direniş içeriden ve dışarıdan sürekli saldırı altındadır. Birinci ve ikinci Anzavur isyanları, ortaya daha sonra "Kuvve-i Seyyare" diye adlandırılacak olan yurtsever çeteci hareketleri çıkarır. (Buna benzer çete veya milis faaliyetleri Karadeniz kıyılarından Maraş ve Antep'e kadar pek çok yerde yabancı işgalcilere karşı neredeyse kendiliğinden doğmuştur.)

İkinci Anzavur İsyanı'nın bastırılıp Anzavur'un Bandırma'dan İstanbul'a kaçmasından kısa süre sonra bu kez Düzce ve Hendek'te bir isyan hareketi başlar. Bu karşı karşıya kalınan iç isyanların en ciddilerinden biridir, Garp Cephesi'ndeki ordu neredeyse tamamen buraya kaymak ve bu isyanı bastırmak için çalışmak zorunda kalır. Elbette Çerkes Ethem'in kuvvetleri de bu isyanda ciddi görev yapar.

Ama daha Düzce İsyanı yeni bastırılmıştır ki bu kez Yunan ordusu Ege'de harekete geçer ve iki kol hâlinde güneyde Uşak'a, kuzeyde ise önce Balıkesir ve ardından Bursa'ya yürür, bu şehirleri işgal eder.

Anadolu'daki ümitsizlik daha da artar. Bu noktada henüz ortada düzenli ordu yoktur ve Ankara'da Meclis açılmış olsa bile henüz bu Meclis tam olarak Türkiye'yi yöneten güç olarak ortaya çıkabilmiş, yani bir nevi "yeni devlet" olmuş değildir. Orduyu takviye için yerel veya genel seferberlik ilan edilememektedir. Düzenli orduyu oluşturacak asker de yoktur, komutan da lojistik imkân da. O kadar ki askere üniforma dikecek yegâne fabrika İzmit'tedir ve bu fabrikanın üretimine el koyan İngilizler, kumaşları millî orduya parayla satar.

Bu çaresizlik ve ümitsizlik ortamında, Sovyet Devrimi'ni bü-

tün eski Rusya coğrafyasına yaymak için savaş yürüten ve başarılı olan "Kızıl Ordu"dan hareketle Ankara'da Mustafa Kemal'in talimatıyla bir "Yeşilordu" kurulur. Bakın Mustafa Kemal bu kuruluşu ve buna sebep olan ortamı *Nutuk*'ta nasıl anlatıyor:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kuruluşundan sonra Ankara'da "Yeşilordu" adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Âsilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükûmetin yasal olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de birçok yerde, bazı ordu erleri âsilerle çarpışacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve âsilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilememiş birliklerle, inkılâbı başarma konusundaki güçlükler hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir düşünceyle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş meydana getirmek üzere fiilen [illegible] geçtiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde, ister istemez kurulmuş olan millî müfrezelerden yararlanmaya çalışıyordum. Fakat, ciddi bir disiplin,

kayıtsız şartsız ve tereddütsüz bağlılık isteyen önemli askerlik görevlerinin, ancak düzenli bir ordu ile yerine getirebileceği gerçeğini unutmaya elbette imkân yoktu. Millî müfrezelerden yararlanma zaman kazanma amacına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zorunlu olan millî müfrezelerin, seçkin ve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım amacıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri faaliyete geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu faaliyetlerinden söz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların bu faaliyetleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu Teşkilâtı, bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki Yeşilordu Teşkilâtı ile meşgul olanlar, benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş. Teşkilâtın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu'nun âdeta temelini oluşturmuşlar.

Mustafa Kemal, bütün bu Yeşilordu kuruluşu ve gelişmesi kendisinin dışında gerçekleşmiş gibi anlatıyor ama örneğin o sırada Garp Cephesi komutanı olan Ali Fuat Cebesoy öyle düşünmüyor. Ona göre ümitsizliğe kapılan Ankara, ana strateji olarak gerilla savaşından yana tercih kullandı. Cebesoy şöyle yazıyor hatıralarında:

Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin müstevli düşman ordularına karşı düşünmüş oldukları müdafaa planının esasını gerilla usulünün teşkil ettiği sarahaten anlaşılmaktadır. Bu fikre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey'le Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın da iştirak ettikleri anlaşılıyor.

Cebesoy'un hatıralarının onun ölümünden sonra yayımlanan bölümlerinde bazı ilginç paragraflar var, aynen aktarıyoruz:

Bunlar Düzce, Bolu ve Yozgat isyanlarından ve Yunan taarruzunun Bursa ve Uşak'a kadar genişlemesinden sonra siyaset-i dâhiliyemizde ümitsizliğe düşünce ve garpla anlaşmak hususunda da kat'î ümid edince ve bolşeviklerin ittifak-ı askerîsi de temin edilemeyince her şeyin kaybedilmiş olduğuna hükmetmişler ve Rusya'daki Kızılordu'ya benzeyen Yeşilordu ünvanı altında gizli bir cemiyet teşkiline başlayarak Moskova'daki Üçüncü Enternasyonale hoş görünmeyi düşünmüşler ve bu suretle mezkûr Enternasyonalin yardım ve muavenetine mazhar olabileceklerini sanmışlardı.

Üçüncü Enternasyonal de müfritlerimizin bu teşebbüsünden önce, Türkiye'deki millî hareketin İçtimaî bir inkilaba tahvilini temin maksadiyle merkezi Bakü'de olmak üzere bir Türk Komünist Fırkasının merkez-i umumisini teşkil etmiş ve bu da Türkiye dâhiline muhtelif ajanlarla nüfuz etmeye başlamıştı. Anadolu'nun birçok mahallerinde Yeşilordu ve Üçüncü Enternasyonal teşkilâtı yekdiğeriyle karıştırılmıştı.

Padişahlarının gayr-ı millî siyasetinden yeni kurtulup o zamana kadar, millî bir siyasetin mahiyetini henüz iyice anlıyamamış olan Anadolulular ne Yeşilordu'ya ne de Komünist Fırkasına fazla iltifat etmemişlerdi. Bu nevi teşebbüsler ancak bazı mevakide bazı hususî şahıslara tesir yapabilmişti. Fakat bazı mebusların bu yeni cereyanlara kendilerini kaptırmış olmaları halkın yeni Millî İdareye olan rabıtaları üzerinde fena tesirler icra etmekten hâli kalmamıştı.

Nutuk'ta uzun uzun Çerkes Ethem'i disiplin altına alamamakla, hatta kendisi bir çeşit Kuvayımilliyeci olmakla suçlanan Cebesoy, Çerkes Ethem'e esasen Mustafa Kemal'in ve Ankara'nın güç vehmettiğini söylüyor.

Esasen Mustafa Kemal de *Nutuk*'un başka bir yerinde Çerkes Ethem'e göz yummak zorunda kaldığını şu cümlelerle anlatıyor:

> Bundan cesaret alan Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yerine getirilmemesi hâlinde idam edilecekleri gözdağını da ekliyorlardı. Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki Hükûmet üzerinde bile otorite kurma denemesinde bulunmuştur. Sözde, Yozgat İsyanı, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara valisinin kötü idaresinden çıkmış; bundan dolayı isyana sebep olanlar için uyguladığı cezayı, ki o ceza asılarak idamdı, Ankara valisi için de olay yerinde doğrudan doğruya kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara valisi, Millî Mücadele'de fevkalâde hizmet etmiş, yararlık göstermiş ve göstermekte olan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in hizmeti özellikle bizce takdir edilmiş pek gerekli ve yararlı bir kişi olduğu biliniyordu. İşte böyle bir kişiyi, kendi eline, idam sehpasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük otorite ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu konu üzerinde fazla ısrar edemediler. Fakat Yozgat'ta, özellikle milletvekillerine: "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde asacağım" yollu boşboğazlıkları duyulmuştur. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey de bu boşboğazlığı işi-

tenlerdendir. Biz, bütün duyup öğrendiklerimize rağmen bu "kardeşleri" daima yararlanabileceğimiz bir durumda bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya bölgesine gönderdik.

Ali Fuat Cebesoy'a göre Ankara'da gördüğü kahraman muamelesi Ethem'i şımartmıştı. Bakın bir yerde şöyle yazıyor:

> Meselâ Etem Ankara'da Meclis salonunda samiin locasına girdiği zaman mebuslar tarafından kaimen selamlanmıştır ki bu fazla teveccühün manasını anlıyamamış olan mumaileyh çok mağrur olmuş ve ne yapacağını şaşırarak şunun ve bunun aleti olmuştu. Etem gibi basit düşünceli bir adam hakkında bu gibi veya başka türlü hareketlerin onu kolaylıkla küstahlığa sevk etmekten başka bir şeye yaramayacağı düşünülememişti.

Çerkes Ethem konusu ile Yeşilordu konusu ister istemez iç içe, çünkü Mustafa Kemal'in de söylediği gibi Çerkes Ethem kuvvetleri Yeşilordu'yu oluşturan ana unsur aslında.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta pek dikkat etmediğini söylediği Yeşilordu'nun ne kadar büyüdüğünü şans eseri öğrendiğini ve hemen önlem almaya karar verdiğini anlatıyor:

> Bilginize sunmuştum ki her yerde, Yeşilordu Teşkilâtı'nı benim adıma kuruyorlardı. Şahsen tanıdığım kimselerden birinin, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu Teşkilâtı'nın beni sevindirecek biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden uyanarak, bu gizli dernek hakkında araştırmalar yaptım. Bu derneğin nitelik bakımından zararlı bir şekil aldığı görüşüne vardım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü

söyledim. Onlar da gereğini yerine getirdiler. Fakat, Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ben kapattırırım, dedim. Bunun da imkânsız olduğunu, çünkü durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kurmuş olanların sonuna kadar maksatlarından ayrılmayacakları hususunda birbirlerine söz vermiş olduklarını kendine has bir tavırla söyledi. Olaylar gösterdi ki biz bu gizli derneğin faaliyetine son vermeye çalıştığımız hâlde, tam olarak başaramadık. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta olmak üzere, dernek ileri gelenlerinden bir kısmı bu defa faaliyetlerine yıkıcı yönde ve bize karşı olarak devam etmişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir şekilde yayınlatıyorlardı.

Mustafa Kemal tam tarih vermiyor bu anlatımında. Ama Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında yayınladığı iki telgraf son derece ilginç. Birinci telgraf çift imzalı, "Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri" sıfatıyla eski İçişleri Bakanı Hakkı Behiç ve TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal tarafından Ali Fuat Cebesoy'a gönderilen ve onu komünist partisine katılmaya davet eden 26 Ekim 1920 tarihli telgraf şöyle:

Sevgili Yoldaş, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonele merbut olan esas programına müstenit bir Türk Kominist Fırkası teşkil edilerek Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiyesi Şubesinin 18 Teşrinievvel 1336 tarihli resmî ilmühaberi mucibince hükûmetçe de tasdik edilmiştir.

Fırkanın Üçüncü Enternasyonele merbut olan esas programı ile nizamname-i dâhilisi derdest-i irsal olduğu gibi memleketimizin şerait-i hususiyesine göre fırkanın umumî kongresi inikad edinceye kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de mesaî programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalaatınıza intizar etmekteyiz.

Fırkanın 30 kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi orada burada bulunup bilfiil kongrenin ahenk icra hey'eti selâhiyetiyle çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir müessis hey'eti vardır. Merkez-i umumisinin teşkilât arazi, köylü, amele, sanayi, umur-u askerîye ve propaganda şubeleri derdesti teşekküldür.

Umur-u askerîye şubesi siz kumandan yoldaşımızı dahi azası meyanında görmekle müftehir ve orduya müteallik bilumum mesailde kıymettar mütalaatınıza ve inkılâpçı ruhunuza istinad etmektedir. Fırka resmen müteşekkil olup faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle teşkil edilmiş olan hafi Yeşilordu teşkilâtı dahi fırkaya münkalip olduğuna mebni artık bolşevizm ve komünizm efkâr ve esasatı üzerinde hiçbir cemiyet veya hey'etin fırka haricinde siyaseti caiz olamayacağı gibi fırka merkez-i umumisinin fotoğrafı ile vesika ve selâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun hiçbir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunamayacaktır.

Keyfiyet Dâhiliye'ye bildirilmiştir. Nizamname ve beyannamelerin tab'ı ve neşri hitam bulur bulmaz efkâr-ı umumiye mütalaasında keyfiyet ilân edilecek şimdiden alâkadar olanların celb-i nazarı dikkatlerine iktimam olunmasını rica ederiz.

Ali Fuat Cebesoy bu telgraftan 5 gün sonra 31 Ekim 1920 günü bu kez doğrudan Mustafa Kemal'den bir telgraf alıyor. O daha da ilginç:

Komünistliğin memleketimizde değil henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dâhilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dâhiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûneti muhil ahvalin hududu da daire-i imkânda görülmüştü. En makul ve tabii

tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükûmetin malûmatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirilmek olacağı düşünüldü.

Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Heyʾet-i müteşebbisesi ve otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dâhil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksad-ı millimizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilatta zîmethal bulunacaklar ve onların malûmat ve teşebbüsâtı cereyanı teşebbüsat üzerinde âmil olacaklardır. Kâtib-i Umumî ilân edilen sabık Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim.

Orada bir nebze malûmat vardı. Bu gün icraatı maddiyemizde kabiliyet-i tatbikiyesi bulunup ve maksad-ı millimizi istihsalde kuvvet bahş olan hususata atf-ı ehemmiyet eylemek tabiidir. Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabil-i tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Kominist Fırkasının propagandasına mukabil milletin tezahürat-ı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten çok büyük bir inzibatla kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizin cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Arz-ı hürmet ederim.

Her ne kadar Atatürk bir komünist partisi kurdurmuş olsa da bir de Bakü'de Mustafa Suphi ve 10 Eylül 1920'de bir Türkiye Komünist Partisi daha kurmuştu. Bu parti, Ankara'da da faal olmak istedi ve "Türkiye Halk İştirakiyun Partisi" adıyla kuruldu.

Ama 1921 yılı başında Ankara'da rüzgâr terse dönmüştü. Rüzgârı tersine çevireṇ en önemli faktör, Kazım Karabekir ve

ordusunun doğuda Ermenistan'ı yenilgiye uğratması ve onlarla 1921 başında Gümrü Antlaşması'nı imzalanmasıydı. O sırada Sovyet Kızıl Ordusu da Ermenistan'a girer, genç Türkiye Sovyetler Birliği ile sınır komşusu hâline gelir. Mustafa Kemal bu antlaşmanın ne kadar önemli olduğunu *Nutuk*'ta şöyle anlatır:

> Efendiler, Gümrü Antlaşması, Millî Hükûmet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri, bize, Millî Hükûmet'e terkederek aradan çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklikler olması yüzünden, bu antlaşma yerine daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Kasım 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur.

Mustafa Kemal'in talimatı üzerine Yeşilordu ve ona bağlı kurulan TKP kapatıldı, bir dizi milletvekili dokunulmazlığı kaldırılarak İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Buradaki yargılamalarda çeşitli cezalar verildi.

Bu arada Bakü'de kurulan TKP faaliyetlerine ta 1987 yılına kadar devam etti. Oldukça çalkantılı bir tarihi olan bu partinin erken dönem genel sekreterlerinden olan Vedat Nedim Tör ve partide önemli görevler alan Şevket Süreyya Aydemir 20'li yıllarda TKP'den ayrıldılar ve daha sonra Ankara'da *Kadro* adlı dergiyi kurarak Kemalizm teorisyenleri oldular.

57. GÜN

Kimse hatırlamıyor gibi duruyor ama Yunan ordusu bütün Trakya'yı da işgal etmişti

Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilgiyi kabul ederek imzaladığı Mondros Mütarekesi sonrası sadece İzmir'e asker çıkartıp Batı Anadolu'yu işgal etmemişti; 20 Temmuz 1920'de bir Yunan tümeni Tekirdağ'dan karaya çıkıp bir başka tümen ise Meriç Nehri'ni geçip Trakya'yı işgal etmişti. Bu işgale karşı direniş son derece zayıf olmuş, Trakya'yı korumakla görevli kolordunun komutanı Cafer Tayyar Bey, düşman tarafından esir alınıp Atina'ya götürülmüştü.

Bütün Doğu Trakya'nın, yani bugün Türkiye sınırlarına dâhil olan Trakya'nın işgale uğramış olması nedense çok az konuşulur. Bunun bir sebebi, bütün Trakya'nın tek kurşun bile sıkılmadan, Lozan'da diplomasi masasında geri alınmış olması olabilir. Aslında Mustafa Kemal Atatürk, 1927 yılında okuduğu meşhur *Nutuk*'unda bu konuya geniş yer vermiş, Trakya'daki komutan Cafer Tayyar Bey'den çok ağır ifadelerle söz etmişti. Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey o sırada Atatürk'ün partisi CHP'de milletvekiliydi. Bakın Mustafa Kemal, Trakya'nın işgalini ve Cafer Tayyar Bey'i nasıl anlatıyor:

> Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trakya-Paşaeli Merkez Hey'eti bir kongre yaptı. Bu kongre, Trakya'nın idaresini, Trakya-Paşaeli Merkez Hey'etine verdi. Trakya'da Kolordu Komutanı olarak bulunan Cafer Tayyar (Cafer Tayyar Paşa), bu Merkez Hey'etinde olmakla birlikte, Edirne milletvekili olarak da Meclisimize üye seçilmiştir. Trakya Merkez Hey'etine ve Kolordu Komutanı'na verdiğimiz talimat, Trakya'nın kaderinin bütün memleketin kaderiyle bir-

likte çözülebileceği esasına dayanıyordu. Askerî harekât bakımından da verdiğimiz direktif şuydu:

Üstün kuvvetlerin saldırısına uğranılırsa sonuna kadar direnilecek ve Trakya tamamıyla ele geçirilse ve işgal edilmiş olsa bile, teklif edilecek herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul edilmeyecektir. Zaten, Trakya'daki komutanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekteydi. Fakat son zamanlarda, Komutan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği güvence üzerine, yapılan davete uyarak İstanbul'a gitmiş, bize durumu ancak dönüşünden sonra bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına varlığını koruyamayacağı, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı devletin idaresi sayesinde yaşayabileceği yolunda fikirler telkin edilmiş... Herhâlde manevî gücü kıracak birtakım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken tümen komutanlarından Muhittin Bey İstanbul'dan Kolordu Komutanlığı'na atanmış, Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul çevreleriyle görüştükten sonra Muhittin Bey'in teklifine rağmen, artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya'nın kaderi, İstanbul siyasî çevrelerinin etkisine terk edilmiş...

Yunan ordusu, Anadolu'da, Batı Cephesi'nde yaptığı genel saldırıda başarı sağladıktan sonra 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde pek dağınık bir durumda bulunan 55. Tümen, toplanmaya vakit bulamadan, Yunan Tümeni Edirne'ye doğru yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek saldırmak isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60. Tümen'e komuta eden Cemil Bey'in (İçişleri Bakanı Cemil Bey'dir) ve 15 Haziran'da kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddi savaşlar vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve direnmeleri sayesinde durduruldu ve ilerlemeleri önlendi.

Edirne'ye doğru serbestçe ilerlemekte olan düşman tümenine karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak Kolordu Komutanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız, elde ettiğim bilgilere göre, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetleri ile temas kuramadan, Havza yakınlarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden yoksun kalan 1. Kolordumuz tamamıyla dağıldı. Birliklerinin bir kısmı esir oldu, bir kısmı da Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak, Trakya'nın tamamı Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki 1. Kolordu Komutanınca, milletin istediği ve beklediği ileri görüşlülüğün, uyanıklık ve fedakârlığın gösterildiğine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın özel ve güç durum ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat, bu özellik ve güçlük, hiçbir zaman Trakya'daki kolordunun askerliğin gereklerini yerine getirmesine ve vatanperverlik namusunu göstermesine engel olamazdı. Eğer, bu yapılamamış ise millet ve tarih karşısında bulunan tek sorumlusu Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son bir avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namusluca savunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenler, komuta edebilme vasıflarına sahip olabilsinler.

Efendiler, bir komutanın esir olması da mazur görülebilir. O zaman ki askerliğin görev ve gereklerini yerine getirip uygulamakta, elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu, üstün düşman karşısında yenilip de kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkomutanının çadırına doğru sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve kötü şans eseri bile olsa, düşmana esir

düşmesini biz mazur görsek de tarih bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk İnkılâp Tarihi'nin gelecek nesillere hitap ve uyarısı işte budur.

Mustafa Kemal bu denli ağır ifadeler kullanıyor ama yarı resmi bir nitelik taşıyan *Atatürk Ansiklopedisi*'nin Cafer Tayyar Bey'le ilgili maddesinde şöyle deniyor:

Yunan işgali başladıktan sonra Tekirdağ'daki 55. Tümen, kısa sürede dağıldı. Yaşanan dağılma karşısında Cafer Tayyar Paşa ve Muhittin Bey Kolordu Karargâhı'nda bir toplantı yaparak (23 Temmuz 1920) 1. Kolordu'yu Babaeski'de toplayıp savaşı sürdürme kararı aldılar. Bu karar üzerine Cafer Tayyar Paşa, Yunan ordusu ile ilgili keşif yapmak ve durumu yerinde görmek amacıyla "Kolordu Süvari Takımı"nın bir kısmıyla sivil olarak Havsa-Babaeski'ye gitti (24 Temmuz 1920). Babaeski'nin 6 km kuzeybatısında Dardere denilen mevkide, Yunan "3. Süvari Alayı"nın bir bölüğü ile karşılaştı. İki birlik arasında yaşanan kuvvetli çatışma sonucu atının kösteklenmesiyle yere düşerek, sağ gözü ve sağ omzundan yaralandı. Yanında bulunanlar yakın takipte olduklarından, yardımına koşamadılar ve öldü zannederek bıraktılar. Takipteki Yunan süvari bölüğü de yerde cansız yatan Paşa'yı şahsen tanımadıkları için müdahale etmeyerek bölgeden ayrıldı. Daha sonra yaralı olarak Bostanlı köyüne ulaşan Cafer Tayyar Paşa, 27 Temmuz 1920 tarihinde köylüler tarafından Yunanlılara teslim edildi.

Yunanistan'a esir olarak götürülen Cafer Tayyar Bey, ancak 30 Mart 1923'te, Lozan'da Yunanistan'la yapılan esir takası antlaşmasından sonra serbest kalabildi ve İstanbul üzerinden Ankara'ya geçerek Edirne milletvekili olarak Meclis çalışmalarına katılmaya başladı. Ama o sırada birinci Meclis seçim kararı aldı. İsmi Mustafa Kemal tarafından tek tek belirlenen milletvekili

adaylar listesinde yer aldı, İkinci Meclise de Edirne milletvekili olarak girdi. Son askerî görevi, 1924 Eylül ayında Hakkari'de başlayan Nasturi Ayaklanması'nı bastırmak oldu. O zamana kadar Nasturi şehri olan Hakkari'de tek bir Hristiyan bile kalmadı. Cafer Tayyar Paşa'nın ayaklanmayı bastırırken kullandığı yöntemler çok eleştirildi.

Hakkari'de ayaklanmayı bastıran Cafer Tayyar Paşa, emrindeki orduyla Musul'a yürümek istedi ama Ankara ona izin vermedi.

Bir ay sonra Mustafa Kemal'in sert çıkışı sonrası, başka pek çok muhalif komutanla birlikte milletvekilliğinden istifa etmek yerine askerlik görevinden istifa edip Meclise geri geldi. Kısa süre sonra Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi isimlerle birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna katıldı. Bu parti kapatılınca da bağımsız kaldı.

Ertesi yıl İzmir Suikastı Davası'nda tutuklanıp hapse atıldı ama bu davada beraat eden isimler arasında yer aldı. 1928'de milletvekilliği sona erince siyasetten de çekildi, 1958 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti.

58. GÜN

İzmir'in kurtuluşunun ilk yıldönümünde Mustafa Kemal'in Rauf Orbay'a bir teklifi var

İzmir, Yunan ordusu tarafından 1919 yılında işgal edilmişti. Bu işgal, bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandığı Büyük Taarruz'un ardından, Türk ordusunun 9 Eylül günü İzmir'e girmesi, Yunan ordusunun ise darmadağın biçimde kaçmasıyla sona erdi.

Bu kurtuluşun üzerinden bir yıl geçtikten sonra 9 Eylül 1923'te şehir, kurtuluşunun ilk yılını kutlayacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy o gün Meclis adına İzmir'deydi ve gördüklerini hatıralarında anlattı. Aynen aktarıyoruz:

> Milletlerin idarelerini deruhte etmek gibi büyük mesuliyetler üzerine alan zevat, acaba tarihten, hadiselerden ibret dersleri almayacak mıdır? Ekseriya olduğu gibi ihtiraslarının kurbanı olup gidecekler midir?
>
> Haksız bir surette işgal ettikleri Türk vatanında yaptıkları mezalim ve vahşetin cezasını gören Yunanlılar, tam bir yıl evvel İzmir'i bırakıp kaçmışlardı. Onların bıraktıkları bu Türk vatan parçasında, bu vatanın hakiki evlatları, yurtlarına kavuştukları günün sene-i devriyesi münasebetiyle bayrak yapacaklardı. Acaba Yunanlılar başlarına gelen bu felaketten ibret alarak komşu milletlerin hak ve hukuklarını bir daha payimal etmek cüretinde bulunacaklar mıydı? O zamanlar, felaketten hâlâ akıllarını başlarına toplamaya muvaffak olamayan muhteris Yunan politikacıları mübadele mukavelesi mucibince memleketimize gelecek olan biçare Türk vatandaşlarımıza yapmadık zulüm bırakmamışlardı.
>
> Bu esnada başlarından ikinci bir felaket geçmişti. O da İtalya'nın Yunan adalarını pervasızca işgal etmiş olması ve Mussolini'nin hakaretle Yunanlılara kendi arzularını kabul ettirmiş olmasıdır.
>
> Eğer Yunanlılar, ırktaşlarımıza biraz olsun iyi muamele etmek insanlığını göstermiş olsalardı, Türkleri muhakkak yanlarında İtalya'ya karşı direnmiş göreceklerdi. Bu sayede onların politikacıları milletlerini, dûçar oldukları hakaretlerden kurtarabileceklerdi. Bu vaka onlara bir ders olmayacak mıdır?
>
> Burada Yunan milletini ve politikacılarını kendi mukadderatlarıyla baş başa bırakalım ve kurtuluş bayramımızın tafsilatına geçelim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi benim riyaset edeceğim bir mebus heyetini seçerek İzmir'e gönderdi. İzmir'in 9 Eylül Kurtuluş Bayramı, misli görülmeyen bir şekilde 150 bini mütecaviz muazzam bir halk kütlesi tarafından tesiedildi.

Zafer alayı öğleden sonra başladı ve akşamın geç vakitlerine kadar devam etti. Birçok halk teşkilatı, millî kuvvetler, bir piyade tümeni ve tayyarelerimiz sıra ile bu geçit resmine katıldı.

Gece yapılan tezahürat gündüzkü merasimin şaşasından hiç de aşağı kalmadı. İzmir Belediyesi, Karşıyaka'daki Şark Mahfilinde, iki yüz kişilik bir ziyafet verdi. Bu ziyafette Belediye Reisi Şükrü Kaya Bey (eski Dâhiliye Vekili) halkın hakiki heyecan ve hissiyatını uzun süren nutkunda iyice ifade etti. Ben de cevap verdim ve teşekkür ettim. Bu münasebetle Meclis riyasetine çekmiş olduğum telgraf aynen aşağıdadır:

"Güzel İzmir'imizin kurtuluşu ve bayramı çok parlak ve heyecanlı tezahürlerle tesis edilmiş ve bu mesut günde Meclis-i Aliniz namına hazır bulunmakla mübahi olan heyet-i mahsusa bütün sınıf halk ile memurin ve heyet-i askerîye tarafından merbutiyet ve muhabbetle karşılanmıştır. İzmirlilerin bu münasebetle Meclis-i Aliniz ve muhterem reisimiz hakkında izhar ettikleri şükran ve merbutiyet hislerinin cidden pek kıymetli ve samimi olduğunu ihtiramlarımla arzeylerim efendim."

Merasimden sonra hemen İzmir'den ayrılmadım. Birkaç gün daha kalarak imar faaliyetlerini görmek istedim. Bu arada eski Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, İzmir'de validesi nezdinde istirahat ediyordu. Arkadaşımı görmeden İzmir'den ayrılamazdım. Gazi, ona benim vasıtamla bir teklifte bulunmuştu. Bunu da söyleyecektim.

Teklifin mahiyeti şu idi: Meclis İkinci Reisliğinden ayrılarak merkezi Konya olan İkinci Ordu Müfettişliğine tayinim kararlaştırılmıştı. Gazi, benim yerime Rauf Bey'in gelmesini arzu ettiğini, Rauf Bey muvafakat ederse, Meclisin kendisini memnuniyetle seçeceğini ona söylememi ve muvafakatini almamı istemişti.

Bunu kendisine söylediğim zaman, "Gazi'nin arzularını hemen yerine getirmek isterdim. Fakat İcra Vekilleri Reisliğinden çekilmeme sebep olan mazeretlerim henüz zail olmadığından bu arzuyu yerine getiremeyeceğim," dedi. Israrlarıma rağmen kararında sebat etti.

Hatırlayacaksınız, Rauf Orbay, Lozan Antlaşması'nın imzaya hazır olmasını bildiren İsmet Paşa'nın telgrafına günlerce cevap vermemiş, antlaşma Atatürk'ün bizzat devreye girmesiyle imzalanmıştı. İsmet Paşa'ya tebrik telgrafı da çekmeye direnen Rauf Orbay, onun Ankara'ya döneceği günlerde başbakanlıktan istifa edip Ankara'yı terk etmiş, karşılama töreninde de bulunmamıştı.

Mustafa Kemal'in daha sonra *Nutuk*'ta son derece sert ifadelerle anlattığı bu olaylara rağmen Rauf Orbay'ı yeniden göreve çağırması, hem de Meclis İkinci Başkanlığı gibi o gün için kendisinden sonra gelen iki numaralı koltuğu teklif etmesi doğrusu çok ilginç.

Ali Fuat Cebesoy bu teklifi Rauf Orbay'a 12 veya 13 Eylül günü iletiyor. O sırada Atatürk'ü Cumhuriyet ilan etmeye götürecek olaylar zinciri çoktan başlamış durumda, nitekim Cumhuriyet ilanına 45-46 gün var.

59. GÜN

İşgalci güçler parça parça İstanbul'dan ayrılıyor

Simgesellikler ve kullanılan simgeler çok çarpıcı elbette. Agamemnon, Yunan mitolojisinde Yunan ordularını Çanakkale'nin girişindeki Truva'ya götüren ve Truva'yı fetheden komutan kra-

lın adı. Agamemnon'un bu zaferi, Yunanca konuşan uygarlıklara Anadolu'nun kapılarını açıyor.

Tarih 30 Ekim 1918. Yunanistan'ın Limni Adası, hemen Çanakkale Boğazı'nın ağzının karşısında büyük bir ada. Bu adanın Mondros Limanı'nda demirli Birleşik Krallık donanmasından bir yaşlı geminin güvertesinde Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren ve yenilgiyi tescil eden meşhur Mondros Mütarekesi imzalanıyor.

Geminin adı tarihe ve mitolojiye göz kırpıyor: HMS Agamemnon.

İngilizlerin bu mitolojik Yunan kralının adını verdikleri gemilerinde imzalanan mütareke, savaşta kaybedilmemiş olan Anadolu'nun işgalinin kapısını açıyor.

Mütarekenin imzalanmasının üstünden daha 6 hafta anca geçmişti ki 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri donanması ve askerleri İstanbul'a geldi. 61 savaş gemisi Sarayburnu'ndan Dolmabahçe'ye kadar bütün Boğaz girişinde demirlemiş, karaya da çoğu İngiliz olmak üzere 3 bin 626 asker çıkarılmıştı. Daha sonra bu gemilere Yunanistan donanmasından bazı gemiler de katılacak, İstanbul Limanı'nda demirli düşman savaş gemisi sayısı 167'ye kadar çıkacaktı. Müthiş bir gövde gösterisi.

Böylece İstanbul'da fiili işgal başladı. Şehir üç bölgeye ayrıldı. Sur içi bölge, yani eski İstanbul, Fransız; Haliç'in Beyoğlu yakasından itibaren bütün Boğaz'ın Avrupa yakası, İngiliz; Kadıköy ve Üsküdar ise İtalyan bölgesi oldu.

Bu fiili işgalin siyasi sonuçlarından biri, Sultan Vahdettin'in 21 Aralık 1918'de Osmanlı Meclisi Mebusan'ını feshetmesiydi.

Anadolu'da başlayan direniş hareketi, Mustafa Kemal öncülüğünde yapılan Sivas Kongresi sonrası İstanbul üzerinde etkili olunca yeniden seçim yapıldı ve ağırlığını Müdafa-i Hukukçuların oluşturduğu yeni Meclis 1919 yılı sonunda seçildi. Sultan bu yeni Meclisi açıp açmamakta tereddüt etti ama sonunda bas-

kılara dayanamayıp 1920 Ocak ayında, kapandıktan 2 yıl sonra Meclisi açtı.

Meclis ilk işlerinden biri olarak zaten Sivas'ta kayda geçmiş olan Misakımillî'yi kabul edince, İngiliz askerleri 16 Mart 1920 sabahı erken saatlerde İstanbul'u resmen de işgal etti. İşgal sırasında bazı çatışmalar da oldu, şehitler verildi.

İşte bu işgalci güçler, 1923'ün Ağustos ayında Lozan Barış Antlaşması TBMM'de kabul edildikten sonra parça parça İstanbul'u terk etmeye başladılar. Son işgalci asker 4 Ekim 1923 günü İstanbul'dan ayrıldı. Ankara'ya bağlı ordular 6 Ekim günü Şükrü Naili Paşa komutasında İstanbul'a girdi.

60. GÜN

"Mustafa Kemal, kararlarını almazdan önce bize danışsın" talebi

Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'yi birlikte planlayıp uzun süre de birlikte yürüyen yakın arkadaşları Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele'nin yolları zaman içinde tamamen ayrıştı.

Atatürk, bu ayrılıkları *Nutuk*'ta anlatırken bu yakın arkadaşları için saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet ilanı gibi ileri konular söz konusu olduğunda o arkadaşlarının "düşünme yeteneklerinin sonuna" geldiğini, yani fikri uyumsuzluk yaşandığını söylüyor.

Bu arkadaşların birbirlerinden kopması konusu daha önce de *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de konu edildi, şimdi aynı konuya bir başka açıdan daha bakacağız.

İsmet İnönü, bütün bu kurucu babalar içinde kendi hatırala-

rını en geç yazan insan. İsmet Paşa anılarını 60'lı yıllarda yazdı. Olayların üzerinden geçen uzun zaman, onun kendisinin de taraf olduğu bu konulara daha tepeden bakmasına neden oluyor. İsmet İnönü'nün *Hatıralar* kitabından aktarıyoruz:

> Karabekir Paşa ordu müfettişliğine gitmişti. Ali Fuat Paşa da Konya'daki ordu müfettişliğine tayin edilmiş, yahut tayin edilmek üzere bulunuyordu. Fevzi Paşa ile bugünlerde bir mülakat (görüşme) hatırlarım. İkimiz baş başa konuşuyoruz. Fevzi Paşa bana, bundan sonra yapılacak ıslahat ve icraat için Atatürk'ün eski arkadaşları ile ileri gelen arkadaşlarla görüşüp yapılacak işleri beraber kararlaştırmayı usul ittihaz etmesini teklif etti. Kendi aralarında bunu görüşmüşler, Fevzi Paşa vasıtası ile bana da teklif ediyorlar. Ben de evet dersem, Fevzi Paşa, Atatürk'e gidip bu kararı söyleyecek bundan sonraki çalışmaların böyle yürütülmesini teklif edecek. İşte bütün ihtilaflar bundan çıkıyor. Şikâyet eden arkadaşlar, herkes, yarın ne yapılacağını bilmiyoruz, emrivaki karşısında bulunuyoruz. Düşünce bu. Bunun ilerisi nereye varacak, ne olacak endişesi içindeler. Bunları bir esasa, bir beraber çalışma havasına bağlayalım, arzusundalar. Fevzi Paşa vaziyeti anlattı, "Sen bu fikirde mutabık olursan, ben hepinizin namına Atatürk ile konuşurum," dedi. Fevzi Paşa'ya şunları söyledim: "Devletin resmi müesseseleri, devlet işlerinin, tertiplerin konuşulacak, müzakere edilecek ve mutabık olunacak zamanları ve vazifelileri tayin edilmiştir. Benim bütün hayatımda inandığım usul budur. Bunun için bir iç müessese ile devlet reisini kordon altına almanın doğru olmadığı mütalaasındayım (düşüncesindeyim). Ve kendisi ile böyle bir konuşma yapılmasına benim muvafakatim yoktur. Böyle bir teşebbüste, benim beraberliğimi istihsal etmek (elde etmek) şöyle dursun, böyle bir teşebbüsü ben doğru bulmam." Kendisine bu cevabı verdim. O, tabii olarak, "Demek istemiyorsun," dedi. "Hayır," dedim. Mesele böyle kaldı. Fevzi Paşa ile aramızda böyle bir konuşma geçti ve bir daha bunun üzerine dönmedik.

Bu konuşmadan sonraki hadiseler, ondan evvel ben yokken burada olan görüşmeler, kimlerle beraber çalışacaksınız, ne olacaktır bunu evvela tayin edelim, tarzında Atatürk ile olan temaslar ve münakaşalar bana o kanaati verdi ki Fevzi Paşa ile daha evvel temas edilmiş, görüşülmüştür. Kendi kendilerine karar veriyor yapıyorlar. Biz ne olacağını bilmiyoruz, tarzındaki şikayetler, Fevzi Paşa'nın bana teklif olarak söyledikleri ile açıklığa kavuşmuştur. Fevzi Paşa bunu kendiliğinden yapmıyor. Bu konuşmamız aralarındaki müşterek bir karara bağlıdır. Bu havanın içinde böyle olduğu anlaşılıyor. Sonradan Fevzi Paşa, Atatürk etrafındaki hava içinde kaldı ve başkaca aykırı bir tavır göstermedi.

İhtilafların esas sebebini ben böyle teşhis etmişimdir. Atatürk bu ilk günlerden sonra artan ihtilafları daha evvel tasmim edilmiş, hazırlanmış etraflı bir komplo olarak kabul ettiğini ve bunu hissederek tedbir aldığını söyler. Tabii onun benden daha çok temasları ve münasebetleri var. Hadiseler üzerinde böyle bir karara varmış ve o kanaatle takip etmiştir. Karşısında bulunduğumuz meseleyi benim mütalaa edişim daha sadedir. Onların birtakım tertiplere girdiklerine kesin olarak teşhis koyup, böyle bir hükme varmıyorum. Ben esas ihtilafı, fikirlerimiz arasında temelde fark olmasından ve beraber çalışma itimadının bozulmasından ibarettir şeklinde görüyorum. Cumhuriyetin başında talihsizliğimiz, hemen her inkılapta vaki olan olaylardan birisi tabiatındadır. Yani, baştan beri beraber çalışan arkadaşlar, bir noktada, yeni yapılacak reformlar ve takip olunacak istikametler için fikirde mutabık olamamışlarsa, ayrılmak mecburiyetinde kalıyorlar. Mesele bundan ibarettir. Böyle kabul etmek mümkün olursa, ayrılık zamanlarındaki münasebetleri daha az zehirli ve daha az çekişmeli yürütmek mümkündür. Fikirdeki farklılıkları beşer (insan) tabiatı olarak tabii saymak, ihtilafların zehrini azaltmak için başlıca vasıta mahiyetindedir. Ben vaziyeti bu ölçüler içinde mütalaa etmişimdir. Vaktiyle de meylim öyleydi, sonra da bu ölçüde muhakeme ettim.

Evet, İsmet Paşa'nın zamanın süzgecinden geçmiş görüşleri bu yönde. Oysa Atatürk *Nutuk*'unu 1927 yılında, pek çok çekişmeli konu hâlâ tazeyken yazdı ve okudu. Örneğin Terakkiperver Cumhuriyet Partisi olayı da İzmir Suikastı olayı da daha çok tazeydi Atatürk *Nutuk* üzerinde çalışırken.

Bakın, Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Kazım Karabekir'den kendisine gelen bir teklifi nasıl anlatıyor:

> Kazım Karabekir Paşa'nın 11 Temmuz 1921 tarihli şifreli telgrafında, diyordu ki; "Hükûmet şekli ile ilgili esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Hâlbuki bendeniz, bu kanun hükümlerinin olsa olsa bir parti programı hâlinde kalmasını, uygulamada ortaya çıkacağını tahmin ettiğim güçlüklere karşı daha yararlı buluyorum. Bu görüşümü, bölgenin çok yakından tanıyabildiğim duygu ve düşüncelerine göre kısaca açıklamak isterim. Mecliste Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nu desteklemek üzere kurulan gruba girmiş olanların çoğu, yeni bir rejim değişikliğinde memleket kaderinde söz sahibi olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir grup yeni nitelikte teşkilât fikirlerini benimser. Milletvekillerinin Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'na taraftarlıkları ancak kişisel görüşlerinden gelebilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihi değişiklik faaliyetlerinde, memleketin geleceğinden hep birlikte sorumlu olan askerî ve sivil devlet adamlarıyla, Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden gereği gibi görüş alınması ve durumun olağanüstü bir Mecliste incelendikten sonra karara bağlanması gerekir, düşüncesindeyim."
>
> Efendiler, kesin zaferden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet'i ilan ettiği zaman bile, Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul gazetelerine verdiği demeçte, öteden beri süregelen duygularını ve şikâyetlerini, "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar," şeklinde özetlemekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa, bu görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millet tarafından olağanüstü yetkiler verilerek gönderilmiş üyelerden kurulu, olağanüstü bir Meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir Meclisin koyduğu kanuna hem de Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'na karşı bulunduğunu imâ ediyor. Daha garibi, devlet teşkilâtının değişmesinde etkili olacak kararlar alabilmek için, askerî ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin görüşlerinin alınması gerektiği inancında bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafa-i Hukuk Grubuyla olan ilgime de karşı çıkarak: "Bendeniz zâtıdevletlerinin bu gibi siyasî partilere girmemesini özellikle uygun bulmaktayım" dedikten sonra benim tarafsız olarak kalmamı tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın, bazı hususları aydınlatmaya yarayacak olan noktalarını belirtmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki: "Müdafaa-i Hukuk Grubu, memleketin bağımsızlığını tam olarak sağlamak gibi kısa ve kesin bir maksatla kurulmuştur. Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun uygulanma durumu da gayesi içindedir. Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu, bütün idare sistemini ve Türkiye Hükûmeti'nin hukukî durumunu gösteren ayrıntılı ve tam bir kanun olmayıp, memleketin mülkî ve idarî teşkilâtında zamanın şartlarının gerektirdiği halkçılık ilkesini ifade eden bir kanundan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin, saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülmek istendiği yolundaki düşüncesi, kuruntudur."

"Meclisteki Grup merkezinde kendilerine önemli işler verilen kimseler arasında, kişilikleri ve geçmişteki davranışlarıyla, eleştirilebileceklerin bulunduğu yolundaki iddia ise daha açık bir ifade ile doğrulanmaya muhtaç bir durumdadır. Her işi, bütün idarî yetenekleri ve kişisel faziletleri ile mükemmel yetişmiş adamlara vermek, pek değerli ve tatlı bir dilek olmakla birlikte, kendi toplumumuz için değil, dünyanın en

ileri gitmiş milletleri için bile, her çevre, her bölge, ve her meslek sahibi tarafından saygıya değer görülecek bu kadar çok adam bulmak imkânsızdır. Hayalî ve gerçek dışı düşünce ve iddialarla, memleketin kendisine dayanabileceği tek kuvveti ve teşkilâtı yıpratacak engellemelere başvurmak, eğer cahilce bir çılgınlık değilse, herhâlde bir hainlik olarak kabul edilmelidir. Zâtıdevletlerince de bilinir ki ilerleme yolunda girişilecek her önemli faaliyetin, kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların en alt düzeye indirilebilmesi için, alınacak tedbir ve yapılacak girişimlerde kusur etmemek gerekir."

Bundan sonra Efendiler, Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu yapılırken, sivil ve askerî devlet adamlarıyla Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin düşüncelerini almak konusundaki görüşümü de şöyle açıkladım: "Zatıdevletlerince de bilindiği üzere, bir hükûmet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün şartlarına uymak zorundayız. Kanunun, Meclis komisyonlarından sonra Genel Kurul'daki tartışmalarıyla ortaya çıkacak şekli üzerinde, uzaktan alınacak düşüncelerle etki yapılamayacağı elbette kabul buyurulur."

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun yapılmasında niçin acele edildiğinin, bunun uygulanmasından doğacak güçlüklerin nasıl giderileceğinin, hilâfet ve saltanat konusundaki görüşümüzün ne olduğunun açıklanmasını da istemişti. Bu noktalarla ilgili cevaplarımda demiştim ki: "Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun yapılmasında acelecilik sayılan tutumun sebebi, bütün dünyada ve memleketimizde belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir şekilde tespit ederek bu konuda başka türlü karışmalara yer vermemek; aynı zamanda yüzyıllardan beri yetersiz kimseler elinde boyuna kötüye kullanılan millet haklarını korumak için, bu hakların asıl sahibi olan millete de söz hakkı tanımak ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için bugünkü olağanüstü şartlardan yararlanmaktır.

Kanunun ne dereceye kadar uygulanabileceğini ölçmek için de bu işle uğraşmaya fırsat bulacakların azim ve irade yeteneğini hesaba katmak gerekir.

Ortada hilâfet ve saltanat meselesi diye başlı başına bir mesele yoktur. Söz konusu olan, padişahın haklarıdır. Onun belirlenmesi ve sınırlandırılması için son birkaç yüzyılın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet haklarının gerçek anlamı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda şimdilik tespit edilmiş kesin bir kuralımız yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup başkanı olmayıp tarafsız kalmaklığım konusundaki teklifine verdiğim cevapta da şu düşünceleri ileri sürmüştüm: "İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan gibi bir Meclisin başkanı değilim. Böyle bile olsa, bir partiye bağlı olmak doğaldır. Hâlbuki, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükûmet niteliğindeki bir Meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkan için, çoğunluk partisinden olmak pek gereklidir. Buna göre, geniş bir programla ortaya atılmış siyasî bir partinin başkanı da olabilirim. Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığım mümkün olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup içinde bulunmaklığım da zorunludur. Aslında grup, hemen hemen Meclis Genel Kuruluna yakın büyük bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarıda kalanlar, Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile benzeri davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişiden ibarettir..."

Bu noktada sözü yeniden İsmet Paşa'ya vermekte fayda var. Bakın *Hatıralar*'da neler yazmış İsmet İnönü:

Şimdi, Atatürk ile ihtilafa düşüp ondan ayrılan arkadaşların bir hususiyetlerine daha temas edeceğim. Onlar, işin başından beri hep beraberiz, zaferi beraber kazandık, bu devleti beraber kuruyoruz, hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız, tarzında düşünüyorlar. Muhtelif vazifelerdeyiz, fakat söz tesiri eşit olacak demek istiyorlar. Fevzi Paşa'nın sözü de bu. Ondan sonra okuduğum siyasi hatıralarda bu çeşit misaller gördüm.

> Peki ama bu nasıl olacak? O zaman bir devlet şeklini, başından itibaren kabul etmiyoruz demektir. Millî Mücadelede devletin bütün bir teşkilatı varken, bu ümitsiz zamanda, biz birleşip bu tertibi yapan ve meydana getiren insanlarız. Şimdi yeni bir devlet kurmuşuz. Binaenaleyh bu tertip, bir devlet düzeni hâline getirilirse, onun başında daima birinci derecede yürütücü biz olacağız. İmkân yok. Devletin bunun için teşkilatı vardır. Bu bahsettiğim zamanda, başımıza gelen bu türlü hadise ile bütün siyasi hayatımda her dönüm noktasında teklif olarak karşılaşmışımdır. Devlet başkanlığı müessesesi var, hükûmet var, Meclis var, parti var. Fakat bir fikri yürütmek için bir kısım arkadaşlar dışarıda birleşecekler, çoklukla bir karara varacaklar ve bunu yürütecekler. Hiçbir zaman iltifat etmediğim bir görüştür bu. İşlerin yürütülmesi, tatbik edilmesi, devletin kendi kanunlarına göre tabii mecrasında olmalıdır. Vaktiyle beraber bulunmuş, beraber çalışmış olanlar ne kadar vazife sahibi iseler, o kadar söz sahibi olurlar. Bunun başka bir çaresi yoktur. Fazla söz sahibi olmak için vazifeyi küçümsemek olmaz. İhtilaflar bundan çıkar. Mecliste ikinci reis kalmaktansa, ordu müfettişi olup giderim, diyemezsin. Mecliste ikinci reislik az vazife değildir. Böyle kabul edilince mesele kalmaz.

Aslında, ta Cumhuriyet'in kuruluş günlerinde yaşanan tartışmanın günümüzde bir devamı var. Buna kısaca "derin devlet" diyoruz; yani devletin içinde bir grup, hukuki ve siyasi meşruiyeti olmadığı hâlde önemli devlet işlerinde kararları alacak ve uygulayacak.

İsmet İnönü'nün buradaki meşruiyetçi tutumu çok önemli.

61. GÜN

Zamanda yolculuk: Atatürk, savaştan iki yıl önce Balkan Savaşı'nın kaybedileceğini öngörüyordu

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce çok büyük bir felaket yaşamış, Balkan Savaşı adı verilen savaşı kaybetmişti. Bu savaşta Osmanlı açısından en az Anadolu kadar, hatta daha fazla önemli olan, Türklerin 1389 yılından beri yaşadıkları Balkan coğrafyasındaki varlıkları sona ermişti.

Çok ilginç bir belge, Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında var. Yıl 1910. Daha Balkan Savaşı'na 2 yıl var. Ama gören gözler bu savaşın bağıra bağıra geldiğini görüyor.

Ali Fuat Cebesoy, o sırada Roma'da askerî ateşe militer. Bir ara izne geliyor, önce İstanbul'a gidip bugünkü Libya topraklarında yaşanan savaşla ilgili görüşlerini Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa'ya anlatıyor, ardından Selanik'e geçip Harbiye'den sınıf arkadaşı Mustafa Kemal ile buluşuyor.

Sohbeti Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Anıları* adlı kitabına almış, oradan aktarıyoruz:

> Birkaç yıldan beri Selanik'teki Beşinci Kolordu'nun harekât şubesi müdürlüğünü yapmakta olan Mustafa Kemal Bey, selâhiyetle bana şunları anlattı:
>
> "Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan ordularının müttefik olarak üzerimize saldıracakları vakit, bizim savunma planımızın esasları Genel Kurmayca şöyle tespit edilmişti:
>
> 1 – Edirne, İşkodra, Yanya birer müstahkem mevki hâline getirilecek.
> 2 – Kırklareli ile Edirne arasında en kuvvetli ordumuz, Bulgaristan'a karşı yığınak yapacak.

3 – Rumeli'de Sırp ordusunun taarruzunu karşılayacak olan bir ordumuz da Üsküp'ün ilerisinde Komanova'da toplanacak ve İstroma vadisinde bir kolordumuz, yukarıdaki ordularımızla Selanik kolordusu arasında irtibatı temin edecektir.
4 – Selanik'in ilerisinde bir kolordumuz, Yunan taarruzunu önleyecektir."

Ordularımızın yığınaklarını bu suretle anlatan Mustafa Kemal Bey, sözlerinin hitamında hiddetle ayağa kalkarak şöyle bağırdı:

"Bu plân, hakikat olmaktan ziyade tamamiyle hayalî bir plândır. Dört Balkan müttefiki kadar kuvvetli olmaktan çok uzağız. Tersine, çok zayıfız. Ne yapıp edip, Yunanistan'ı, bir siyasî yol bularak, bu ittifaktan uzaklaştırmak gerekir. Girit adası üzerinde yapacağımız bir pazarlık ile Yunanistan'ı bu ittifaktan ayırabileceğimizi sanıyorum. Anadolu'dan Rumeli'ye yapılacak deniz nakliyatını temin edebilmek için donanmamızın mutlaka Yunan donanmasından üstün olması gerekir. Averof'u İtalyanlardan satın almamakla bu fırsatı kaybettik. Yunanistan'ı Balkan ittifakından ayırdığımızı kabul etsek bile Rumeli'de muvaffak olabilmek için Ege Denizi'ndeki nakliyâtımızı İtalyan donanmasına karşı emniyette bulundurmamız ve bunun için de İtalya ile mutlaka bir anlaşma yapmamız gerekir. Bundan da öte, Ege Denizi'nde nakliyat yapabilmemiz mümkün görülse bile, Edirne-Selanik şimendifer hattının emniyette bulundurulması mümkün olamayacaktır. Trakya ve Makedonya'da hareket edecek olan ordularımız arasında hiçbir vakit irtibat kurulamayacak ve bu yüzden birbirlerine yardım edecek şekilde hareket edemeyeceklerdir. Bunun sonucu olarak da ne Trakya'da ne de Makedonya'da bir merkez-i siklet yapılamayacak ve inisiyatifi elimize almak fırsatını bulamayacağız. Rumeli'deki bu za'fımızı giderebilmek için gerekli her vasıtaya müracaat edilmesinin şart olduğunu muhtelif vesilelerle Genel Kurmay Başkanlığına bildirdim. Fakat bir yıldan fazladır

Genel Kurmay Başkanı Yemen'de bulunduğu için ve yerine de asâleten hiç kimsenin tayin edilmemiş olmasından ötürü yaptığım tekliflerin maalesef hiçbiri kabul edilememiştir."

Bu konuşmayı hem üzüntü hem de hiddet içinde yapan Mustafa Kemal Bey, sözlerine şöyle devam etti:

"Bütün bunlara rağmen, zayıf olan durum ve tutumumuzu düzeltebilecek imkânlara hâlâ sahibiz. Fakat Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın otoritesi gün geçtikçe zayıflamaktadır. Bu zatın radikal tedbirler alabileceğini hiç zannetmiyorum. Şu anda, durumumuzu iyi bilen siyasî ve askerî tedbirleri kabinede kabul ettirebilecek kudret ve kabiliyette askerî bir şahsiyetin hemen Harbiye Nâzırlığına getirilmesi elzemdir."

Mustafa Kemal Bey sözlerini bitirince, ben: "Farzediniz, tasavvur ettiğiniz vasıfta bir Harbiye Nâzır, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine getirildi. Bu zat, size bu vaziyetimiz hakkındaki düşüncelerinizi sorsaydı, ne cevap verirdiniz?" dedim.

Mustafa Kemal Bey: "Bu suali sormamış dahi olsanız, benim düşündüklerimi anlatmamın zamanı zannederim çoktan gelmiştir," dedikten sonra 1910 yılındaki devletin dış ve iç durumunu şöyle özetledi:

"Büyük devletler, İtalyanları Trablusgarp'a taarruz ettirmekle Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine fiilen başlamış oldular. Yunanistan'ı da yakında Balkan Devletleri ittifakına sokarlarsa, Trakya ve Makedonya'da Balkan Devletlerinin de saldırışlarını beklemeliyiz. Bu dış saldırışlarla beraber içte İttihat ve Terakki hükûmetini yıkarak yerine Osmanlı Devleti'nin ademî merkeziyet usulü ile idaresi prensibi arkasında devletin parçalanmasını gizlice isteyen dış ve iç düşmanlarla birlikte hareket eden Hristiyan ve gayri Türk teb'anın mebuslarının ekseriyet temin ettiği muhalefet partisini iktidara getirmek isteyecekleri muhakkaktır. Bu maksatla yakında kuzey Arnavutluk'ta bir isyân çıkartacakları gibi, İstanbul'daki askerî birlikleri, Halâskâr Subay Cemiyetleri vasıtasıyla hükûmet aleyhine çevireceklerdir.

Bu kadarla da yetinmeyip, vaktiyle Sultan Hamid'e karşı

dağa çıkartıldığı gibi, bu kere de İttihat-Terakki Hükûmetine karşı, Rumeli'de birtakım subay çeteleri dağa çıkarılacaktır. Bu suretle, memleket içinde Arnavutluk isyanı, hükûmetin iskatı ve orduyu isyana teşvik gibi birtakım anarşik hareketlerle karşı karşıya kalacağız. Böylece, bu dış ve iç hareketlerle de devletin parçalanmasına gayret edeceklerdir."

"Buna karşı düşündüklerim," sözü ile Mustafa Kemal Bey şöyle devam etmişti:

"1 – Bazı kuvvetli şahsiyetlerle İttihat-Terakki kabinesini takviye ederek yerinde tutmak ve Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'yı Yemen'den İstanbul'a getirmek.

2 – Mahallî bir muhtariyet veya İstiklâl verilmesi hakkında Arnavutluğun muvafık ve muhalif mebus ve ayanları ile hemen müzakereye başlamak ve bu esnada Yunan-Arnavutluk hududunu tespit etmek.

3 – Ordularda hüviyetleri malûm olan halâskâr subaylann isyankâr hareketlerine daha fazla meydan verilmeyerek hemen tevkifleri lâzımdır. Ordularda siyasetin köklerini kazıyabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elini, ordulardan kat'i surette çektirmek.

4 – Fiilen Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Girit Adası'nın Yunanistan'a terk edilmesini kabul etmemize karşılık, Yunanistan'ın Balkan İttifakına girmemesini sağlamak.

5 – Sünûsilerin şehirler haricinde bütün kıt'ada istiklâllerini tanımak suretiyle İtalyanlarla sulh yapmak.

6 – Büyük devletlerin Osmanlı ülkesini bu derece tehlikeli bir duruma getirdikten sonra yukarda bildirilen bazı fedakârlıklar sayesinde hem iç dertlerimizden kurtulmak, hem de en kuvvetlisi olan Bulgarlara galebe çalmak ve üstünlük sağlamak.

7 – Balkan Harbi başlamadan önce, Yunanistan'a terk edeceğimiz Girit adası ile müstakil Arnavutluk-Yunanistan hudutlarının tashihi münasebetiyle merkezi Yanya şehri ile Epir'i Yunanistan'a iltihak ettirmek. Tarafsızlığı veya Sırp-

ların Selanik üzerine ilerlemeleri hâlinde, Yunanlıların bizimle ittifakını temin etmek.

8 – Müstakil Arnavutluğa gelince, Karadağ ve Sırbistan'a karşı, kendisiyle askerî bir ittifak yapılacağından, İşkodra nizamiye fırkası ile bir seferberlik vukuunda teşkil edilecek bütün redif fırkalarını silah ve teçhizatları ile birlikte Arnavutluğa bırakarak bir Arnavut müdafaa ordusu teşkil etmek. Bu ordu, İşkodra'dan başlıyarak, Karadağ'a karşı yalnız başına kendisini müdafaa edecek, geri kalan kısmı ile Güney'e sarkarak Sırp ordusunu, yandan tehdit edecektir. Üsküp, Selanik ve Demirhisar civarında bırakacağımız bir kolordu ve tümenler, Sırp ordusunun Selanik ve Manastır'a kadar gelmesine mâni olmazsa, Yunanistan, Sırpların Selanik'e kadar inmesini istemeyeceğinden, bir müttefik olarak bu hareke katılması temin edilebilir.

9 – Makedonya'da bırakılacak olan, Üsküp'teki yedinci kolordu ile Selanik'e getirilecek olan Yanya nizamiye fırkasından başka altıncı ve beşinci kolordularla bütün redif tümenlerini denizden ve karadan şimendiferle Ergene Nehri'nin güneyine nakletmek ve Bulgarlara karşı üstünlük teminine çalışmak.

10 – Alınacak olan siyası ve askerî tedbirlerin, Bulgarların, Sırplarla beraber harekete geçmesinden önce, bitirilmesine çalışmak."

Mustafa Kemal Bey'i saatlerce dikkatle dinledikten sonra meselenin siyasî ve askerî cephesiyle gerçeklere çok uygun bir biçimde halledilmiş olduğunu görünce:

"İmkân olsa da hemen sizi Sadrazam ve aynı zamanda Harbiye Nâzırı yapsalar. Devleti en az zayiatla uçuruma düşmekten kurtarabilirdiniz" dedim, ve "Ortaya koyduğunuz hâl sureti hakkında sizinle münakaşa edebilecek en ufak bir husus dahi düşünemiyorum" diye, sözlerime ilâve ettim.

Kimin hatırına gelebilirdi? Bir gün gelecek, 1910 yılında konuşulan bu tehlikeli durumlar, 1918'de daha tehlikeli bo-

yutlara ulaşmış olarak karşımıza çıkacak ve Mustafa Kemal, her nev'i makamın üstünde gerçek bir lider olarak meydana atılacak, millet tarafından bir baş olarak tanınacak ve memleketi bir yıkılış tehlikesinden kurtararak gerçek hudutlarına ve istiklâline kavuşturacaktı.

İnsan bu sohbeti okuyunca ister istemez düşünüyor: Osmanlı hükûmeti daha 1910 yılında Atatürk'ün bu söylediklerini yapıp Balkan Savaşı'nı daha başlamadan önleseydi veya bu savaşta bu denli utanç verici bir yenilgi yaşamasaydı, belki tarihin akışı değişecek, Birinci Dünya Savaşı çıksa bile Osmanlı belki bu savaşa hiç girmeyecekti.

62. GÜN

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nı da Anadolu'nun işgal edileceğini de yıllar önceden görüyordu

Mustafa Kemal, Balkan Savaşlarının ikinci aşamasında Gelibolu'da toplanan kolordunun harekât şubesi müdürlüğüne tayin olur. Kolordunun kurmay başkanı Fethi Bey'dir.

O Fethi Bey, savaşın ardından Bulgaristan'a büyükelçi olarak tayin edilince yanında Mustafa Kemal'i de askerî ateşe olarak götürür. Bu arada Mustafa Kemal'in Harbiye'den sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy da kurmay yarbay rütbesini alıp Şam'a, oradaki kolordunun kurmay başkanlığına tayin olmuştur. İki arkadaş sık sık mektuplaşmaktadır.

Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları adlı kitapta Mustafa Kemal'in Sofya'dan Şam'a yazdığı çok ilginç bir mektup var, aynen aktarıyoruz:

Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimizin bir de mevki ve şöhret peşindeki hırsları yüzünden ne hale geldiğimiz aşikârdır. Binaenaleyh, bu mevzuda fazla izahata lüzum görmüyorum. Bundan sonra da fena günler göreceğimizden şüphe edilmemelidir. Yüzyıllardan beri Hristiyan teb'asından çektiklerimiz henüz bitmeden, birbirine zıt olan PAN İSLAM ve PAN TURAN hayalleri icat edilerek bunlarla, zaten güç olan durumumuz büsbütün karıştırılmaktadır. Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar çok inkişaf etti ki emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğuna dayanmayan devletlerin dağılması mukadder görülüyor. Hâlâ Anadolu'da Suriye ve Irak'ta bir Hristiyan azınlığı vardır. Bunların iddiaları eksilmemiştir. Bir de büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki bununla İngiltere, Fransa; Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine müstemleke yapacaklardır. İçimizde bir de Arap milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan kültür ve din birliğine inanmayanlar vardır ki bunların menfaat bakımından büyük devletlerin aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna mukabil çoğunluğu temiz bir milliyetçilik davası içindedir. Bunlarla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir. Arap meselesi bundan sonra iç siyasetimizin en önemli bir meselesi olmuştur. İçeride azınlık ve Arap meselesi dururken, hangi teşkilât hangi vasıta ile dışarda PAN TURANİZM ve PAN İSLAMİZM umdelerini tahrik edebilir. Üstelik, henüz içimizde bunlara bir istikamet verilmemiş iken…

İngiliz-Alman rekabeti ve yeniden büyüyen Sırbistan'ın Avusturya ve Macaristan'ın güneyindeki Slavlar üzerinde iddiası yüzünden, pek yakında dünya harbinin patlayacağına inanılabilinir. Hiçbir hazırlığımız olmadan acele bu harbe de sürüklenecek olursak, Anadolumuz, Boğazlarımız ve 500 yıllık Türk İstanbul'umuz muhakkak tehlikeye girer. Bu sefer, bir kelime ile Türklüğümüz mahvolur. Bundan sonra hiç olmazsa

kendimizi hülyalara kaptırtmamalıyız. Zira, telâfisi mümkün olamayacak bir felâketle karşılaşırız. Gelecekte hiçbir hissiyata aldanmadan, kesin kararımız, Türk çoğunluğunun çizdiği hudut hem dış siyasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır.

63. GÜN

Mustafa Kemal, Misakımillî'yi 1910'dan beri söylüyordu

Amerikalı ünlü stratejist, düşünür ve yazar Zbigniew Brzezinski, 90'lı yıllarda, Sovyetler Birliği'nin ardılı olarak ortaya çıkan Rusya'nın çökmeye ve parçalanmaya mahkûm olduğunu yazdığı ünlü makalesinde şöyle bir cümle kullanıyordu: "Rusya'nın bir Atatürk'e ihtiyacı var..."

Brzezinski'ye göre Rusya, coğrafi olarak yönetilemez derecede çok büyüktü ve hâkim millet olan Rusların nüfusu artmıyor, aksine azalıyordu. Bu da beraberinde feci bir çöküşü getirecekti.

Yine Brzezinski'ye göre, "Oysa Rusya'nın bir Atatürk'ü olsa" o coğrafi olarak Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelere küçülüp ortaya yönetilebilir bir ülke çıkarabilir, bu ülke de zaman içinde çok önemli bir bölgesel güce dönüşebilirdi.

Gerçekten de genç Mustafa Kemal, en azından 1910 yılından beri Osmanlı'nın küçülmesi, kendine Türk nüfusunu esas alan bir "Misakımillî sınırları" belirlemesi gerektiğini söylüyordu.

İki gün önce onun Balkan Savaşı'ndan iki yıl önce, 1910'da Harbiye'den sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ile bir sohbetini burada aktardık. Mustafa Kemal bu sohbette sadece Balkan Savaşı'ndan nasıl kaçınılabileceğini anlatmıyordu, Arnavutluk'a

bağımsızlığını vermek, Yunanistan'a Yanya ve Epir bölgesi ile Girit Adası'nı vermekten söz ederken, bir de "Türk ana yurdu haritası" çiziyordu.

Mustafa Kemal bu görüşünü pek çoklarına göre "Türklerin ana vatanı" sayılan Balkan coğrafyasının, özellikle de Makedonya ve Batı Trakya'nın kaybından sonra da korudu. Önceki bölümde bahsettik, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını ve Osmanlı'nın yenileceğini de önceden görüyordu ve bir savunma çizgisi oluşturmaya çalışıyordu. Ona göre Türklerin ana yurduydu savunma çizgisi.

Mustafa Kemal, Panislamizm ve Panturanizm akımlarını hayalci buluyordu ama milliyetçiliği önemsiyordu. "Milliyetçilik artık öyle gelişmiştir ki bir millete dayanmayan bir devletin yaşaması imkânsızdır," diyordu.

Tercih ona kalsa, bugünkü Türkiye'nin Makedonya ve Selanik dâhil Batı Trakya'yı da içermesini isterdi. Ama gerçekçiydi. Anadolu ile yetinmek zorunda kaldı.

Ali Fuat Cebesoy hatıralarında şöyle diyor:

> Osmanlı Devleti yerine yeni bir Türk devleti kurulmazsa, çökeceği muhakkak olan Osmanlı enkâzı altında Türklüğü kurtarmak çok güç olacaktı. Zayıflamış Osmanlı Devleti yerine, Türk çoğunluğunu içine alan hudutlar üstünde kurulacak kuvvetli bir Türk devleti, Avrupa'nın Orta Şark dengesi bakımından elzemdir. Bu gayeyi kendisine hedef tutan Mustafa Kemal Bey, Osmanlı meselelerinin halledilmesine bu şekilde bir çözüm yolu bulmuştu.
>
> Elbette herkesten çok, o haklıydı.

64. GÜN

"Meclis iradesini kale almayanları Yunan kadar memlekete zararlı sayıyoruz..."

Okullarda öğretilmez, tarih kitaplarında pek az yazar ama Kurtuluş Savaşı'nı yapan Birinci Meclis aslında çok sesli ve çok hareketli bir Meclisti.

Başlangıçta daha fazla grup vardı ama Mustafa Kemal'in Müdafai Hukuk Grubu'nu resmen kurmasıyla birlikte Mecliste iki büyük grup oluştu. Bir tarafta ezici üstünlüğü olan Müdafai Hukuk Grubu, diğer tarafta ise muhalefet yapan ve İkinci Grup adını taşıyan grup.

Bu grubun önde gelen isimlerinden biri Hüseyin Avni Bey'di ve Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal'e başkomutanlık ünvan ve yetkilerini veren kanundan beri Meclisin yetkilerinin elinden alındığını öne sürerek çok sert muhalefet yapıyordu.

Aşağıda bu muhalefetin sertliğine dair çok çarpıcı bir örnek yayımlıyoruz. 30 Ağustos 1920'de Atatürk'ün yönetimindeki ordular Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni kazanmıştır. Bu savaş başarısının ardından Mustafa Kemal, hükûmete bir yazı yazarak bazı komutanların bir üst rütbeye terfisini ve madalya ile onurlandırılmalarını ister, hükûmet de bu talebi yerine getirir, terfileri yapar ama madalya ve diğer armağanlar için konuyu Meclis gündemine getirir. *Rauf Orbay'ın Hatıraları ve Söylemedikleri* adlı eserden aynen aktarıyoruz:

> Hükûmet de bu terfileri -şimdiye kadar takip edilen usule uygun bir şekilde- yaptıktan sonra takdirnamelerin verilmesi için de keyfiyeti Meclise arz etmişti. İşte, o gün Mecliste: "Terfileri bize sormadan nasıl yaparsınız?" diye kıyametler koptu. Bilhassa İkinci Grup sözcüsü durumundaki Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey;

"Ordunun büyük muvaffakiyetini ne suretle tebcil edeceğimizi bilemiyoruz. Bize bu büyük zaferi temin için çalışanların herhâlde maddî ve manevî mükâfatların en büyüğünü hak etikleri şüphesizdir," diye Rauf Bey'e hitapla sesini yükselterek:

"Fakat bu zaferi sağlayan kumandanları, Meclisin kararı alınmadan terfi ettirmeye hakkınız yoktur. Bu hak Meclisindir. Çünkü millî irade, milletin temsil hakkını üzerine almış ve bu hakkı manevî şahsiyetinde tecelli ettirerek hiçbir surette kimse tarafından kullanılmasına müsaade etmemiş olan Meclisindir. Hâlbuki terfiler Meclisin iradesi alınmadan yapılmıştır" diye bağırıyordu.

Rauf Bey cevap veriyor:

"Orduyu muzafferiyete sevk ile bu milletin saadet ve selâmeti için çalışan her fert gibi, bazı ümera ve zabitanın usulü dairesinde terfileri münasebetiyle hükûmetin millî iradeyi suiistimal ettiği hakkında söylenen bu sözleri, ümit ederim ki tashih edecekleridir. Çünkü millî iradenin suiistimal edildiğine ben kaani değilim. Vekiller Heyeti ancak yüksek Meclisinizin kendisine vermiş olduğu yetkiyi kullanmıştır. Ve bu yetkinin zerresini tecavüz etmiş değildir. Büyük zaferin istihsalin de gösterdikleri yararlıklardan dolayı terfileri gerekenler hakkında harp mevkiinden usulü dairesinde bize gelen kumandanların inhası, Millî Müdafaa Vekâleti zatişleri müdürlüğünün tetkiki üzerine, vekiller heyeti tarafından tasdik edilmiştir. Şimdiye kadar her nasp ve tayinde, her terfide olduğu gibi Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa da Yüksek Meclisiniz adına, vekiller heyetinin bu kararına, imza koymakla, muamele tekemmül etmiştir. Bunun dışında yapılmış bir muamele bilmiyorum."

Rauf Bey'in bu izahatına rağmen, yine itirazlar yükselmiş ve bu arada yine Hüseyin Avni Bey'in:

"Meclis iradesini kaale almayanları, Yunan kadar memlekete zararlı sayıyoruz" diye bağırdığı duyulmuştur.

Bunun üzerine Rauf Bey:

"Hüseyin Avni Bey, bu sözü söylemiş olmaktan nedamet duymalıdır. Bu herhâlde bir sürç-ü lisan eseridir. Yoksa, böyle bir şeyi ifade etmek istemeyeceklerini ve behemehal bunu tashih edeceklerini ümit ederim. Hatırlarsınız ki Büyük Millet Meclisi Hükûmeti devrinde ilk evvel başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Müşirliğe terfi ettiriliş şeklinin de bizim yaptığımızdan farkı yoktur. Şimdiye kadar yürürlükte olan kanun ve teamül, görüldüğü gibi işte budur. Şu hâlde yapılan muameleyi kanunsuz saymak doğru değildir. Biz, millî emellerin en hürmetkâr evlâtları olarak, her arkadaşınız kadar onun baki ve hâkim olması için hayatımızı fedaya hazır insanlarız ve şundan da imanım kadar eminim ki siz millet vekili arkadaşlarım da terfileri inha ve tasdik edilen zatların, bu taltif ve terfie, yaptıkları fedakârane hizmetlerle bihakkın liyakat kesbetmiş olduklarına kaani bulunuyorsunuzdur. Bu sebeple ortada, ne kanuna, ne taamüle, ne de müşterek ve umumi arzu ve tasvibe aykırı yapılmış bir muamele olmadığı meydandadır. Şimdi; Yüksek Meclisiniz hakemdir. Biz Vekiller Heyeti olarak karşınızda hazırız. Vereceğiniz karara kemâl-i hürmetle inkiyat edeceğiz, vicdanım tamamen müsterihtir. Yalnız Hüseyin Avni Bey'den tekrar reca ediyorum, biraz evvel nasılsa bizi telmihen söyledikleri ağır sözden, vicdanlarının muazzep olduğunu söylesinler."

Hüseyin Avni Bey "Ben," dedi, "Bu Meclisin haklarına hürmet etmeyen, yetkilerine tecavüz ederek millî hâkimiyet ve idareyi kıranlar, yani kanunlara riayet etmeyenler için söyledim. Mademki böyle bir şey yoktur, o hâlde, mesele yoktur," diyerek, işi tatlıya bağladı.

Rauf Bey bu konuda der ki:

"Ben gençliğimden beri her fert gibi, onun vekillerinin de memleket ve millet işlerindeki fikirlerini her kim karşısında ve nerede olursa olsun, daima serbestçe söyleyip savunmasına şiddetle taraftar olduğum, hattâ bu uğurda birçok çatışmalarla badirelere uğradığım için, Hüseyin Avni Bey'le arkadaşlarının

taarruzlarını mümkün olduğu kadar müsamaha ile karşılamaya gayret ettim."

Fakat asıl mesele, o zamanki Türkiye Büyük Millet Meclisindeki muhalefetin ruh hâletinin ve bilhassa millî iradenin hâkimiyeti meselesindeki hassasiyetin ne derecede olduğudur. Muhalifler bu noktada Rauf Bey'in de ne kadar hassas olduğunu pekâlâ bildikleri hâlde, hem de böyle, büyük zaferin şevk ve neşesi içinde çırpınıldığı -fakat henüz kat'î netice alınıp İzmir'e varılamadığı- günlerde dahi içlerinde doğan küçücük bir şüphe ile her şeyi unutup, millî hâkimiyete toz kondurmayız diye kıyametleri koparmakları ve bu arada âdeta kendilerinden geçerek bir takım tesirlerin altında zaman zaman şahsiyata kapılmalarıdır.

65. GÜN

Rauf Orbay'ın gözünden Mustafa Kemal'in Latife Hanım'la tanışması, evlenmesi ve ayrılması...

Burada bir yandan Cumhuriyet'in ilan edilmesine giden 100 günün önemli olaylarını, bu olayların arka planındaki kimi çekişmeleri ve bazı isimlerin Mustafa Kemal'le ayrılmaya başlayan yollarını zaman zaman geçmişe de dönerek anlatıyoruz.

Ama bir yandan da hepsi "Cumhuriyet'in kurucu babaları" sayılması gereken bu dev tarihi kişiliklerin insan olduklarını da hatırlamak gerekir. Bu bölümde öyle bir pasaj paylaşacağız.

Feridun Kandemir tarafından yazılmış olan *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay* adlı kitaptan genişçe bir bölüm. Bazı yerlerde Feridun Kandemir yazıyor, bazı yerlerde ise söz tamamen Rauf Orbay'a geçiyor:

Büyük zaferle vatanın kurtuluşundan sonra Millet Meclisinin "Başvekilin şu sırada vaziyet icabı, İtilâf Devletleri'yle siyasî temaslarda bulunmak zaruretinde kalan, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunmaları icab eder" mülâhazasıyla İzmir'e gitmelerini uygun buluşu üzerine Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le birlikte Ankara'dan İzmire giderken bu seyahatinde yanında Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı Ali Fuat Paşa da vardı.

Rauf Bey ve arkadaşları, 29 Eylül'de (1922) vardıkları İzmir'de bizzat Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti ile muazzam bir halk kütlesi ve merasim kıtası tarafından tezahüratla karşılanmışlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olmuşlardı. Birkaç gün evvel anî bir infilâkla İzmir'in frenk mahalleleriyle Punta semtini yalaya yalaya, silip süpüren büyük yangından sonra Mustafa Kemal Paşa -şimdi Güzelyalı denen- "Kokaryalı"daki Uşşakizade Muammer Bey'in köşklerinden birine misafir edilmişti. Paşa'nın karargâhı da burada idi.

Rauf Bey, o günlerden söz açıldığında, dalgın dalgın düşünerek, parça parça hatıraları birbirlerine ekleye ekleye derdi ki: İzmir, kurtulan vatanın bir sembolü hâline gelmişti. Eskiden beri pek sevdiğim, fakat dil alışkanlığıyla birçoklarının Gâvur İzmir dedikleri bu şirin şehre, şimdi gâvurluktan da tamamiyle sıyrılarak halis muhlis Türk oluşunun büyük heyecan ve sevinciyle kavuşup, Mustafa Kemal Paşa'nın boynuna sarılırken, titreyen dudaklarımla ancak "Gazan mübarek olsun Paşam!" diyebilmiştim. O da beni, aynı samimiyet ve heyecanla kucaklayarak, hiç unutmam "Rauf kardeşim, mis gibi bitirdiğimiz işte ortak olduğumuzu unutma. Nice zamandır, her mihnete katlanarak, lâkin hiç ümitsizliğe düşmeden, bugüne gelmeye çalışmadık mı? Gazâ varsa, onda müşterekiz. Sana da mübarek olsun" demişti.

Bizi, otomobiline alarak, Uşşakîzade Muammer Bey'in Güzelyalı'daki köşküne götürdü. Orada, Muammer Bey'le de tanıştırdı.

Ben palas pandıras sürüldüğüm Malta'da aylarca devam eden zindan hayatından ve Ankara'da âdeta nerede yatıp nerede kalktığımızı bilmez bir vaziyette geçen, karmakarışık yaşayıştan sonra İzmir'deki bu köşkte daha ilk gün, birdenbire, epeydir farkında olmadan hasretini çeke çeke, bir daha ulaşılmaz gibi uzaklarda kalmış bir dünyada unutmuş, bırakmış olduğumu anladığım, aile yuvasına kavuşmuş gibi oldum.

Derhâl hissediliyordu ki bu köşk, bu odalar, salonlar, sofralar, bu sofralardaki yemekler, hattâ hizmet edenlerin üstleri başları, tavırları, hareketleri bile görgülü, bilgili bir hanımefendinin titiz ve ince kontrolünden geçmektedir. İnsan bu vaziyeti, gerçi yadırgamıyor ama bir tuhaf oluyor, demek ki biz, vatanla beraber, doğru dürüst, temiz pak yaşayışı da kaybetmiştik. Şimdi kurtulan İzmir'le beraber, unutur gibi olduğumuz o derli toplu ve pek sevdiğim muntazam, düzgün, mazbut yaşayışa da kavuşmuş olduk. Fakat bunun sırrını ancak, ertesi gün, Mustafa Kemal Paşa'nın tanıştırdığı köşk sahibesini görünce anladım.

Bu ev sahibesi Uşşakîzade Muammer Bey'in büyük kızı Lâtife Hanım'dı. Genç, zarif ve ilk bakışta insana saygı telkin eden, nazik ve kibar bir hanımdı. Konuşmasından, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş, kültürlü ve olgun olduğu da anlaşılıyordu. Sonradan gördük ki bizim kaldığımız köşk gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh ve maiyeti ile kaldığı köşkün idaresini de büyük bir konukseverlikle Lâtife Hanım üzerine almıştır. Rahat ve huzur içinde çalışmamızı sağlamak için, her işimize büyük bir itina ile o nezaret ediyordu.

Nitekim bir gün Mustafa Kemal Paşa da bu hâlinden pek mütehassis ve memnun olduğunu anlatırken, gülümseyerek, "Anlaşılıyor ki; karargâh kumandanlarının hanım olmaları her cihetçe daha muvafıkmış," diyordu.

Kız kardeşleri ve diğer akrabaları da Lâtife Hanım'a yardımcı oluyorlardı. Fakat Lâtife Hanım'ın günün birinde, hatta pek kısa bir zaman sonra Mustafa Kemal Paşa ile hayatlarını birleştirecekleri kimsenin aklına gelemezdi.

Dünyaya, sanki icat ettiği bitmez tükenmez işlerin birinden ötekine koşarak, didinmek, uğraşmak için gelmiş insanların, galiba yorulmaya olduğu gibi, hayatına başkasını teşrik ettirmeye, hattâ böyle bir şeyi düşünmeye bile vakitleri olmuyor.

Nefes alıp, biraz dinlenme imkânı veren herhangi bir merhalede, böyle bir şey yapmak gerektiği akla gelse, veya getirilse dahi, hayatında büyük bir değişiklik yapacağı muhakkak olan katı adımı atmaktan duyduğu anî çekingenlik ve terettütle "Adam sende, acelesi ne?" deyip geçiyor.

Amma... Bir de baktık ki zannederim pek sevdiği annesinin de tesiriyle, İzmir'e ikinci gidişinde Lâtife Hanım'la evlendiler.

Bu, bütün bir milleti sevindiren pek mes'ud bir hadise idi.

Hiç unutmam, kendisini samimiyetle tebrik ettiğim gün, bariz bir sevinç içinde teşekkürler ederken, "Darısı başına Raufcuğum," diyordu, "haydi bir gayret de sen göster..."

Hayatından pek memnundu. Lâtife Hanım'ın şahsında anlayışlı, olgun, müşfik, nazik ve kültürlü bir hayat arkadaşı bulmuş olmanın hazzı ile hakikaten mes'uttu.

Gene o günlerde, baş başa kaldığımız bir sırada sözü bu konuya getirerek:

"Hayatım intizama girdi. Böyle bir hayata ne kadar muhtaç olduğumu, ancak şimdi anlayorum. Doktorlar da istirahat tavsiye ediyorlar. Bu mazbut hayat olmasaydı, nasıl istirahat edebilirdim," derken, gözlerimin içine bakarak ilâve etmişti:

- Eee... Sen ne zaman karar verceksin? İşte ben yolu açtım, artık sıra sende...

Ben de cevaben:

- Paşam, zaten her işte, yolu hep siz açarsınız, deyince;

- Eee, öyle ise tamam... Demek beni takip ediyorsun... Lâtifeye de hemen müjdeyi vereyim, demiş, gülüşmüştük.

Fakat yazık ki açtığı bu yolda, kendisini takip etmelerini istediği arkadaşlarını olduğu gibi, bizzat kendisini de çok geçmeden, hiç umulmadık, hatır ve hayale gelmedik bir ayrılışın üzüntüsü içinde bıraktı.

Lâtife Hanım'dan ayrıldıklarını duyduğum zaman, sebebini sormaya hiç lüzum duymadan, gayrı ihtiyari ve derhâl "Mutlaka etraftır" demiştim.

O andaki bu tahminimde aldanmamış olduğumu bilâhare öğrendiğim zaman, o büyük adama, bunca yılların yorgunlukları sonunda hak ettiği huzur içindeki tertemiz aile hayatını çok görüp, zehir eden "etraf"a, bu melunca hareketlerde de yalnız ona değil, bu memleket ve millete de ne kadar zararlı olduklarını bir kere daha görmüş olmanın üzüntüsü içinde, lanetler ettim.

66. GÜN

Atatürk, ömrünün son yıllarında eski dostlarıyla yeniden barışmak, gönül almak istiyordu

Mustafa Kemal, kendi siyasi biyografisi saymak gereken *Nutuk*'u 1927 yılında okudu.

Nutuk'un bir yerinde "Millî Mücadele'ye beraber başlayan arkadaşlardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir," diyor.

Burada kastettiği başlıca isimler, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele.

Bu dört isim, birlikte 1924'te ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Parti, Şeyh Sait İsyanı'yla ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'yla 1925'te kapatıldı. Bu isimler 1926'daki ünlü İzmir Suikastı Davası'nda da tutuklandılar, idamla yargılandılar ama beraat ettiler. (Rauf Orbay

yurt dışında olduğu için tutuklanmadı ve yargılanamadı.)

Mustafa Kemal, 1927 yılında, olayların sıcağı sıcağına olduğu bir dönemde okuduğu *Nutuk*'ta bu dört isim için de son derece ağır ifadeler kullanıyor, onların saltanat ve hilafet meraklısı, cumhuriyet düşmanı olduklarını anlatıyor. Ali Fuat ve Refet Paşalar için askerî anlamda yetersiz olduklarına dair uzun izahatlar yapıyor.

Fakat aynı Atatürk, önce ilk gençliğinden beri arkadaş olduğu Ali Fuat Cebesoy ile barışıyor, ardından da diğer üç isimle de barışma yolları aramaya, onların gönlünü almaya çalışıyor.

Ali Fuat Cebesoy'un *Siyasi Hatıralar* adlı kitabından geniş bir alıntı yapıyoruz:

> Atatürk, vatanın kurtuluşu için beraberce çalıştığı arkadaşlarıyla dargın kalmak istemezdi. Benim de emelim ve temennim bunun husul bulmasıydı. Bahsettiğim arkadaşlar Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Kazım Karabekir ve Refet Paşalardı. Millî Mücadele'nin başlangıcından beri Atatürk'ün en yakın yardımcıları olan bu üç değerli arkadaş, benim gibi, ifratçıların entrikaları yüzünden Atatürk'le dargın vaziyete gelmişti.
>
> Ben, hiçbir tarafın arzu etmediği bu vaziyetten kurtulmuş, Atatürk'ün samimiyetine yeniden girmiştim. Şimdi bütün emelim Atatürk'le arkadaşlarımız arasında eski samimiyetin yeniden teessüs edebilmesi idi. Esasen arada karşılıklı hürmet, vefakârlık, sadakatten hiçbir şey eksilmemişti. Arkadaşlarımın Atatürk'e karşı hürmet ve itimatlarının devam ettiğini çok yakından biliyordum. Bu karşılıklı arzuyu hisseden bir kimsenin bunun husulüne çalışması kadar tabii bir şey olamazdı. İşte ben daima bu hisle fırsat kollamıştım. Fakat Atatürk'ün etrafını almış olan ifratçıların ihtiras ve kinlerini yenmenin kolay bir şey olmadığını biliyordum. Buna rağmen ümitle çalışmaktan vazgeçmemiştim.
>
> Refet Paşa, 1935 senesinde münhal olan İstanbul mebuslu-

ğuna kendiliğinden namzetliğini koymuştu. Atatürk bu tasvip ve kendisine yardım etmişti. Refet Paşa bu suretle İstanbul mebusu olmuştu.

Refet Paşa, mebus olması üzerinden hayli zaman geçtiği hâlde Atatürk'le görüşememişti.

Bir gece Ankara Palas Oteli'nde verilen kostümlü bir balo münasebetiyle otele gelen Atatürk, Refet Paşa ile görüşmek için tavassutuma lüzum görmüş, beni evimden acele otele çağırtmıştı. Otelin en alt katında bulunan paviyonun orta kısmında, bir kenarda uzunca bir masada oturuyordu. Bu masanın karşısına düşen dans mahallinin dışında küçük bir masada Refet Paşa yalnız bulunuyordu.

Atatürk bana Refet Paşa'yı göstererek, "Onun masasına gidiniz ve kendisine tarafımdan şampanya ısmarlayınız ve ikiniz de kadehlerinizi kaldırarak beni içmeye davet ediniz. Ondan sonra ben, ikinizi masama davet edeceğim," dedi. Gazi'nin arzusunu yerine getirdim. O da ikimizi masamıza davet etti. Atatürk, sağında Sabiha Hanım'ın sağına Refet Paşa'yı oturtarak geceyi onunla samimi surette geçirdi.

Atatürk, uzun müddet memleket dışında kaldıktan sonra 5 Temmuz 1935'te İstanbul'a dönen Hüseyin Rauf Bey'den birkaç defa sitayişle bahsetmişti. Hatta bir gece onun memlekete dönmesi münasebetiyle bahsetmişti. Hatta bir gece onun memlekete dönmesi münasebetiyle duyduğu memnunluğu göstermek için rakı içilirken şampanya ısmarlamıştı.

Bundan bir müddet sonra bir gece sofrada, yanında oturduğum esnada bana doğru eğilerek, "Rauf da senin gibi, aynı şartla aramızda bulunamaz mı?" demişti. Bu sözlerinden Rauf'a karşı bir tahassür duyduğunu hissettim. Rauf Bey'le birlikte arzusunu yerine getirmeye çalışacağımızı söylediğim vakit yüzünde gördüğüm sevinç alameti hâlâ hatırımdadır.

Alicenap olan Atatürk'ün bu insani hareketleri daimi surette hafızamda kalacaktır.

Cebesoy hatıralarında da yazıyor, Rauf Orbay zor bela Ankara'ya gelmeye ikna oluyor ama Recep Peker dâhil CHP bürokrasisi devreye giriyor, Rauf Orbay ile Atatürk'ün görüşmesi mümkün olmuyor.

Cebesoy'un hatıralarında bir de Kazım Karabekir'le görüşememe olayı var. Onu da aynen aktarıyoruz:

> Dolmabahçe Sarayı'nda 1936 senesinde açılan Milletlerarası Tarih ve Dil Kongresi münasebetiyle Atatürk bir gün Kazım Karabekir Paşa'yı hatırlayarak bana, "Karabekir Paşa maarif, dil ve tarihle meşgul olmuş bir arkadaştır. Niçin kongreye gelmiyor? Ben ona bir davetiye göndereyim, siz de kendisine tarafımdan hususi surette davet edildiğini söyleyiniz," demişti.
>
> Bu arzularını hemen yerine getirmek üzere harekete geçmiştim, bu vesile ile görüşebileceklerini çok ümit etmiştim.
>
> Kazım Karabekir Paşa, gönderilen hususi davetiyeyi memnuniyetle almış ve Erenköy'deki evinden benimle Dolmabahçe Sarayı'na gelmiş, kongreye iştirak etmişti. Fakat o tarihlerde Paşa, ailesinin arzusu üzerine hariçte geç vakitlere kadar kalmayıp zamanında evine dönmeyi âdet edinmiş olduğu için sarayda geç vakitlere kadar kalmayıp dönmeye mecbur bulunuyordu. Atatürk ise Karabekir Paşa'nın kongrenin kapanacağı saate kadar kalacağını tahmin etmiş ve Paşa'yı kongreden sonra serbest bir vakitte yanına çağırabileceğini düşündüğü için kongre müzakerelerinin devamı esnasında yanına çağırmayıp yalnız selamlaşmışlardı.

67. GÜN

İsmet Paşa: Lozan'dan döndüm, zemin Cumhuriyet'in ilanı için hazırdı

İsmet Paşa, Ankara hükûmetinin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Lozan Barış Antlaşması'nı 24 Temmuz 1923'te imzaladı. Antlaşma bir ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de onaylandı.

O arada Ankara karışmış, Rauf Orbay başbakanlığı bırakmıştı. Fethi Okyar yeni hükûmeti kurdu, İsmet Paşa yine Dışişleri Bakanı oldu.

Ankara, ağustos ortasından itibaren çok hareketlendi. Bu arada muhalifler, gidişten memnun değillerdi ve Fethi Bey hükûmetini sürekli Mecliste sıkıştırıyorlardı. Havada siyasi kriz kokusu vardı. İşte bu ortama gelen İsmet Paşa, *Hatıralar*'ında o günleri şöyle anlatıyordu:

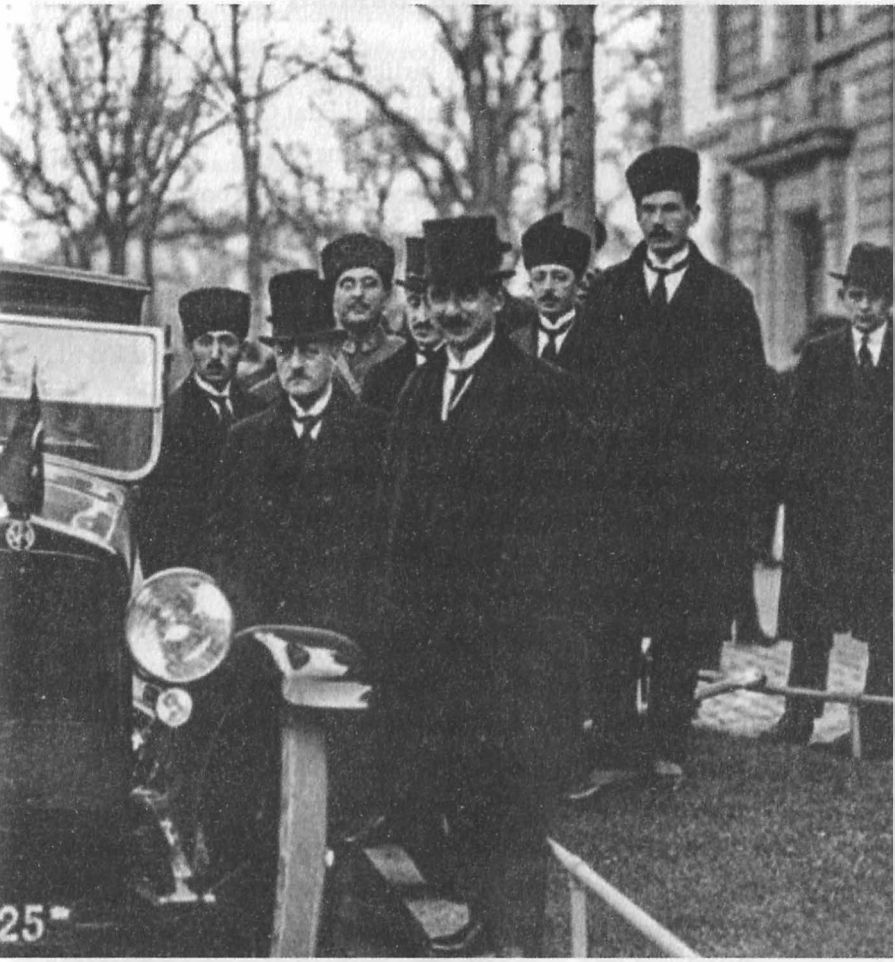
> Devletin şekli açıktaydı. Gerçi, iç ve dış âlem, bugünkü hâl devam edecekse, bunun manasının ne olduğunu pek güzel biliyordu. Fakat, cumhuriyetin kurulmasını bir ihtiyaç olarak görenlerin kudretinin, adını söyleyerek onu ilan etmeye kafi gelmediği zannolunuyordu. Mesele bu. Tabii böyle bir telakkinin (anlayışın) başlıca hedefi de Atatürk oluyordu. Demek bütün bu işleri idare edip neticeye götürmüş olan insan, fiilen idarenin başında bulunduğu hâlde, o idareyi cumhuriyet şeklinde ilan etmeye kudretli değildir. Bu görünüş devlete zayıflık veriyordu. Benim dışarıda Hariciye Vekili sıfatıyla yabancılara karşı kendimizde gördüğüm başlıca zayıf nokta bu idi. Herkesin gözünde ve anlayışında, devletin şekli ne zaman kararlaştırılacak istihfamını sezerdim. Lozan dönüşü, ben, meseleyi bu görüşten ortaya kordum. Bu bir eksiklikti. Devletimize karşı yapılması lazım olan bir vazifeyi yapmamış durumdayız. İstediğimiz hâlde, aklımız yettiği hâlde, yapmaya kudretimiz

olmadığından dolayı yapamıyoruz tefsiriyle zayıf görünüyorduk. Lozan Muahedesi'ni imzalayan devletler, bu zanla bizimle münasebet kurmak için bekler vaziyetti idiler. Yani devlet ve o devletin başında bulunan bizler, zaafla karşılanıyorduk. Bu zaaf telakkisinin mutlaka düzeltilmesi lazımdı. Benim kanaatim buydu. Atatürk ile mutabıktık.

Bizim bu kanaatimiz arkadaşların birçoğu tarafından biliniyordu. Şimdi, her biri ile nasıl görüştüğümü bilemem. Onu hatırlamama imkân yoktur. Fakat benim, Lozan'dan hangi telakkilerle geldiğimi biliyorlar. O günler için aramızda başlıca ihtilaf, bu telakkiler sayılıyordu ve beraber çalışamaz hâlde görünüyorduk. Arkadaşlardan birçoğu Cumhuriyet ilanının vakitsiz ve sırasız olduğunu düşünüyorlardı. Vakitsiz, sırasız olduğunu düşünürler derken, lüzumsuz olduğunu, arzu edilir olmadığını ifade etmeyi, "acele" şeklinde tevile çalıştıkları bilinmelidir. Cumhuriyet ilanından evvelki münakaşalarda bu hissolunuyordu. Kimler? Eskiden beri ön safta bulunan ve Atatürk'le ihtilafa düşmüş olan arkadaşlar, başlıca bu fikri temsil ediyorlardı.

O günlerde, Ali Fuat Paşa ile meseleleri görüştüğümüz zaman, ayrı telakkilere sahip olduğumuzu bilmiyordum. Hatıralarını yazıncaya kadar da bundan habersizdim. Zannediyordum ki fikirlerimizi geniş yürekle samimi olarak söylüyoruz, münakaşa ediyoruz. Meğer, fikirlerim anlaşıldıktan sonra kendileri de onları tahakkuk ettirmemek için çaba sarf ediyorlarmış.

Böyle bir ortam içinde Fethi Bey Kabinesi, Mecliste münakaşa karşısında kalıyor. Hükûmet içinde değişiklikler yapılması için bir hava yaratılıyor. O zamanki Meclislerin, hükûmetlerle ve teker teker vekillerle uğraşmaları daimi bir meseledir. Esaslı değişmeler geçirmekte olan bir devletin böyle devirlerinde hükûmet bazı meselelerin içinde, bazı meselelerin dışında göründüğü müddetçe, tabiatıyla onun üzerinde tenkitler ve münakaşalar uyanacak ve devam edecektir.

25

68. GÜN

Atatürk ve dostlarını ayıran olayların başlangıcı için Mustafa Kemal "Başarısızlığa uğrayan büyük komplo" demişti

Atatürk ile Millî Mücadele'yi birlikte başlattığı yakın arkadaşları Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi isimleri birbirinden ayrı düşüren neydi?

Bu yazı dizisinde sık sık bu konunun çeşitli boyutlarına bakıyoruz. Mustafa Kemal, 1927'de okuduğu *Nutuk*'ta bu isimler için son derece sert ifadeler kullanıyor. Ama aynı Mustafa Kemal'in 1935'ten itibaren bu isimlerle yeniden barışmaya, onların gönlünü almaya çalıştığı da biliniyor.

Bu yazı dizisi Cumhuriyet'in ilanına giden 100 günü anlatmayı amaçlıyor ama Mustafa Kemal ile yakın dostları arasındaki ayrılık süreci aslında çok daha uzun bir zamana yayılıyor ve bu ayrılığın nedenleri tam olarak bilinmediği için, ayrılığın etkileri bugün dâhil 100 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca da hissedilmiş bir şey.

Bu ayrılıkta önemli dönüm noktalarından biri, 1924 yılı Ekim ayı sonlarında, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin daha birinci yılı kutlanırken yaşananlar. Bu yaşananları Atatürk *Nutuk*'ta, "başarısızlığa uğrayan büyük komplo" olarak görüyor.

Önce yaşananları anlamaya çalışalım:

26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir, bir süredir yürütmekte olduğu 1. Ordu Müfettişliği görevinden istifa eder, Meclise milletvekili olarak dönmek ister.

Bundan 4 gün sonra 30 Ekim'de bu kez merkezi Konya'da olan 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Cebesoy bu görevinden istifasına dair bir yazı yazar, o da milletvekili olarak Meclise dönmek istemektedir.

Burada sözü Mustafa Kemal'e bırakalım:

> Efendiler, milletvekilliğinden istifa etmiş olduğunu Meclis Başkanlığı'na bildiren Refet Paşa'nın da istifasının, Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.
>
> Dumlupınar'da yapılan törenden sonra Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında devam eden bir buçuk aylık bir geziden sonra 18 Ekim'de Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaş ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Karşılayıcılar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri görmemiştim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle bir hareketi beklemiyordum.
>
> Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzu anlamakta bir saniye bile şüpheye düşmedim.

Mustafa Kemal'e göre "komplocular" en azından bir yıldan beri hazırlanıyorlardı ve nihayet harekete geçmişlerdi. 30 Ekim günü, Atatürk, Ali Fuat Cebesoy'un Konya'dan Ankara'ya geldiğini öğrenir, *Nutuk*'ta anlattığına göre arkadaşı Cebesoy'u akşam yemeğe davet eder ama Ali Fuat Paşa gelmez. *Nutuk*'ta, "Geç vakte kadar beklediğim hâlde gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki Fuat Paşa Ankara'ya gelince, İstasyon'da Rauf Bey tarafından karşılanmış; Millî Savunma Bakanlığı'na uğradıktan ve bazı arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiş," diye yazıyor. (Ali Fuat Cebesoy anılarında yemeğe gitmemesini davetin kendisine ulaşmaması olarak anlatıyor, "Ankara'da isteseler kolayca bulabilirlerdi," diyerek Atatürk'ün "çevresi"ni suçluyor.)

Devamını yine Atatürk'ten okuyalım:

> O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başbakan İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalar geldiler.

Çok kısa bir görüşmeden sonra komployа karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Derhâl telefonla, aynı zamanda milletvekili olan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, Meclis Başkanlığı'na milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirmesini rica ettim. Bu düşüncesini Millî Savunma Bakanı'na daha önce bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi.

Sadece Fevzi Çakmak'la yetinmez Mustafa Kemal, aynı zamanda milletvekili de olan bütün ordu komutanlarına ve üst düzey subaylara bir telgraf çeker, hepsinin milletvekilliğinden istifasını ister.

Atatürk'ün bu talimatına İzmir'deki 1. Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa, Balıkesir'deki 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Pangaltı'daki 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa, Adana'daki 5. Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa anında uyarlar ve istifalarını Meclise gönderirler.

Ama Diyarbakır'daki 3. Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) Paşa ile yine Diyarbakır'daki 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa Mustafa Kemal'e direnirler ve milletvekilliğinden istifa etmez, en sonunda silahlı kuvvetlerden istifa ederler.

Yine *Nutuk*'tan okuyoruz:

Efendiler, aynı zamanda milletvekili olarak bulunan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda siyasetle ilgili unsurların bulunmasındaki sakıncayı anlayarak, bu yoldaki teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilî olarak güvenlerini gösterdikten sonra Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bu bakımdan, derhâl askerî görevlerine son verildi. Yerlerine, gerekenler tayin edildi ve durum Millî Savunma Bakanlığınca bütün orduya bir genelge ile bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara, Millî Savunma Bakanlığı'nca bir emir gönderilerek, askerî görevlerini yerlerine atanan şahıslara usulüne göre devir ve teslim ettikten ve sonucu da bildirdikten sonra Meclisteki yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum, Başbakan tarafından resmen Meclis Başkanlığına da yazıldı.

Meclise girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar, Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerî görevinin devir ve teslim işleri için yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan kendi yerine gelecek olan komutan göreve başlayıncaya kadar Meclis dışında kalmaya mecbur edildi. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilgisi kesildi. Böylece, komplo düzenleyenlerin Meclise ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Mustafa Kemal, erken dönem Cumhuriyet tarihinin bundan sonra izleyeceği yola yön veren önemli olayını böyle anlatıyor. Peki masanın öteki tarafındakiler ne diyor?

Kaynaklardan biri Kazım Karabekir'in *Günlükler*'i. Bazı ilginç kayıtlar var bu *Günlükler*'de. Örneğin 30 Ağustos zaferinin 2. yıl dönümü gününe, 30 Ağustos 1924'e ilişkin kayıt. Kazım Karabekir de kutlamalar için Dumlupınar'a gelmiştir:

Ankara ve İstanbul'dan trenler gelmiş. Gazi'nin vagonuna yaver Salih seslenerek çağırdı. Bir meyhane hâlinde, lâ-dini ve lâ-ahlâki. Memleketten bahsettim. "Lâzımdır," dedi. Merasim 2 sonrada oldu. Hazırlanmış birtakım methiyeler okundu. Bir takım bendeler matbuat namına, muallimler namına, avukatlar namına... ilh. diye Gazi'yi methettiler. Erkân-ı Harbiye Reisi İstiklâl harplerinden bahsetti. Fakat yine Şark'tan hiç bahis yok. Bu merasim intizamsızdı. Misafirlere neferler haşin muamele yapıyorlardı. Muallimler namına Nüzhet Haşim isminde bir genç gazeteci riyakâr beyanatta bulunurken, muallimler namına züldür diye sözler işitiliyordu. Avukatlar namına diye

Muhittin Baha (Sabık Bursa Mebusu) Gazi'yi medh ile milleti nankörlükle itham ediyordu! Trene dönüşte Fevzi Paşa'ya riyakârlıkları acı protesto ettim ve hem...ler kendi biraz hakikati söyleseydi. Gazi bile trende görüşürken bir aralık, "Millet nasıl isterse öyle olur!" dedi. Benim müfârekatımdan sonra ise kumandanlara demiş: Millet falan hepsi laf.

Günlüklerinde sık sık görüyoruz, Kazım Karabekir, bu özel notlarında Mustafa Kemal'e karşı hep eleştirel.

Burada Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarına geçeceğiz. Cebesoy 30 Ağustos 1922'den hemen 10 gün sonra İzmir'in kurtuluşu törenlerinin ardından ilginç bir buluşmayı anlatıyor:

Eylülün 9'uncu günü ikinci kurtuluş yıl dönümü töreninde bulunmak üzere İzmir'e gitmiştim. Evlenmek için izinle İzmir'e gelmiş olan Karabekir Paşa da merasime katılacaktı. Hüseyin Rauf Bey de Paşa'nın düğününe dâvetli idi.

O gün de Rauf'un annesinin Karşıyaka'daki evinde üçümüz birleşmiş, hayli dertleşmiştik. Rauf, Ankara'da gizliden gizliye hafiyelik ve jurnalcilik hissedildiğini, bazan gelen mektupların açıldığını, memleketin hayrı namına konuşan mebusların derhâl haysiyetine, iyi niyetine her nevî tecavüzde bulunulduğunu, serbest tenkit olmadıkça Millî Hâkimiyet de olamayacağını söyledi.

Kâzım Karabekir Paşa da Rauf Bey'in anlattıklarını teyit ettikten sonra "Bende de mektuplarımın açıldığı şüphesi çoğalmıştır. Millî Mücadele Erkânı'na karşı husumet ilân edilmiş gibi bir vaziyet vardır," dedi. Ben de mektuplarımın açıldığından şüphe ettiğimi söyledikten sonra dedim ki:

"Millî Müdafaa Vekâleti, yanımda bulunan müfettişlik mütehassıslarının teftişlerine mânî olmak için harcırah faslında para kalmadı gibi cevaplarla, seyahate çıkmamıza engel oluyor. Yine Millî Müdafaa Vekâletinin verdiği emirle, bizde Konya'da da jurnalcilik başlamıştır."

Nihayet Rauf Bey: "Meclisten ayrılmanıza rağmen, sizlerin de Mecliste kalan bizler gibi, suizan altında bulunduğunuz anlaşılıyor. Cumhurreisinin tarafsız bir hakem vaziyetine geçip geçmeyeceği hakkında bir şey diyemem. Fenalığın önüne Meclisin geçmesi ihtimali vardır," deyince, Kâzım Karabekir de şu fikri ileri sürdü:

"Şüphe altında, Ordu Müfettişliğinde çalışmayı çok güç görüyorum. Bütün arkadaşlar Meclise toplanırlarsa, kısmen olsun fenalıkların önüne geçilebilir kanaatindeyim."

O günkü konuşmamız, Meclis açılıncaya kadar beklemek kararı ile sona erdi.

Görüyorsunuz, Mustafa Kemal "komplo" ararken çok da haksız değil sanki.

Burada ilginç olan Kazım Karabekir'in *Günlükler*'inde bu toplantıdan hiç söz etmemesi. Ama Karabekir'in mektupları meselesi önemli. Bakın 22 Eylül 1924'te günlüğüne ne yazıyor:

İzmir'den mektuplarımın çalındığını Millî Müdafaa Vekâleti'ne şikâyet ettim. Cevabı istifamdan sonra 12 Teşrinisani'de geldi. Tahkikat müspet bir netice vermemiş! Kimler namına hangi postaneye teslim edildiği soruluyor. Bazı arkadaşların evvelce açılırken şimdi çalındığını ve şikâyete aynı cevap verildiğini gördüm.

Karabekir, 12 Ekim'de Ankara'da. Günlüğünde bir önemli olay var. O sırada Diyarbakır'daki 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, bugünkü Hakkari'de yaşanan Nasturi İsyanı'nı oldukça sert yöntemlerle bastırmakta. Ordu büyük bir varlıkla Hakkari'ye girmiş, Cafer Tayyar Eğilmez, Musul'u İngilizler'den geri almak için de harekât planlarını yapmış, Ankara'dan emir bekliyor. Karabekir ise buna şiddetle karşı, "İngilizlerle savaş çıkar," diyor.

Karabekir'in 12 Ekim 1924'te günlüğüne yazdıkları:

> Erkân-ı Harbiye Reisi'ni ziyaret ettim. Nasturi hareketini bir süvari ve bir piyade fırkası yapmış. Bir piyade fırkası da ihtiyata gelmiş. "Neden ordulara harekâtı daha önceden bildirmediniz," dedim. "Dâhili mesele," dedi! Dedim: "Ne diyorsunuz, bu Musul hareketinin başladığı dâhili mesele dahi olsa ordu müfettişlerini bu gibi harekât vukuunda değil daha evvel fikirlerini bile almanız lâzımdır. Nitekim İngilizler ültimatom verince telaşla beni İstanbul'dan istediniz." Münasip bir cevap bulamadı. İtimadımız olmasaydı sizi terfi ettirmezdik gibi bir garibe savurdu.
>
> Esasen terfi müddetim geçtiği ve Garp Cephesi'nde ikişer rütbe alındığı ve benim müddetim geldiği hâlde karar Kars'ın zaptından gibi terfiim meselesini de açarak her hususta bana karşı haksız yere alınan vaziyeti bir daha protesto ettim.
>
> Musul hareketi İngilizlerle bir harbe yol açacağından buna mâni olunmasını ısrar ettim. M. Kemal Şark'tan birkaç güne kadar dönüşünde görüşürüz dedi.

Nitekim Atatürk, 18 Ekim'de Ankara'ya geri dönüyor. Yine Karabekir'in günlüğünden okuyoruz:

> Gazi Şark seyahatinden geldi. Otomobil ile karşılayacaktım. Ayrancı yolunda karşılaştık. Otomobilden indi, elimi sıktı. Kısaca sordum. Nasturilerin tedibinde "Asileri Londra'ya kadar takip edeceğiz!" tarzında emir verildiğini ve İngilizlerle harbi göze aldıklarını hayretle öğrendim. Bunun felâket olacağı hakkındaki beyanatıma Mustafa Kemal gülümsedi!

Bu noktada Mustafa Kemal'e ve *Nutuk*'a geri dönmekte fayda var. Atatürk'e göre "komplo" bir yıl öncesinden başlamıştı. *Nutuk*'tan okuyoruz:

Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey'in Hükûmet Başkanlığından çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için, orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa, 1. Ordu Müfettişliği'ne atandıktan sonra eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürdü. Rütbesi yükseltilerek 2. Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu tertibe katılabileceğini düşündüler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilânı, Hilâfet'in kaldırılması gibi işlerimiz, ortak düzen sahiplerini birbirine daha da yaklaştırarak birlikte hareket etmelerine yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasî alanındaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri, Parti içinde korumayı başardıkları durumlarıyla, Meclisin tatil dönemine rastlayan aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular. Memleket içinde gizli gizli teşkilâtlanmaya başladılar ve faaliyetlere de giriştiler. İstanbul'da *Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf,* Adana'da Abdülkadir Kemalî Bey tarafından çıkarılan *Tok Söz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle, bize karşı imzasız yazılarla saldırıya geçtiler. Memleket kamuoyunda genel bir karışıklık yarattılar.

Hakkâri bölgesinde, ordumuzla Nasturî Ayaklanması'nı bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de Hükûmet'e bir ültimatom verdi. Meclisi olağanüstü toplantıya çağırdım. İn-

giliz ültimatomuna bilindiği şekilde cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık.

İşte, sözünü ettiğimiz kimseler, bu sıkıntılı günlerde ve bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize saldırarak hedeflerine kolaylıkla varabilecekleri hayaline kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri politika alanına koştular.

69. GÜN

Atatürk'ün partisinde çatlak, CHP'den istifalar başlıyor

Cumhuriyet'e 100 Gün'de dün, Mustafa Kemal'in "büyük komplo" diye nitelediği, bazı önemli komutanların askerlik görevlerini bırakıp Meclise siyaset yapmaya gelmek istemesini anlattık. Burada en önde gelen isimler, kuşkusuz Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy. Mustafa Kemal onların Meclise gelmesini, "Henüz yerinize gelecek komutanla devir teslim yapmadınız," diyerek bir süre erteler.

Ama o sırada Mecliste Yunanistan'dan gelen mübadillerin yaşadığı kötü şartlar nedeniyle İsmet Paşa hükûmeti aleyhine verilmiş bir gensoru bulunmaktadır.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta bu gensoru ile "komplocular" dediği grup arasındaki ilişkiyi ima eder:

> Toplanmış olan Meclis de ortaya atılan bir konu da onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli önergesiyle, mübadillerin yerleştirilmesi, yatılı okullara ne kadar parasız öğrenci

alındığı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında ilgili bakanlardan birtakım sorular soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler, gerçekten milleti ilgilendiren işlerdi. Bu konular, bakanları eleştirmek için pek elverişliydi. Özellikle göçmenlerin mübadelesi ve yerleştirilmesi işlerinde herkesi düşündüren noktalar açıkça bilinmekteydi.

Doğrudan doğruya ben bile, yaptığım gezi sırasında gördüklerime dayanarak, mübadele ve yerleştirme işlerinin gidişinden şikâyet etmiş; Ankara'ya dönüşümde, bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve Hükûmet'in bütün imkânlarıyla harekete geçirilmesini sağlayacak bir yol tutulmasını teklif etmiştim. Bunda anlaşmıştık. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu konuda çok taraftar kazanmaları ihtimalini artırıyordu.

Mecliste yürütülen gensoru görüşmelerini Mustafa Kemal *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

Başbakan İsmet Paşa, kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu: "Birçok konuşmacının imar ve iskân işleri üzerinde değil, çeşitli vesilelerle diğer bakanlıklarla ilgili işler üzerinde durduklarını gördüm. Hattâ, bazı konuşmacılar, Başbakan'ın, devletin iç ve dış siyaseti üzerinde uzun uzadıya geniş bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini de memnuniyetle benimsiyorum. Mübadele Bakanı, Yüce Meclisin uygun görüp oy vermesiyle Başkanvekilliğine seçilmiştir. Ancak, bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir şekilde hafife alınmamasını teklif ederim. Ben, yerinde ve uygun 'taktiği' severim."

Böylece Hükûmet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükûmet, açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Mustafa Kemal bundan sonra Meclisteki tartışmaları neredeyse tutanak aktarır gibi aktarıyor *Nutuk*'ta. En çok üzerinde durduğu konu Rauf Orbay'ın Meclisteki konuşması ve ona ilişkin çıkan tartışmalar. Tartışmalar bir yerde Rauf Orbay'ın konuşmasının hiçbir yerinde "cumhuriyet" kelimesinin geçmemesine takılır kalır. Recep Peker çıkıp Rauf Orbay'dan "cumhuriyetçiyim" demesini ister. Buradan sonrasını yeniden Atatürk'ün *Nutuk*'undan okuyalım:

> Rauf Bey, "Sizin her kararsızlık ve şüpheye düştüğünüz zamanlarda ben yeni baştan yemin etmeye, ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere; "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur!" cümlesiyle cevap verdi.
>
> Buna, Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey, yerinden karşılık verdi: "Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın. Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor," dedi.
>
> Bunun üzerine, Rauf Bey, kendileri ile görüş ayrılığında bulunduğu noktayı açıklama yollu bir konuşma yaparak dedi ki: "Millet bizi, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet ilkesine dayanan bir rejimin, demokrasi denilen halk rejiminin esaslarını kurmak üzere, kendi temsilcileri olarak seçmiştir. Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi dağıtma, kanunları geri çevirme gibi yetkiler verme düşünce ve eğilimini benimsediler. İşte ben buna karşıyım."
>
> (...) Rauf Bey, muhalif oluşunun sebebini iyice anlatabilmek için şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü: "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını elinden alabilecek olan herhangi bir makamın da karşısındayım," dedi.
>
> Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını söylerken, Cumhurbaşkanlığı makamına ve Cumhurbaşkanı'na karşı olduğunu da açıklamış ve ilân etmiş oluyordu. Daha önce, yeri gelince de belirttiğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi

> Hükûmeti" şeklinde ısrar ediyordu. İsmin değişmesine, yani Cumhuriyet adını almasına rağmen, teşkilâtın o niteliğinin korunmasını istiyordu. Ne için? Çünkü Cumhurbaşkanlığı makamı, hilafet ve saltanat makamlarının haklarını alabilirmiş.

Meclisteki gensoru görüşmeleri uzadıkça uzar, gensorunun reddini isteyen hükûmet ve CHP'liler meseleyi bir rejim tartışmasına dönüştürürler, adeta Cumhuriyet'in yeniden oylanacağı havası oluşur. Ve en sonunda 8 Kasım 1924 Cumartesi günü oylama yapılır. Meclisin 283 üyesinden 175'i salondadır. Bakanlar Kurulu üyesi 8 kişi oy kullanamaz; kullanılan 167 oydan 147'si hükûmete güvenoyu, 19'u ise güvensizlik oyudur. 1 oy çekimser kalır.

Hükûmete güvenoyu vermeyen 19 milletvekili CHP'den istifa ederler. İstifacıların arasına kısa süre içinde Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir de katılacaktır. Buradan sonrasını Ali Fuat Cebesoy'un kaleminden, onun *Siyasi Hatıralar* adlı iki ciltlik kitabından dinleyelim:

> Vaziyetin aldığı şekil üzerine artık yeni bir fırkanın teşekkül edeceği anlaşılmıştı. Hükûmeti tenkidde önayak olan ve neticede fırka hükûmetine adem-i itimat reyi veren mebuslar artık fırkada kalamayacaklardı. Hükûmetçiler de fırkanın tasfiye edilmesini istemişlerdi. Halk fırkasından ayrılacakların yeni bir fırka kurmaya hazırlanacakları tahmin ediliyordu.
> Yeni fırkanın da bazılarının, bilhassa İsmet Paşa'nın beklediği gibi muhafazakâr bir fırka hâlinde değil, bilakis daha fazla teceddüde taraftar olarak meydana çıkmaya hazırlandığı anlaşılıyordu.

Ali Fuat Cebesoy uzun uzun, sonunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını alacak olan Cumhuriyet tarihinin bu ilk muhalefet partisinin kuruluş hazırlıklarını ve kuruluşunu anlatıyor. Cebesoy'a göre parti, "demokrat, liberal ve laik bir parti"ydi.

İsmet Paşa hükûmeti bu gensoruyu atlatmıştı ama çok ağır eleştiri altındaydı, o yüzden kısa süre sonra kendisi istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Fethi Bey başbakanlığa geldi.

70. GÜN

Atatürk'ün "Büyük Komplo" adını verdiği olayları bir de İsmet Paşa'dan dinleyelim: Ordu kimin elindedir, anlaşıldı

Cumhuriyet'e 100 Gün'de iki bölümdür Mustafa Kemal Atatürk ile bazı yakın arkadaşlarını ayıran en önemli kopmadan, 1924 yılı Ekim-Kasım aylarında yaşanan olaylardan söz ediyoruz. Bugün ve yarın aynı olayları bir de İsmet Paşa'nın kaleminden okuyacağız.

Şöyle söylemek mümkün: Kurtuluş Savaşı'nın büyük kahramanları içinde anılarını en son kaleme alan isim İsmet İnönü oldu. Bu savaşa ve ardından Lozan'a, sonra Cumhuriyet'in kuruluşuna giden dönemin en içeriden tanıklarından ve olayları bizzat yapan isimlerden olan İsmet Paşa, anılarını herkesten sonra 1960'ların ikinci yarısında yazdı ve yayımladı.

İsmet Paşa, hem olayların içinde bire bir yer almış bir isim olarak hem de başta Atatürk ve muhaliflerinin sonradan olayları nasıl yorumlayıp anlattıklarını bilen biri olarak yazmış oldu anılarını.

Şimdi İsmet Paşa'nın anılarından 1924'ün o siyasi buhranlı son baharını anlatmaya başlıyoruz. Bugün, komutanların istifasıyla başlayan kriz.

6 Ağustos'ta (1923) Lozan Muahedesi yürürlüğe girdi. Musul meselesi, Lozan Muahedesi'nin yürürlüğe girmesinden hemen sonra ele alınacak ve en çok 9 ay içinde bir karara varılacaktı.

Bu mecburiyetle İstanbul'da temaslar, 19 Mayıs (1924) günü başladı. Bizim heyetin Başkanı Fethi Bey'di. İngiliz heyetine İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Sör Percy Cox riyaset ediyordu. Fakat İngilizlerle münasebetlerimiz iyi gitmiyor. Gergin bir vaziyetteyiz. Musul'u mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal etmişlerdi. Geçen sene Süleymaniye'yi bombardıman etmişler, bu yakınlarda da işgal eylemişlerdi. Biz bu olayı protesto ettik. Nasturileri kışkırtıyorlar, bundan dolayı hudut sarkıntılıkları oluyor. Hülasa, İstanbul'da görüşmeler başlamış, ama Musul meselesi açıkta bulunuyor; İngilizlerle aramızdaki gerginlik ve münasebetlerimizin düzelmesinde tereddüt uyandıran hâller devam ediyor.

İstanbul temasları hiçbir netice vermeden haziran başında kesildi. Cemiyet-i Akvam'a müracaat ettik. Eylülde orada görüşülmeye başlandı. Nasturi hareketlerinden ve Cenevre'deki müzakerelerin cereyanı tarzından Musul meselesi, 1924 sonbaharında çok endişe verici bir vaziyet almıştı. Bu esnada kumandanlar meselesi çıktı. Musul etrafındaki gelişmelere ileride sırası gelince devam edeceğim. Şimdi kumandanların yarattığı buhranı anlatıyorum.

Bir sene evvel siyasette çalışma hevesleri olmayıp orduya gitmiş olan kumandanlar, yani Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, bu sefer Mecliste çalışmak istediklerini söyleyerek Meclise geldiler. Ciddi olarak, ortaya yeni bir buhran ve münakaşa çıktı. Aynı zamanda mebus olan ordu müfettişlerinin ve kolordu kumandanlarının istedikleri zaman Meclise gelip politika yapmak ve istedikleri zaman ordunun başına geçerek kumandanlık etmek gibi bir vaziyette bulunmalarının çok tehlikeli bir tatbikat gösterdiği meydana çıkmıştı. Biz, bu meseleyi çok ciddi telakki ettik. Bunlar için, istenildiği zaman gelip gitmeyi mümkün kılmayacak tedbirlere acilen lüzum gördük. Bundan başka, kumandanlıkla milletvekilliğinin birleşmesini sona erdirmek lazım geldiğine karar verdik ve bunları tatbike başladık. Atatürk, ilk iş olarak, milletvekili olan bütün kumandanların milletvekilliğinden istifa etmelerini doğrudan doğ-

ruya kendilerinden istedi. Tabii Kâzım Karabekir Paşa ile Ali Fuat Paşa'ya bu tarzda bir tebligatta bulunmadı. Onlar zaten kumandanlığı istemiyor ve Meclise geri geliyorlardı. Kendilerine, istemedikleri zaman, Meclisten ayrılıp orduya dönmenin, kumandanlığı istemedikleri zaman çıkıp Meclise gelmenin mümkün olmadığını göstermek istedi.

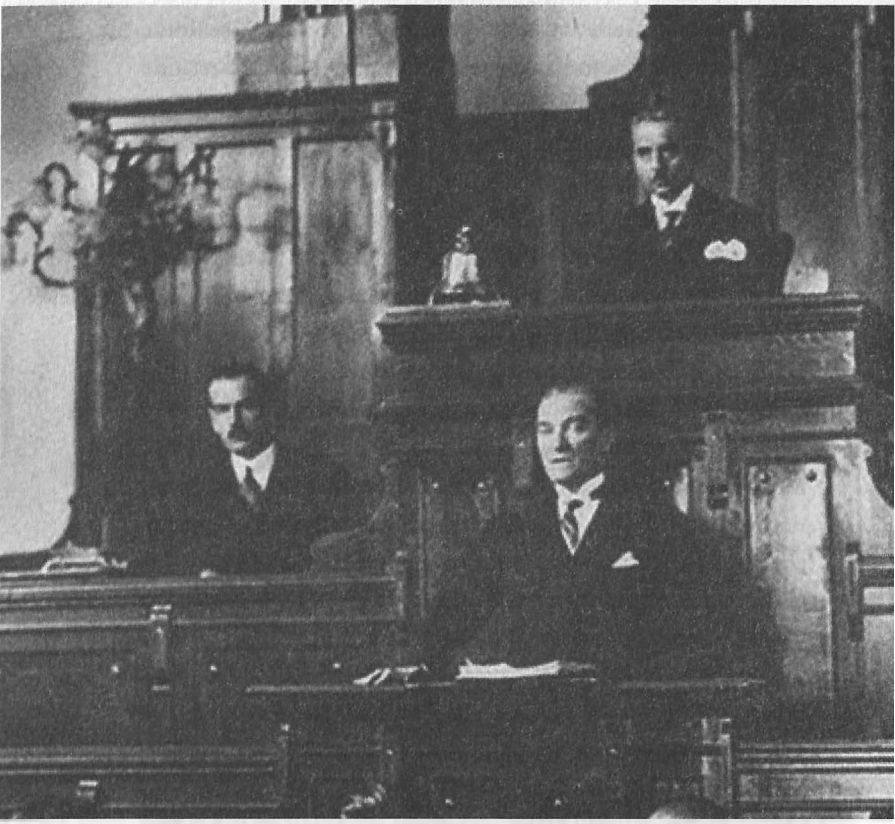
Atatürk, muharebe meydanından gelmiş olup da hem milletvekilliği, hem kumandan mevkiini muhafaza eden bütün askerlerin milletvekilliğinden çekilmelerini bildirince, hepsi çekildiler. 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile Cafer Tayyar Paşa itiraz etti. Şimdi bununla ordu üzerindeki hâkimiyet tecrübe olundu. Ordu kimin elindedir, anlaşıldı.

Refet Paşa daha önce milletvekilliğinden istifa etmişti. Sonra arkadaşları istifasını geri aldırdılar. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar zaten orduyu bırakmışlardı. Ankara'ya gelmiş, siyaset yapmak yolunu tutmuş bulunuyorlardı. Ben derhâl vaziyet aldım. Kendilerinin Meclise gelmek istemeleri haklarıdır; ama kumandanlık ettikleri zamanda vazifeleri icabı olarak bilinmesi ve sağlanması yalnız kendilerine tevdi edilmiş olan devlet esrarını haleflerine teslim etmeleri gerekir ve ancak ondan sonra kumandanlıktan ayrılmış olabilirler. Bunu onlara anlatmak istedim. Kendilerine yazdım. Açıktan, "Gelemezsiniz" diye söyledim. Elinizdeki vesikaları halefinize teslim edeceksiniz, ondan sonra Meclise gelebilirsiniz, dedim. Mecliste söyledim ve çıkardım. Meclis Reisi, Millî Müdafaa Vekili hepsi iltizam ettiler ve onlar orada duramadılar.

Derler ki Meclis toplandı, encümenler seçildi ve bu esnada Ali Fuat Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa Mecliste hazır bulunmadıkları için arzu ettikleri encümenlere seçilmek imkânından yoksun kaldılar, bu haktan mahrum bırakıldılar. Biz, kendilerine uyguladığımız muameleyi bu tertip için yapmışız gibi tarize maruz kaldık. Ama mesele o değil. Bizim nokta-i nazarımız şöyle: Kumandanlığı bırakıp gelmek için yapılacak bir formalite var. Bunu yapsınlar, anlatmak istediğimiz bu.

Kendilerine, amirleri olan Millî Müdafaa Vekâleti tebliğ etti. Ben umumi efkâr karşısında görüşümüzü müdafaa ettim. Düşündüler, taşındılar. Nasıl şeydir, milletvekili seçilmişiz, bizi Mecliste çalışmaktan nasıl men edersiniz, tarzında direnmek istediler. Tutturamadılar. Atatürk hatıralarında, onların evvela orduya gidip sonra Meclise dönmek istemelerini olumsuz bir şekilde yorumlar. Yani, orduyu kâfi derecede hazırladılar, şimdi siyasetle bu hazırlığı değerlendirecekler, şeklinde yorumlamıştır. Onun için bu tecrübeye girişti. Ordu üzerinde kimin tesiri ve hâkimiyeti vardır, bunu tecrübe etmek istedi.

Ordu üzerinde hâkimiyet esas itibarıyla en kuvvetli olarak muharebe meydanında kurulur. Uzun sulh zamanlarında, kumandanların ordu üzerinde hâkimiyetleri, yalnız resmi olarak, rütbeleri, kıdemleri ve mevkileri sayesindedir. Sulh ordularında bunun yürekten bir güven ve bağlılık hâlini alması için, kumandanların, değerlerinde ve çalışmalarında da rütbelerinin üstünlüğünü madunlarına (astlarına) her vesile ile ispat etmeleri lazımdır. Askerliğin tabiatında olan kaide budur. Yürekten itibar ve hâkimiyet meselesi sulhta böyle temin olunur. Harpte, muharebe meydanı bu itibarı kendiliğinden tesis eder. Zaten muharebede, ordunun kaderi kendisine emniyet olunacak ehliyette bulunmayanlar duramazlar, çekilirler. Kalanlar icraatıyla seçilmelerini teyit etmiş olurlar. Muharebe meydanının vermiş olduğu üstünlük, başka bir kuvvettir. Bu arkadaşlar muharebe meydanından da gelmişlerdir. Büyük kumandan itibarını muhafaza etmek için, bu, bir dereceye kadar kâfi bir sebeptir. Ama Atatürk'ün teşebbüsüyle, ordu kimin elindedir, anlaşıldı. Bu tecrübenin, orduda kâfi derecede uğraştıktan sonra sökülmeyecek bir yer olduğunu gördüler, siyaset hayatında çıkış yolu aradılar, manasında tefsiri de mümkündür. Musul meselesinden dolayı İngilizlerle aramızdaki münasebetlerin çok gergin olduğu meydana çıktıktan sonra kumandanlığı bırakmalarını, Atatürk ayrıca şiddetle tenkit etmiştir.

71. GÜN

İsmet Paşa: Münakaşalar Atatürk ile çıktı, fakat hücumlar hep bana yapıldı

Cumhuriyet'in daha birinci yılının yeni dolduğu günlerde çıkan ilk kriz komutanların istifasıydı. Mustafa Kemal burada orduyu yanına almaya çalışan bir muhalefet komplosu sezdi, buna sert cevap verip ordu komuta kademesinin siyasetle olan bağını kopardı.

Ama hemen ardından siyasi muhalefetin İsmet Paşa hükûmetine karşı verdiği gensoru geldi. İki gün önce bu gensoruyla ilgili görüşmeleri ve Atatürk'ün buna tepkisini burada yayımladık. Gensoru sonunda hükûmet yeniden güvenoyu aldı ama bu durum CHP'de istifalara ve giderek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına giden yolu açtı.

İsmet Paşa gensoruda güven oyu alsa bile birkaç gün sonra sağlık gerekçesiyle başbakanlık görevini bıraktı.

İsmet Paşa'nın 1960'ların ikinci yarısında kaleme aldığı anılarında konuya ta CHP'nin kuruluşundan giriyor ve muhalefet hareketlerinin temelini anlatıyor:

> Herkesin bildiği gibi Cumhuriyet Halk Partisi, Millî Mücadele dediğimiz büyük kurtuluş çabasının siyasi temeli olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olmuştur. Daha, Büyük Millet Meclisi idaresi devrinde, yani 1920'den 1923'e kadar geçen zamanda, memleket idaresi Büyük Millet Meclisi'nin yalnız murakabesi (denetimi) değil, hatta fiilen idaresi altında geçmiştir. Bu devirde Büyük Millet Meclisi yalnız memleketi idare etmiyor, memleket idaresinde çoklukla hükûmette bulunanlara karşı teşkilatlı bir grupla sert ve ciddi bir

murakabe yürütüyordu. Hepsi Müdafaa-i Hukuk'tan gelmiş olan milletvekilleri, Birinci ve İkinci Grup adları ile birbirinin karşısında vazife görüyorlardı. İkinci Grup, bugün anladığımız manası ile Atatürk idaresine karşı muhalefeti teşkil ediyordu. Millî Mücadele böyle bir siyasi yürütme ve denetleme kuruluşu içinde geçmiştir. Grupların Büyük Millet Meclisi'nde birbirleriyle geçinmeleri vakit vakit insanı meyus edecek (üzecek) gerginlikler gösterdiği hâlde idarecilerin sabrı ve vatanseverliği büyük sefer esnasında bir bölünmeyi önlemiştir. 1923'te yapılan Meclis seçiminde millet huzuruna yine siyasi teşekkül olarak Müdafaa-i Hukuk çıktı. Netice Müdafaa-i Hukuk milletvekillerinden kurulu bir tek parti Meclisi idi. Şu farkla ki geçen İkinci Grup'un uzlaşmaz ve Atatürk idaresi karşısında sanılan üyelerinden hemen hiç kimse Meclise gelmemişti.

Ben Lozan'dan döndüğüm zaman, burada parti teşkilini olgun bir karar olarak buldum. Devletin kurulması için girişilen her türlü faaliyetler arasında, şimdi Atatürk'ün kimlerle ve nasıl çalışacağının tayin edilmesi gerekiyor. Atatürk bununla meşgul. Daha evvel temas ettiğim için tekrarlamayacağım. Ben geldikten sonra bu görüşmeler devam ediyordu ve parti teşkili için çalışmalar olgunlaşmıştı. Atatürk, yeni devletin idaresinde ve gerçekleştirmeye girişeceği ıslahatta iyi kurulmuş bir partiye istinat etmek (dayanmak) fikrinde idi. Bu fikre hepimizden evvel sahip olmuş ve bunu ciddi olarak tahakkuk ettirmek (gerçekleştirmek) istemiştir. Hazır bulduğum bu faaliyeti benimsedim. Bir partinin lüzumunu, faydalı olacağını, muntazam çalışması lazım geldiğini ben de kabul ettim. Fakat bu hususta ne geniş tecrübem, ne geniş bir faaliyetim vardı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile alakam ve onunla çalışmam, muharebe esnasında özellikle cemiyetin teşekkülünün temel gayesi ve tek sebebi olan memleketin kurtarılması mevzuuna inhisar etmiştir. Ve bu münasebet tam askerî mahiyettedir. Genelkurmay Başkanı olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetini tabiatıyla paylaşıyordum.

Mümkün olan yerlerde ona müdahale ederek yol göstermeye uğraşıyordum. Söylediğim çerçeve içinde cemiyetle münasebette bulunmak benim vazifemin tabiatı icabıydı. Sonra parti teşkili için çalışmama zaten imkân olmadı, muharebe bitince ayrıldım, Lozan'a gittim.

9 Eylül'de Halk Partisi resmen kuruldu. Atatürk Parti başkanı olarak partinin teşekkülünü takip ediyor ve onu intizama koymaya çalışıyordu. Klasik anlayışa ve umumi telakkiye göre, Atatürk'ün hem devlet başkanı, hem parti başkanı olarak çalışması, yadırganacak bir konu farz olunabilir. Ama bizde o zaman böyle bir yadırgama yoktu. Benim telakkim (düşüncem) de böyle idi. Yeni bir devlet kuruyoruz. Bu devletin başlıca kurucusu ve hazırlayıcısı Atatürk'tür. Devletin faaliyete başladığı esnada ona, ilerici, çok faal ve dinamik bir bünye verebilmek, başarılı kılmak için Atatürk, başlıca fikir ve enerji kaynağı olacaktı. Onun devletin başından ayrılması nasıl mümkün değilse, devlet idaresinin desteği olarak meydana getirdiği partinin başkanlığından ayrı düşünülmesi de o derece mümkün olamazdı. Bu hâl bize çok tabii görünüyordu. Ancak devletin ve partinin bünyelerinde normal demokratik rejim teessüs ettiği zamanlarda devlet ve parti başkanlıklarının aynı şahıs üzerinde birleşmemesi düşünülecek bir konu olabilirdi. Nitekim, 1924 Anayasası demokratik bir anayasa olduğu hâlde, bunda devlet başkanının, parti başkanlığından ayrılması fikri bir mecburiyet olarak düşünülmemiştir. Bu da gayet tabii idi. Çünkü birçok radikal reform 1924'te henüz tamamlanmamıştı.

Atatürk, parti ile daima meşgul olmuştur. Bunu esaslı bir vazife sayıyordu. Parti başkanı olarak kalmasaydı sözü, ileride Serbest Fırka'nın teşekkülünde de bahis konusu olacaktır. Fakat Atatürk, o zaman da partiler dışında kalan bir devlet başkanı yerine, mevcut partilerin hepsine müsavi muamele eden bir devlet başkanı durumu ile vaziyeti izah ve takip etmeye çalışmıştır.

Parti teşkilinde, Atatürk herkesi Halk Partisi'nden telak-

ki etmeye, öyle kabul ettirmeye çok mütemayil görünmüş ve bunu vakit vakit söylemiştir. O zamanlarda fazla bir tecrübemiz yok. İyi niyetle yürüyeceğine inanıyoruz. Ama işin tabiatında bulunan istidat, çok geçmeden kendini göstermiştir. Halk Partisi'nden zannolunan pek çok kalabalık, ayrılma günü geldiği vakit en evvel ayrılmışlardır. Halk Partisi kurulduğu zaman, Birinci Meclisteki İkinci Grup, partinin dışında kalmış ve bu grubun Atatürk idaresine karşı sanılan üyelerinden hemen hiç kimse, yeni Meclise seçilmemişti. Bununla beraber, Büyük Millet Meclisi'ndeki tek parti, kuruluşundan bir yıl sonra geçimsizliğin beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabii ve suni gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, 17 Kasım'da ilk muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Partisi karşısında kurulmuş oldu.

1924 sonbaharında Meclis çalışmaları büyük bir istizahla (gensoru) başladı. 1 Kasım'da Meclis açıldı ve mübadele işleri derhâl en ehemmiyetli mesele halini aldı. İstizah, Mübadele Vekilini hedef olarak seçmişti. Fakat, mübadele (değiş tokuş) ve iskân işlerinden başka, daha birçok mesele vardı. Müzakereler esnasında, muhtelif vesilelerle diğer vekâletlere ait işlere temas ediliyordu. Ben havayı umumi münakaşaya istidatlı gördüm. Bunun için Meclisi her meselede aydınlatmak fırsatını bulmayı tercih ettim. Ve istizahın genişletilerek bütün hükûmet icraatını içine almasını, benden ve her vekilden istenilen hususların sorulmasını istedim. Bunu kabul etmeye hazır olduğumuzu söyledim. İstizah bu mahiyette işlemeye başladı. Birkaç gün sürdü ve çok sert oldu. Tekakkiperver Fırka henüz kurulmamış. Fakat, muhalifler her vesile ile hükûmetin icraatı üzerinde mütemadiyen şikâyet ediyorlardı. Tenkitlerin ve şikâyetlerin büyük kısmı mübadele işleri üzerinde toplanıyordu: Mübadiller iyi iskân edilmiyor; gelenlerin bir kısmı yollarda perişan oluyor; Garbi Trakya'da Türk ahaliye zulüm yapılıyor, hicrete zorlanıyor. Başlıca şikâyetler bunlar.

Ahali mübadelesi gibi çetin ve ıstıraplı bir meselenin insan-

lığa yakışır bir tarzda halli için, Lozan'da Mübadele Mukavelesini hazırlarken çok düşündük ve çok emek sarf ettik. Halkı bir yerden bir yere naklederken muhtemel ıstırapları hafifletecek, asgari hadde indirecek birçok esası mukaveleye koydurduk. Fakat tatbikat umulan neticeyi bir anda vermedi. Yunanistan'la siyasi münasebetlerimizin henüz teessüs etmemiş olduğu bir zamandayız. Tarafsız devletler vasıtasıyla, zannederim Hollanda sefareti vasıtasıyla, şikâyetlerimizi Yunan Hükûmeti'ne bildiriyoruz. Vaziyet bu. Bir defa esas mesele, Yunanistan'ın bizimle hakikaten iyi bir münasebet tesisine karar vermiş olup olmamasındadır. Bunu çözmeye çalışıyoruz. Mübadele işleri hakkında Meclise geniş izahatta bulundum. Anket parlamenterin kabulü için uzun münakaşalar oldu. Muhtelif hatiplerin konuşmaları hayli devam etti. 8 Kasım'da Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'e ve Refet Paşa'ya karşı hücuma geçti. Söz alarak. "Memleketin rejimi mevzubahistir. Cumhuriyet idaresi mevzubahistir. Her şeyi görüşmek lazımdır. Hâkimiyeti milliye mi cumhuriyetin tekâmülüdür, cumhuriyet mi hâkimiyeti milliyenin tekâmülüdür, gibi bir nazariyenin mevzuu münakaşa olmasına mahal yoktur," dedi. Rauf Bey'in bir gün evvelki konuşmasını cevaplandırdı. Aynı mesele, yani hâkimiyeti milliye-cumhuriyet münakaşası, bu defa Yunus Nadi Bey ile Rauf Bey arasında açılıyor.

Yunus Nadi Bey, daha sonra Refet Paşa'nın mebusluktan istifa ettiği zaman yaptığı beyanata temas etti. Karanlık odada, yârân arasında bir akdi millî varmış, nedir bu, diye sordu. Burada cumhuriyet her suretle değersiz bir hale getirilerek, türlü tertiplerden bahsolunuyor, dedi.

Bu tartışmalarda, bir sene evvel, büyük ölçüde Atatürk'le ihtilafa düşmüş ve muhalefete açıktan başlamış olan arkadaşlar ön safta bulunuyorlar. İstizah böyle bir hava içinde cereyan ediyor. Nihayet, bu istizah tabii neticesine varıyor ve yeterlik takriri veriliyor. Yeterlikten sonra güvenoyuna müracaat ediliyor. 19-20 kişinin muhalefetine karşı, büyük bir çoğunlukla hükûmete güvenoyu veriliyor. Bu güvenoyu verildiği zaman-

larda ben hastayım. Amipli dizanteriden perişan bir hâldeyim. Artık müzakerelere iştirak edebilecek durumda bulunmuyorum. 22 Kasım'da (1924) istifa ettim. Hakikaten yoruldum. Geçen bir sene zarfında Ankara'nın hükûmet merkezi olması, cumhuriyet meselesi, hilafet meselesi, eski arkadaşların yarattıkları meseleler beni çok yordu ve bütün bu işler karşısında İstanbul basını ve İstanbul entellekti toplu olarak ve sebatlı olarak İsmet Paşa ile uğraştılar. Münakaşalar Atatürk ile çıktı, fakat devam ederken iyi bir taktikle benim üzerimde toplandı. İsmet Paşa meselesi hâline getirildi. İstifa ettiğim zaman İstanbul gazetelerinden biri yazmıştı: "Bütün millet oh!" demiş. Gazete, "İsmet Paşa'dan kurtulduk, oh!" diyordu. Talih, hep böyle devam ediyor. Büyük buhran zamanlarında benden çekinenler hep "Oh!" diyorlar ve sonra…

İstizahı müteakip Halk Partisi içinde yeni bir cereyan baş gösterdi. Bu cereyan fikir ayrılıklarının o günkü hâli ile devlet işlerinin devam ettirilmesini mümkün olmayacağı kanaatine dayanıyordu. Atatürk'ün kanaati de böyleydi ve buna çok ehemmiyet veriyordu. Çünkü bazısını bildiğimiz, bazısının ne şekilde kararlaştırılacağını henüz tahmin edemediğimiz ıslahatın Halk Partisi'nin bu dağınık vaziyetinde nasıl kabul ettirilebileceği Atatürk'ün zihninde şüpheli bir hâl almaya başlamıştı. Onun da katılmasıyla ortaya şöyle bir arzu çıktı: Beraber çalışamayacağımız insanları, sayısına bakmayarak partiden çıkaralım. Terakkiperver Fırka'nın teşekkülünden önceki günlerde böyle bir cereyan ciddi olarak ortaya çıktı ve Atatürk kalacakları, gidecekleri ayırmaya başladı. Ayrıca, herkes kendi arzusuna göre, gidecekleri tespit etmeye çalışıyordu. Bu, birkaç gün devam etti zannediyorum ve nihayet, Atatürk, uzun boylu düşündükten sonra bu cereyana son verdi.

Anlattıklarım, Terakkiperver Fırka'nın ilanı zamanına rastlar. Yeni fırkanın kurucuları ayrılır ayrılmaz, ne kadar şüphelendiklerimiz varsa hepsini çıkaralım, görüşünde ısrar edenler oldu. Fakat, Terakkiperver Fırka karşımızda vaziyet al-

dıktan sonra Atatürk bu cereyanı kesin olarak durdurdu. Kim gidecekse kendisi gitsin, dedi ve bu hâlde bıraktı. Neticede, Terakkiperver Fırka götürebildiği kadar insanı götürdü; gerisi, taraftar olsa da olmasa da parti içinde kaldı. Ve bunların hepsi, Terakkiperver Fırka ile yakınlıklarını, münasebetler geliştikçe kaybettiler.

72. GÜN

Ali Fuat Cebesoy: Mecliste bile kalkıp hükûmetin herhangi bir harekетini tenkit mahiyetinde, bir söz söyleyemiyoruz

Mustafa Kemal'e göre 27 Ekim 1924'te Kazım Karabekir'in, 30 Ekim'de ise Ali Fuat Cebesoy'un ordu müfettişliğinden istifa edip milletvekili olarak Meclise dönmek istemeleri "bir yıldan beri hazırlanan bir komplo"ydu.

Buna karşılık, bu istifalar öncesi Rauf Orbay ve Kazım Karabekir ile İzmir'de bir toplantı yapıp ortak hareket etme kararı verdiklerini yazan Ali Fuat Cebesoy'a göre ortada bir komplo yoktu. Cebesoy, İzmir'deki görüşmenin ardından bir kez de İstanbul'da benzer bir toplantı yaptıklarını yazıyor.

Mustafa Kemal, 30 Ekim günü Ali Fuat Cebesoy'u Çankaya'ya yemeğe davet ettiğini, ama onun gelmediğini söylüyor. Cebesoy ise davetin kendisine hiç ulaşmadığını öne sürüyor. Bu bölümde bütün bu olayları bir kez de Ali Fuat Cebesoy'un kaleminden aktarıyoruz:

İstanbul'da bulunduğum sırada Rauf Bey'in Şişli'deki apartmanında, Kâzım Karabekir Paşa'nın da iştirakiyle görüştük. İzmir'de vardığımız neticeler daha ziyade şiddetlendi. Kararlar şunlardı:

Şüphe altında Ordu Müfettişi kalamazdık. Herhangi bir düşünce ile mebusluktan istifa etmek doğru değildir. [Rauf Bey, Refet Paşa'nın Meclis reisliğine verdiği istifanamesini daha evvel geriye aldırmıştı.]

İnkılâpların hepsine taraftar olmakla beraber, bunların herhangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için değil, bütün memlekete ve halkımıza mal edilmek emeliyle yapılmış olduğu hakkında müttefik kalmıştık. Bu münasebetle 10 Eylül'de Bursa'nın kurtuluş şenliklerinde Gazi'nin verdiği nutuktaki şu sözleri hatırlamıştık: "Yaptığımız inkılâplar, Türkiye'nin asırlarca refahına, saadetine kâfidir. Bize düşen, bunu takdir ederek muhafaza için çalışmaktır."

Devlet şeklimiz olan cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine âlet olmasına mânî olmaya elimizden geldiği kadar çalışacaktık.

Ve nihayet Mecliste toplanmanın ve orada memleketin nef'ine bütün kaabiliyetimizle çalışmanın, içinde bulunduğumuz vaziyetin en münasip bir hâl çaresi olacağında mutabık kalmıştık. Mecliste bizimle aynı fikirde olacak arkadaşlarla, sözlerimizi işittireceğimize kaani olmuştuk. Bir ay kadar İstanbul'da istirahatten sonra İzmir'de henüz bitiremediğim tetkik ve teftişlerimi ikmâl etmek üzere, Ekim'in onuna doğru vapurla İzmir'e dönmüş ve orada işimi bitirince de 10 Ekim 1924 sabahı Ankara'ya gitmiştim. [Cebesoy yanlış hatırlıyor, tarih 30 Ekim olmalı.] Aynı gün öğleden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa tarafından kabul edildim.

Niçin evvelâ Gazi'yi ziyaret etmedin? Sualinin cevabı basittir. Çünkü askerî bir sıfatım vardı. Ordu Müfettişi idim. Ve Ankara'ya, böyle jumacılarla muhât (kuşatılmış) ve kontrol altında Ordu Müfettişliği yapamayacağımı anlayıp, bu mahzurların giderilmesi için, bir çare bulunmasını istemeye gitmiştim. Pek tabiî olarak bu şikâyetimi ve isteğimi evvelâ mâfevkim olan makâma bildirmem lâzımdı. Cumhurreisini, ancak ondan sonra ziyaret etmem gerekirdi.

Evet Müşiri ziyaret ettim. Görüşmemiz bir saattan fazla sürdü. Memleket müdafaası bakımından ordularımızın üzerlerine alacakları muhtelif vazifelere göre nasıl tahaşşüt edecekleri ve tahaşşüt bölgelerinin nasıl örtüleceği ve bunların nasıl mukabil hareketlere geçeceği konusunda bir hayli konuştuktan sonra beni memnunlukla dinlediğini izhar eden Fevzi Paşa'ya mevzuu değiştirerek, dedim ki: "Fakat maatteessüf, sizin memnun kaldığınızı birçok vesilelerle izhar buyurduğunuz Ali Fuat'tan hükûmet ve Millî Müdafaa Vekâleti o kadar şüphe ediyordu ki mektuplarını açtırmak suretiyle muhaberelerini kontrol ettiriyor ve nihayet kimlerle münasebetlerde bulunduğunu araştırmaya dahi başlamış bulunuyorlar."

Müşir, birdenbire tehevvürle ayağa kalkarak:

"Ne diyorsun Paşa?" diye ses yükseltti, "Yeni Türk Cumhuriyeti'nin temellerinden biri olan sizden, hükûmet nasıl şüphe edebilir? Anlıyamıyorum, bu nasıl olur?"

Üzüntü ve merak içinde her hâliyle inanmadığını belirttiği olayı, anlatmamı istiyordu, anlattım:

"Takip edildiğimi duyduğum vakit, ben de itiraf ederim ki evvelâ inanmamıştım. Fakat maiyetimdeki bazı sadık arkadaşlarım bunu maalesef deliller ile isbat ettiler. Öyle ki artık, doğruluğunda tereddüt edilir bir tarafı kalmadı. Bu vaziyette takdir buyurursunuz ki benim şüphe altında Ordu Müfettişliği yapmama imkân yoktur. Siz, âmirimsiniz. Derhâl müdahale buyurup, bu şüpheyi esasından üzerimden kaldırmadıkça, askerî vazifeme devam edemiyeceğim pek tabiîdir. O zaman Büyük Millet Meclisindeki teşri'i vazifeme dönerek, Mecliste, kimlerin ne hakla, benden şüphe ettiklerini bulmaya çalışırım. Bu sayede, Cumhuriyetimizin daha ilk yılında, kimlerin idaremizi ifsada teşebbüs ettikleri de bütün milletçe bilinmiş olur."

Sözlerimi sonuna kadar üzüntü içinde dinleyen Fevzi Paşa yazık ki: "Çok esef edilecek şeyler anlatıyorsunuz… Fakat ben ne yapabilirim?" tarzında bir cevapla, hiçbir şey yapmak kudretinde olmadığını açıkladı.

Müşir Paşa ile konuşacak başka bir şey kalmamıştı. Yanından ayrılırken, "Bu vaziyette, siz de istifamı vermekten başka bir çare görmüyorsunuz değil mi?" demiş ve onun büyük bir teessürle "Evet" cevabını verişi üzerine, resmî makamından çıkıp, yaverinin odasında yazarak imzaladığım istifanâmemi, tekrar yanına giderek bizzat eline vermiştim.

Bu iş bitince, yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Bey'le beraber misafir olduğum, Hacıbayram civarındaki Saffet Bey'in evine gittik. Ben evvelce Ankara'da iken bu evde otururdum. Benden sonra Saffet Bey buraya geçmişti. Moskova Sefareti Ataşemiliterliğinden Erzincan Mebusluğuna seçilen Saffet (Ankan) o günlerde Halk Fırkası Umumî Kâtibi idi.

İşte ben, onun evinde misafir bulunduğum sırada, o gece, Gazi, beni aratıyor. Bulduramıyor. Hâlbuki o esnada Saffet de Çankaya'da Gazi'nin yanında bulunuyor. Dikkat buyurun; bu durumda Gazi, Ankara'da beni aratır da bulamaz, kâbil mi? Ve işte bu bir muammâdır. Beni, o gece Gazi namına kim veya kimler aradılar da bulamadılar?

Ben bulunamayınca (!) Gazi'ye, "Dâvetinize icabet etmedi," şeklinde aksettirilmiş olmalı ki bundan, "O hâlde bir hareket var" mânasını çıkaran Gazi, ertesi günü bütün mebus kumandanları, mebusluktan istifaya dâvet ederek politikadan uzaklaştırmak istiyor.

Mesele, kısaca şudur: Biz ne kadar dürüst hareket ederek iptidadan beri büyük bir itimat ve samimiyetle bağlandığımız Atatürk'ten hiçbir veçhile ayrılmadıksa, bizim yeni arkadaşlarını seçmekte kendisini serbest bırakışımızdan istifade ile iltihak edenlerden bir kısmı maalesef bu hüsnü niyetimizi su'i istimal ettiler, mânalandırdılar. Ve bizi akıl ve hayalimizden geçmeyen Padişahçılık, Halifecilik gibi gericiliklerle malûl göstermekteki gayretleriyle -bir zaman için de olsa- Atatürk'ün hakkımızdaki hislerini dahi başka istikâmete çevirdiler.

Görüldüğü gibi, anlaşmazlığın doğuşu, daha ziyade ahvalin ilcaatıyla olmuştur. Düşünülürse, tarihte bu hâlin misalleri

çoktur. Yeniler, dâima eskileri yadırgarlar, istemezler.

Biz diyorduk ki; Cumhuriyet ilân edildi. Memleket, adı konan rejimin normal hayatına girdi. Fakat, bunca fedakârlıklarla bu memleket kurtarılıp, bu mesut neticeye varıldıktan sonra şimdi bu hale mi gelecektik? Mecliste bile kalkıp hükûmetin herhangi bir hareketini tenkit mahiyetinde, bir söz söyleyemiyoruz.

Halk Partisi Mecliste tamamen murakabesizdir. Ve bu partinin başında Mustafa Kemal bulunduğu için, onun iktidarı karşısında hiç kimse muhalefet yapmak cesaretini kendinde bulamaz. Mustafa Kemal'in haberi olmasa bile, biri onun adına çıkıyor, şöyle veya böyle yapacağız veya yaptık deyip, şahsen verilmiş kararlarla hepimizi emri vâ ki'ler karşısında bulunduruyor.

İşte böyle Gazi'nin, hattâ Millî Mücadele sözünü onunla beraber ilk defa telâffuz etmiş ve o günden sonuna kadar sürmüş candan bir bağlılıkla bu ölüm kalım savaşını el ele yapıp zafere ulaştırmış olan eski arkadaşları şimdi, gördükleri hatâları tashih için tenkit dahi edemez hale gelince, pek tabiî olarak, "Bu Cumhuriyet idâresi bu tarzda devam edebilir mi?" suali kendiliğinden zihinlerde yer bulmuş oldu. Gazi'nin Millî Mücadele arkadaşları, elbette Cumhuriyeti arzu etmişlerdir. Esasen 23 Nisan 1920'de açılmasını olanca güçleriyle çalışarak temin ettikleri Büyük Millet Meclisi ile Cumhuriyetin temelini kimler atmıştı? Gazi ile etrafındaki bu arkadaşları değil mi? O hâlde, bu arkadaşların Cumhuriyet taraftarı olup olmadıklarını düşünmek dahi abesti. Hiç kimse bizzat temelini attığı şeyin aleyhtarı olamaz. Bunu akıl kabul etmez. Fakat biz, Karabekir, Rauf, Doktor Adnan, Refet ve diğer eski arkadaşlar, Cumhuriyet dediğimiz bu rejimin, gerçek bir Cumhuriyet, yâni Demokrasi ve Partiler Cumhuriyeti olması lâzım geldiği kanaatinde idik. Yeniler ise bizim bu kanaatimize karşı, "Hayır" diyorlardı. "Cumhuriyet ilân edildi. Şimdi yapacağımız inkılâp var. Partiler birden fazla olursa, parti kavgalarıyla in-

kılâplar kolay yapılamaz. Onun için, Gazi'nin etrafında temel parti hâlinde toplanıp, bu rejimi devam ettirmek lâzımdır."

73. GÜN

Beklenen oluyor, muhalifler partilerini kuruyor: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet'in henüz birinci yılı dolmadan, Atatürk'ün daha sonra *Nutuk*'ta "büyük komplo" olarak adlandıracağı olaylar dizisi başlıyor.

İlk gelişme, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un komutanlık görevlerini bırakıp Meclise gelmek istemesi. Ardından hükûmete Yunanistan'la nüfus mübadelesinin yürütülme biçimi konusunda verilen bir gensoru, Başbakan İsmet İnönü'nün teklifiyle hükûmete güven oylamasına dönüşüyor.

Hükûmet güvenoyu alıyor ama güvensizlik oyu verenler CHP'den istifa ediyor. Hemen ardından 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet Dönemi'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluyor. 26 Kasım'da CHP'den istifa eden Kazım Karabekir, 7 Aralık'ta bu partinin genel başkanı oluyor.

Parti tüzüğünde cumhuriyetçilik ilkesi, liberalizm ve demokrasi yazılı. Parti esas olarak Mustafa Kemal'in aynı anda hem cumhurbaşkanı hem CHP lideri olmasına, yani tarafsız cumhurbaşkanı olmamasına tepki olarak ortaya çıkıyor.

En ilginci, Amasya Tamimi ile Kurtuluş Savaşı'nı başlatan beş kişilik kumandan kadrosunun Mustafa Kemal Paşa hariç tüm üyeleri, Terakkiperver Fırkası'nın kurucu ve liderleri arasında yer alıyor. (Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy.)

Bu parti, önümüzdeki birkaç bölüm boyunca anlatacağımız olayların sonunda fazla uzun ömürlü olamadan Haziran 1925'te

kapatılıyor. Kurucusu bu komutanlar bir yıl sonra 1926'da İzmir Suikastı Davası'nda idamla yargılanıyor.

74. GÜN

Atatürk'e göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası "en hain kafaların eseri"ydi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir yanıyla Cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan ama bir yanıyla da pek az tartışılan bir siyasi partisi. Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisi, kısa ömrüne rağmen kendisinden sonra gelecek ve CHP'ye muhalefet edecek bütün partilerin de aslında fikir kaynağı. Yani Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne, Anavatan Partisi'nden Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar bütün partilerin TCF'nin paltosunun cebinden çıktığını söylemek mümkün.

Bu partinin kendi fikirleri nasıl kendisinden sonra gelen diğer partilere miras kaldıysa ve adını saydığımız bütün partiler nasıl TCF'nin 1924'teki parti programının neredeyse bire bir aynısı programlarla yola çıktılarsa, bu partiye ilişkin Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta dile getirdikleri de son 100 yılın CHP çizgisine, CHP'nin kendisiyle rakip siyasi partilere ilişkin söylemlerine damga vurdu.

O yüzden TCF ile ilgili şeyleri anlatmaya önce Atatürk'ün bu parti için dile getirdiği son derece ağır ve sert sözlerle başlayalım. *Nutuk*'tan aktarıyoruz:

> Cumhuriyet kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" adını vermiş olmaları, nasıl ciddîye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir.
>
> Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları bu parti, "Muhafa-

zakâr" adı altında ortaya çıkmış olsaydı, belki bir anlamı olurdu. Fakat, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi.

"Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır" ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kandırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk Milleti, yüzyıllardan beri sonu gelmeyen felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıkların gerekli olduğu pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve yenilikçi olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları dinî bağnazlığı coşturarak, milleti, Cumhuriyet'e, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni Parti, dinî düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: "Biz Hilâfet'i yeniden isteriz, biz yeni kanunlar istemeyiz, bize Mecelle yeterlidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi koruyacağız; bizimle birlikte olunuz! Çünkü Mustafa Kemal'in partisi Hilâfet'i kaldırdı. İslamiyet'e zarar veriyor, sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir," diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin kullandığı slogan, bu gerici haykırışlarla dolu değil miydi? (...)

Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain kafaların eseridir. Bu Parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan plânlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, (gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve gerici nitelikteki) Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinî konularda verdiği sözleri, doğuya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır. (...)

Efendiler, yaptığımız inkılâbın genişliği ve büyüklüğü karşısında, eski hurafelerin ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağnaz ve gerici unsurlar, "dinî düşünce ve inançlara saygılı" olduğunu ilân eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri ün yapmış kimselere dört elle sarılmazlar mı? Yeni parti kuran kimseler, bu gerçeği kavramış değiller midir? O hâlde, ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken cevapta iyi niyet, gaflet ve kayıtsızlık gibi sözler, memleketi ileriye götüreceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için özür sayılamaz!

Efendiler, yeni parti kendine ad olarak seçtiği "Terakkî" ve "Cumhuriyet" kelimelerinin tam tersi olan anlamlarla gelişmiştir. Bu partinin liderleri, gericilere gerçekten ümit ve kuvvet vermiştir. Buna örnek olarak bildireyim: Ergâni'de, âsîlerin valiliğini kabul eden ve sonra asılmış olan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın Partisi, şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hattâ, Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan sorumlu sekreterleri, partinin tüzüğünü getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüp de yargılanması sırasında: "Dini kurtaracak tek partinin, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, şeriat hükümlerine uyulacağının parti tüzüğünde ilân edildiğini" söylemiştir.

Efendiler, "Terakkiperver" ve "Cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemeye çalışanların, memlekette genel bir gericilik ve ayaklanmaya yol açmak için, içeride ve dışarıda türlü düzen ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığından habersiz oldukları düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin, bütün üyeleri söz konusu olmasa bile, dinî vaatleri, başarıya ulaşmanın en etkili unsurları sayan ve bununla ilgili sloganı tüzüklerine de koymuş olan kimselerin, şahıslarımıza ve memlekete karşı yöneltilmiş olan suikastlerden habersiz oldukları kabul edilemez! (...)

Politika dünyasında birçok oyun görülür. Fakat, kutsal bir ülkünün kendini ortaya koyduğu cumhuriyet rejimine, çağdaş yenileşmeye karşı, cahillik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman, özellikle yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçekten yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yanıdır. Yoksa gericilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan taraf değil...

Ne oldu Efendiler? Hükûmet ve Meclis olağanüstü tedbirler almayı gerekli gördü. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni kurdu. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, uzun zaman isyanı bastırmak üzere görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasî kuruluşu kapattı.

75. GÜN

Ali Fuat Cebesoy: Terakkiperver Fırka'yı iktidara gelmek için kurmadık

Bu dizi 29 Ekim 1923'te Mecliste Cumhuriyet'in ilan edilmesine giden 100 günün öyküsünü anlatıyor ama zaman zaman bu öykü içinde o 100 günün öncesine ve sonrasına sıçramak gerekiyor.

Bu sıçrayışların sebebi, o 100 günde yaşananları tam olarak kavramaya yardımcı olmak amacıyla yapılıyor. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı, Mustafa Kemal ve yakın çevresinin, uzun zamandır kendilerine muhalif gördüğü bir çevreden kopuş hamlesi aslında.

Bu hamleyi tam olarak anlayabilmek için Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta çok ağır bir dille eleştirdiği ve suçladığı o muhalefetin aslında ne olduğunu ve ne istediğini de anlayabilmek lazım.

Yıllarca Atatürk'ün yakın çevresinde duran, omuz omuza Kurtuluş Savaşı'nı veren o bir grup insanın 1924 yılının Kasım ayının sonunda nihayet bir muhalefet partisi içinde örgütlen-

meye karar vermelerini aktarmıştık. Önceki bölümde de Mustafa Kemal'in bu partiyi nasıl gerici ve hain gördüğüne dair *Nutuk*'ta söylediklerini aktardık.

Şimdi bazı kurucularının aradan yıllar geçtikten sonra yazdıkları anılarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ve amaçlarını nasıl anlattıklarını aktaracağız.

Bu konuda en çok yazıp çizen ve konuşan isim, Atatürk'ün ta Harbiye yıllarından yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy. Cebesoy, İzmir Suikastı Davası'nda da yargılanmış bir isim, ama kısa sürede Atatürk'le dostluğunu yenilemiş, öldüğü güne kadar da Atatürk'ün yakınında olmuş bir önemli kişi.

Cebesoy, Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yayıma hazırlanan, onun ölümünden sonra bulunan bazı notları ve verdiği kimi söyleşilerden oluşan *Bilinmeyen Hatıralar* adlı kitapta Turgut Etingü'nün *Hayat Tarih* dergisinin Şubat 1965 sayısı için kendisiyle yaptığı bir mülakatta gelen soru üzerine TCF'yi şöyle anlatıyor:

> Cumhuriyetin ilânından sonra benim nokta-i nazarım, teşekkül edecek olan partilerden birinin başında değil, bütün partilerin üstünde Atatürk'ün bulunacağı düşüncesiydi. Hâlbuki Atatürk memlekette hakikî bir reform ve kalkınma yapacak bir fırkanın başında bulunmayı çok arzu ediyordu. Bu isteğini yerine getirdi. Cumhuriyet Meclisinde yalnız onun fırkası vardı. Atatürk gibi tarihî bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükûmet Meclis murakabesinden (denetiminden) mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zaman işgal ettiğimiz mühim mevkileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyla "Cumhuriyet" namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik. O zamanki Cemiyetler Kanunu mucibince, hariçte teşkilatı olmayan bir fırka teşkil edilemezdi. Biz de yalnız İstanbul'da bir teşkilât

yaparak, Cumhuriyet Fırkasını kurduk. Meclisten bize 80 kadar mebus gelmek istediyse de bizim hedefimiz iktidara geçmek değil, bilâkis murakabede kalmaktı. Bunun için 38 kişi ile iktifa ettik. Bu 38 kişi aynı zamanda bilâ kaydu şart, Atatürk prensiplerini kabul etmiş kimselerdi. Halk Fırkası, anlamadığımız bir sebepten ötürü, bu isim altında fırka teşkil edilemeyeceği hakkında bir kanun çıkarttı ve kendisine "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını verdirdi. Pek tabidir ki bunun üzerine biz de "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ismini aldık.

Cebesoy, aynı kitapta kendi kaleme aldığı bir yazıda şöyle diyordu:

Gazi'nin Millî Mücadele arkadaşları, elbette Cumhuriyeti arzu etmişlerdir. Esasen 23 Nisan 1920'de açılmasını olanca güçleriyle çalışarak temin ettikleri Büyük Millet Meclisi ile Cumhuriyetin temelini kimler atmıştı? Gazi ile etrafındaki bu arkadaşları değil mi? O hâlde, bu arkadaşların Cumhuriyet taraftarı olup olmadıklarını düşünmek dahi abesti. Hiç kimse bizzat temelini attığı şeyin aleyhtarı olamaz. Bunu akıl kabul etmez. Fakat biz, Karabekir, Rauf, Doktor Adnan, Refet ve diğer eski arkadaşlar, "Cumhuriyet" dediğimiz bu rejimin, gerçek bir Cumhuriyet yâni Demokrasi ve Partiler Cumhuriyeti olması lâzım geldiği kanaatinde idik. Yeniler ise bizim bu kanaatimize karşı, "Hayır" diyorlardı. "Cumhuriyet ilân edildi. Şimdi yapacağımız inkılâp var. Partiler birden fazla olursa, parti kavgalarıyla inkılâplar kolay yapılamaz. Onun için, Gazi'nin etrafında temel parti hâlinde toplanıp, bu rejimi devam ettirmek lâzımdır."

Bunların asıl maksatları Gazi'nin eski arkadaşlarını tazyik ile gücendirip susturarak, yanından uzaklaştırmaktı. Biz, işte bu vaziyet karşısında: Mademki kimse murakabeye, tenkide yol açılmasını istemiyor, hattâ cesaret edemiyor. O hâlde, Gazi'nin eski arkadaşları bu cesareti göstererek bu vazifeyi

yapmalıdırlar. Çünkü Mecliste hiç olmazsa iki partinin bulunuşu inkılâp hareketlerine asla mâni olamaz. Nihayet işte bu maksatla, Meclis içindeki ve dışındaki arkadaşlar bir araya gelerek, ilk muhalefet partisini kurmuşlardır. Biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmakla iktidara gelmek istemiyorduk. Bunu açıkça söyledik. Ne iktidara gelmek, ne de Gazi'yi iş başından uzaklaştırmak istiyorduk. Bizim istediğimiz, iktidara gelenlerin, idareyi, murakabesiz bir vaziyette çocuklaştırmamaları idi. Bunun için ve sade bu maksatla, Meclis içinde, bir murakabe sistemi kurmamız lâzımdı. Nitekim bütün parti grubumuz otuz dokuz kişiden ibaret iken, bize katılmak isteyen birçok mebusu kabul etmemiştik. Ve Meclis dışında da her taraftan vuku bulan müracaatlara rağmen, yalnız İstanbul'da parti teşkilâtı kurduk. İktidara gelmek maksadı olan bir parti ise elbette bütün memleket dâhilinde teşkilât yapardı. Biz yalnız İstanbul'da yapmakla, iktidara gelmek niyetinde olmadığımızı fiilen de isbat etmiş olduk. Gözümüz çoğunlukta değil, özde, murakabe maksadında idi. Biz, bu üç düzine seçkin arkadaş, istediğimiz murakabeyi mükemmelen yapabilirdik. Ve bunu yapmamıza imkân verilmiş olsaydı, gerçek demokrasi hayatımızın gelişmesi ve olgunlaşması bakımından memleket hesabına kazancımızın ne olacağının tayinini tarihe bırakıyorum.

76. GÜN

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programındaki tartışılan din özgürlüğü maddesi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak gerek *Nutuk*'ta Mustafa Kemal gerekse *Hatıralar*'da İsmet İnönü tarafın-

dan dile getirilen eleştirilerin başında bu partinin "dinci gericiliğin partisi olduğu" geliyor.

Partinin kurucu genel sekreteri Ali Fuat Cebesoy bu eleştirilere şiddetle karşı çıkıyor, partilerinin demokrat, liberal ve laik bir parti olduğunu söylüyor.

Cebesoy, Amerikalı bir Türkiye araştırmacısı olan Frederick P. Latimer'e oldukça geniş ve kapsamlı bir mülakat vermiş. Bu mülakatın bir yerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda CHP'den kendilerine 90 milletvekilinin gelmek istediğini söylüyor, "Ama biz kabul etmedik, içlerinden modern kafalı olan 39 tanesini aldık," diyor. Almadıkları milletvekillerine örnek olarak da dini hassasiyeti yüksek kimi isimleri veriyor. Mülakatın bir yerinde şöyle bir anı anlatıyor Cebesoy:

> Bir gün İsmet Paşa'nın kayınvalidesi vefat etmiş. Kendisine taziye etmek için doktor Adnan Bey'le beni fırka gönderdi. Kendisi istasyonda oturuyordu. Hastaydı, zannediyorum sıtma tutuyor, ateşli, yatakta. Kendisine hem geçmiş olsun dedik hem de kayınvalidesinin vefatından dolayı hem kendisini hem haremini, madamı, taziye ettik. Tesadüf o esnada bir de baktık kapı çalınıyor. Buyurun dedik, Atatürk içeriye girdi. Biz de partiyi kuralı 30 gün ya olmuş ya olmamış, 25 gün kadar. Yani Atatürk'le daha karşı karşıya gelememiştik. Girdi içeriye, kalktık. Buyurun dedi, güzel bir tesadüf, dedi. İsmet dedi, İsmet Paşa dedi, ben de dedi belki arkadaşlar da seni taziyeye gelmişlerdir, ben de taziyeye geldim. Hem de hastasın, nasıl olduğunu öğrenmek, bizzat görmek istedim dedi. Fakat şimdi üçüncü bir şey ilave edeceğim dedi. Arkadaşların burada bulunması bize Türkiye'de parlamento hayatının başladığını gösteriyor dedi. Bu bir müjdedir dedi. Bu bizim fırkanın teşekkül mevzuu. Bu tabii o partiler hayatından ziyade inkılaplara çok ehemmiyet verirdi. Çünkü onun fiilleri inkılâplar memlekette yerleşmezse partiler yerleşmez. Şimdi ama bu inkılâpların da

> en mühimlerini yaptıktan sonra bakalım milletin fikrini anlayalım, yani memnun mudur bu inkılâplardan, yoksa bizim hatırımız için mi kabul ettiler.

Mustafa Kemal'in partinin ilk kuruluş günlerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na *Nutuk*'ta anlattığı gibi bakmadığına dair bir başka anı da Kazım Karabekir'den. Karabekir, 26 Ocak 1925'te günlüğüne şu cümleleri yazmış:

> Reisicumhur Konya'da Konya Mebusu Fuad Bey'le [Gökbudak] vuku bulan bir mükâleme esnasında nokta-i nazarlarını şöyle söylemiş: "Yeni fırkanın muhafazakâr olmasını isterdim ki bizim için nâzım olsun. O vakit onlara muavenet borçtu. Hâlbuki bizden daha terakkiperver olduklarını söylüyorlar. Bu yüzden nâzımlık vazifesi kalmıyor. Onun için muârız vaziyet almak mecburiyetindeyiz."

Mustafa Kemal başlangıçtaki bu yumuşak tavrını izleyen günlerde değiştirdi, Şeyh Sait İsyanı'nın ardından Haziran 1925'te TCF kapatıldı. Atatürk, 1927 yılında okuduğu *Nutuk*'ta TCF ile ilgili çok ağır sözler söylüyor, bunlardan bahsettik. Atatürk'ün temel eleştirilerinden biri, TCF'nin programında yer alan, "Parti, dini düşünce ve inançlara saygılıdır" ifadesi. *Nutuk*'ta şöyle diyor:

> "Parti, dini düşünce ve inançlara saygılıdır" ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kandırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi?

Ali Fuat Cebesoy, Frederick Latimer'e verdiği geniş mülakatta bu maddeye değiniyor:

Efendim, bizim bir maddemiz vardır, itikatta, şey, efkar-ı felsefe ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârız. Sebebi nezaketen buna hürmet ederiz ama meşgul olmayız. Maddemiz de buydu. Ama bizim, düşmanlarımız demeyelim de bizim mukabilimizde olan Halk Fırkası bu Terakkiperver dini siyasete alet ediyor dedi bu maddeylen. Hâlbuki bu maddenin aynen tercümesi, sizin (ABD'nin) Cumhuriyet Fırkası'ndan alınmıştır. Biz bu fırkayı kurduğumuz zaman da dedik ki tıpkı Amerika gibi olalım. Korktuk böyle üç dört beş parti. Bir Demokrat Parti olsun bir Cumhuriyet Partisi olsun. Ve ilk kurduğumuz zaman Cumhuriyet Partisi kurduk. Onlar da Halk Partisi. Cumhuriyet elimizden gidiyor diye bazı şarlatanlar bir isimden parti olmaz, iki isimden olsun dediler. Tuttular onlar Cumhuriyet Halk Partisi oldu, biz olduk Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Anlatabildim mi. Yani bu din bahsi, her iki fırka da tamamiyle laik. Çünkü biz aynen Amerika Cumhuriyet Partisi'nin o zamanki maddesini aldık. Çünkü şöyle düşündük; hiçbir şey yazmasak olmaz. Amma laikiz desek onu da anlamaz kimse. Öyle bir cümle kullanalım ki yani biz hepsine hürmet ederiz, meşgul değiliz manasına, hürmet ederiz. Bunu en iyi sizin Cumhuriyet Partisi'nde bulduk. Ve onu tuttuk aynen tercüme ettik. Oraya koyduk. Binaenaleyh tekmil inkılâplarla biz de tamamiyle laiktik ve tekmil bu inkılaplara rey verdik. Hepsine rey vermişizdir. Sonra bizim teşkilatımızı birçok yerde İstiklal Mahkemesi bastı. Kâğıt bulmak için. En nihayet ne buldu biliyor musunuz? Hiçbir kâğıt bulmadı bizim dini siyasete alet ettiğimiz hakkında. En nihayet bir kapıcı bulmuşlar şeyde, Beykoz fabrikasının kapıcısı varmış. Kendisi Boşnak, bizim partiye girmiş. Buna sormuşlar mahkemede, İstiklal Mahkemesi'nde, sen niye bu partiye girdin demişler... Vallahi bu parti daha dindardır. Dindardır, yani, öbüründen daha dindardır, onun için girdim demiş bu da. Tabii cahil bir adam. Biz bunu zaten ıslah etmek istiyoruz. O vakit bizim memlekette halkın hepsi laik değil ama yapacağız. Değil mi ya. Kapıcı ne bilir ya.

TCF programındaki aynı maddeyle ilgili Rauf Orbay'ın görüşü ise şöyle:

> Terakkiperver Fırkası kurulduktan sonra daha o zaman bizleri dini siyasete âlet etmekle ittiham etmişlerdi. Bu ittiham hâlâ devam ediyordu. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nda, "Devletin dini, İslâm dinidir" kaydı vardı. Programımızdaki "Dinler ve felsefî itikatlara hürmetkârız," ifadesiyle biz de dini taassuptan ve bilhassa dini siyasete âlet etmekten uzak bulunduğumuzu tespit etmiştik. Ve aynı zamanda bizi ittiham edenlerin bizzat kendileri, kendi sözleri ve kılık kıyafetleri ile öylesine mücessem birer dini siyasete âlet etme örneği idiler ki biz bunları asla reddedilemeyecek şekilde vesikalarla isbat edebilecek bir vaziyette ve mevkide bulunuyorduk.

77. GÜN

İsmet Paşa'ya göre Terakkiperver Parti kurucuları da reformcuydu ama "Osmanlı reformcusuydu"

Daha önce bahsettik, İsmet Paşa 1960'ların sonlarında yazdığı anılarının bir yerinde, "Bütün münakaşalar Atatürk'le oluyordu ama hücumları bana yapıyorlardı," diyor. Böyle diyor ama bu sözler ona hücum edenlerin her zaman haksız yere hücum ettiklerini göstermiyor olabilir.

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta "büyük komplo" diye nitelediği Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy başta bazı ordu komutanlarının orduyu bırakıp Meclise dönmek istediği olaylar sırasında İsmet İnönü başbakandı. Bu olayların hemen ardından burada daha önce ayrıntılarıyla anlattığımız gensoru görüşmeleri oldu ve İsmet Paşa hükûmeti bu gensoruyu da atlattı, ama ona ret oyu verenler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu.

O sırada İsmet Paşa sağlık gerekçesiyle başbakanlıktan ayrıldı, yerine Fethi Bey (Okyar) başbakan oldu. Ama 1925 başında Şeyh Sait İsyanı başladıktan sonra Fethi Bey, CHP grubunda yapılan bir oylamada güvenoyu alamadı ve görevi bıraktı. Atatürk bu oylamadan önce zaten İsmet Paşa'yı İstanbul'dan Ankara'ya çağırmıştı, o yeniden başbakan oldu ve isyanı çok sert tedbirlerle bastırdı.

Tedbirlerin birincisi ve başlıcası Takriri Sükûn Kanunu adıyla tarihimize geçen ve hükûmete olağanüstü yetkiler veren kanundu. Bu kanunla çok sayıda gazete kapatıldı, kurulan yeni İstiklal Mahkemelerinde çok insan yargılanıp idama mahkûm edildi. Yine bu kanunla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı (Haziran 1925).

İsmet Paşa, Terakkiperver Parti'nin kapatılmasının üzerinden 40 yıldan fazla zaman geçtikten sonra kaleme aldığı anıla-

rında TCF ile ilgili görüşlerini de yazdı. Oradan aynen aktarıyoruz:

> Siyasi hayatın tatbikatı şimdiki kadar uzun tecrübelerden geçmiş değildi. Esasen bizim siyasi bünyemize eskiden beri şu hastalık arız olmuştur: Muhalefette veya iktidarda bulunanlar; kendisi şahsen geniş yürekli ve serbest fikirli olsa da din cereyanlarından istifade etmek imkânı bulunursa, teşkilatıyla, maiyetiyle siyasi bir menfaat olarak, muvakkaten diye, belli bir merhaleyi geçinceye kadar diye, şimdilik diye ondan istifade etmeye kalkar. Kültürü buna müsait bulunmayanların bile bu sakat meylini yenmek mümkün olmuyor. Siyasi hayatımızda bu hastalık içine başından beri girmişizdir ve nihayetine kadar bu hastalıktan kurtulamamışızdır. Umumi kültür, umumi eğitim, siyasette sağlam istikametlerde bulunmak ihtiyacını duyduğu zaman, o seviyeye yükseldiği zaman, siyasi mücadelenin başında, ortasında, hatta bugün mevcut olan yanlış tutumlar kendiliğinden düzelecek ümidini muhafaza ederim. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında bulunan "Fırka, efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır" sözü büyük reformlar ve inkılaplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi olarak görünüyordu. Hâlbuki memleket, o günlerde irtica tahrikine karşı her zamandan fazla hassas bulunuyordu. Cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler, İstanbul basınında ve İstanbul efkârı umumiyesinde geniş tefsirlere (yorumlara) tabi tutulmuştu. Fikirler çok karışık bir hâldeydi. Her vesile ile herkes, her şeye hücum ediyordu. Şeriat isteği yaygın bir şekildeydi. Şimdi, hadiseleri zamanın şartları içinde değerlendirince, şu gerçek ortaya çıkıyor: Asıl niyeti ve istidadı, geçmiş hizmeti ne kadar iyi ve şayanı hürmet olsa da böyle bir merhaleyi geçerken tutumu ve tesiri yapıcı olmazsa, bir felakete sebep olmak muhakkaktır. O felaketi önlemek, sorumlu adamın ilk vazifesidir. Terakkiperver Fırka erkânı, reformcu kimselerdi ama Osmanlı

reformcusu idiler. Ben dâhil, hiçbirimiz, reformculukta Atatürk metotlarını daha evvel görmüş, düşünmüş, benimsemiş değiliz. Atatürk metotları meydana çıkınca, ben sükûnetle vaziyeti mütalaa ederek hâlin, zamanın tedbirleridir diye düşünmüşümdür. Atatürk'le konuşmalarımızda, yapılabilirse bu şimdi yapılır, dediği zaman benim inanmam, ötekilerin korkması... Farkımız bundan geliyor. Hâlbuki zaman da farklıydı, Atatürk ile aralarındaki ölçüler de farklıydı. Beraber bulundukları bir işten çıkıp, dışında kalarak, onun cereyan tarzını takip etmeye istidatları zayıftı. Terakkiperver Fırka'yı teşkil ettiler. Kendilerini bu yola sevk eden ve sonra ihtilafa vardıran endişeyi şöyle izah ediyorlardı: Cumhuriyet'in ilanını bize sormadan, danışmadan yaptınız, aceleye getirdiniz. Olmaz! Bundan sonra neler yapacaksınız, rejimi hangi istikametlere götüreceksiniz, bilmiyoruz. Birçok reform yapacaksınız ıslahat yapacaksınız ama bunların hepsini bir günde, üç senede, beş senede yapmak şart mıdır? Bu mütalaalar, bu endişeler, kimisinde acele etmemekten, ihtiyatlı olmaktan, kimisinde başka sebeplerden, hülasa öz duygulardan ileri geliyordu. Hani beraberdik, diyorlardı. Evet, beraber olduğumuz zamanlar icraatı beraber yaptık. Şimdi beraber olmadığımız zaman geldi, ayrı yapıyoruz.

78. GÜN

Rauf Orbay, "cumhuriyet düşmanı" ve "hilafetçi" miydi?

Rauf Orbay, 1918 sonunda işgal altındaki İstanbul'da Mustafa Kemal'le en sık görüşen isimlerden biriydi. Millî mücadele başlatılması gerektiğine Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi o da inanıyordu, işgalci güçlere yaranmaya çalışmanın ve bu yolla "vatanı kurtarma"nın mümkün olmadığını görenlerdendi.

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı günlerde o da Bandırma üzerinden Batı Anadolu'ya geçti. Yunan işgali altındaki bölgeler dâhil bir dizi temasın ardından Amasya'da Mustafa Kemal'le buluştu, meşhur Amasya Genelgesi'ni imzaladı. Erzurum Kongresi'nde de Sivas Kongresi'nde de önemli rollerdeydi, İstanbul hükûmetini seçimleri yapmaya mecbur eden ekipteydi.

Sonra Meclisi Mebusan seçiminde milletvekili oldu ve İstanbul'a gitti. Sivas'ta şekillenen Misakımillî'nin bu Mecliste kabul edilmesinde önemli rol oynadı. Ardından İngilizler tarafından tutuklanıp Malta Adası'na sürgüne gönderildi. Anadolu'da tutuklanan İngiliz yüzbaşı Rawlinson'la değiş tokuş sırasında serbest kaldı ve Ankara'ya geldi. Önce Nafıa Vekili oldu, ardından Meclis İkinci Başkanı ve sonra da Başbakan. Bu görevini Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar sürdürdü, sonra İsmet Paşa ile arasındaki anlaşmazlıkları gerekçe göstererek istifa etti.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası bu değişiklikle ilgili eleştirel bir demeç verince CHP içinde ciddi biçimde sorguya çekildi, giderek partiden uzaklaştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından oldu. İzmir Suikastı Davası'nda idamla yargılandı, 10 yıla mahkum edildi ama yurt dışında olduğu için hiç hapse girmedi. Son çıkan af kanunlarıyla affedildi, yurda dönüp yeniden milletvekili oldu, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğini yaptı. 1964 yılında öldü.

Mustafa Kemal, 1927 yılında okuduğu *Nutuk*'unda çok yerde Rauf Orbay'dan bir hayli ağır kelimelerle söz ediyor. Mustafa Kemal, Rauf Orbay'ın Anadolu'ya geçip yaptığı temasları küçümsüyor, ona "İstanbul'a gitme" dediğini söylüyor. Malta dönüşü 1922 yılı Temmuz ayında Rauf Orbay'ın başbakan olmasını şöyle yazıyor:

> Muhalif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı. Bunda başarı

da sağladı. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma davet ettim. Meclisteki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, kararsız bir tavır takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur," dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulunun aldığı kararlar onun tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Gerçekten de Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu gereğince durum böyleydi. Bununla birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal daha ilk günden Rauf Orbay'ın kendisine muhalif olduğunu, muhalif grupların temsilcisi olduğunu düşünüyor. *Nutuk* boyunca Rauf Orbay'ın adı hep bu şekilde anılıyor. Bir örnek daha aktaralım:

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün yüzelliliklerin, kaldırılmış Hilâfet ve Saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizde durmadan ateşli bir şekilde çalışıp uğraşmaları din gayretiyle midir? Sınırlarımıza bitişik merkezlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yok etmek için "Mukaddes İhtilâl" adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleriyle çılgınca aleyhimizde çalışanların maksatları gerçekten mukaddes midir? Buna inanmak için, gerçekten kara cahil ve koyu bir gafil olmak gerekir.

Nutuk'tan böyle sayısız örnek vermek mümkün. Atatürk'ün ölümünden sonra Rauf Orbay'a iade-i itibar etmek isteyen, İkinci Dünya Savaşı yıllarında onu Londra'ya büyükelçi olarak

gönderen İsmet Paşa da aslında Rauf Bey hakkında Mustafa Kemal'den çok farklı düşünmüyor. İsmet İnönü hatıralarını Rauf Orbay'ın ölümünden sonra yayımladığı hâlde sözlerini hiç yumuşatmamış:

> Şimdi burada, Rauf Bey'in Atatürk'ten uzaklaşması ve ihtilafa düşmesi meselesi ortaya çıkıyor. Bence Rauf Bey ile Atatürk arasında olan ihtilaf iki sebepten geliyordu. Birincisi, reformlardan. Atatürk'ün yapmakta olduğu reformları, Rauf Bey, kendisinin hazmedemeyeceği ölçüde kanaatinin dışında görüyordu. Bunlar söylenir söylenmez veya tatbike konulup meydana çıkar çıkmaz. Rauf Bey üzerindeki tesirleri ağır oluyordu. İkincisi; önde bulunmuş, birinci derecede hizmet etmiş bir insan olarak, iktidarda bulunduğu zaman da bulunmadığı zaman da yapılacak işlerden kendisi ve arkadaşları haberdar olsunlar ve bunlar üzerinde müzakere edilsin, tarzında bir usulü iltizam etmesidir. Bütün ihtilaf buradan çıktı zannediyorum.
>
> Herkes, kendisini hak sahibi görebilir ve görmelidir. ama milletin her ferdi devletin her meselesinde hak sahibidir. Ancak, o hakkın kullanılması şekli birtakım usullere ve vazife yerlerine bağlıdır.
>
> Gerek Rauf Bey, gerek diğer arkadaşlar, Atatürk'ü, neler yapacağı bilinmeyen bir insan olarak kabul ediyorlar. Başından beri böyle tanımışlar ve bunun için ondan korkarlardı. Onu frenleyecek ve nihayete kadar bu hususta emniyet verecek tek çareyi, ne yapacaksa yapmadan evvel kendilerinin muvafakatini almasında görüyorlar. Kendileri ne vaziyette bulunurlarsa bulunsunlar böyle olmasını istiyorlardı.

Peki bütün bu eleştirilere ve tartışmalara Rauf Orbay ne diyordu? Bir notu burada mutlaka belirtmek gerekiyor: Rauf Orbay pek az konuştu ve yazdı, hatıralarını Feridun Kandemir'in zorlamasıyla yazıp yayımlamış ve bu arada Atatürk aleyhinde hiç-

bir zaman tek bir kelime bile söylememiş bir isim. Bakın hatıralarının bir yerinde Kandemir'e şöyle söylüyor:

> Vatanın kurtulamayacak bir inkıraz felâketine uğradığı günlerde, o ümitsiz, kasvetli hava içinde, mümkün olabilenin yapılması çarelerini ararken, ancak eskiden beri her türlü vasıflarını, meziyetlerini yakından bildiğim Mustafa Kemal'in etrafında toplanmak suretile bir şeyler yapılabileceğine inanarak, ona bağlandım. Bu bağlılığı sonuna kadar, her şeye rağmen, millî bir vazife sayıp, tam bir iş birliği ile muhafaza ettim.
>
> Mustafa Kemal'in iki değerli silah arkadaşından başka, kimsenin böyle düşünüp, böyle davranmadığı bir zamanda, benim yaptığım işte bundan ibarettir. Yaptığımı inanarak yaptım. İnancımda aldanmadığımı da hamd olsun gördüm. Mustafa Kemal olmasaydı, bu memleket böylesine bir kurtuluşa zor mazhar olurdu. Milletlerin müşkül zamanlarında dört gözle aradıkları ve çok defalar da bulamamak talihsizliğine uğradıkları (halâskâr) [kurtarıcı] dediğimiz müstesna şahsiyetin bütün vasıflarına malik bir baş olarak, her şeyi yapan odur. Fakat bu arada, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da candan yardımını asla unutmamak lâzımdır.

Peki acaba Rauf Orbay, Atatürk'ün *Nutuk*'ta söyledikleri için ne düşünüyordu? Orbay'ın cevabı şöyle:

> Büyük adamların siyasî konuşmalarında ve yazılarında kendileri yoktur. Siyasî anlayışlarının müdafaası vardır. Belki o günkü siyasî hava öyle icap ettirmiştir.
>
> Rauf Orbay, bu düşüncesini kanıtlamak için olacak, kitabına Atatürk tarafından kendisine imzalanıp verilen bir fotoğrafı da koymuş. Fotoğrafın üzerine Atatürk, Rauf Orbay'a hitaben, "Benim Türkiye'yi kurtarmakta hakiki yardımcım ve müzahirim kardeşim," diye yazıp imzalamış.

79. GÜN

Geldikleri gibi gittiler: 4 yıl 10 ay ve 23 gün sonra Türk ordusu yeniden İstanbul'da!

Düşman orduları İstanbul'u fiilen 13 Kasım 1918'de işgal etmişlerdi. Bu fiili işgal, 16 Mart 1920'de resmi işgale dönüşmüştü.

İşgalci müttefiklerin donanması İstanbul'da Sarayburnu ve Dolmabahçe açıklarına demirlemiş, toplarını şehre doğru çevirmişti. Bu donanma gemilerine bir dönem Yunanistan'a ait savaş gemileri de katılmıştı.

30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'da Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın kazanılıp Yunan ordusunun dağılarak kaçmaya başlaması, 9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'i kurtarması, işgalci müttefik ülkelerle olan dengeleri tamamen değiştirdi. Kaldı ki bu ülkeler de kendi aralarında çok iyi anlaşamıyordu zaten.

Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'de durmadı. İzmir'in kurtuluşundan sonra Fahrettin Altay komutasındaki Türk süvari kolordusu Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'a yöneldi. Türk ordusu, Çanakkale'de bulunan İngiliz kuvvetlerine bir ültimatom vererek geçit hakkı istedi. Bunun üzerine bölgede bulunan Fransız birlikleri Fransa Başbakanı'nın emriyle geri çekildi. İngiltere Başbakanı Lloyd George ise ültimatomu reddederek İngiliz kuvvetlerine direnme emri verdi ve hükûmetindeki bir grup bakanla birlikte bir bildiri yayınlayarak Türkiye'ye savaş ilan edileceğini duyurdu. Bu savaşı istemeyen Kanada Başbakanı, savaşa İngiltere hükûmetinin değil, Kanada parlamentosunun karar vereceğini belirterek, Kanada'nın siyasi bağımsızlığını tarihte ilk defa fiilen ilan etmiş oldu. İngiliz kamuoyu ve Muhafazakâr Parti ileri gelenleri ve hükûmetteki üyeleri de Türkiye ile savaşa karşı çıktılar. Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Savaş Bakanı Winston Churchill de başbakanın çatışmacı politikasına karşı çıkınca Muhafazakâr Parti, 19 Ekim 1922'de ko-

alisyondan ayrıldı ve hükûmet düştü. Hem Lloyd George hem de lideri olduğu Liberal Parti İngiltere tarihinde bir kez daha iktidara gelemedi.

Bu gelişmelerin ardından işgalci müttefik güçler Türk ordusuyla barış arayışını hızlandırdı ve Mudanya'da bir bırakışma için görüşmelere başlanması kararlaştırıldı.

Mudanya Mütarekesi'nde Türkiye'nin baş görüşmecisi savaşı kazanan ordunun iki numaralı ismi, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ydı. Mütareke, bir çeşit ön barış antlaşması gibiydi, çünkü aslında savaşın bitişini haber veriyordu. Mudanya Mütarekesi ile Yunanistan'ın bugünkü Türkiye Trakyası'ndaki işgali tek bir kurşun atılmadan sona erdi, Yunan ordusu Edirne, Kırıkkale, Tekirdağ ve Çanakkale'nin Avrupa yakasındaki bölgelerini boşaltarak Meriç Nehri'nin gerisine çekildi. Ama İstanbul'daki müttefik işgali devam edecekti. Fakat yine de Ankara hükûmeti İstanbul'a bir "askerî komutan" gönderecekti. O isim, bir süredir kızakta olan ve kritik savaşlarda görev almayan Refet Bele oldu. Refet Bele, Ankara'yı temsilen İstanbul'a gitti ve orada komutan oldu.

Mudanya Mütarekesi'nin ardından işgalci Batılı güçler Türkiye'ye bir barış konferansı teklif etti. Uzun pazarlıklar sonrası bu barış konferansının İsviçre'nin Lozan kentinde olmasına ve Ankara hükûmetinin Türkiye'yi tek başına temsil etmesine karar verildi.

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te tamamlanıp imzalandı. Antlaşmanın şartlarından biri, İstanbul'daki işgalin antlaşmanın onaylanmasıyla sona ermesiydi. TBMM, Lozan Barış Antlaşması'nı ağustos ayının sonunda onayladıktan sonra işgalci güçler peyderpey İstanbul'u boşaltmaya başladı ama son düşman askerî 4 Ekim'de şehirden ayrıldı.

6 Ekim 1923'te Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu törenlerle ve sevinç gözyaşları içinde İstanbul'a girdi.

80. GÜN

İşgal biter bitmez eski tartışma alevlenir: Başkent Ankara mı yoksa "Payitaht" İstanbul mu?

Kurtuluş Savaşı'nın "savaş" bölümü işgalci Yunan ordusunun 9 Eylül 1922'de telaş içinde İzmir'den kaçmak zorunda kalması ve bu şehrin kurtarılmasıyla sona ermişti. Ama "kurtuluş" henüz tamamlanmış değildi. Daha yapılacak çok iş vardı, ilk iş Lozan Barış Antlaşması'nı tamamlamaktı; ardından sıra zaten fiilen kurulmuş olan yeni Türkiye devletine gelecekti.

Bu son derece kapsamlı, hayati ve büyük işlerin içinde bir konu, gerek tarihi gerekse sembolik olarak son derece önemliydi: Yeni devletin başkenti neresi olacaktı?

İstanbul, her bakımdan bir "doğal" başkentti. Bin yılı aşkın süre Roma ve Doğu Roma İmparatorluklarına başkent olmuş, 470 yıl Osmanlı'nın başkenti olmuş bir şehir.

Kurtuluş tamamlandığında İstanbul da doğal bir başkent gibi düşünülüyordu. Hatta İsmet Paşa'nın Lozan'da müzakereler sırasında İstanbul'dan "başkent" olarak söz ettiği de biliniyor.

Ama aslında Mustafa Kemal'in görüşü baştan beri farklıydı. 1918 sonu 1919 başında, İstanbul'da arkadaşlarıyla kurtuluş çareleri düşünür ve Anadolu'ya geçmeye karar verirken Anadolu'da kendine bir şehir de seçmişti: Ankara.

O yüzden Ali Fuat Cebesoy'un komutasındaki 20. Kolordu, Mustafa Kemal'le de koordinasyon hâlinde karargâhını Konya'dan Ankara'ya taşımıştı. Ali Fuat Cebesoy, Ankara'yı emniyete almıştı ve bu şehir millî direnişin başkenti olmuştu çoktan.

Mustafa Kemal, 27 Aralık 1919'da Sivas Kongresi sonrası oluşan Heyet-i Temsiliye adına bir duyuruda bulunmuş ve aynen şöyle demişti:

> Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve azim, ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dadır.

Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı hep Ankara'dan yönetecek, zaten birkaç ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi de Ankara'da açılacaktı.

Başkentin İstanbul mu Ankara mı olacağı meselesi, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin ikinci aşamasının başladığı 1923 Mart ayının sonundan itibaren konuşulan bir konuydu. Konuşanlar ise daha çok İstanbul basınıydı. İstanbul basını zaten Ankara'ya muhalif olanlar ve destekleyenler olarak ikiye bölünmüştü. Mustafa Kemal'in 1923 yılı başında İzmit'e gidip İstanbul basınıyla toplanması bu havayı dağıtmamıştı.

Dönemin kamuoyunu oluşturan başlıca altı İstanbul gazetesinden üçü, *Tanin* (Hüseyin Cahit), *Tevhid-i Efkâr* (Velid Ebuzziya) ve *Vatan* (Ahmet Emin Yalman) Ankara'ya muhalif; *Akşam* (Falih Rıfkı), İkdam (Ahmet Cevdet) ve İleri (Suphi Nuri, Celal Nuri) ise Millî Mücadele'yi desteklemişti.

Mustafa Kemal, İzmit'teki basın toplantısında gelen imalı bir soru üzerine şunu söylemişti: "Bir insan Ankara'da başka türlü düşünür, İstanbul'da başka türlü düşünür. Paris'te büsbütün başka türlü düşünür."

Aylardır devam eden "Ankara mı, İstanbul mu?" tartışması, İstanbul'da işgal devam ederken ve henüz Lozan'da bir barışa ulaşılamamışken biraz meleklerin cinsiyeti tartışması gibiydi. Ama ne zaman ki Lozan imzalandı ve 6 Ekim'de İstanbul'daki işgal tamamen sona erdi, bu tartışma birden hararetlendi.

Ankara'nın en güçlü muhaliflerinden biri, ünlü başyazar Hüseyin Cahit'di (Yalçın). Bir seferinde *Tanin* gazetesindeki başyazı sütununda şöyle yazmıştı:

> İstanbul'da hain bir hükümdar bulunduğu müddetçe, merkez hükûmetin Anadolu da Müdâfaa-i Millîye için en münasip bir şehirde bulunması pek zaruridir. Fakat bütün bu endişeler çözüldükten sonra niçin? İstanbul'un ne mahsuru var ki merkez hükûmet Ankara'ya yahut Anadolu'nun başka bir şehrine nakil edilecektir? Yahut payitahtın başka tarafta bulunması neden İstanbul'da bulunmasından daha faideli olacaktır?

Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir başka yazısı şöyleydi:

> Merkezi hükûmetin İstanbul'dan Anadolu'ya naklini muhık gösterebilecek sebepler arasında deniliyor ki: Hükûmetin az zamanda çok iş görmesi lâzımdır. İstanbul gibi tahribkâr tenkidlere alışmış bir muhit her şeyin mahzurunu bulmaya çalışacak ve her şeyde mahzur-ı keşf etmek mümkün olduğu için işleri tereddüt ve tevakkufa sevk edilebilecektir... (...) İstanbul'un muhiti meselesinden evvelce de bahsetmiştik. İstanbul'un muhitine bulunan bu kabahat, "her şeyin mahzurunu bulmaya çalışmak" illeti İstanbul'un taşında toprağında değil adamlarındadır. Bu adamlar, hayat-ı siyasiye ile alâkadar olan bu muhit, hükûmet ile birlikte Ankara'ya gidecektir. Acaba şimdi Ankara'da her şeyin mahzurunu bulmaya çalışanlar yok mudur? Bugün sulh tesis etmediği için İstanbul'da, neticeye nazaran biraz kalabalık var. Fakat sulh olup da merkez-i hükûmetin Ankara'da kalacağı tahakkuk ederse İstanbul'dan bir Türk ve Müslüman muhacereti başlayacaktır. Muhaceret edecek olanlar da İstanbul muhiti dediğiniz mehâlifi teşkil edenlerdir. Binaenaleyh İstanbul'u değiştirmekle hiçbir şey kazanmayacağız. Asıl değişmesi lâzım şey bizim muhâkememizdir, hissiyâtımızdır. Bunu da öyle kolay kolay değişir şeylerden zannetmemelidir.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu görüşlerine karşılık, örneğin *İleri* gazetesinin yayıncısı Suphi Nuri (İleri), başkentin Ankara olmasından yanaydı. Ona göre İstanbul'un başkent olarak kalmasını esas isteyenler yabancılar ve yabancı taraftarlarıydı.

İstanbul basınında beliren bir üçüncü görüş daha vardı. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman), İstanbul'un başkent kalamayacağını ama Ankara'nın da başkent olamayacağını söylüyor, Bursa veya Eskişehir'den birinin başkent olmasını öneriyordu.

Başlangıçta fantezi kabilinden olan bu tartışmaların birden İstanbul'da işgalin bitmesinin hemen ardından alevlenmesi Mustafa Kemal'e göre "alarm verici" bir şeydi. Bakın *Nutuk*'ta bu konuda ne yazıyor:

> Başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un hükûmet merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme yeteneği ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar, "İstanbul'un 'payitaht' olması lâzımdır ve mutlaka olacaktır," diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyimiyle kastettiğimiz anlam ile bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir.

Gördüğünüz gibi yeni devletin yönetim merkezinin neresi olacağı konusu bir coğrafi seçimin çok ötesinde anlamlar içeriyordu Atatürk'e göre.

81. GÜN

Türkiye'ye yeni başkent arayışlarının kısa tarihi

Osmanoğulları Beyliği bir kasabadan, bugün bile bir ilçe olan Söğüt'ten çıktı. Beylik gelişip, serpilip, devlete dönüştüğünde Bursa'yı kendine başkent olarak seçti.

Osmanlı Devleti kurulduktan kısa süre sonra Çanakkale üzerinden Rumeli'ye geçti ve Balkanlara doğru büyümeye başladı. Başkentini de Edirne'ye taşıdı.

İstanbul, Anadolu'dan değil Rumeli'den kuşatıldı ve alındı. Saray hemen İstanbul'a taşındı, yeni başkent burasıydı. Yüzyıllar boyunca da öyle kaldı.

Ama Osmanlı, özellikle 19. yüzyılda ciddi bir çöküşün içindeydi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı çok ağır bir yenilgi alınca, Almanya'dan bir strateji ustası, Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz veya Türkiye'de bilinen ismiyle "von der Goltz Paşa", bilinen Osmanlı'nın sonunun geldiğini düşündü. O sırada Türkiye'deydi ve Türk ordusunun ıslahı çalışmalarını yürütüyordu. Bu savaşla Osmanlı neredeyse bütün Balkanları ve Rumeli topraklarını kaybetmişti.

Goltz Paşa, Batı'yla toprak anlamında ilişkisi kopan Osmanlı'nın bundan böyle olsa olsa bir Türk-Arap devleti olarak hayatına devam edebileceğini düşündü, bu yeni devletin başkentinin de buna uygun olarak daha doğuda, Halep veya Şam'da olması gerektiği kanısına vardı. İstanbul'un elde tutulamayacağını, tutulsa bile savunmanın mümkün olmayacağını düşünüyordu Alman.

Kurtuluş Savaşı kazanılıp Lozan'da barış da imzalanınca bir "Payitaht nerede olacak?" tartışması başladı. Payitaht, sadece devletin yönetildiği yer anlamına gelmiyordu, aynı zamanda

padişahın bulunduğu kent de demekti. Ama saltanat çoktan kaldırılmıştı, yani geride bir "taht" yoktu. Ama halife hâlâ İstanbul'da oturuyordu.

Dün burada aktardık, İstanbul basını üçe bölünmüştü. İstanbul'u isteyenler, Ankara'yı isteyenler ve bir de "Bursa veya Eskişehir olsun," diyenler vardı.

Tartışmalar ve İstanbul adının sık sık geçmesi Ankara'da bir sıkıntı konusuydu.

Atatürk ve İsmet Paşa kafa kafaya verdiler ve bir yol düşündüler. Sonraki bölümde o yolu göreceğiz.

82. GÜN

İsmet Paşa, kendi hükûmetine haber vermeden yasa önerisi yapıyor: "Başkent Ankara olsun"

İstanbul'da işgalin sona ermesi sonrası ansızın alevlenen "Başkent neresi olsun" tartışmasında Mustafa Kemal ve İsmet Paşa radikal bir adım atarak tartışmaları kesmeyi hedeflerler.

Bundan 100 yıl önce bugün, 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı olarak bulunduğu kabineye ve Başbakan Ali Fethi Bey'e haber vermeden, Malatya milletvekili sıfatıyla Meclise bir kanun teklifi sunar, "Başkent Ankara olsun," der. Ankara doğal olarak karışır ama herkes teklif İsmet Paşa'dan gelmiş bile olsa gerçekte bu teklifin sahibinin Mustafa Kemal olduğunu bilir.

Başbakan Ali Fethi Bey'in prestiji ve ağırlığı bir ölçüde sarsılır ama yasa kısa süre içinde CHP parti grubunda tartışılmaya başlanır. Mustafa Kemal, o günleri *Nutuk*'ta şöyle anlatır:

> Başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor,

basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un Hükûmet Merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme yeteneği ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lâzımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyimiyle kastettiğimiz anlam ile bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanunî yoldan ilân ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına gerek kalmadığını göstermek lâzım geldi, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun tasarısını Meclise teklif etti.

İsmet Paşa ise hatıralarında kanun teklifini neden Bakanlar Kuruluna sunmadığını şöyle anlatır:

Bu takriri veren Malatya Mebusu İsmet Paşa, yani ben, Vekiller Heyeti azasıyım. Hariciye Vekiliyim. Ankara'nın hükûmet merkezi olması mevzuu Meclise hükûmet teklifi olarak gelmek lazımdı, diye düşünülebilir. Düşünülmüştür de. Fakat hesaba katılmalıdır ki o zaman hükûmet henüz ondan sonraki başvekil hükûmeti şeklini almamış. Vekiller Heyeti reisini de vekilleri de kendi azası arasından doğrudan doğruya Meclis seçiyor. Esasta olmasa bile, zaman itibarıyla herkesin mutabık olmadığı böyle bir meselenin Vekiller Heyeti'ne getirilmesi ve orada müzakere edilmesi tehlikeli bir yol. Herhangi bir meselenin önce hükûmet içinde müzakere edilmesini sağlamak tesanüt (dayanışma) için beraber çalışmak için ne kadar lazımsa, hükûmet içinde ihtilaf çıkarmamak da o kadar lazım. Çünkü o

zamanki şekle göre hükûmet içinde çıkacak bir ihtilaf çokluk reyi ile bertaraf edilemez. Müzakere bittikten, karar verildikten sonra herkes hükûmet kararının altına, Ben muhalifim, diye şerh verebilir. Karar verilen mesele Meclise intikal edince, hükûmet içinde muhalif olan üye kalkıp, ben bu karara muhalifim, diyebilir. Ancak, yeni usulde, tam modern usulde hükûmet üyelerinin başvekil tarafından intihabı (seçimi) suretiyle hükûmet teşkili temin olunduktan sonradır ki hükûmet içinde ihtilaf olması önlenebilmiştir. İhtilaf olduğu zaman, ihtilaf hâlinde bulunan vekil çekilir. Yani, "Ben bu karara muhalifim, kararın altına şerh veririm" diyemez. Ankara'nın hükûmet merkezi olması için takrir verdiğim zaman durum böyle değil. Heyeti Vekile Reisi Fethi Bey'e, Heyeti Vekile azası olduğum hâlde böyle bir takrir vereceğimi söyledim mi pek iyi hatırlayamıyorum. Fakat hiç bahsetmemiş olduğumu zannediyorum.

Çünkü böyle mühim bir meselede benim ayrı bir takrir vermemden ve Mecliste müzakere açılmasından Fethi Bey'in az çok canı sıkılmış olduğu şayi olmuştur. Hatta belli de olmuştur. Ama o zamanlarda bizim münasebetlerimiz için bu tabii bir muamele idi ve esaslı meselelerde münakaşa olunacaksa ondan içtinap etmek lazımdı. Ankara'nın hükûmet merkezi olarak seçilmesinde gerek Fethi Bey'in, gerek diğer Heyeti Vekile azalarının meselenin aslına mutlaka muhalefet edeceği tahmin olunamaz. Aslına mutabık olsalar bile, usul olarak herkesin mutabakatını temin etmek mümkün müdür, bu belli değil. Belki bu yüzden şekli birtakım ihtilaflar, münakaşalar olacaktır. Eğer gerçekten ihtilaf ve münakaşa çıkacaksa, onları önlemek için daha evvel mi çalışmak lazım, ondan sonraki bir çalışmaya mı girmek lazım? Mühim olan husus budur. Usul bakımından, zaman bakımından böyle birtakım tasavvurları olabilir. Hâlbuki biz, bunların hiçbirisine tahammülü olmayan bir istical içindeyiz. Onun için takriri vermeden önce Fethi Bey'le görüştüğümüzü zannetmiyorum.

83. GÜN

İsmet Paşa: Lozan'dan dönerken, zihnimde süratle hallolunacak iki mesele ile gelmiştim

Hatırlayın, İsmet Paşa 15 Temmuz 1923 günü Lozan'dan o sırada başbakan olan Rauf Orbay'a bir telgraf çekmiş, Lozan Barış Antlaşması'nın imzaya hazır olduğunu söylemiş, imza atmak için hükûmetten izin istemişti.

Rauf Orbay bu telgrafı günlerce görmezden geldi, cevap yazmadı. Bunun üzerine İsmet Paşa durumu Mustafa Kemal'e yazdı. Mustafa Kemal anında ona Lozan'ı imzalama izni verdi ve arkadaşını başarısından ötürü kutladı.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanma aşamasına gelmesi, o güne kadar Mustafa Kemal'e en yakın isimlerden biri olan Rauf Orbay'ı neden kopma aşamasına getirdi?

Bunun söylenmeyen sebebi, Lozan'la birlikte artık eski düzenin, yani Osmanlı'nın sona erdiğinin tamamen tescil edilmesi ve yeni bir devletin kuruluyor olmasıydı. Bu devletin kuruluşunda Rauf Orbay kendi rolü ile İsmet Paşa'nın rolünü kıyaslıyordu.

Çok hızlı günler yaşandı 24 Temmuz'da Lozan'ın resmen imzalanmasıyla birlikte. Bu dizide anlatıyoruz, sadece 100 gün içinde önce "Düvel-i Muazzama" diye adlandırılan büyük devletlerle eşit şartlarda bir barış antlaşması imzalandı, yeni bir Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturuldu, o Mecliste yeni bir hükûmet kuruldu, başkentin Ankara olması önerildi ve en sonunda da Cumhuriyet ilan edilecekti.

İşte bütün bu hızlı trafikte Atatürk'le hemen hemen her konuda paralel düşünen kişi İsmet Paşa. Bakın anılarında Lozan'dan dönüşünü anlatmaya hangi cümleyle başlıyor:

> Ben Lozan'dan dönerken, zihnimde, muahedenin bir an evvel tasdikinden başka, süretle hallolunacak iki mesele ile gelmiştim.

İsmet Paşa'nın söz ettiği iki meseleden birincisi başkentin Ankara olmasıydı. İkincisi ise devletin şekli, yani Cumhuriyet'in ilanı.

Bu iki konu bir sır da değildi ayrıca. Mustafa Kemal'den kopuşları giderek hızlanan "eski arkadaşlar" da Mustafa Kemal'in çevresi de bu iki konuyu uzun zamandır konuşuyordu, belli bir olgunluğa getirmişti.

İstanbul basını bu iki konu etrafında ikiye, hatta yer yer üçe bölünmüştü. Gerek başkent konusu gerekse cumhuriyet konusu tartışılmayan bir gün geçmiyordu o zamanki gazetelerde.

İsmet Paşa, kendi başbakanı Ali Fethi (Okyar) Bey'e haber bile vermeden başkentin Ankara olmasına dair önergeyi Meclise vermişti işte. Fethi Okyar bu duruma elbette bozulmuştu ama yapabileceği bir şey de yoktu; çünkü prensipte başkentin Ankara olmasına o da karşı değildi, hatta bundan yanaydı. İlginçtir, sonradan muhalefet cephesine geçecek olan Ali Fuat Cebesoy, başkentin Ankara olmasını en çok savunanlardan biriydi. İsmet Paşa, anılarında Lozan'dan itibaren bu başkent meselesinin gündemde olduğunu yazıyor:

> Lozan'da Garp âleminin murahhasları, mütehassısları, diplomatları ile görüşüyorum. Bunlar, İstanbul Hükûmetini, İstanbul muhitini tanıyan insanlar ve yeni devletin o muhitin insanlarına göre kurulmasını arzu ediyorlar. Bunu her hallerinden anlıyorum. Her konuşmamızda hükûmet merkezi bahsi geçiyor. Ankara'da kalacak mısınız, kalınabilir mi, sonra nasıl olacak? Bana hep bunları soruyorlar. "Ankara'da kalırsanız biz oraya nasıl gideriz," diyorlar. Bunların hepsi, benim her

gün içinde bulunduğum muhitin sözleri. Dış âlemin görüşü, düşüncesi ve telkinleri böyle.

84. GÜN

İsmet Paşa: İstanbul entellektinin bizim düşüncelerimizi anlamasına imkân yok

Tarihçi Bilal Şimşir, Ankara'nın başkent olmasını anlattığı bir makalesinde, Ankara için, "Keçisi, kedisi ve armudu dışında bir özelliği olmayan yer," diyor.

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara kaçınılmaz olarak başroldeydi ama savaş ve ardından da barış da kazanıldıktan sonra bozkırın ortasındaki bu çamurlu şehirde, imkânsızlık içinde durmaya devam etmek gerekli miydi? Sözü İsmet Paşa'ya bırakıyoruz, bakın o nasıl anlatıyor:

> Bir defa Boğazlar askerî bakımdan tamamıyla açık, tamamıyla emniyetsiz. Bu vaziyetteyiz. Lozan Muahedesi ile elde edebildiğimiz neticeler ve tarihi şartlar bizi endişeye sevk ediyor. Ayrıca Anadolu'nun ortasında bulunarak ve bir Anadolu Hükûmeti olarak yeni devleti çalıştırmak istiyoruz. Buna karşılık, İstanbul entellekti, tabii olarak İstanbul etrafında bir Türkiye Devleti'nin kurulmasını istiyor. Gerçi bunun kötü niyetle hiçbir münasebeti yoktur. Görünürdeki bütün tabii hayat şartları, hükûmet merkezinin İstanbul olmasını zorluyordu. O zamanki Ankara'yı hatırlamak lazım. Biz evimize ata binip geliyorduk. Atatürk devlet reisi olarak Çankaya'da oturuyor. Buraya gelmek için doğru dürüst ne yol var, ne imkân var. Fakat biz diyorduk ki yollar yapılacak, her şey olacak. Haydi efendim sen de yapılacakmış, olacakmış! Gördüğümüz karşılık bu. O şartlar hâkim. İleride şartlar daha müsait olacaktır diye yakın

atiden bir ümit beslemeye imkân yok. Ankara'da herkes perişan bir hâlde. Hâkim düşünce şöyle: Millî Mücadele bitti, her tarafta kurtulduk, genişliğe kavuştuk. Fakat soruyorlar: Siz bu darlıkta, bu sıkıntı içinde ne kadar yaşayacaksınız, çalışacaksınız ve bu ne kadar sürecek? Belli değil. Bunu kabul ettirmek her gün bir idmana, her gün yeni bir tertibe ve gayrete ihtiyaç gösteren bir durum. Mebusları, memurları, idare eden herkesi düşünüyoruz. Mahkemeler kurmuşuz, yüksek mahkemeyi Eskişehir'den buraya getiremiyoruz. Bu şartlar altında Ankara'nın bir an evvel devlet merkezi olarak hazırlanıp, içinde çalışılır olduğunun kabul edilmesi, ancak onun başka bir ihtimali bulunmayan kesin bir karara dayandığının ispat edilmesine bağlı idi. Bütün şartlar Ankara için aleyhte görünüyor. Fakat biz vaziyete tamamıyla hâkim bulunuyoruz. İstanbul'un hükûmet merkezi olması hâlinde Babıâli kadrosu diye muayyen bir şeyden ürktüğümüz yok. Yalnız Babıâli insanlarının değil, İstanbul entellektinin, geçmiş devrin tanınmış simalarının bütün hayatları İstanbul'da geçmiş. Bizim düşüncelerimizi anlamalarına ihtimal yok. Lozan Konferansı'ndan önce Poincaré ile görüşmek üzere Paris'e gittiğim zaman, Franklin Bouillon ile bir yemek yemiştim. Fransız diplomasi ricali ile yaptığım görüşmelerde uğradığım güçlüklerden, kendimizi ve davamızı anlatamadığımdan şikâyet ettiğim zaman, hep hatırlarım, bana şunu söylemişti: Bunların büyük isimleri vardır. Fakat cahildirler, birçok şeyi bilmezler. Buna hayret etme. Daha önce söyledim mi, bilmiyorum. Hatta bana şöyle söyledi. Ben bu konferansı bir haftada bitiririm dedim de sakın yapmayasın, dedi. Ama asıl tabiri yıprat, konferansı yıprat. Konferansta tecrübe ettim bunu. Büyük siyasi mücadelelerde kuvvetli silahım olarak kullanırım onu ben. Büyük bir güçlük karşısında kaldığım zaman, hiç yılmadan yıpratmaya karar veririm. Bizimkiler de işte böyle şöhretlerdi. Bunlarla bir araya gelip anlaşmamız mümkün olmadığı gibi, Ankara'nın neden hükûmet merkezi olması gerektiğini de kavrayamazlardı. İstanbul basını kıyame-

ti koparıyor. Acele ediyorlar, kendi aralarında bile konuşmuyorlar, diye neşriyat yapıyor. Şahıslara girmek istemiyorum. Fakat şu kadarını söyleyeyim ki Atatürk'ün kanaatince Refet Paşa da Ankara'nın hükûmet merkezi olması fikrinin kesin olarak karşısındaydı. O, bu esnada İstanbul'da oturuyor ve her gün, herkese bunu söylüyordu. Bizim yakında yapmayı tasavvur ettiğimiz inkılaplar, bilhassa hilafet üzerindeki görüşümüz ve hissolunan siyasetimiz, İstanbul'u ve büyük ölçüde İstanbul entellektini telaşa sevk ediyordu. İşte bütün bu faktörler de ayrıca, hükûmet merkezi meselesinin bir an evvel halli için bizi aceleye zorluyordu.

85. GÜN

"Ankara hükûmet merkezi olunca, hilafet bir bakıma devletimizin dışına atılmış oluyor"

Ankara'nın başkent olması, aslında Cumhuriyet'in ilanı kadar önemli bir sembolik olay. Geçmişten tamamen kopmayı, yeni bir şeye başlamayı temsil ediyor. Bunu sadece dünya âleme ilan edilen bir sembol olarak değil, ülke içine verilen bir mesaj olarak da görmek gerek. İsmet Paşa'nın anılarından Ankara'nın başkent olması hikâyesini okumaya devam edelim:

> Ankara'nın hükûmet merkezi olması meselesinin zahiren, hilafetle bir ilgisi yoktur. Fakat, Ankara hükûmet merkezi olunca, hilafet bir bakıma devletimizin dışına atılmış oluyor. Gerçi biz hilafeti devamlı bir müessese olarak düşünmüyoruz. Fakat Ankara'nın hükûmet merkezi olması ve hilafet merkezinin İstanbul'da bulunması, ondan kurtulmak için ayrıca bir temel vasıta olacaktır. Bu belli. Ve onun için Ankara meselesinde, İstanbul'da gösterilen hassasiyet şiddetli görünüyordu.

Ankara, hükûmet merkezi olmadan önce ve olduktan sonra sefaretlerin Ankara'ya gelmemesinden endişe ettik. O esnada sefaretler hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Arada bir Ankara'ya geliyorlar, bir otelde oturuyorlar. Bilmiyorum bir ev bulabiliyorlar mı? Birkaç gün kaldıktan sonra İstanbul'a gidiyorlar. Tabii İstanbul'a gittikleri zaman saraylarda kalıyorlar. Mecbur olup buraya gelirlerse, çile çekmek için mahrumiyete gelir gibi geliyorlar. Bir sefer, yine böyle birkaç günlüğüne Ankara'ya gelmiş olan bir sefire, zannederim Amiral Bristol'e sordum: "Ne vakit geleceksiniz," dedim. Bana yirmi seneden bahsetmiş ve "Ancak o zaman burada kaldığınıza herkes kanaat getirebilir," demişti. Böyle tahmin ediliyordu. Fakat kısa bir zaman zarfında burada kalacaklarına kani olduktan sonra sefaret binası derdine düştüler. Hükûmetleri gayrete geçti. Sefaretlere bedava yer verdik. Evvela Ruslar, Ankara'da sefaret binası yaptılar. Ruslar örnek oldular. İlk sefaretnameyi Ruslar'ın yapması, diğer sefaretleri başka çare olmadığına ikna etmek için etken olmuştur.

86. GÜN

İkinci denemede başarılıyor: Yeni Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara

Bugün 13 Ekim. Bundan tam 100 yıl önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'nın yeni kurulan Türkiye Devleti'nin başkenti olmasına karar vermişti.

Ancak tarihimizin unutulmuş bir sayfası, aslında bu Ankara'yı başkent yapmak için ikinci girişimdi. Gelin bu önemli yıl dönümünde hem 1921'deki hem de 1923'teki girişimleri birlikte okuyalım. Tarihçi Bilal Şimşir'in Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili makalesinden aktarıyoruz:

Hükûmet, 31 Ocak 1921 günü başkent işini Meclise getirdi. Hükûmet, aylar öncesinden hazırlık yapmış, bir başkent komisyonu kurmuştu ve bu komisyona Meclisten de 3 üye istiyordu.

Hazırlanan Hükûmet Karamamesi'ne göre, İstanbul bir "merkez-i merasim" olarak bırakılacak ve "hukukî merkez-i hükûmet" Anadolu'da olacaktı. Ankara Hükûmeti, başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya taşımaya kesin karar vermişti. Bu taşıma, İstanbul'un yabancı işgalden kurtuluşuna kadar "geçici" bir taşınma değil, temelli bir taşınma olacaktı. İstanbul işgalden kurtarıldıktan sonra da başkent Anadolu'da olacaktı. İstanbul yalnız bir "tören merkezi" olarak kalacaktı. Anlaşılan Türkiye, başkent bakımından Hollanda'ya benzeyecekti. Hollanda'da bugün gerçek başkent Lahey (Den Haag) kentidir; eski başkent ise bir çeşit "tören merkezi" olarak kullanılır, orada kraliçe yalnız yılda bir defa kordiplomatiği kabul eder ve hepsi onunla biter. İstanbul da belki halifeliğin tören merkezi olarak kalacak, ama gerçek başkent Anadolu'da olacaktı.

Bu yoldaki Hükûmet Kararnamesi, milletvekilleri için âdeta bir sürpriz oldu. Bu kararname 31 Ocak 1921 günü TBMM önüne gelince tepki ve hatta öfkeyle karşılandı. Hemen "ret, ret" sesleri yükseldi yapılan görüşmeler sonunda, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması önerisi 26'ya karşı 71 oyla reddedildi.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkentin değiştirilmesine hazır değildi. Milletvekillerinin önemli bir bölümü, Önce zafer kazanılmak, sonra başkent işi "ele alınmalı" düşüncesindeydi. Bir bölüm milletvekilleri de saltanata ve halifeliğe gönülden bağlı oldukları için başkentin İstanbul'dan taşınmasına karşıydılar. Onlara göre İstanbul, sonsuza kadar Osmanlı saltanatının ve İslâm halifeliğinin merkezi olarak kalmalıydı. Başkent değiştirme kararı, Atatürk inkılâplarının çoğu gibi, ikinci Meclisten geçirilebilecekti. Hükûmet, Ocak 1921'de edindiği deneyimle, başkent işini Ekim 1923 tarihine kadar TBMM'ne getirmedi. Ankara, üç yıl boyunca başkent adayı olarak kaldı.

1921 Anayasamızda başkent adı yer almadı. Zaten kısa olan bu anayasada, Türkiye Devleti'nin başkentinin neresi olduğu belirtilmemişti.

O anayasayı hazırlayanlar ne başkent İstanbul'dur diyebilmişler ne de bir başka başkent gösterebilmişlerdir. Konuyu sessizce geçiştirmişlerdi.

Ama başkent işi zihinleri kurcalayıp durmuştur. Atatürk, 1921 yılında Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'e der ki: "İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükûmetin, millî hükûmetin merkezi Anadolu'da olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır."

Atatürk, yine 1921'de, Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis'e, "Siyasî başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır," der.

16 Ocak 1923 günü de Atatürk, İzmit'te gazetecilere şunları söyler: "Devlet merkezini seçerken iki noktayı göz önünde tutmak icap eder. Biri, her nevi tecavüze karşı yerinden kıpırdamayacak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edecek bir yer olmalı... İkincisi, hükûmet merkezi öyle bir yerde olmalı ki hükûmet, nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin... Herhâlde birçok sebep, hükûmet merkezinin Ankara-Kayseri-Sivas müsellesi (üçgeni) içinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir res'inde (ucunda) bulunan Ankara, pekâlâ devlet merkezi olabilir; esasen hadisat orasını merkez yapmıştır."

100 yıl önce bugün, Meclisin önüne İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı olarak ve hükûmeti adına değil, Malatya milletvekili olarak (ve yanına 11 arkadaşını daha alarak) getirdiği öneri vardı bu kez. Tek cümlelik bir yasa önerisiydi bu: "Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi (başkenti) Ankara şehridir."

Teklif, Meclis Genel Kuruluna indiğinde tek bir kişi itiraz

etti. Gümüşhane bağımsız milletvekili Zeki Bey (Kadirbeyoğlu), "Baylar, başkenti yalçın kayalarda, izbe ovalarda kurma çağları çoktan geçmiştir. İstanbul'a iğbirarınız nedir?" dedi. İlk Mecliste de muhalif İkinci Grup üyesi olan ve bu gruptan İkinci Meclise seçilebilen tek isim olan Zeki Kadirbeyoğlu'nun kullandığı "iğbirar" kelimesi "gücenme" demek. Bu kelimeden ötürü Zeki Bey'e sert eleştiriler geldi.

Sonra oylamaya geçildi, bir tek Zeki Bey hayır oyu verdi. Milletvekilleri oturumu yöneten Ali Fuat Cebesoy'a "Oy birliğiyle," diye seslendiler ama o, "Hayır oyu gördüm, öyle yazamam," dedi, kararın oy çokluğuyla kabul edildiği tutanağa geçti.

İlginç olan, Ankara'yı başkent ilan eden bu cümlenin bir kanun değil Meclis kararı olmasıydı. Neden böyle bir yol seçildi bilinmez ama ileride Ankara'nın başkentliği anayasalara da yazıldı, hatta bugünkü anayasada bu kural, "değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez," bir kural.

87. GÜN

Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından biri, Ali Fethi Okyar

Bu diziye İsmet Paşa'nın Lozan'dan çektiği bir telgrafın cevapsız kalmasıyla başlamıştık. Başbakan Rauf Orbay, "Barış antlaşması imzaya hazır, bir itirazınız yoksa ve izniniz varsa imzalayabilir miyim?" diye soran İsmet Paşa'ya cevap bile vermemişti.

O Rauf Orbay, İsmet Paşa'nın Lozan'dan döneceği gün Ankara'da olmamak için başbakanlıktan ayrıldı (veya Mustafa Kemal tarafından istifaya mecbur bırakıldı). Rauf Orbay'ın gidişinin ardından başbakanlığa Ali Fethi Bey (Okyar) getirildi.

Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in Ankara'daki en eski arka-

daşlarından biriydi. Arkadaşlıkları Manastır'da askerî lisede başlamış, o günden beri de devam ediyordu. Örneğin Mustafa Kemal Sofya'da askerî ateşe olarak görev yaparken Büyükelçi de Ali Fethi Bey'di.

1918 sonunda Mustafa Kemal henüz yeni işgal edilmiş İstanbul'a döndüğünde eski arkadaşıyla yeniden buluştu. Burada Fethi Okyar'ın yayınlamak istediği *Minber* adlı gazeteye yatırımcı oldu ve bu gazetede yazılar yazdı. Fakat gazete başarılı olamadı, Mustafa Kemal neredeyse bütün tasarruflarını bu yatırımda kaybetti. Gazete, kurtuluş fikrini yaymak için çıkarılmıştı.

Fethi Okyar yine Mustafa Kemal'in isteğiyle Rıza Paşa hükûmetine bakan olarak da girdi. Okyar daha sonra tutuklandı ve İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderildi. Sürgünden kurtulduğunda doğrudan Ankara'ya geldi ve hemen hükûmette bakan olarak göreve başladı.

Birinci Meclis Dönemi'nde bakanlıklar yapan Fethi Okyar, İkinci Meclis Dönemi'ne başbakan olarak başladı. Başbakanlık görevine 13 Ağustos 1923 günü, yani İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya döndüğü ve Meclisin açıldığı gün başladı. 27 Ekim 1923'te, Cumhuriyet'in ilanından iki gün önce de bu görevinden Atatürk'ün isteğiyle istifa etti.

Cumhuriyet ilanı sonrası ilk kabineyi İsmet Paşa kurdu, başbakan oldu ama aradan bir yıl geçtikten sonra İsmet Paşa sağlık sebebiyle başbakanlığı bıraktığında Fethi Bey yeniden başbakan oldu.

Fethi Bey, Mustafa Kemal'in yakın çevresinde ve sadık arkadaşları arasındaydı ama muhalif gruplar ve kişiler tarafından her zaman İsmet Paşa'ya göre daha "ılıman" ve "yumuşak" bulunurdu. Mustafa Kemal, ne zaman muhaliflerini çekmek istese Fethi Okyar'ın bunda hep önemli bir işlevi olurdu.

Atatürk, Fethi Bey'e o kadar güveniyordu ki 1930 yılında on-

dan bir muhalefet partisi kurmasını da istedi. Serbest Cumhuriyet Fırkası böyle doğdu. Aynı Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in talimatıyla kurduğı partisini birkaç ay sonra Mustafa Kemal'i zor durumda bırakmamak için kapattı.

Fethi Bey, 100 yıl önce bu zamanlarda başbakandı ve önümüzdeki bölümlerde anlatacağımız öyküde çok önemli bir rol alıyor. O yüzden, Cumhuriyet tarihinin bu üzerinde pek az konuşulmuş önemli kişisini genel hatlarıyla olsun tanımakta fayda var.

88. GÜN

Fırtına gibi geçen yılların sonuna doğru

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı andan itibaren, hatta daha önce İstanbul'da çalışırken ulusal kurtuluş savaşını örgütlemeye başladı. Bu savaş bir ilkeye dayalı olarak yapılıyordu: "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir," ilkesine.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk belgesi sayılması gereken 22 Haziran 1919 tarihli Amasya genelgesinde bu ilkeden söz edilir. Ardından Erzurum Kongresi ve nihayet Sivas Kongresi'nde de temel ilke, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir," ilkesiydi. O güne kadar egemenliğin kayıtsız şartsız padişaha ait olduğu Osmanlı ülkesinde yeni bir devletin doğumunu müjdeliyordu bu ilke.

Bu ilke uyarınca 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Erzurum Kongresi'nden itibaren bir "Heyet-i Temsiliye" oluşturulmuştu, icrai faaliyetleri bu heyet ve o heyetin başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal yapıyordu zaten. Yani Mustafa Kemal, Türkiye'nin dört bir yanına telgraflar çekerken bu yetkiyi önce Erzurum sonra Sivas Kongrelerinden alıyordu.

Amasya Genelgesi'ni Osmanlı ordusunun bir paşası olarak

imzalamıştı, sonra Erzurum Kongresi öncesi ordudan istifa edince yegâne sıfatı "Heyet-i Temsiliye Reisi"ne dönüştü.

23 Nisan 1920'de Meclis açıldığında, Meclisin yaptığı ilk işlerden biri bir çeşit "hükûmet" kurmak oldu. 25 Nisan 1920'de bu hükûmet seçildi, başkanı Mustafa Kemal'di.

Meclis, kendi yazdığı ilk anayasa olan Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nu 20 Ocak 1921'de uzun görüşmelerin sonunda kabul etti. Bu kanunun birinci maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu söyleniyordu. Millet egemenliğinin oluştuğu yer ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ydi. Meclis bu ilkenin hayata geçtiği yerdi ve Türkiye'yi Meclis Başkanı ile Meclis Hükûmeti yönetiyordu. Kurtuluş Savaşı böyle yapıldı.

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir," ilkesi açısından en önemli aşama aslında 1 Kasım 1922 tarihinde yaşandı. Bu tarihte Meclis saltanatı kaldırdı ve böylece Osmanlı Devleti'ne hukuken de son verdi. O tarih aynı zamanda yeni Türkiye Devleti'nin de doğuş tarihiydi.

1919'un Haziranı'ndan itibaren fırtına gibi geçen günler yaşadı Türkiye. Önce Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı, sonra Batı Cephesi'nde Yunanistan'a karşı zaferler kazanıldı, Anadolu işgalden kurtarıldı.

Ardından Batılı büyük devletler Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakıldı. Sıranın, aslında 1 Kasım 1922'de ortaya çıkan yeni devletin rejimin adını koymaya geldiğini herkes açıkça görüyordu.

15 Ekim 1923'e gelindiğinde, ülkede tartışmalar, dönemin hükûmeti ve başbakanı Ali Fethi Okyar üzerinde yoğunlaşmıştı.

89. GÜN

Mustafa Kemal, Fethi Bey hükûmetini baştan beri "geçiş hükûmeti" olarak mı düşünmüştü?

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta daha Malta'daki sürgünden Ankara'ya döndüğü günden itibaren Rauf Orbay'ın muhalefetle birlikte hareket ettiğini söyler. Daha önce bu dizide aktardık, Meclis-te hem Birinci hem muhalif İkinci Grup'un ortak adayı olarak beliren Rauf Orbay'ı istemeye istemeye başbakan olarak kabul ettiğini de ima eder.

İşte o Rauf Orbay için bitiş noktası, 1923 Temmuz ayının ortalarıdır. 15 Temmuz'da İsmet Paşa, Lozan'dan Orbay'a bir telgraf çeker ve barış antlaşmasının imzaya hazır olduğunu, izin verilirse 24'ünde imzalamak istediğini yazar. Orbay ona cevap vermez. Bunun üzerine İsmet Paşa doğrudan Mustafa Kemal'e yazar ve ondan izin ister.

Antlaşma imzalandıktan sonra da Rauf Orbay hayli gecik-meyle tebrik telgrafı çeker. Bu telgrafı Mustafa Kemal *Nutuk*'ta uzun uzun eleştirir. Ve en sonunda bir sabah, Ali Fuat Cebe-soy'la birlikte Çankaya Köşkü'ne gider. Bu görüşmenin tarihi ve içinde geçen konuşmalar konusunda çelişkiler var. Ali Fuat Ce-besoy başka anlatıyor, Mustafa Kemal başka, Rauf Orbay başka. Ama bu görüşme, bütün Cumhuriyet tarihine damgasını vuran bir ayrılığın kesinleşmesi anlamında son derece önemli bir gö-rüşme. Zaten Mustafa Kemal ile Rauf Orbay o gün hayatlarında son kez iki dost olarak görüşüyorlar. Rauf Orbay'ın hatıraların-dan o günü hatırlayalım:

> (...) Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya Köş-kü'ne giderek, Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk. Yemeği orada, hep birlikte yedik. Sofrada Lâtife Hanım da vardı. Sulh mese-lelerini konuşurken, Paşa:

"İsmet de Lozan'dan yola çıkmış geliyor," deyince, gülümseyerek:

"Evet öyle... Ben de müsaadenizle gidiyorum," dedim ve anlattım:

"Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısiyle, konuştuklarımız malûm... Gerçi onun yalnız beni değil, târizlerine sizi de vekil arkadaşları da hedef edindiği ve zaman icabı bunu hoş görmemiz gerektiğini söylemiştiniz ama ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte imkânı yok çalışamam. Esasen, sulh muahedesini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim."

Mustafa Kemal Paşa şaşırdı.

"Demek onu istikbal de etmiyeceksin?"

"Hayır," dedim, "Beni mazur görün, bunca yersiz târizlerden sonra artık İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem... Yarın Sivas'a seçim daireme gidip biraz istirahat edeceğim. Zaten Meclis de yok..."

Müteesir oldu ve gayet samimî görünen, yumuşak bir sesle:

"Raufcuğum" dedi, "Ne söyleyeyim bilmem ki haklısın... Bu muhit adamı ahlâksız yapıyor."

"Paşam, üzülme," dedim. "Bir düzine namuslu adamla sen bu memleketi mükemmel idare edersin..."

Bu, Mustafa Kemal Paşa ile son görüşmemiz oldu. Sofradan kalkınca, biraz daha ayaküstü, fakat artık bu konulara hiç temas etmeden, görüştük ve kucaklaşarak vedâlaştık.

Mustafa Kemal, Rauf Orbay'ı istifaya mecbur ettiğini ima eder ama bugün için önemi yok, önemli olan gerçekten de Rauf Orbay Ankara'dan ayrılır. Bir daha Ankara'ya Cumhuriyet ilan edildikten kısa bir süre sonra CHP Grubu'na hesap vermek için gelecektir.

Orbay'ın başbakanlığı bırakıp ayrıldığı sırada Birinci Meclis

çoktan sona ermiş durumda, seçimle belirlenmiş İkinci Meclis ise henüz açılıp çalışmaya başlamamış.

4 Ağustos Cumartesi günü, Rauf Orbay'ın Ankara'dan ayrılmasından sonra Mustafa Kemal bazı ileri gelenleri Çankaya Köşkü'nde toplantıya çağırır. Toplantının konusu yeni başbakanı ve Rauf Orbay gibi ayrılma arzusu gösteren Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy'un yerine seçilecek Meclis İkinci Başkanı'nı belirlemektir. Bu toplantıyı da Kazım Karabekir'in *Günlükler*'inden okuyoruz:

> Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey Sivas seyahatine çıktı. Akşam Gazi Paşa'da içtima: Ben, Fevzi ve Kâzım Paşa, Fuat Paşa, Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet, Recep, Celal, Rasim, Ali ve İhsan, Nafıa Vekili Feyzi Beyler, yemekten sonra Latife Hanım da bulundu. Heyet-i Vekile Reisliğine Fevzi Paşa, ben, Fethi Bey namzet gösterildi. Fevzi Paşa ordunun hazara geçmesi bahanesiyle kabul etmedi (Meclisin hücumundan korkuyor). Fethi Bey izhar-ı acz etti. Ben ordu müfettişliğini şeref addederim dedim. Hazır olanlar daha evvelden hazırlanmış Fethi Bey'i arzu ediyorlar. Kabine değişmemiş görünsün, sulh imzalanacak diyorlar. Ben ikinci içtimaa kadar iyice düşünülsün dedim, kabul edildi.
>
> Beni siyasi işe karıştırmamalarını mükerreren rica ettim. Israr üzerine ben reis olursam sırasıyla müdafaa, muavenet-i içtimaiye, dâhiliye, iktisat, nafıanın daha ihtisası olan daha çalışkan ve fikrime munis arkadaşların verilmesini Gazi'ye hususi söyledim ve mecbur olmadıkça beni işe karıştırmamasını rica ettim. Gazi çekilmiyor, şahıslarımızla oynayarak İsmet'in vürûduna vakit kazanıyordu. "Çekilirsem Fevzi Paşa'yı yerime getiririm," dedi. Cevaben dedim: Çekilmeniz hürmetle yâd olunur, fakat çekilmenizin intihabını millete bırakınız! Bunu Fevzi Paşa'ya da anlattım, kontrpua [contrepoids] olmak üzere Erkân-ı Harbiye riyasetini bana terk etmesini söyledim.

> Gazi Paşa nezdinde içtima. Gazi Paşa'ya fikrimi bir daha söyledim. Ve eğer Kabine erkânı aynen kalacaksa Fethi Bey'in münasip olduğunu ve mecbur olmadıkça riyasete asker getirilmemesini söyledim. Gazi, Fevzi Paşa ile görüştü. Fevzi Paşa benimle görüştü. Neyi arzu ettiğimi Gazi sormuş. İşin tabii cereyanı, "Sen kabine reisi olursan ben Erkân-ı Harp Reisi olurum ve birçok sene Almanlarla çalıştığımı tatbikle güzel teşkilât yaparım," dedim. "Meclisin hücumundan korkuyorum. Reis olsam yıpratırlar," dedi. "Şu hâlde beni neden reis yapıyorsunuz, ordu müfettişi kalırım," dedim. "Ben ve Fethi Bey'in gıyabında kura çektim," dedi. Fethi Bey'i vekiller reisi intihap ettiler. Hükûmet de aynen kalıyor.

Gerçekten de bu dar toplantının ardından Ali Fethi Bey (Okyar) Başbakan olur, Lozan'dan dönen İsmet Paşa Dışişleri Bakanı kalır. Meclis İkinci Başkanlığına ise Ali Fuat Cebesoy yeniden seçilir.

Burada Karabekir'in aktardığı iki şey dikkat çekiyor. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal'in Fethi Bey'i "kurada çıktığı için" başbakan yaptığını aktarması. Söylemesinden anladığımız, bunu ona ya Fevzi Paşa söylemiş ya da bizzat Mustafa Kemal. Karabekir'in yazdığı ikinci önemli nokta, "Gazi çekilmiyor, şahıslarımızla oynayarak İsmet'in vürûduna vakit kazanıyordu," gözlemi. Karabekir'in kullandığı kelime olan "vürûd", "gelme, gelip yetişme" anlamına gelen bir sözcük. Kastedilen İsmet Paşa'nın Lozan'dan fiziki anlamda geri dönüşü değil, onun icraatıyla işin başına dönmesi, Mustafa Kemal'in en yakınındaki insan olması.

Bu şekilde başbakan olan Fethi Bey, başbakanlığın yanı sıra İçişleri Bakanlığını da yürütmektedir. Bu hükûmet, Kurtuluş Savaşı'nın "Meclis Hükûmetleri" adı verilen hükûmetlerinin sonuncusudur. Çok kısa ömürlü olacak, özellikle ekim ayı ortalarından itibaren Meclisteki yegâne parti olan Halk Fırkası'nın içinden çok ağır eleştirilere uğrayacak, çok yıpratılacaktır.

Bugünden bakınca görülüyor, bu aslında bir geçiş hükûmeti. Acaba Mustafa Kemal de hükûmeti oluştururken o hükûmetin geçici bir geçiş hükûmeti olacağını öngörüyor muydu? Büyük ihtimalle, evet.

90. GÜN

Mecliste Mustafa Kemal'i rahatsız eden muhalefet ne istiyordu, nasıl istiyordu?

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Cumhuriyet'in ilanına giden gelişmeleri ve Cumhuriyet'in ilanını uzun uzun, hatta epey ayrıntılı anlatır. Mustafa Kemal'in anlatımı şu cümlelerle başlar:

> Ben, Mecliste, gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu farkettikten, Meclis çalışmalarında duyguların hâkim duruma geçtiğini gördükten ve Bakanlar Kurulunun çalışma düzeninin her gün olur olmaz birtakım sebeplerle altüst edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim.

Mustafa Kemal bu cümleleri ekim ayı ortalarına gelen günler için kullanır. Oysa o Meclis sadece iki ay önce, ağustos ayında açılmıştır. Seçim haziran ayında, yani dört ay önce yapılmıştır. Mustafa Kemal'in 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Meclisi seçime götürüp yenileme ihtiyacı duyması ve bu seçime ilişkin kararın Nisan 1923'te alınmasının arkasında, o Birinci Mecliste adı "İkinci Grup" olan muhalefetin varlığıdır. Gerçekte Mustafa Kemal'in önce Müdafa-i Hukuk, sonra Halk Fırkası olarak kurduğu gruplar Mecliste çoğunluktadır ve bütün önemli oyla-

malarda Mustafa Kemal'in arzu ettiği sonuç alınır ama Mustafa Kemal o muhalefetten şikâyetçidir, bunu *Nutuk*'ta uzun uzun anlatır zaten.

Nisan ayında seçim kararı alındıktan sonra Mustafa Kemal, Müdafa-i Hukuk Derneklerini bir çatı altında toplar ve bunları bir çeşit parti gibi kullanır. Seçimde ikisi hariç milletvekilliklerinin tamamına da bu Müdafa-i Hukuk listelerinden gösterilen adaylar seçilir. Mustafa Kemal o listelere yazılacak adayları tek tek elleriyle seçmiştir.

Fakat bu yöntemle seçilen Meclisten de sadece iki ay içinde şikâyet eder. Yukarıdaki cümlelerde geçen, "Gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu fark ettim," sözleri çok önemli.

Peki ama bu "muhalif"ler neye muhalefet ediyorlar? İleriki günlerde daha ayrıntılı olarak sözü edilecek, Mustafa Kemal'e göre muhalifler temelde saltanat ve hilafet yanlısı, Cumhuriyet'e ve devrimlerine karşı.

Buna karşılık muhalefette yer alanlar, "Egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir," ilkesine gönülden bağlı olduklarını, saltanatın sürmesini istemediklerini söylüyor, karşı oldukları şeyin Mustafa Kemal'in "tek adam"lığı olduğunu belirtiyorlar. Muhalifler, kuvvetler ayrılığı ve iktidarın denetlenmesinden yana olduklarını anlatmaya çalışıyorlar.

Böyle diyorlar ama Mustafa Kemal bir konuda haklı. O muhalifler "gizli"ler, el altından çalışıyor, ilan etmedikleri bir ajandayla hareket ediyorlar.

Belki dönemin şartları ve Mustafa Kemal'in gücü göz önüne alınarak bu "gizli"lik mazur görülebilir ama o muhalefet Fethi Bey hükûmetine karşı bel altından vuruşlara başlıyor.

İşte o belaltı vuruşlar, Mustafa Kemal'e, "Uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim," cümlesini kurduruyor.

Sırası beklenen düşünce, Cumhuriyet'i ilan etmekti.

91. GÜN

Mustafa Kemal, muhalefette komplo seziyor, Fethi Bey birkaç kez istifa etmek istiyor

Bu dizide önceki bölümde yaptığımız hatırlatmayı bir kez daha tekrar etmek gerek: 1923 yılının Ekim ayı başladığında Meclis sadece iki aydır görevde, seçimden yeni çıkıp gelmiş milletvekilleri.

Ali Fethi Okyar başkanlığındaki hükûmet de aynı durumda. Onlar da bu yeni Meclisle birlikte göreve başlamış, güvenoyunu bu yeni Meclisten almışlar.

Yeni Meclis ilk iş olarak Lozan Barış Antlaşması'nı günlerce görüşmüş ve sonra da büyük bir çoğunlukla kabul etmiş. Ardından İsmet Paşa, hükûmette bakan olarak görev yapıyor olmasına rağmen Ekim ayı başında çok tartışmalı bir konuyu sade bir milletvekili sıfatıyla ve kendi başbakanına haber bile vermeden çözmeye kalkışmış, Ankara'nın başkent olmasını önermiş ve Meclis bunu da kabul etmiş.

Ama Mustafa Kemal'in bilgisi ve teşvikiyle yapılan bu son hamle, Meclise hükûmetin ve başbakanın zayıflığı izlenimini vermiş. Mustafa Kemal o günleri *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> Efendiler, çok geçmeden, Mecliste, Fethi Bey'in başkanlığındaki hükûmete ve özellikle Fethi Bey'in kişiliğine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre, milletvekillerinde bakan olma istek ve hevesi çoğalmıştır. İşbaşında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.
>
> Yeni seçimde, partimiz adına milletvekilleri sağlanmış olan birtakımları da Hükûmet aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre yararlanma fırsatları hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri sezilen milletvekilleri-

nin Meclis çoğunluğunu aldatarak, Hükûmet'e ve Meclise karşı hâkim bir duruma geçmek maksadını güttükleri anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal, "milletvekilleri sağlanmış olan birtakımları" derken listeye kendisinin yazdığı isimleri kastediyor ve "muhalefete geçecekleri sezilen milletvekillerinin Meclis çoğunluğunu aldatarak, Hükûmet'e ve Meclise karşı hâkim bir duruma geçmek maksadını güttükleri..." diyerek burada bir komplo görüyor. İsmet Paşa, *Anılar*'ında aynı günleri anlatırken şöyle diyor:

Hükûmet, henüz yeni olduğu hâlde, Mecliste, bir buhrana yol açacak tenkitlerle karşı karşıyadır. Söylediklerimden başka benim bilgim ve tertibim içinde bunun bir izah tarzı yok. Fakat Atatürk'ün kafasında var. Bu hükûmeti, başından beri bir intikal (geçiş) hükûmeti telakki etmiş olabilir.

Görüyorsunuz, bu anıları olayların üzerinden 40 yıldan fazla zaman geçtikten sonra yazdığı hâlde İsmet Paşa da daha taze olan hükûmetin bu kadar eleştiriliyor olmasından şaşkın ve durumu izah edemiyor. Daha doğrusu bulduğu yegâne izah, Atatürk'ün Fethi Bey hükûmetini başından beri bir "geçiş" hükûmeti olarak gördüğünden şüphelenmek oluyor.

İsmet Paşa öyle bir şey söylemiyor ama eskilerin deyimiyle "mefhumu muhalifinden" gidecek olursak belki şunu ima ediyor: Hükûmetin eleştirilerle yıpranması Mustafa Kemal'i rahatsız etmiyor, aksine onun hoşuna gidiyordu. Fakat tabii bu durumdan Başbakan Fethi Bey fazlasıyla rahatsızdı. Mustafa Kemal bunu da *Nutuk*'ta anlatıyor:

Fethi Bey, bu durumdan bana defalarca şikâyet etti ve kendisi Hükûmet'ten çekilmek istedi. Öteki Bakanlar da aynı şekilde şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fakat konu henüz Mustafa Kemal'in arzu ettiği olgunluğa gelmemiş durumda. Bunun için 24 Ekim'e kadar, 6 gün daha sabırla beklemek gerekiyor.

92. GÜN

Mustafa Kemal partili mi olsun, partiler üstü mü?

Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın yolları Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ayrılıyor. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta eski arkadaşlarıyla yolunun ayrılmasını yorumlamaya özel bir bölüm ayırmıştı. Şöyle diyordu arkadaşlarıyla arasına giren ayrılığın nedenlerini anlatırken:

> Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak tek yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm. Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede birtakım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hattâ ayrılmaların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Millî Mücadele'ye beraber başlayan arkadaşlardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir.

Yani, Mustafa Kemal'in daha ilk günden ucu Cumhuriyet'e ve bugün bildiğimiz Cumhuriyet devrimlerine varacak fikirler ka-

fasındaydı ama bunları ancak sırası geldikçe açıkladı. En yakınlarıyla bile bu geleceğe dönük planlarını paylaşmadı. O yüzden de yakınındakiler bazen ona ayak uyduramadılar veya yapılanı kabullenemediler ve muhalefete geçtiler.

Mustafa Kemal o "yakın arkadaşları", yani Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele başta olmak üzere bazı isimleri *Nutuk*'ta çok ağır sözlerle eleştirir, onlardan "cumhuriyet karşıtı ve saltanat yanlısı" olarak, "hilafet yanlısı" olarak söz eder.

Oysa bu isimler yazdıkları anılarında Mustafa Kemal Atatürk'e saygısızlık anlamına gelecek tek bir kelime kullanmadıkları gibi cumhuriyet ve halifelik konusunda da Atatürk'ten farklı düşünmediklerini anlatırlar.

Peki nedir bu isimleri Mustafa Kemal'den ayrı düşüren şey? Bu dizi boyunca bu soruyu birkaç kez sorduk ve çeşitli cevaplar verdik. Ancak Mustafa Kemal ile bu ayrı düştüğü arkadaşları arasındaki siyasi farklılaşmaya hiç değinmedik.

Rauf Orbay, örneğin, anılarının bir yerinde 1923 yılı Nisan ayında Birinci Meclis seçim kararı aldığında Mustafa Kemal'le arasında geçen bir konuşmayı aktarır. O sırada Mustafa Kemal, Müdafa-i Hukuk Derneklerini bir parti gibi kullanmaya hazırlanmaktadır, bu amaçla çeşitli ilkeler açıklamıştır.

> Ben, barış içinde gireceğimiz yeni siyasî hayatta, bu hayatın icaplarından olan siyasî teşekküllere de yer verilmesi gerekeceğini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın bundan böyle herhangi bir siyasî cemiyet veya fırkanın bilfiil başında bulunup, mücadeleye atılarak, o yolda hırpalanmasını doğru bulmuyor, aksine onun bundan sonraki millî iradeyi hâkim kılarak, demokrasiye doğru gidecek siyasî hayatımızın gerektiği gibi gelişmesini sağlamak için, fırkalar üstünde Büyük Kurtarıcı ve Önder prestijiyle, tarafsız bir Devlet Başkanı olarak, müstesna

bir mevki işgal etmesini, memleketin menfaatine uygun buluyordum. Seçimleri hazırlayacak heyetin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bu fikrimi, açıkça beyanla, memleketin bundan sonraki siyasî hayatında nazım rolü oynayacak böyle müstesna bir mevkie şiddetle muhtaç olduğunu ve kendisinin böyle bir mevkide, herhangi bir siyasî teşekkülün başında bulunmaktan daha çok nüfuz ve yetki ile her bakımdan faydalı olacağını bütün samimiyetimle uzun uzadıya izahla rica ettimse de yazık bu noktada anlaşmaya imkân hasıl olmadı. Hattâ bir gün yine bu mevzuda baş başa konuşurken, İzmir'den Ankara'ya dönüşümüz esnasında, belki şaka tarzında da olsa, ileri sürdüğü "siyasî hayatı bırakıp, bundan sonra çiftçiliğe başlamak" fikrini hatırlatarak:

"Paşam, bence bundan sonra size yakışan ne o, ne de budur. Siz, kurtardığınız memleketin daha yapılacak birçok önemli işleri olduğunu düşünerek artık ne çiftlik sahibi olarak bir kenara çekilebilir, ne de bir siyasî teşekkülün başında didişebilirsiniz. Siz, her şeyin üstünde ve bütün bir milletin sevilen, sayılan temsilcisi olarak, dümen başında, tek yol gösterici vaziyetinde kalmalısınız" dediğim zaman, düşünceli bir hâl ile; "Belki haklısın Rauf, fakat bugün için değil... Hele bir şu işleri de bir bitirelim, sulh de olsun... Ondan sonra düşünürüz" cevabını vermişti.

Bu, belki bir vaitti. Lâkin, (bitirilmesini istediği işlere) bir kere daldı mı, artık onlardan kendini kolay kolay kurtaramıyacağından korkuyordum. Bence, bu işleri itimat ettiği başkalarına bırakmanın tam sırasıydı. Fakat, her türlü yetkilerle mücehhez, tarafsız bir devlet başkanı olarak o müstesna şahsiyetiyle memleketin kaderini elinde tutması ile her şeyini, her inkılâbı ve her ileri hamleyi düzenleyip yürütmek işinde çok daha kuvvetli ve müessir olacağı hususundaki samimî kanaatimi, ne dedimse, ne yaptımsa kabul ettirememiştim. Aynı fikir ve kanaatte olan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi arkadaşlarımın bu hususta çalışmaları da bir netice vermemişti.

Eski arkadaşları Mustafa Kemal'den parti başkanı olmamasını, gündelik siyasetin üzerinde olmasını istiyorlardı. Oysa onun kafasında bir icra planı vardı ve bu planı uygulamak için iktidar olmak istiyordu.

Partili cumhurbaşkanı-tarafsız cumhurbaşkanı tartışmamız ta o zamanlardan kalma bir tartışma.

93. GÜN

Parti içi muhalefette hükûmete karşı homurdanmalar

Rauf Orbay'ın ağustos ayı başında başbakanlıktan ayrılması sonrası kurulan Ali Fethi Okyar başkanlığındaki hükûmet, henüz göreve başlayalı iki ay olmasına rağmen Mecliste başlayan bir hoşnutsuzluğa muhataptı.

Bu hoşnutsuzluk, Mustafa Kemal'e göre bazı milletvekillerinin bakan olmak istemesinden kaynaklanıyordu. Dönemin Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Cebesoy'a göre ise Halk Fırkası içinde hükûmetin geçici olduğuna, yakında İsmet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulacağına dair söylentiler vardı. Bakın Cebesoy o günleri hatıralarında nasıl anlatıyor:

> Halk Fırkası, kendi hükûmeti olan Fethi Bey kabinesine ittifakla itimat beyan etmişti. Meclis, Fethi Bey'in programında teceddüt ve terakki hususundaki tereddütsüzlüğü ve azmi görünce kabineyi iyi karşılamış, itimat reyi vermişti. Bütün gazeteler de hükûmete yardımcı vaziyet almıştı. İktidar için bundan müsait şartlar olamazken kimse tam bir istikrarın başladığından ve devam edeceğinden emin değildi.
>
> Halk Fırkası'nın muayyen bir zümresi, kabinenin muvak-

kat olduğuna, yakında İsmet Paşa'nın işbaşına geleceğine dair şayialar çıkartmıştı. Hoşnutsuzluğun sebebi, Fethi Bey ve arkadaşlarının keyfi yollara sapmak istememesiydi.

İktidarın inhisarcı zümresi memlekette istikrar ümitlerinin uyandığını hissedince ortalığı karıştırmak maksadıyla türlü türlü şayialar çıkarıyordu. Meclisin fesh edileceği, Gazi'nin riyasetten istifa edeceği, Kozan mebusu Ali Saip Bey'in münakaşa ve tenkidi kaldıracak bir kanun teklifi hazırladığı cümledendi.

İki cereyan tespit edilmişti:

1. Millî hâkimiyet, tabii hâl, istikrar.

2. Şahsi nüfuz, umumi kuvvetlerin hususi menfaatler hesabına inhisar altına alınması.

Her milletin tarihinde olduğu gibi bizde de bu mübareze muhtelif safhalar geçirecekti.

Ali Fuat Cebesoy'un "inhisarcı zümre", yani "tekelci kesim" dediği kişiler aslında onun imasına göre Mustafa Kemal'i kuşatmış ve kandırmakta olan kesimdi. Yine Cebesoy'a göre, "şahsi nüfuz ve umumi kuvvetlerin hususi menfaatler hesabına inhisara alınması" akımı da Mustafa Kemal'in "etraf"ının özellikleri.

Cebesoy her fırsatta bu "etraf"ı kendisiyle ve Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Bele gibi arkadaşlarıyla Atatürk'ün arasını açmakla suçluyor anılarında ama bu "etraf"ın tam olarak kim ve kimlerden oluştuğunu söylemiyor.

Cebesoy'a göre Mustafa Kemal'i "tek adam" yapanlar da bu "etraf"tı.

94. GÜN

Falih Rıfkı Atay'a göre Meclisteki muhalefet "devrimci" değildi ama "gerici" de değildi

Falih Rıfkı Atay, erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli, en etkili gazetecilerinden biri. Atay, daha Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak orduya katıldığında, İttihat ve Terakki'nin üç liderinden biri olan Cemal Paşa'nın özel kâtipliğine getirildi. Cemal Paşa'nın Kudüs'teki karargâhında yaşadıklarını ünlü *Zeytindağı* kitabında uzun uzun anlatır.

Mütareke Dönemi'nde Ali Naci (Karacan), Necmettin Sadık (Sadak) ve Kazım Şinasi (Dersan) ile birlikte *Akşam* gazetesini kurdu. Bu gazetede Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen yazılar yazdığı için Damat Ferit hükûmetince idamla yargılandı, canını 2. İnönü Zaferi sonrası değişen hava sayesinde kurtardı.

İzmir'in 9 Eylül 1922'de kurtarılması sonrası Mustafa Kemal'in yanına gitti ve ölene kadar da orada kaldı, Atatürk'ün başyazarlığını yaptı. Atatürk Dönemi anılarını 1968 yılında – bugün de çok satılan– *Çankaya* adlı kitabında topladı.

İşte o Falih Rıfkı Atay, kendisinin de milletvekili olarak içinde bulunduğu İkinci Mecliste belirmeye başlayan muhalefet için Çankaya'da çok ilginç değerlendirmelerde bulunuyor.

> Artık bir tarafta hainler ve saraycılar, bir yanda milliyetçiler ve istiklalciler yoktu. Ayrılık, bu sonuncular arasındaydı. İstiklalci Mustafa Kemal, saltanatı kaldırdığı günden beri eski müesseseleri ve nizamları nasıl ve nereye kadar değiştireceği bilinmeyen bir ihtilalci idi. Tanzimat'tan beri her ıslahat hareketinde karşı karşıya gelenler, yine karşı karşıya idiler. Bu ayrılış daha da derindir. Çünkü ihtilalcinin karşısında basit bir gericilik ayaklanışı yoktur.
>
> (Meclis ve basındaki muhalifler) devrimci değildirler fa-

kat gerici de değildirler. Bunlar "Bila kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye" prensibini tutacaklar, Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır. Kendileri ile Mustafa Kemal arasında asıl ayırıcı çarpışma Cumhuriyet ilan edildiği zaman başlayacaktır.

(...) Gerçekte Mustafa Kemal'in yaratmak istediği yeni Türkiye ve yeni Türk cemiyeti ile Hüseyin Cahit'in ilk gençliğinden beri rüyasını gördüğü yeni zamanlar Türkiye'si arasında hiçbir fark yoktu. Cavit Bey de o da tabii cumhuriyetçi idiler. Öyle olmalı idiler. İkisi de aşağı yukarı Mustafa Kemal ile aynı şeye inanmakla beraber Mustafa Kemal'e inanmıyorlardı. İttihat ve Terakki devrindeki Enver diktatoryası tecrübesinin bu tür kaygılanmalarda derin tesiri olmuştur.

Falih Rıfkı Atay'ın "Hüseyin Cahit" dediği ünlü gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Defalarca İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandı, hapis yattı. "Cavit Bey" dediği ise İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye Bakanı Cavit Bey'di. İzmir Suikastı Davası'nda yargılanıp idama mahkûm edildi ve asıldı. Cavit Bey bu davayla ilgili olarak tutuklandığında bebek olan oğlunu Hüseyin Cahit Yalçın'a emanet etti. O çocuk, yıllarca *Cumhuriyet* gazetesinde briç köşesi ve kare bulmacalar hazırlayan Şiar Yalçın'dı.

95. GÜN

İsmet Paşa: Cumhuriyet olmamak zayıflık ve zaaf ifade ediyordu

Mustafa Kemal, daha Anadolu'ya geçer geçmez, Haziran 1919'da Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Kazım Ka-

rabekir'in de imzaladığı Amasya Genelgesi ile "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir," ilkesini duyurmuştu.

Bu ilke, Kurtuluş Savaşı'nın hem halk hem de bütün dünya nezdindeki meşruiyetini sağlıyordu. Nitekim 23 Nisan 1920'de toplanan ve Kurtuluş Savaşı'nı yöneten Meclisin de temel ilkesi "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir," ilkesiydi.

Egemenlik padişahın değildi, milletindi. O Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı da kaldırarak "Yeni Türkiye Devleti"ni ilan etti. Türkiye, aslında o andan itibaren adı konmamış bir Cumhuriyet'ti.

Bu yeni Türkiye'nin meşruiyeti, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile o sırada dünyanın en önemli bütün büyük güçleri tarafından da tanındı ve tescil edildi.

Lozan'dan dönen İsmet Paşa, "Yeni Türkiye Devleti"nin rejiminin adının konmamış olmasından şikâyetçiydi. Anılarında aynen şöyle yazıyor:

> Devletin şekli açıktaydı. Gerçi, iç ve dış âlem, bugünkü hâl devam edecekse, bunun manasının ne olduğunu pek güzel biliyordu. Fakat, cumhuriyetin kurulmasını bir ihtiyaç olarak görenlerin kudretinin, adını söyleyerek onu ilan etmeye kafi gelmediği zannolunuyordu. Mesele bu. Tabii böyle bir telakkinin başlıca hedefi de Atatürk oluyordu. Demek bütün bu işleri idare edip neticeye götürmüş olan insan, fiilen idarenin başında bulunduğu hâlde, o idareyi cumhuriyet şeklinde ilan etmeye kudretli değildir. Bu görünüş devlete zayıflık veriyordu. Benim dışarıda Hariciye Vekili sıfatıyla yabancılara karşı kendimizde gördüğüm başlıca zayıf nokta bu idi. Herkesin gözünde ve anlayışında, devletin şekli ne zaman kararlaştırılacak istihfamını sezerdim. Lozan dönüşü, ben, meseleyi bu görüşten ortaya kordum. Bu bir eksiklikti. Devletimize karşı yapılması lazım olan bir vazifeyi yapmamış durumdayız. İstediğimiz hâlde, aklımız yettiği hâlde, yapmaya kudretimiz

olmadığından dolayı yapamıyoruz tefsiriyle zayıf görünüyorduk. Lozan Muahedesi'ni imzalayan devletler, bu zanla bizimle münasebet kurmak için bekler vaziyette idiler. Yani devlet ve o devletin başında bulunan bizler, zaafla karşılanıyorduk. Bu zaaf telakkisinin mutlaka düzeltilmesi lazımdı. Benim kanaatim buydu. Atatürk ile mutabıktık.

Bizim bu kanaatimiz arkadaşların birçoğu tarafından biliniyordu. Şimdi, her biri ile nasıl görüştüğümü bilemem. Onu hatırlamama imkân yoktur. Fakat benim, Lozan'dan hangi telakkilerle geldiğimi biliyorlar. O günler için aramızda başlıca ihtilaf, bu telakkiler sayılıyordu ve beraber çalışamaz hâlde görünüyorduk.

96. GÜN

Ucu Cumhuriyet ilanına varacak krizin fitili ateşleniyor

İkinci Meclis ağustos ayı başında açıldığında Ali Fuat Cebesoy yeniden Meclis İkinci Başkanı seçilmişti. Ama Cebesoy gönülsüzdü, yeniden askerlik mesleğine dönmek istiyordu.

Onun gibi Kazım Karabekir de Mecliste olmaktan hoşlanmıyordu. Karabekir'in zaten bir sıfatı yoktu, eylül ayı başında Ankara'dan ayrıldı, Erzurum'a, ordusunun başına döndü. Bir süre sonra Erzurum'dan da ayrılacak, merkezi İstanbul'da olan 1. Ordu Müfettişliği'ne atanacaktı.

Mustafa Kemal, ağustos sonundan önce Lozan Barış Antlaşması'nın Meclisten geçmesinden sonra Ali Fuat Cebesoy'un isteğini yerine getirmeye karar verdi. Onu, rütbesini korgeneralliğe yükselterek merkezi Konya'da olan 2. Ordu Müfettişliği'ne atayacaktı.

Ekim ayının 24'ü olduğunda Ali Fuat Cebesoy'un ataması yapılmıştı, o da o gün Mecliste Meclis İkinci Başkanlığından istifa ettiğine dair dilekçesini okudu. Meclis bu istifayı kabul etmek istemedi ama Cebesoy yine de etti.

Aynı gün bir başka istifa daha gerçekleşti. Başbakan Ali Fethi Okyar, hükûmette bu görevin yanı sıra içişleri bakanlığı görevini de yürütüyordu. "Çok yorulduğunu" söyleyerek içişleri bakanlığı görevinden istifa etti.

Bu iki istifanın aynı güne denk gelmesi tesadüf olabilir mi, bilinmez ama bilinen şu: İstifayla boşalan bu iki koltuğu doldurmak için Halk Fırkası Meclis Grubu'nda başlayan kaynaşmayı Mustafa Kemal, "gizli muhalif grubun hareketlenmesi" olarak yorumladı ve ucu Cumhuriyet ilanına varacak olan siyasi kriz başladı.

97. GÜN

Halk Fırkası'nda Mustafa Kemal'e isyan: Onun istemediği iki isim birden seçiliyor

Mustafa Kemal, Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'nın bu görevi bırakmak istediğini haftalardır biliyordu; hatta onu yeni atanacağı görev için korgeneralliğe terfi ettirmişti.

Ali Fuat Paşa'nın Mecliste istifasının okunduğu gün hükûmette de Başbakan Ali Fethi Okyar, başbakanlık görevinin yanı sıra yürüttüğü içişleri bakanlığı görevinden istifa etti. Bu iki istifanın aynı güne denk getirilmesi önceden planlanmış bir şey miydi? Bu konuda bir bilgi yok ama eğer öyleyse ve Mustafa Kemal tarafından özellikle planlanmışsa buna kimse şaşırmaz. Ertesi gün, yani tam 100 yıl önce bugün, 25 Ekim 1923'te top-

lanan Halk Fırkası Meclis Grubu, Meclis İkinci Başkanlığına İstanbul'da bulunan ve kendi söylediğine göre aday gösterileceğinden haberi bile olmayan Rauf Orbay'ı seçer. İçişleri bakanlığı için ise Meclis Grubu'nun uygun gördüğü isim Sabit Bey'dir. Mustafa Kemal bu duruma öfkelenir. *Nutuk*'ta şöyle yazar:

> Bizimle görüşte ve yapılan çalışmalarda uzlaşma ve iş birliği aramayı gerekli bulmaksızın, bağımsız ve gizli çalışan bir grup belirdi. Bu grup, iyi niyetli ve hakkı tutar gibi görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çekmekte başarılı olmaya başladı. Örnek olarak, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığı'na da İstanbul'da bulunan Sabit Bey'in Meclisçe seçilmesini karar altına aldırdı. Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in bazı illerin valiliklerinde bulunmuş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlara bağlı iç işlerini idare edebileceğine yeterli bir delil sayamıyordum.

Mustafa Kemal, Rauf Bey'in Meclis İkinci Başkanı olarak belirlenmesinden de hoşlanmamıştır. Oysa daha birkaç hafta önce Ali Fuat Cebesoy aracılığıyla Rauf Orbay'a Meclis İkinci Başkanlığını teklif etmiş, Orbay bu teklifi getiren Cebesoy'a, "Başbakanlıktan ayrılmamı gerektiren sebepler henüz ortadan kalkmadı" cevabını vererek bu teklifi reddetmiştir. Mustafa Kemal, Rauf Orbay'ın seçilmesiyle ilgili de şunları yazıyor *Nutuk*'ta:

> Rauf Bey'in de Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Hükûmet Başkanı idi. O makamı, ne gibi duyguların etkisinde kalarak hareket ettiği için terke mecbur edildiği bilinmekteydi. Buna rağmen, onu Meclis Başkanlığına getirmekle, bütün Meclisin onunla aynı görüşte olduğunu, yani bütün Meclisin Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Hükûmette Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhine olduğunu göstermek maksadı güdülüyordu.

Mustafa Kemal, seçileli daha 6 ay olmamış, 2,5 aydır çalışan yeni Meclisteki muhalefetten hoşnut değildir. Bunu da şöyle ifade ediyor:

> Efendiler, yeni Meclis ilk döneminde, gizli bir muhalefet grubunun tuzağına düşme durumuyla karşı karşıya kaldı.

Oysa bu Meclis, içinde herhangi bir muhalefet olmaması için Mustafa Kemal tarafından özel olarak belirlenmiş adaylardan oluşuyordu ama yine de Mustafa Kemal'in arzusunun veya talimatının aleyhinde hareket edenler vardı işte.

Mustafa Kemal burada da bir fırsat görür. Mesele, onun uzun zamandan beri şikayetçi olduğu bir anayasa sorunudur:

> Kötülük, Hükûmet'in Meclisçe seçilmesinden ileri geliyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Burada kastettiği, Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nda, yani ilk Meclisin anayasasında 1922'nin Temmuz ayında yapılan bir değişikliktir. Buna göre hükûmet üyeleri tek tek Meclis tarafından seçilmektedir, başbakan tarafından teklif edilip Meclis tarafından onay değildir bu, Meclis istediğini istediği bakanlığa getirebilmektedir. Nitekim Mustafa Kemal'in "gizli muhalefet" dediği muhalefet işte bu imkândan yararlanmış ve içişleri bakanlığına Sabit Bey'in seçilmesini uygun görmüştür. Yalnız bir ince nokta var burada: Henüz Sabit Bey bakan olmuş değil, parti grubunda yapılan ön seçimde ismi çıktı, daha Mecliste de oylama yapılması lazım.

Bu olayda bir fırsat gören Mustafa Kemal'in planı kafasında hazır gibidir. Bakın *Nutuk*'ta bunu nasıl anlatıyor:

> Ben, Mecliste, gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu fark ettikten, Meclis çalışmalarında duyguların hâkim duruma

geçtiğini gördükten ve Bakanlar Kurulunun çalışma düzeninin her gün olur olmaz birtakım sebeplerle altüst edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim.

O düşünce, Cumhuriyet ilan etmekti. Stratejist ve taktisyen Mustafa Kemal'in 25 Ekim günü başlayan krizden 4 gün içinde Cumhuriyet ilanına nasıl gittiğinin heyecanlı hikâyesi başlıyor.

98. GÜN

Mustafa Kemal, krizde fırsat görüyor ve hükûmeti istifa ettirip siyasi krizi büyütmeye karar veriyor

Bundan tam 100 yıl önce bugün Ankara çok hareketli saatler ve günler geçirmeye başlamıştı.

Hareket bir gün önce, yani 25 Ekim'de Halk Fırkası'nın kendi içindeki bir seçimde boşalan İçişleri Bakanlığına Mustafa Kemal'in istemediği bir ismin, Sabit Bey'in seçilmesi ile başlamıştı. Hemen ardından yapılan ikinci bir seçimde de Ali Fuat Cebesoy'un istifasıyla boşalan Meclis İkinci Başkanlığına bu makama aday bile olmayan Rauf Orbay seçilmişti.

Mustafa Kemal her iki seçime de çok öfkelendi. Daha o akşam Başbakan Ali Fethi Okyar'ı ve Bakanlar Kurulunu Çankaya Köşkü'nde topladı. Bu toplantıda bir karar alınamadı, ertesi gün, yani 100 yıl önce tam bugün olan 26 Ekim'de Başbakan ve Bakanlar Kurulu bir kez daha Çankaya'ya çıktı. Mustafa Kemal bu iki toplantıyı *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

Efendiler, Halk Partisi'nin Rauf Bey'i kendisi toplantıda bulunmadığı hâlde, Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Bey'i de İçişleri Bakanlığı'na aday seçtiği tarih 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı gün ve ertesi cuma günü Hükûmet üyeleri Çankaya'da benim başkanlığımda toplandı.

Gerek Hükûmet Başkanı Fethi Bey'in gerek diğer bakanların istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu bildirdim. Meclisçe yeni hükûmet seçildiğinde, şimdiki hükûmette bulunan üyelerden yeniden seçilenler olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni hükûmete katılmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve kabineye dâhil bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü Ordu yönetim ve komutasının rastgele birisine verilmesi doğru görülmedi.

Bu sözlerin anlamı şu: Mustafa Kemal sadece başbakandan değil bütün bakanlardan istifa etmelerini istiyor. Ayrıca bu isimlerin hiçbirinin yeni kurulacak bir hükûmette de görev kabul etmemesi karara bağlanıyor.

O sırada geçerli anayasa, sadece başbakanın değil tek tek bütün bakanların da bizzat Meclis tarafından belirlenmesini öngörüyordu. Mevcut Bakanlar Kurulunun her üyesinin Meclisten tek tek güven oyu aldığı hatırlanacak olursa, bu heyetin yerine yeni bir heyetin seçilmesi oldukça zordu.

Mustafa Kemal, Sabit Bey'in de Rauf Orbay'ın da yerine başka isimleri dayatıp parti grubundan rahat rahat onay alabilecekken, parti grubunda oluşan havayı yapmayı çoktan kafasına koyduğu bir şeyi hayata geçirmek için bir vesileye çeviriyor ve sıradan sayılacak bir siyasi sıkıntıyı hükûmet krizine dönüştürüyor. Bunu yaparken üstelik yeni bir hükûmetin seçilememesi için gereken tedbirleri de alıyor.

Mustafa Kemal'in bu yaptığının bir strateji oyunu olan satrançta bir adı var: Vezir gambiti. Oyunculardan biri, bile isteye

kendi vezirini feda ederek masada çok daha avantajlı bir konum elde edip rakibini yeniyor bu taktikle. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta bunu da anlatıyor:

> Efendiler, bu türlü hareketin ve alınan kararın nasıl bir maksada dayandığı incelenirse, şu sonuca varılır: Hırsları olan grubu, hükûmet kurmakta tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki kabinede bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, tamamen istedikleri kimselerden oluşan, istedikleri gibi bir kabine kurarak memleket mukadderatına hâkim olmalarında bir sakınca görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet kurmaya ne de kursalar bile, memleketi yönetme iktidarı gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz.

Çok usta bir stratejist olan Mustafa Kemal, hesabına karşı tarafın az da olsa bir hükûmet kurma olasılığını da dâhil etmiş. Bakın onu da anlatıyor:

> Meclisi aldatmaya çalışan hırsları olan grup, şu veya bu tarzda bir hükûmet kurmayı başarabildiği takdirde, bir müddet bu hükûmetin idare şeklini ve idaredeki iktidarını takip etmenin ve hattâ ona yardımcı olmanın doğru olacağını düşündük. Fakat bu şekilde kurulacak bir hükûmet, memleket yönetiminde ve yeni gayelerimizi gerçekleştirmekte beceriksizlik gösterir ve başka maksatlara yönelirse, bunu Mecliste açıklayarak, Meclisi aydınlatma yolunu tercih ettik.

Peki o muhalifler ya hükûmet kurmayı başaramazlarsa? Bu zaten Mustafa Kemal'in A planıdır:

> Hükûmet kurmayı başaramadıkları takdirde, doğacak karışıklığın Meclisi uyandıracağı doğal idi. Bunalım ve karışıklığın devamına seyirci kalınamayacağından, işte o zaman, bizzat

müdahale ederek ve tasarladığım şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halledebileceğimi düşünmüştüm.

Bundan 100 yıl önce bugün, 26 Ekim 1923 akşamı Türkiye hükûmetsizdi. Şimdi düşünme sırası Meclisteki "gizli muhalefet"teydi.

99. GÜN

Lidersiz ve örgütsüz muhalefet, büyük resmi göremiyordu

Tarihler 27 Ekim 1923'ü gösterdiğinde, Meclis seçimden daha yeni çıkmış, işbaşı yapalı üç ay bile olmamıştı. Aynı şekilde Fethi Okyar başkanlığındaki hükûmetin de daha görevde üçüncü ayı dolmamıştı.

Mustafa Kemal'in Mecliste kendi partisinin grubunda hissettiği bir muhalif kıpırdanma, onun *Nutuk*'ta, "Uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim," dediği günleri başlatmıştı.

Başbakan Fethi Okyar'ın İçişleri Bakanlığından çekilmesi üzerine Halk Fırkası Grubu, Mustafa Kemal'e danışmadan Sabit Bey'i İçişleri Bakanı olarak belirleme kararı almıştı. Dahası, Ali Fuat Cebesoy'un istifasıyla boşalan Meclis İkinci Başkanlığına da bu makama aday olduğunu bile bilmeyen Rauf Orbay'ın seçilmesine karar verilmişti.

Mustafa Kemal hemen hükûmeti topladı ve onlardan istifa etmelerini istedi. Sadece bu da değil: İstifa eden hükûmet üyeleri, parti onları yeni kurulacak hükûmette isteyecek olursa da görev kabul etmeyeceklerdi. Ama bu son karar gizliydi. Halk

Fırkası milletvekilleri yeni bir hükûmet kurmanın imkânsızlığının farkında değillerdi.

100 yıl önce bugün, 27 Ekim günü Ankara'nın her yeri ayrı kaynıyordu. Bir yanda grup grup muhalif milletvekilleri yeni hükûmetin nasıl olacağını konuşuyor, bir yanda daha kalabalık bir grup Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir başbakan ismi ve bakanlar kurulu listesi duyurup onlara oy verilmesini istemesini bekliyordu. Herkes yaşananı basit bir hükûmet krizi sanıyordu.

Bilmedikleri şey, Mustafa Kemal'in yeni bir hükûmet kurulmasını istemediğiydi.

Mustafa Kemal, 1922 yılının Temmuz ayında yapılan bir anayasa değişikliğinden beri hükûmetin ve bakanların belirlenme biçiminden şikâyetçiydi.

O sırada tam da Büyük Taarruz arefesinde Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılmasına ihtiyaç duyan Mustafa Kemal, Meclisin hükûmette bakanları belirlemede daha büyük ağırlık kazanması ve kendisinin yetkisinin azaltılması anlamına gelen değişikliği sineye çekmek zorunda kalmıştı.

Bu yeni düzende, kimin bakan olacağına başbakan veya Meclis başkanı olarak Mustafa Kemal değil Meclis karar veriyordu. Bu da Mustafa Kemal'e göre yönetimde boşluk riskine neden oluyor, başbakanın ve Meclis başkanının birlikte çalışmak istemeyeceği isimlerle hükûmet etmesi tehlikesini beraberinde getiriyordu.

Gerçi Mustafa Kemal'in sakıncalı ve tehlikeli dediği bu durumlar Lozan görüşmelerine ve başka pek çok badireye rağmen gerçekleşmemiş, her zaman Meclis sonunda onun dediğini yapmıştı, ama Mustafa Kemal Meclisin bir karar alıp onun gücünü kısıtlamasından hoşlanmamıştı. Bunu *Nutuk*'ta defalarca söylüyor.

O yüzden Atatürk, zaten en azından 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldığından ve "Yeni Türkiye Devleti" ilan edildiğinden beri fiilen var olan Cumhuriyet'i ilan etmekle yetinmek istemiyordu, hükûmetin kurulma ve oluşma biçimini de kökten değiştirmek, Meclis hükûmetinden başbakan ve kabinesi düzenine geçmek istiyordu.

Meclis ise onun bu tasarılarından habersiz, istifa eden hükûmetin yerine yeni bir hükûmet arıyordu. Nitekim 28 Ekim günü Halk Fırkası Yönetim Kurulunun eline bir yeni hükûmet listesi de gelecekti. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta, uyguladığı taktiği şöyle anlatıyor:

> Hırsları olan grubu, hükûmet kurmakta tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki kabinede bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, tamamen istedikleri kimselerden oluşan, istedikleri gibi bir kabine kurarak memleket mukadderatına hâkim olmalarında bir sakınca görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet kurmaya ne de, kursalar bile, memleketi yönetme iktidarı gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz.

Mustafa Kemal'in "hırsları olan gizli muhalefet" dediği grup, aslında lideri de örgütü de olmayan dağınık bir yapı. Onlar Gazi'nin kafasındaki planı bilmedikleri için, işlerin eskisi gibi devam edeceğini düşünüyorlar.
Çok yanılıyorlar.

100. GÜN

Halk Fırkası hükûmet kuramıyor, kriz derinleşiyor ama Mustafa Kemal'in bir planı var: "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!"

Cumhuriyet'e 100 Gün yazı dizisinin bugün 100. günü. Bu dizinin amacı, Türkiye'yi Cumhuriyet'e ulaştıran şartları, bazılarını tam da 100. yıl dönümünde hatırlatmak, yarın 100 yaşını dolduracak olan Cumhuriyetimizin hangi şartlar ve tartışmalar altında kurulduğunu tartışmanın bütün taraflarının az dikkat edilen anıları eşliğinde aktarmaktı.

Bundan 100 yıl önce bugün, yani 28 Ekim 1923'te Mustafa Kemal açısından Cumhuriyet ilan etmeye varacak şartlar artık tamamen olgunlaşmış, geriye son bir hamle kalmıştı.

Ankara da İstanbul da Mustafa Kemal'in kafasındaki plandan ve bu planı hemen uygulayacağından habersizdi. O gün bütün gün kulisler kaynadı. Bu kaynamanın sebebi, milletvekillerinden hiç değilse bazılarının yeni hükûmette bakan olma hevesiydi.

Mustafa Kemal'in siyasi partisi Halk Fırkası daha yeni, 11 Eylül 1923 günü resmen kurulmuştu. O zaman âdet, ülkenin önemli meselelerinin önce Halk Fırkası içinde ayrıntılı biçimde konuşulması, partide alınan kararın da Mecliste neredeyse tartışmasız kabul edilmesiydi.

Ali Fethi Okyar başkanlığındaki hükûmet Mustafa Kemal'in talimatıyla iki gün önce istifa etmişti. Mustafa Kemal istifa talimatı verirken bakanlardan yeni kurulacak hiçbir hükûmette de görev almamalarını istemişti.

Halk Fırkası her şeyi normal sayıp yerine yeni bir hükûmet arıyordu. İlginçtir, partinin yönetim kurulu başkanı da iki gün önce başbakanlık görevinden istifa eden Ali Fethi Okyar'dan

başkası değildi. Günün ilerleyen saatlerinde parti yönetim kurulu toplantı hâlindeyken Mustafa Kemal'e haber gönderildi, ondan parti toplantısına katılması istendi. Gerisini Mustafa Kemal'den dinleyelim:

> 28 Ekim günü geç saatlerde, toplantı hâlinde bulunan Parti Yönetim Kurulu tarafından davet edildim. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, parti adına Yönetim Kurulunca bir aday listesi hazırlandığını ve bu konuda Parti Genel Başkanı olarak benim de görüşümün alınması uygun görüldüğü için toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Hazırlanan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ancak, bu listede adları bulunan kimselerin de görüşlerinin alınması, kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu teklifim uygun görüldü. Söz gelişi, Dışişleri Bakanlığı için söz konusu edilen, Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki Parti Yönetim Kurulu da kabul edilebilir kesin bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Yönetim Kurulu üyelerine, gereken kimselerle daha sıkı temas kurarak kesin bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım.

Mustafa Kemal bu sözleri, olayların üzerinden 3 yıl geçtikten sonra okuyacağı *Nutuk*'ta yazıyor. Gayet soğukkanlı yazıldığına bakmayın, toplantıdan ayrılırken planının harfiyen işlediğini görmüş ve bu sebeple gülümsemiş, bir sevinç belirtisi göstermiş olmalı.

Nitekim bu toplantıdan ayrılırken oldukça şendir, Meclis koridorunda kendisini bekleyen Kemalettin Sami ve Halit Paşa'ya rastlıyor Mustafa Kemal. Onları akşam Çankaya'ya yemeğe davet ediyor. İsmet Paşa'ya, Kazım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de kendisiyle birlikte Çankaya'ya yemeğe gelmelerini söylüyor. Çankaya'ya vardığında Rize milletvekili Fuat Bey'le Afyon mil-

letvekili Ruşen Eşref Bey'in kendisini beklediğini görünce onları da yemeğe alıkoyuyor. Gerisini yeniden Mustafa Kemal'den okuyalım:

> Yemek sırasında "Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz," dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhâl düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim. Yaptığım programın ve verdiğim talimatın uygulanışını göreceksiniz!

Mustafa Kemal'in Meclis koridorunda kendisini beklerken görüp Çankaya'ya yemeğe çağırdığı Kemalettin Sami Paşa'ya bir rol belirlenmiştir ve o da rolünü gayet iyi yerine getirecektir ertesi sabah.

Mustafa Kemal'in bu talimatları verip görevlendirmeleri yapmasının ardından konuklar Çankaya Köşkü'nden ayrılır ama İsmet Paşa zaten geceleri Çankaya Köşkü'nde uyumaktadır, o kalır. Mustafa Kemal'den okumaya devam ediyoruz:

> O gece, birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna, "Türkiye Devleti'nin Hükûmet Şekli Cumhuriyet'tir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükûmetin ayırdığı idare kollarını Bakanlar aracılığıyla yönetir."
>
> Bundan başka Teşkîlât-ı Esâsîye Kanunu'nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddelerle de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde- Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir."

"Madde - Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla, lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder."

"Madde - Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclisin onayına sunulur. Meclis, toplantı hâlinde değilse, onaylama Meclisin toplantısına bırakılır."

Bu maddelere, komisyonda ve Mecliste din ve dil ile ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

SONUÇ

"Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, güçle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyeti ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldu bitti hâline gelmiş olan bir gerçeği, kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi doğal olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, şekline uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir."

Bu cümleler, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1922'de Mecliste saltanatı kaldırmanın dine uygun olup olmadığını tartışmaya başlayan Meclisin Teşkîlât-ı Esâsîye, Şer'iye ve Adliye Komisyonlarının ortak toplantısında söylediği cümleler.

Görüyorsunuz, Atatürk daha o zaman nice siyaset bilimcinin, liderlik kitabı yazarının on yıllar sonra erişecekleri seviyeden iktidarın doğasına dair gerçekçi bir konuşma yapıyor. Tabii en sondaki "Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir" cümlesi, kendi iktidarının doğasını da ortaya koyuyor. Devrim yapan bir iktidar önünde engel tanımaz.

Bu devrim, adım adım planlanmıştır ve Amasya Genelgesi'yle, Erzurum Kongresi'yle, Sivas Kongresi'yle, TBMM'nin açılmasıyla, 30 Ağustos 1922'de elde edilen Büyük Zafer'le, 24

Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla ve nihayet 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla sürmüş ama orada da durmamıştır. Atatürk Devrimleri adını verdiğimiz son derece önemli ve radikal değişiklikler Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda da devam etmiştir.

Tarihe bakıp "Şu şöyle olmasaydı da böyle olsaydı" veya "Falanca ile filanca yan yana gelmeseydi" diye spekülasyonlar yapmak eğlenceli olmakla birlikte anlamsız bir şey. Olan olmuş, yaşanan yaşanmış artık.

Tarihte iktidarlar kadar muhalefetler de rol oynarlar. Unutmayın, Atatürk'ün de muhalefeti, hatta muhalefetleri vardı.

Bu muhalefet(ler) zaman içinde sürekli değişti ve içerik değiştirdi. Kişiler ve savunulan görüşler değişti.

Başlangıçta, yani Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, muhalefeti teslimiyetçiler oluşturuyordu. Onlar, iyimser ihtimalle savaşın galibi devletlere yaranmaya çalışıyor, bu yolla onların Osmanlı ülkesini daha fazla işgal etmesini önleyeceklerini sanıyordu.

Mustafa Kemal öyle düşünmüyordu ve "kanının son damlasına kadar işgale direnmek" için yemin etmiş birkaç kişiden biriydi, bu direnişe önderlik etmeye daha Samsun'a ayak basar basmaz başlamıştı.

O yüzden İstanbul'daki iş birlikçiler daha Anadolu'da birinci ayı dolmadan Mustafa Kemal'den rahatsız oldular. Onlara göre "Mustafa Kemal şimdi İngilizleri kızdıracak, onlara işgali genişletmeleri için bahane verecek"ti; o yüzden durdurulmalıydı.

Sultan Vahdettin'in ve çevresinin teslimiyetçi, sadece kendi bekalarını kurtarmaya çalışmaları, nihayetinde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla iyice belirginlik kazandı. Atatürk karşıtı o grup meşruiyetini tamamen kaybetti.

Ama tek grup bu değildi. Safça Amerikan mandası isteyenler vardı. Örneğin gazeteci Ahmet Emin Yalman, büyük yazar

Halide Edip (Adıvar) bu gruptaydı. Üşenmediler, Amerikan Kongresi'ne Türkiye'de Amerikan yönetimi isteyen bir mektup bile yazdılar. Oysa Amerikan Kongresi'nin umurunda bile değildi Türkiye. O mektuba olumlu olumsuz hiçbir cevap gelmedi. Okunduğu bile şüpheli kaldı.

Kurtuluş Savaşı'nı Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle yaptı, o Meclisin yarattığı meşruiyet ve temsil sayesinde savaş mümkün oldu.

Ama Meclis her ne kadar ülkenin yabancı işgalinden kurtarılıp bağımsızlığın yeniden sağlanması konusunda hemfikirdiyse de başka pek az konuda anlaşabiliyordu.

Bunun sebebi, Mecliste siyasetin partiler ve siyasi liderlikle yapılmamasıydı.

İnsan okuduğunda inanamıyor ve saygı duymaktan başka bir şey yapamıyor, aslında bunu da Atatürk sağladı; Meclisteki dağınıklığı düzenli hale getirmek için "parti grupları" kurdu.

En kalabalık grup Mustafa Kemal'in grubuydu, ona "Birinci Grup" adı verildi; muhalefette kalanlara ise "İkinci Grup" dendi.

İsmet Paşa Atatürk için, "Onun siyasi dehası, askerî dehasından daha büyüktür," der. Haksız değil. Mustafa Kemal, siyaseten o kadar güçlüdür ki muhaliflerin ona temelde itiraz ettiği esas konu "denetim gerekliliği"dir, başka bir şey değil. Temel hedeflerde belirgin bir fark görülmez.

Bu yüzden başkomutanlık yetkileri Atatürk'e verilirken de uzatılırken de her seferinde büyük demokratik tartışmalar çıkar, İkinci Gruptakiler, Meclise ait kimi yetkilerin Mustafa Kemal'e devredilmesine itiraz ederler.

İkinci Gruptakilerin bir bölümü, hatta kimi Birinci Grup mensupları da düşman yenilgiye uğratılıp, ülke bağımsızlığını geri aldığında Osmanlı saltanatının devam edeceğini düşünmektedir. Mustafa Kemal, işte bu sonuç yazısının en başında

aktardığım sözlerini 1 Kasım 1922'de söyleyene kadar bu inanç devam etmiştir. O tarihten sonra ise bir muhalif fikir olarak geriye, "Hiç değilse hilafet durmalı" cümlesi kalmıştır.

Ancak Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922'de yaptığı ünlü konuşmada geçen, "Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir" cümlesi, saltanatı savunmayı imkânsız hâle getirdiği gibi hilafetin kalmasını savunmayı da deyim yerindeyse "yer altı"na indirmiştir. Bu fikri yüksek sesle söylemek cesaret işidir artık.

Kimlerdi saltanatın devamını ve hilafeti savunanlar? Kaç kişiydiler? Bu görüş ne kadar yaygındı?

Bu sorulara cevap vermeye imkân yok. Ama şunu biliyoruz: Bu görüşlerin gizlenmesi, Cumhuriyet tarihinin tamamına damgasını vuran bir siyasi kavganın başlangıcıydı.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta kendisini eleştirenlerin tamamını "cumhuriyet düşmanı, saltanat ve hilafet yanlısı" olarak tanımlar. Bu tanım bazen Kurtuluş Savaşı'nı birlikte yaptığı Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi isimleri kapsar, bazen İstanbul medyasının eleştirel yayın yapan gazetelerini, başyazarlarını…

Oysa onların içinde şiddetli cumhuriyet taraftarları vardır, örneğin Hüseyin Cahit Yalçın.

Genel başkanlığını Kazım Karabekir'in yapacağı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adında "Cumhuriyet" yazılıdır; hem de herhangi bir cumhuriyet değil "ilerici cumhuriyet". ("Terakkiperver" kelimesi "ilerici" anlamına gelir.)

Ama Atatürk'e göre bu partinin "cumhuriyet" adını taşıması bir aldatmacadır.

Bu ilk muhalefet partisi kısa ömürlü olur, kapatılır. Kurucuları Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi isimler İzmir Suikastı Davası'nda yargılanır.

Bir devrimci olan Atatürk'ten bir yandan devrimlerini yaparken bir yandan da ülkede demokrasinin kurucusu olmasını

beklemek ne kadar gerçekçidir, bugün bile canlı bir tartışma konusu bu.

Devrim değil Amerikanvari "evrim" yanlısı olan Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası kapatılmasa ve seçimlere katılsa ne sonuç alırdı, bunu da bilmeye imkân yok.

Ama bildiğimiz iki şey var:

1. Batı ile eşit ve saygın ilişki kurmak isteyen Atatürk, yurt dışında bir "diktatör" gibi algılandığının farkındaydı, tam da bu kelimeyi kullanarak 1930 yılında yakın arkadaşı Fethi Okyar'dan bir muhalefet partisi kurmasını istedi. Kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası daha kurulur kurulmaz halktan büyük bir ilgi görünce bu parti de bizzat kurucusu tarafından kapatıldı. Bu partiyi CHP içindeki bir kanat "cumhuriyet düşmanı, karşı devrimci" olarak tanımladı. Ama Atatürk kimi muhalif seslerin Mecliste temsilini önemsiyordu, böyle isimleri CHP listesinden ama "bağımsız" olarak Meclise soktu. Ama onlar hep birkaç kişiydiler Mecliste.

2. Çok partili hayata geçilirken ilk muhalefet partisi olan Demokrat Parti de CHP'nin içinden çıktı ve 1950'de iktidara geldi. Bu parti CHP ve onun aydın çevresince neredeyse her zaman "gerici ve karşı devrimci" olarak nitelendi. 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidardan indirilip hapse atılan bu partiye yöneltilen suçlama karşı devrimci olmaktı.

Türkiye'nin siyasi tarihini yakından izleyenler, Demokrat Parti'nin ardından Adalet Partisi'nin de Anavatan Partisi'nin de ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de aynı kelimelerle (karşı devrimci, gerici) nitelendiğini hatırlayacaklar.

Dolayısıyla *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de anlatılanlar, aslında sadece 1923 yılında yaşananlar değil.

Elinizde tuttuğunuz bu kitabın gövdesini oluşturan *Cumhuriyet'e 100 Gün*, Cumhuriyetimizin 100. kuruluş yıl dönümün-

de, 2023'ün Temmuzu ile Kasımı arasında 10Haber'de yayımlandı.

Şu an okuduğunuz sonuç bölümünü ise 2024 yılının Mart ayında yazıyorum.

Baktığınızda, son 100 yılın dörtte üçlük bölümünde, birileri tarafından "gerici" ve "karşı devrimci" diye nitelenen siyasi partilerin neredeyse kesintisiz iktidarı var. Bu iktidarlar zaman zaman anayasayı değiştirecek çoğunluğu da ellerinde bulundurdular ve aslında çok defa anayasa değişikliği de gerçekleştirdiler. Ama bu değişikliklerin hiçbirinde ne cumhuriyetin kaldırılıp saltanatın geri gelmesi ne de hilafetin yeniden tesisi gündeme geldi.

Bazıları artık o kadar da geçerli olmaktan çıkmış Atatürk Devrimleri hâlâ anayasa koruması altında. Ortada ne eğitim birliğini kaldırmayı öneren, ne Latin alfabesinden vazgeçip Arap harflerine geçmeyi savunan, ne de tekke ve zaviyelerin yeniden açılıp dinî ünvanların geri verilmesini savunan ciddiye alınabilir bir siyasi akım var.

Cumhuriyet, bir rejim olarak tartışılmıyor ama nedense biz sanki bir rejim kavgamız varmış gibi birbirimizi yemeye devam ediyor, bu arada o rejimin demokratik içeriğini geliştirmeyi ise sürekli ıskalıyoruz.

KAYNAKLAR

Bu bir akademik eser değil, gazetecilik çalışması. O yüzden kitap boyunca dip not veya akademik anlamda bir kaynak belirtme yapılmadı.

Başlıca kaynak, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1927 yılında CHP Kongresi'nde ilk kez okuduğu *Nutuk* oldu.

Bugün Türkiye'de benim sayamayacağım kadar çok sayıda farklı *Nutuk* baskısı var. Ben bu kitap için çalışırken Yakamoz Yayınları tarafından basılmış olan *Nutuk*'u kullandım.

Rauf Orbay'ın 1965 yılında Feridun Kandemir tarafından kaleme alınmış olan *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay* adlı kitabı bir başka önemli kaynak oldu.

Ali Fuat Cebesoy'un 2002 yılında Temel Yayınları tarafından basılmış, Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yayına hazırlanmış iki ciltlik *Siyasi Hatıralar*'ı; yine aynı yayınevinden 2001'de basılmış ve yine Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yayına hazırlanmış olan *Ali Fuat Cebesoy – Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri* başlıca başvuru kitaplarım oldu.

Kazım Karabekir'in Yapı Kredi Yayınları tarafından basılan *Günlükler*'i Cumhuriyet tarihinin başından en çok macera geçmiş kitaplarından biri olsa gerek.

İsmet İnönü'nün *Hatıralar*'ı yine kullandığım önemli kaynaklardan biriydi.

Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya'sı ve TBMM'nin zamanında İş Bankası tarafından yayımlanan gizli oturum tutanakları da bu kitabın önemli kaynaklarından oldu.

"Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ile ilgili temel kaynakları bir arada okumak, kimi tartışmalı konuları tarafların nasıl anlattıklarını karşılaştırmalı olarak yayımlamak, sanırım ilk kez *Cumhuriyet'e 100 Gün*'de yapılan bir şey oldu. Hepimiz, okul sıralarından başlayarak Kurtuluş Savaşı'nın nasıl yapıldığı ve Cumhuriyet'in nasıl kurulduğu ile ilgili olarak bilgi bombardımanına tutulduk. Verilen bütün bu bilgiler, elbette Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet ve devrimlerini yüceltmek, Atatürk'ün ne büyük bir işi başaran bir lider olduğunu anlatmak içindi. Ve hepsi de tartışmasız doğruydu ama bana soracak olursanız, yine de başarılanın ne kadar büyük bir şey olduğunu anlatmakta yetersiz kalıyordu.

Ülke işgal edilmişken bir kişinin (Atatürk) çıkıp işgalcilerle uzlaşmayı reddetmesi, bunu yapmak için de meşruiyet kaynağını doğrudan halkta, yani bir anlamda demokratik katılımda bulması, bana göre bu destanın ana öyküsüdür. Unutmayın, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür, Kurtuluş Savaşı'nı yapan güç. Bana göre 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldığı gün Osmanlı İmparatorluğu sona ermiş, Türkiye Cumhuriyeti de kurulmuştur. Zaten ilk Meclis bu durumu 'Yeni Türkiye Devleti' diye adlandırmaktan da çekinmemiştir. 1 Kasım 1922'de o Meclis, halktan aldığı yetkiyle artık bir teferruat haline dönüşen saltanatı kaldırdı. Saltanat da sona erdiğinde, rejimin adı artık zaten Cumhuriyet'ti. 29 Ekim 1923 elbette tarihimizde son derece önemli bir gün. Ama bu açıdan bakınca, bir prosedürün yerine getirilmesi, çoktan doğmuş olan çocuğun adının konması. Ama benim sanki çok sıradan bir şeymiş gibi 'prosedürün yerine getirilmesi' dediğime de bakmayın; ne saltanatı kaldırmak ne de Cumhuriyet'i ilan etmek o kadar kolay oldu.

Cumhuriyet'e 100 Gün işte o öyküsünü anlatıyor."

İsmet Berkan

Bu kitaba ve web sitemize özel tüm indirimlere ek **%25** indirim kazanma fırsatı için hediye kodunuz: **3670AF7BC0**

thekitapyayinlari.com | thekitapyayinlari | thekitapyayin

ISBN 978-625-6611-51-1